

2023
Aralık

Sosyal & Beşerî
Bilimlerde
Araştırma Ve
DEĞERLENDİRMELER-2

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Derya İLİC
Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU
Doç. Dr. Rüşhan BUBUR

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editörler • Doç. Dr. Derya İLİÇ
Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU
Doç. Dr. Rüşhan BUBUR

Birinci Basım • Aralık 2023 / ANKARA

ISBN • 978-625-425-399-7

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı
Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-2

Aralık 2023

Editörler:

Doç. Dr. Derya İLİC

Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU

Doç. Dr. Rüçhan BUBUR

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

İHRACAT YAPAN İŞLETMELERİN LOJİSTİK HİZMET SAĞLAYICILARINA YÖNELİK GÜVEN EĞİLİMLERİNİN TANIMLAYICI ÖZELLİKLERİ İTİBARIYLA İNCELENMESİ

Ayşe ATABEY, Hüsnüye ÖRS..... 1

BÖLÜM 2

AFETLER, TOPLUMSAL CİNSİYET VE KIRILGANLIKLAR ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Belde BAYINDIRLI.....25

BÖLÜM 3

AVRUPA BİRLİĞİNE UYUM SÜRECİNDE ATIK YÖNETİMİ

Tuba AKPINAR 47

BÖLÜM 4

HALKLA İLİŞKİLER BAĞLAMINDA GSM OPERATÖRLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet AYDIN.....65

BÖLÜM 5

ALT KİMLİKLERİN TOPLUMSAL UYUMU AÇISINDAN YERLEŞİKLİĞİN ÖNEMİ VE TÜRKİYE'DE ÇİNGENELERİN TOPLUMSAL DOYUMLARI ÜZERİNE UYGULAMALARI

Güney NAİR, Ayşe GENÇ.....93

BÖLÜM 6

HİLAFETİN TARİHÇESİ VE KALDIRILMASI

Mehmet Korkud AYDIN, İsmail EFE 109

BÖLÜM 7

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN EĞİTİMİN
DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNE KATKILARI

Hüseyin ERBİLEK, Şengül BÜYÜKBOYACI..... 133

BÖLÜM 8

TÜRK HUKUKUNDA SORUMLULUK SİGORTALARININ GENEL
ÖZELLİKLERİ VE UYGULANACAK HÜKÜMLER

Yunus ALHAN 149

BÖLÜM 9

BİR GEÇİŞ DÖNEMİ OLARAK SAMSUN-ÇARŞAMBA'DA DOĞUM
VE ÇOCUKLUK ÇAĞIYLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Zeynep YILDIRIM, Özlem DEMREN..... 163

BÖLÜM 10

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA GERÇEKLEŞEN YOZGAT
AYAKLANMALARI

Yavuzhan YILDIZ 187

BÖLÜM 11

WRIGHT MILLS'İN SOSYOLOJİK TAHAYYÜLÜNE YENİDEN
BAKIŞ

Bassel BERROW 199

BÖLÜM 12

ERZURUM-PULUR HÖYÜK 2021 VE 2022 YILI KAZILARI ÖN
RAPORU

Rabia AKARSU..... 213

BÖLÜM 13

OSMANLI ORDUSU'NUN ISLAH VE MODERNLEŞME SERÜVENİ

İsmail EFE, Mehmet Korkud AYDIN 229

BÖLÜM 14

ADANA HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Erdem ÇANAK.....249

BÖLÜM 15

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDEN 1989 YILINA
KADAR BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE GÖÇÜ

Hatice BOZKURT ÇANAK.....265

**İHRACAT YAPAN İŞLETMELERİN
LOJİSTİK HİZMET SAĞLAYICILARINA
YÖNELİK GÜVEN EĞİLİMLERİNİN
TANIMLAYICI ÖZELLİKLERİ
İTİBARIYLA İNCELENMESİ**

Ayşe ATABEY¹

Prof. Dr. Hüsnüye ÖRS²

---

1 Öğretim Görevlisi/Ostim Teknik Üniversitesi/MYO/orcid: 0000-0003-3469-5835

2 Profesör Doktor/Hacı Bayram Veli Üniversitesi/İİBF/orcid: 0000-0002-8319-3340

1. GİRİŞ

Dünya genelinde ekonomik entegrasyonun artması ve küresel ticaret hacminin genişlemesi, işletmelerin sınırlarını aşan bir rekabet ortamına adapte olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu süreçte, ihracat yapan işletmelerin başarılı bir şekilde rekabet edebilmesi, lojistik hizmet sağlayıcıları ile sağlam bir iş birliği ve güven ilişkisi kurmalarına bağlıdır. Lojistik hizmet sağlayıcıları, mal akışının verimli ve güvenilir bir şekilde yönetilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerini anlamak ve analiz etmek küresel ticaretin dinamiklerini kavramak açısından büyük önem taşımaktadır. Mevcut araştırmanın ana amacı; Türkiye’de uluslararası ticaret yapan işletmelerin, lojistik işletmelere ilişkin kullanıcı güven eğilimlerinin işletmelerin tanımlayıcı özelliklerine göre farklılıklarının ortaya konulması şeklinde belirlenmiştir.

Bu çalışma ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına olan güven eğilimlerinin belirlenmesi ve tanımlayıcı özellikleri itibariyle incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren ihracat işletmelerinin beş büyük lojistik işletmesinden satın almış olduğu hizmetlere ilişkin güven eğilimlerinin anlaşılması amacı ile anket yöntemi kullanılmıştır. Lojistik işletmeleri tercih eden 210 müşteri tarafından cevaplandırılan anketler SPSS 23.0 programı ile analize tabi tutularak sonuçlara ilişkin bulgular özetlenmiştir. Çalışmanın odak noktası, işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına duydukları güveni şekillendiren faktörleri anlamak, bu faktörlerin işletmelerin karar süreçleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve sonuç olarak işletmelerin lojistik stratejilerini optimize etmelerine yardımcı olacak öneriler sunmaktır. Bu temel hedefler doğrultusunda çalışmaya literatür incelemesi ile başlanarak ilk olarak lojistik kavramının açıklaması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra temel lojistik unsurlar ve lojistik faaliyetler açıklanarak ikinci kısma geçilmiştir. Literatür taramasının ikinci kısmı güven kavramının açıklanması, güvenin özelliklerinin belirlenmesi ve kullanıcı güven eğilimi kavramının açıklanması ile devam etmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde anket yöntemi aracılığı ile elde edilen veriler üzerinden araştırmanın analizleri gerçekleştirilmiş ve bu analizlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Analiz kısmında ilk olarak tanımlayıcı özelliklere ilişkin istatistikler paylaşılmış olup kullanılan ölçeğe ilişkin güven analizleri ve normallik analizleri gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan hipotezler fark testleri ile analiz edilerek açıklanmıştır. Çalışma bulguları değerlendirildiğinde, ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet satın aldıkları işletmelerle olan iş birliği süreleri ile kullanıcı güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ayrıca kullanıcı güven eğilimleri ile iş birliği içerisinde buldukları işletmeler arasında da anlamlı bir farklılık olduğu sonucu elde edilmiştir.

Mevcut çalışma hem literatüre hem de iş dünyasına katkı sağlamayı hedeflemekte olup işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına duydukları güvenin geliştirilmesine yönelik stratejik önerilere ışık tutmayı amaçlamaktadır. Gerçekleştirilen çalışma ile güven kavramının önemine vurgu yapılarak başta lojistik işletmeler olmak üzere tüm hizmet işletmelerindeki önemi vurgulanmış olmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çalışmanın bu kısmında ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerini daha iyi anlamak amacıyla mevcut bilgi birikimini özetlemek ve analiz etmek hedeflenmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak lojistik kavramının ve lojistik unsurların açıklaması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra lojistik faaliyetler üzerinde durulmuş ve literatür incelemesinin ikinci kısmında güven kavramı, önemli özellikler ve kullanıcı güven eğilimi kavramı açıklanmıştır.

2.1. Lojistik Kavramı ve Unsurları

2.1.1. Lojistik Kavramı

Lojistik kelimesi, köken itibarıyla Yunanca “logistikos” (hesaplama yeteneği), Fransızca “logistique” (arz etmek, kışla-konak yeri) ve Latince’den türetilen “logic” (mantık) ile “statics” (istatistik) kelimelerinden gelmektedir (Russel, 200).

Lojistiğin temel amacı, hedeflenen müşteri hizmet düzeyini en düşük maliyetle, en etkin ve verimli bir şekilde karşılayabilmektir. Bu temel amaç doğrultusunda artan rekabet ortamında maliyetleri düşürmek için işletmelerin çıkış yolu olarak gördüğü bir strateji haline gelmiştir.

Güçlü bir rekabet ortamında, tüketici beklenti ve isteklerini karşılamak için esneklik, hız, kalite ve en düşük maliyeti bir arada sunmak önemlidir. Bu koşullarda faaliyet gösteren modern işletmeler, üretim süreçlerini yeniden yapılandırmak ve lojistik yeteneklere dayalı küresel stratejiler oluşturmak zorundadır. Ayrıca lojistiğin bir diğer önemli amacı da ürünleri doğru zamanda ve doğru yerde hazır bulundurarak en yüksek müşteri faydasını elde etmektir (Somuyiwa ve Adewoye, 2010).

Lojistik faaliyetler temel olarak verimlilik ve etkinlik sağlamakta olduğu için bu doğrultuda avantajlar sunmaktadır. Ancak süreç itibarıyla bir dizi dezavantajı da beraberinde getirmektedir. Lojistiğin en temel avantajı, işletmelere rekabet edebilirlik sağlamasıdır. Lojistik faaliyetler sayesinde işletmeler, rakiplerinden farklılaşabilir daha hızlı ve etkin süreçlerle öne çıkabilirler. Bir diğer taraftan lojistik uygulamalar, işletmelere malzemelerin doğru yerde ve doğru zamanda akışını sağlama imkânı tanıyarak avan-

taj elde etmelerini sağlamaktadır. Ayrıca mamul ve hizmetlerin minimum maliyetle ulaştırılabilmesine olanak tanımaktadır. Lojistiğin avantajları arasında lojistik uygulamaların müşteri taleplerine ve ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verme kapasitesini artırması da sayılmaktadır.

Bunların yanı sıra lojistiğin en önemli dezavantajı operasyonel riskler yaratmasıdır. Lojistik faaliyetler uygulanırken oluşan ufak bir sorun dahi yürütülen tüm operasyonun sekteye uğramasına neden olarak tüm süreçte zarar verebilmektedir.

2.1.2. Temel Lojistik Unsurları

Lojistik yönetiminin temel unsurları, dört ayrı başlık altında incelenmektedir. Bunlar, temin ve tedarik lojistiği, üretim lojistiği, dağıtım lojistiği ve tersine lojistik olmaktadır.

Temin ve tedarik lojistiği: ilk temel unsur olan temin ve tedarik lojistiği, ürünlerin hammaddelerinin ve yarı mamullerinin tedarik edildiği ilk aşamayı kapsar. Tamamen üretimden önce gerçekleştirilen süreçte temin ve tedarik lojistiğinin ana odak noktası üretimde kullanılması planlanan malzemelerin ve tüm kaynakların zamanında üretim hattına taşınmasını sağlamaktır. Bu kapsamda üretimde ihtiyaç duyulan tüm kaynakların planlanması, yönetilmesi ve kontrol edilmesi temin ve tedarik lojistiği içerisinde gerçekleştirilmektedir (Akiş, 2016). Temin ve tedarik lojistiğindeki operasyonlar iki aşamada uygulanmaktadır. İlk aşama, hizmet sağlayıcının seçilmesi, stok yönetimi ve yük akışlarının konsolidasyonu gibi faaliyetler dizisini içerir. İkinci aşama ise malların fiziksel akışını ifade eder. Hizmet alan işletmeler, lojistik hizmet sağlayıcısından hammaddelerin stok yönetiminin yapılmasını, girdi ihtiyaçlarının planlanmasını, üretim hattına yakın depolama faaliyetlerinin yapılmasını veya doğrudan üretim hattına malzeme teminini ve üretim öncesi tüm işlemlerin gerçekleştirilmesini talep etmektedir (Koban ve Keser, 2007).

Üretim lojistiği: özellikle hammaddenin yönetimi ve üretilen montaj hattının parçaları ile üretim içi stokların yönetilmesi gibi unsurları içeren, tüm malzemelerin üretim birimleri içindeki hareketlerini temel alan bir alanı ifade eder (Holweg ve Miemczyk, 2003).

Dağıtım lojistiği: temel lojistik unsurların akış yönüne göre ifade edildiği üçüncü aşama, dağıtım lojistiğidir. Dağıtım lojistiği, üretim sürecini tamamlayan ürünlerin pazarlara ve müşterilere akışını sağlayan üretim sonrası lojistik süreçleri içerir. Fiziksel dağıtım kanalları aracılığıyla (perakendeciler, toptancılar gibi) ürünler müşterilere ulaştırılır (Akiş, 2016).

Tersine lojistik: Akış yönüne göre ifade edilen temel lojistik süreçlerden sonuncusu, tersine lojistik sürecidir. Tersine lojistik bir diğer adıyla

geri dönüşüm lojistiği, oldukça güncel bir lojistik unsurdur. Lojistik faaliyetlerin ilk ortaya çıktığı dönemlerde ifade edilen üç temel unsurdan sonra kapsamı ve sınırları belirlenmiştir. Tersine lojistik, üretiminde hata olan, yanlış sevkiyat yapılan, imha edilmesi gereken veya son kullanma tarihi geçen ürünlerin geri toplanması işlemidir (Akiş, 2016).

2.1.3. Temel Lojistik Faaliyetler

Lojistik, firmaların tedarik zinciri organizasyonunu etkin ve verimli bir şekilde yönetmek amacıyla gerçekleştirilmesi gereken çeşitli faaliyetleri içerir (Sople, 2007).

1. Taşıma: genel olarak bir ürünün veya malın belirli bir noktadan başka bir belirli noktaya nakledilmesini ifade eder (Çolak, 2019). Uluslararası alanda gerçekleştirilen lojistik faaliyetler özellikle mesafelerin daha uzun ve karşılaşılan sorunların arttığı günümüzde, merkezi bir role sahiptir. Bu bağlamda ürünlerin ihtiyaç duyulan merkezlere ulaştırılabilmesi amacıyla uygulanan lojistik faaliyetlerin tamamında fiziksel taşımacılık en kritik faaliyet olarak öne çıkmaktadır (Long, 2019).

2. Dağıtım: temel olarak üretimi tamamlanmış ürünlerin son tüketicilere ve müşterilere ulaştırılmasını amaçlayan dışarıya yönelik gerçekleştirilen taşıma sürecidir (Sarhan, 2021). Dağıtım faaliyeti genellikle pazarlama karması unsurlarıyla ilişkilendirilse de işletmelerde gerçekleştirilen lojistik faaliyetlerin tümünde bir dizi farklı süreci içermektedir.

3. Tedarik ve satın alma: lojistik faaliyetler içinde önemli bir role sahiptir. Temelde maliyetlerin minimuma indirilmesi, zaman faydasının sağlanması ve verimliliğin artırılması açısından işletmelerde büyük etki potansiyeline sahip alanlardır (Andersen ve Rask, 2003). İşletmelerdeki tedarik uygulamaları stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca tedarik zinciri faaliyetlerinin ilk halkasını oluşturan tedarik ve satın alma uygulamaları doğrudan müşteri memnuniyetini etkileyebilmektedir.

4. Depolama: stokta bulunması gereken unsurların satın alınması, depolanması, planlanan sahalara yerleştirilmesi, gerekli takiplerin yapılması, saha içinde korunması, elleçlemeye tabi tutulması ve ihtiyaç halinde boşaltılmasıyla ilgili tüm süreçleri içerir (Küçük, 2019).

5. Talep tahmini: geçmiş talepleri etkileyen faktörleri göz önünde bulundurarak gelecek dönemlerdeki talepleri öngörmeyi ifade eder. Talep tahmini, pazarlama alanında müşteri taleplerini belirleyerek tutundurma stratejilerine ve işletmenin satış gücüne yardımcı olur. Üretim alanında ise yapılacak üretimin planlanmasına katkı sağlar. Ayrıca lojistik açıdan depolanacak ürünlerin yer ve miktarını belirleyerek taleplere göre hangi böl-

gelere taşınacağını tespit edip lojistiğe katkıda bulunur ve genel etkinliği artırır (Akyıldız, 2004).

6. Sipariş yönetimi: temel lojistik faaliyetler arasında yer alan ve gerçekleştirilmesi gereken rutin bir eylemdir. Sipariş yönetiminde doğruluk ve etkinlik sağlayabilmek için detaylı planlama ve etkili organizasyon gerekmektedir. Doğru bir şekilde tasarlanan sipariş yönetimi verimlilik artışı sağlayabilir (Sople, 2007).

7. Stok yönetimi: temel lojistik faaliyetlerden biridir. Stok yönetiminin doğru ve net bir şekilde anlaşılabilmesi için stok kavramına odaklanmak gerekmektedir. En basit tanımıyla stok; doğrudan veya dolaylı olarak üretim faaliyetinde kullanılan fiziksel varlıkların maddi değerini ifade etmektedir (Kılıç vd., 2018).

8. Paketleme, ambalajlama ve etiketleme: lojistik faaliyetler içinde ambalajlama, ürün fiyat bilgisinin belirlenmesi, kolaylık sağlama, koruma işlevini yerine getirme, anlaşmazlıkları engelleme ve tutundurma eylemlerinin yürütülmesi gibi özellikleri içermektedir (Akandere, 2015). İşletmelerde ambalaj seçimini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler arasında ürünün taşınma süresi, kullanılacak taşıma aracı, geçiş bölgelerinin hava koşulları, ürünün gönderildiği bölgedeki tüketicilerin satın alma tutumları ve gelir seviyeleri gibi unsurlar sayılabilir (Öz, 2019). Etiketleme, taşıma kurallarına uygunluğu sağlamak, yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştırmak, ambalajların içeriği hakkında bilgi sağlamak ve taşıyıcıya yükü tanımlamak amacıyla kullanılan bir uygulamadır. Lojistik yönetim sürecinde, bilginin etkin ve doğru bir şekilde kullanılması göz önüne alındığında etiketlemenin bilgi sunumu açısından kritik bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür (Koban ve Keser, 2007).

9. Malzeme elleçleme: genel olarak malzemelerin doğru yerde ve koşullarda, uygun sıklıklarda ve yönlendirmelerle yer değiştirmesi, havalandırılması ve aktarılması olarak tanımlanabilir. Amerika Malzeme Elleçleme Enstitüsü'nün geleneksel tanımına göre elleçleme; doğru malzemenin doğru koşullarda, doğru yerde, doğru yönlendirmelerle, doğru sıklıkta, doğru miktarlarda ve doğru maliyetlerle hareketini sağlayabilen bir sanat ve bilim olarak ifade edilir (Erdal vd., 2010).

2.2. Güven Kavramı ve Kullanıcı Güven Eğilimi

2.2.1. Güven Kavramının Tanımı ve Özellikleri

Güven, insanlar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bir beklentidir. Bu beklenti, bir kişinin veya grubun istediği sonuca ulaşabilmek için diğer tarafın en iyi katkıyı yapmasını veya olumsuz durumları en aza indirecek uygun tepkiyi vermesini beklemek ile ilişkilidir (Reinhardt, 2023). Dola-

yısıyla taraflardan biri diğerine güveniyorsa, bu genellikle karşılıklı olarak fedakârlık yapılacağına ve herkesin kendi çıkarlarını gözетerek davranacağına dair bir inançtır.

Leeman ve Reynolds'un (2012) çalışmasına göre güven kavramı, bireylerin eylem ve olaylara karşı beklenen tepkiyi gösterme olasılığını değerlendirmek olarak tanımlanmıştır (Leeman ve Reynolds, 2012). Başka bir deyişle, bir kişi güven duyduğunda, bu genellikle o kişinin, karşılaştığı durum veya olaylara beklenen şekilde tepki vereceğine inanma durumunu ifade eder.

Pazarlama alanındaki bir başka tanıma göre güven, değişim ortaklığında bulunan diğer tarafın dürüstlüğüne ve güvenilirliğine olan inancı ifade eder. Bu durumda güven, iş birliği yapan taraflar arasında dürüstlük ve güvenilirlik temelinde kurulan bir ilişkiyi yansıtarak değişim ortaklığının temelini oluşturur (Sarkar, Chauhan, Khare, 2020). Taraflar arasındaki güven, birbirlerine duyulan inanç ve bu inanç üzerine kurulan bir iş ilişkisinin güçlü bir unsurudur.

Güven kavramının özellikleri incelendiğinde, farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmüştür. Güvenin temel özelliklerinden biri *durumsallıktır* ve bu konuda Majerczak ve Strzelecki (2022)'in çalışması dikkat çekicidir (Majerczak ve Strzelecki, 2022). Yapılan açıklamalar güvenin farklı durumlar karşısında değişen bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Bu değişken yapı genellikle iki ana durumu içerir. İlk durum, kaybetme riskiyle ilişkilidir, ikinci durum ise birbirine bağımlılığı ifade eder. Güvenin durumsallık özelliği anlık olaylara, koşullara ve şartlara bağlı olarak şekillendiği ve riskle ilişkili olduğu bilgisini vermektedir.

Güven kavramı ile ilişkilendirilen bir diğer önemli özellik, *iş birliği* olarak tanımlanmaktadır. Güven üzerine çalışan birçok araştırmacı, toplum içinde var olan yüksek güven duygusunun iş birliğini teşvik ettiğini belirtmektedir. Kalemci Tüzün (2007), güvenin iş birliğini desteklediği ve iş birliğinin de tekrar eden bir güven duygusunu ortaya çıkardığı bulgularına ulaşmıştır (Kalemci Tüzün, 2007). Başka bir deyişle güven duygusu, bireyler arasında olumlu bir iş birliği ortamının oluşmasına katkıda bulunmuş ve bu iş birliğinin sürekli olarak güven duygusunu pekiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Güven kavramının bir diğer önemli özelliği *karşılıklıdır*. Güvenin bir olayda, işte veya eylemde ifade edilebilmesinin temel şartı, karşılıklı bir güvenin varlığıdır. Özellikle kalabalık toplumlarda ve uzun vadeli ilişkilerde, güvenin sağlanabilmesi için taraflar arasında karşılıklı duyguların oluşması gereklidir. İki ya da daha fazla tarafın bulunduğu durumlarda, tüm tarafların güven olgusu temelinde hareket etmesi ve bu duyguyu süreç

boyunca beslemesi, güvenin sağlanması açısından büyük bir önem taşımaktadır (Kalemci, Tüzün, 2007). Başka bir deyişle, güvenin varlığı ve sürdürülebilirliği, tüm taraflar arasında karşılıklı bir anlayışın ve duyguların mevcut olmasına bağlıdır.

2.2.2. Kullanıcı Güven Eğilimi ve Güven Eğilimini Etkileyen Faktörler

Kullanıcı güveni, bir bireyin bir ürünü, hizmeti, web sitesini, uygulamayı veya herhangi bir dijital platformu kullanırken duyduğu güveni ifade eder. Bu güven, kullanıcı deneyiminin olumlu, güvenli ve tatmin edici bir şekilde sonuçlanmasıyla oluşur. Koç ve diğerleri (2013)'nin belirttiği gibi kullanıcı güveni oluşturabilmek için kullanıcının yaşadığı deneyimin olumlu bir şekilde sonuçlanması ve bu sonucun güven duygusunu geliştirmesi gerekmektedir (Koç, vd. 2013).

İşletmelerin yasal yükümlülüklerinin ötesine geçerek, kurumsal sosyal sorumluluğa odaklanmaları, sadece yasal gerekliliklere uyum sağlamaktan daha fazlasını yapma çabasını içerir. Bu, işletmelerin toplum ve tüm paydaşlarına karşı daha geniş bir sorumluluk hissetmeleri anlamına gelir. Bu yaklaşım, kullanıcıların güven eğilimlerini etkileyen önemli bir faktördür. Özalp ve diğerleri (2008) tarafından belirtildiği gibi kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının vurgulanması, kullanıcıların güvenine olumlu bir etki yapabilir (Özalp vd., 2008).

Kullanıcı güven eğilimlerini güçlendirmede etkili unsurlardan biri işletmenin sergilediği tutum ve sahip olduğu etik değerlerdir. Leonidou ve diğerleri (2013) tarafından vurgulandığı üzere etik kurallara uyan işletmeler, kullanıcılarda daha yüksek bir güven duygusu oluşturur. Kullanıcılar etik standartlara uygun davranan işletmelere karşı daha fazla güven duymakta ve bu güven tekrar kullanma eğilimlerine olumlu bir şekilde yansımaktadır (Leonidou vd., 2013).

3. İHRACAT YAPAN İŞLETMELERİN LOJİSTİK HİZMET SAĞLAYICILARINA YÖNELİK GÜVEN EĞİLİMLERİNİN TANIMLAYICI ÖZELLİKLERİ İTİBARIYLA İNCELENMESİ

3.1. Araştırmanın Konusu

Mevcut araştırmanın konusu, ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerinin işletmenin tanımlayıcı özellikleri itibarıyla incelenmesidir. Araştırma, lojistik hizmet işletmelerine yönelik, ihracatçı işletmelerin güven eğilimlerinin ihracat yaptıkları sektöre (alana), faaliyet sürelerine, iş birliği süresine ve işletmenin kendisine göre farklılık gösterip göstermediğini ve varsa farklılığın hangi gruplar arasında

olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışma literatür incelemesi ile başlamış ve güven eğilimi kavramlarının araştırılması ile ilerletilmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Mevcut araştırmanın ana amacı; Türkiye’de uluslararası ticaret yapan işletmelerin, lojistik işletmelere ilişkin kullanıcı güven eğilimlerinin işletmelerin tanımlayıcı özelliklerine göre farklılıklarının ortaya konulması şeklinde belirlenmiştir.

Türkiye’de ve dünya genelinde lojistik sektörü, sektörel gelişmeleri ve dinamik yapısıyla dikkat çeken bir pazar alanıdır. Teknolojik ilerlemelerin sektördeki hizmet sunumlarını değiştirmesi, daha hızlı ve etkin ulaştırma yöntemlerinin benimsenmesi ile birlikte, sosyo-kültürel değişimlerin sektöre etkileri de sürekli olarak evrim geçirmektedir. Bu gelişim ve değişimler, sektörün anlaşılabilirliğini artırmak ve kullanıcı beklentilerini daha belirgin hale getirmek amacıyla bir dizi çalışmanın gerçekleştirilmesine yol açmıştır (Kayapınar, 2016; Zakaria vd., 2010; Collier vd., 2006; Nadeem vd., 2018; Tekin vd., 2005; Aslan vd., 2018). Bu bağlamda, mevcut çalışma ile endüstriyel kullanıcıların güven eğilimlerini incelemek ve işletmenin tanımlayıcı özellikleri ile ilgili farklılıkları ortaya koyarak literatüre yeni bir bakış açısı sunmak mümkündür.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerinin düzeyi ile bu düzeyin bazı özellikler itibarıyla farklılıklarının araştırılması amaçlandığı için araştırma tanımlayıcı bir araştırma özelliği taşımaktadır.

Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından literatür incelemesi yapılarak belirlenen sorularla oluşturulan anket yöntemi tercih edilmiştir. Ankette kullanılan sorular, literatürdeki mevcut bilgiler ışığında dikkatle seçilmiş ve iki farklı bölümden oluşan bir anket formuna dönüştürülmüştür.

Anket formunun ilk bölümünde, endüstriyel kullanıcıların güven eğilimlerini değerlendirmek amacıyla tüketici güven ölçeği kullanılmıştır. Mevcut araştırmada Casalo, Flavian ve Guinaliu (2007)’nin çalışmasından esinlenilerek oluşturulan tüketici güveni ölçeği doğruluk, yeterlilik ve yardımseverlik olmak üzere üç alt boyut ve 13 ifade içermektedir. İfadelerin bazılarının aynı soru içinde birden fazla soruya cevap aradığı tespit edilmiş ve bu nedenle her bir soru iki ayrı soru olarak çalışmaya 4 yeni ifade şeklinde eklenmiştir. Anket formunun birinci bölümü tüketici güvenini algılamak için 17 ifadeye çıkartılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Anket soruları, 5’li Likert tipi derecelendirme kullanılarak düzenlenmiştir (5=Kesinlikle Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Ne katılıyorum Ne Katılmı-

yorum, 2=Katılmıyorum, 1=Kesinlikle Katılmıyorum). Araştırmada kullanılan ölçeğe ait ifadeler, lojistik hizmet satın alan endüstriyel kullanıcıların güven eğilimlerini analiz etmek amacıyla özelleştirilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde, araştırmaya katılan işletmelerin çeşitli tanımlayıcı özelliklerini belirleyebilmek amacıyla, işletmelerle ilgili bilgileri içeren sorular yöneltilmiştir. Bu sorular; sektör bilgisi, faaliyet süresi, ihracat alanı ve lojistik hizmetin satın alındığı işletmenin bilgilerini içermektedir. Bu bilgiler, işletmelerin profillerini anlamak ve elde edilen verileri daha iyi değerlendirmek amacıyla toplanmıştır.

Anket formu, belirlenen beş büyük lojistik işletmesinden hizmet satın alan ve uluslararası ticarete aktif rol oynayan endüstriyel kullanıcılara yöneltilmiştir. Soru formunun anlaşılabilirlik, soruların sıralanışı, cevaplanma süresi ve güvenilirlik gibi faktörlerini değerlendirmek adına, anket önce 20 kişiye bir ön test olarak uygulanmıştır. Yapılan ön test sonucunda, anket formunda anlaşılmayan bir ifade tespit edilmemiş ve eksik bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan anket formu üzerinde gerekli düzenlemeler yapılarak nihai hali oluşturulmuştur.

Araştırmanın veri analizi sürecinde SPSS 23.0 yazılımından yararlanılmıştır. Kullanıcı güven eğilimi ölçeğinin güvenilirliği için Cronbach-alfa analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen ana hipotez ile dört alt hipotez, anova testi kullanılarak test edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmasının kapsamı, Türkiye’de faaliyet gösteren lojistik işletme sayısının oldukça yüksek olması ve endüstriyel kullanıcı sayısının geniş ve belirsiz olması nedeniyle sınırlıdır. Bu durum, araştırmanın sınırlılıklarını ortaya koymaktadır.

3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Gerçekleştirilen araştırmanın evrenini, endüstriyel pazarlarda lojistik faaliyet sunan işletmelerden hizmet alan uluslararası işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmelere ulaşabilmek maksadı ile pazar hacmi daha yüksek olan lojistik işletme yetkililerine katkı talebi gönderilmiştir. Katkı talebinde bulunan işletmelerden beş işletmenin yöneticileri katkı verebileceklerini ifade etmişlerdir. Beş lojistik işletmesinin endüstriyel kullanıcıları arasında amaca yönelik örnekleme yapılmış ve içlerinden uluslararası ticarete faaliyet gösterenler seçilerek araştırma örneği oluşturulmuştur. Beş lojistik işletmesinin ihracat yapan müşterilerinin bir kısmının pasif müşteri, bir kısmının aktif müşteri olması dolayısıyla araştırma örneğinin sağlıklı ve güncel şekilde tespit edilmesi mümkün olamamış, bu nedenle beş lojistik hizmeti sağlayan işletme yönetiminden portföylerinde bulunan

tüm hizmet alıcılarına anket göndermeleri istenmiştir. Bu şekilde geri dönen anket sayısı 226 olmuştur. Bu anketler editlendikten sonra araştırmaya 210 ihracatçı işletmenin anketleri alınmıştır.

3.6. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma yönteminde de belirtildiği üzere araştırma amacı ihracat yapan işletmelerin güven eğilimlerinin işletmenin bazı tanımlayıcı özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu amaç dikkate alınarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Bu çalışmada, literatürden türetilen hipotezleri test etmek amacıyla betimsel/tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmaktadır.

Araştırmanın modeli ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerinin işletme tanımlayıcı özellikleri itibariyle incelenmesi amacını taşımaktadır. Araştırmada kullanılan model Şekil 1.’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de ifade edilen modele bağlı kalarak işletmenin tanımlayıcı özellikleri ile lojistik hizmet sağlayıcısına ilişkin güven eğilimleri arasında bir ana hipotez ve 4 alt hipotez oluşturulmuştur. Çalışma hipotezleri aşağıdaki şekliyle sıralanmıştır:

H1: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmenin tanımlayıcı özelliklerine göre farklılık gösterir.

H1a: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmelerin ihracat yaptıkları alana göre farklılık gösterir.

H1b: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmelerin faaliyet süresine göre farklılık gösterir.

H1c: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, lojistik işletme ile gerçekleştirilen iş birliği süresine göre farklılık gösterir.

H1d: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, hizmetin satın alındığı firmaya göre farklılık gösterir.

3.7. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya ilişkin gerçekleştirilen analizlerin tamamı bulgular kısmında açıklanmaktadır. Araştırmada ilk olarak işletmenin bazı tanımlayıcı özelliklerine ilişkin istatistiklerle gerçekleştirilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin tanımlayıcı özellikler analizleri ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. Son olarak oluşturulan hipotezler test edilerek çalışmanın bu kısmında açıklamalar gerçekleştirilmiştir.

3.7.1. İşletmenin Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin İstatistikler

Çalışmada ihracat yapan işletmelerin tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesi maksadı ile işletmelere dört soru yöneltilmiştir. İhracat yapan işletmelerin ihracat alanlarına yönelik, lojistik işletme ile iş birliği sürelerine yönelik, işletmenin genel faaliyet süresine yönelik ve hizmetin satın alındığı lojistik işletmeye yönelik hazırlanan sorular ile ilgili bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. İşletmenin Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin İstatistikler

Tanımlayıcı Özellikler	Sıklık	Geçerli Yüzde (%)	
İşletme ihracat alanı	Gıda	23	11,0
	Tekstil	28	13,3
	Otomotiv	13	6,2
	Makine	59	28,1
	İnşaat	29	13,8
	Mobilya	4	1,9
	Elektrik-Elektronik	7	3,3
	Metal-Çelik	11	5,2
	Diğer	36	17,1
Toplam	210	100,0	
İşletme faaliyet süresi	1 yıldan az	7	3,3
	1-5 yıl arası	22	10,5
	6-10 yıl arası	26	12,4
	11-15 yıl arası	23	11,0
	15 yıldan fazla	132	62,9
	Toplam	210	100,0
Lojistik işletme ile iş birliği süresi	1 yıldan az	16	7,6
	1-5 yıl arası	91	43,3
	6-10 yıl arası	61	29,0
	11-15 yıl arası	15	7,1
	15 yıldan fazla	27	12,9
	Toplam	210	100,0

Lojistik hizmet satın alınan işletme	A işletmesi	46	21,9
	B işletmesi	37	17,6
	C işletmesi	31	14,8
	D işletmesi	13	6,2
	E işletmesi	83	39,5
Toplam		210	100,0

İhracat yapan işletmelerin tanımlanabilmesi için yöneltilen sorulara ilişkin bilgiler Tablo1’de gösterilmiştir. İlk olarak işletmenin ihracat alanlarını belirtmeleri istenmiş ve araştırmaya katılan 210 işletmeden alınan cevaplar doğrultusunda ihracat yapılan alanlar tanımlanmıştır. Çalışmaya katılan işletmelerin %11’i gıda sektöründe, %13,3’ü tekstil sektöründe, %6,2’si otomotiv sektöründe, %28,1’i makine sektöründe, %13,8’i inşaat sektöründe, %1,9’u mobilya sektöründe, %3,3’ü elektrik elektronik sektöründe, %5,2’si metal çelik sektöründe ve %17,1’i diğer sektörlerde faaliyet göstermektedir. Çalışmaya katılan işletmelerin makine sektöründe daha fazla faaliyet gösterdiği bilgisi elde edilmiştir.

İşletmelerin tanımlayıcı özelliklerinin anlaşılabilmesi maksadı ile yöneltilen ikinci soru faaliyet sürelerini içermektedir. İhracat yapan 210 işletmenin faaliyet sürelerine bakıldığında; %3,3’ünün 1 yıldan az faal olduğu, %10,5’inin 1 ile 5 yıl arasında faal olduğu, %12,4’ünün 6 ile 10 yıl arasında faal olduğu, %11’inin 11 ile 15 yıl arasında faal olduğu ve %62,9’un 15 yılın üzerinde faal olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği işletmelerin çok büyük bir çoğunluğunun uzun yıllardır ihracat yapan işletmeler olduğu belirlenmiştir.

İşletmelere yöneltilen bir diğer soru lojistik hizmet satın alınımının gerçekleştirildiği işletme ile aralarındaki iş birliği süresi olmuştur. İş birliği sürelerine bakıldığında; %7,6’sının 1 yıldan az iş birliği içerisinde olduğu, %43,3’ünün 1 ile 5 yıl arasında iş birliği içerisinde olduğu, %29’unun 6 ile 10 yıl arasında iş birliği içerisinde olduğu, %7,1’nin 11 yıl ile 15 yıl arasında iş birliği içerisinde olduğu ve %12,9’unun 15 yıldan fazla süredir iş birliği içerisinde olduğu bilgisi elde edilmiştir. İhracat yapan işletmelerin güven eğilimlerinin belirlenmesinde iş birliği süreleri önemli bir kriter olmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde işletmelerin büyük bir çoğunluğunun 1 yıl ile 10 yıl arasında iş birliği içerisinde olduğu görülmüştür.

İşletmelere yöneltilen son soru ise hangi lojistik işletmesinden hizmet aldığına ilişkindir. İşletmelerin hizmet aldığı lojistik işletmelere ilişkin doğrudan bilginin paylaşılması adına işletmeler A, B, C, D, E işletmeleri şeklinde kodlanmıştır. Lojistik hizmet satın alınan işletmelere bakıldığında, %21,9’unun A işletmesinden, %17,6’sının B işletmesinden, %14,8’inin C işletmesinden, %6,2’sinin D işletmesinden ve %39,5’inin E

işletmesinden hizmet satın aldığı bilgisi elde edilmiştir. Satın alımlarda en çok A ve E işletmesinin olduğu gösterilmiştir.

3.7.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeğe İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İhracat yapan işletmelerin satın almış olduğu hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimlerinin anlaşılabilmesi maksadı ile kullanılan ‘‘Kullanıcı Güven Eğilimi’’ ölçeğine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Maddeler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
GE1	210	1	5	3,67	1,040
GE2	210	1	5	3,71	1,045
GE3	210	1	5	3,62	1,069
GE4	210	1	5	3,55	1,039
GE5	210	1	5	3,73	1,023
GE6	210	1	5	3,67	1,039
GE7	210	1	5	3,63	,999
GE8	210	1	5	3,78	1,025
GE9	210	1	5	3,83	,969
GE10	210	1	5	3,80	,934
GE11	210	1	5	3,78	1,000
GE12	210	1	5	3,40	1,124
GE13	210	1	5	3,69	1,077
GE14	210	1	5	3,70	,997
GE15	210	1	5	3,81	,946
GE16	210	1	5	3,85	,974
GE17	210	1	5	3,70	1,035

Tablo 2 incelendiğinde, Kullanıcı Güven Eğilimi ölçeği 17 ifadeden oluşmaktadır. İhracat işletmelerinin hizmet satın aldığı lojistik işletmelere ilişkin değerlendirdikleri ifadelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmalarına ilişkin değerlerin yer verildiği tablo incelendiğinde, araştırmaya katılım sağlayan 210 işletmenin ve işletmeyi temsilen cevaplama yapan katılımcıların en yüksek değeri verdiği ifadeler ‘‘GE9’’ 3,83 ve ‘‘GE16’’ 3,85 şeklindedir. Ortalama değeri en düşük ifadelerin hangileri olduğu değerlendirildiğinde 3,40 ile ‘‘GE12’’ ve 3,55 ile ‘‘GE4’’ olduğu görülmüştür.

3.7.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin güvenilirliğin ölçülmesi gerekmektedir. Güvenilirliği ölçen testlerden bir tanesi Cronbach's Alpha testidir (Churchill,1991). Bu doğrultuda araştırmada kullanılan ölçek için tüm değişkenlerin dahil edilmesi ile güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bilgiler Tablo 3'te paylaşılmıştır.

Tablo 3. Ölçek güvenilirlik analizi

Kullanılan Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı (N)
Kullanıcı Güven Eğilimi	,974	17

Kullanıcı güven eğilimi ölçeğinin güvenilirlik analizi sonuçlarını gösteren tablo incelendiğinde 17 birimden oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0,974 olduğu belirlenmiştir. Özdamar (1999) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Cronbach's Alpha değerinin 0,81'den daha büyük olması ölçeğe ilişkin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Gerçekleştirilen analiz neticesinde 0,974 Alfa katsayısı ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermiştir. Ölçek güvenilir bulunarak diğer analizlere geçilmiştir.

3.7.4. Verilerin Normallik Analizi

Araştırma kapsamında, kullanılan verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri uygulanmıştır. Yapılan testlerin sonuçlarına göre, araştırmada kullanılan ölçek için $p>0,05$ elde edilerek, verilerin normal dağılım gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Ölçeğe İlişkin Normallik Değerleri

Ölçek	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)	Kolmogorov-Smirnov (p değeri)	Shapiro-Wilk (p değeri)
Kullanıcı Güven Eğilimi	-1,154	1,919	0,854	0,200

Yukarıda bahsedilen normallik varsayımının sağlanması ile birlikte sosyal bilimler alanında verilerin normal dağılımını değerlendirmek için normallik testlerinin ötesinde çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine odaklanmak daha doğru sonuçlar verebilmektedir. George ve Mallery (2010)'ye göre, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması, verilerin normal dağılım gösterdiğini işaret etmektedir (Kalaycı, 2008; Sezerer Albayrak, 2017). Çalışma kapsamında elde edilen çarpıklık

(skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin tamamının -2 ile +2 arasında olması, verilerin normal dağıldığı yorumunu desteklemektedir. Parametrik testlerin uygulanabilmesi için normallik varsayımının karşılanması, bu çalışmada bir önkoşul olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, normallik varsayımının sağlandığı gözlemlendiği durumlarda, araştırma hipotezleri için parametrik yöntem ve tekniklerin kullanılması tercih edilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin elde edilen bulgular, çalışmanın analitik süreçlerini yönlendirmede temel bir rol oynayarak Tablo 4’de gösterilmiştir.

3.7.5. Araştırma Hipotezlerinin Testleri

Araştırma dahilinde ele alınan hipotezlere ve hipotezlerde kullanılan analizlere yönelik bulgular aşağıda yer almaktadır.

H1: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmenin tanımlayıcı özelliklerine göre farklılık gösterir.

İşletmenin tanımlayıcı özellikleri kapsamında değerlendirilecek değişkenler şu şekildedir: İhracat alanı, işletme faaliyet süresi, iş birliği süresi ve işletmenin kendisi.

“**H1a:** İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmelerin ihracat yaptıkları alana göre farklılık gösterir.” hipotezini test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Analize ilişkin bulgular Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. H1a Hipotezine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonucu

Değişken	Boyut	N	$\bar{X}$	SS	F	P
İşletme İhracat Alanı	Gıda	23	3,84	,982	,256	,979
	Tekstil	28	3,81	,776		
	Otomotiv	13	3,70	,930		
	Makine	59	3,64	,886		
	İnşaat	29	3,66	,888		
	Mobilya	4	3,94	,198		
	Elektirik-Elektro-nik	7	3,63	,333		
	Me-tal-Çelik	11	3,78	,553		
Diğer	36	3,63	,974			

Levene Test İstatistiği=0,910; s.d.1= 8, s.d.2= 201p=,509

Tek yönlü varyans analizinin uygulanabilmesi için Levene testi istatistiğinin hesaplanması gerekmektedir. Levene testi sonuçlarına göre, elde edilen p değeri 0,509 ($p>0,05$) olarak bulunmuş ve grup varyanslarının homojen olduğu tespit edilmiştir (Durmuş, Yurtkoru, Çinko, 2016). Homojenlik varsayımının sağlanması üzerine, bir sonraki aşama olarak ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 5’de gösterildiği gibi, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($F=0,256$, $p>0,005$). Bu sonuçlar doğrultusunda, işletmelerin ihracat alanı ile güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmış ve H1a hipotezi reddedilmiştir.

“**H1b**: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, işletmelerin faaliyet süresine göre farklılık gösterir.” hipotezini test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Analize ilişkin bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. H1b Hipotezine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonucu

	Boyut	N	$\bar{X}$	SS	F	P
İşletme Faaliyet Süresi	1 yıldan az	7	3,33	1,019		
	1-5 yıl arası	22	3,66	,909		
	6-10 yıl arası	26	3,74	,814	1,086	,364
	11-15 yıl arası	23	4,00	,743		
	15 yıl- dan fazla	132	3,67	,867		

Levene Test İstatistiği=0,280; s.d.1= 4, s.d.2= 205p=,890

Tek yönlü varyans analizinin ön şartı olan Levene test analizi gerçekleştirilmiş olup p değeri 0,890 ($p>0,05$) olarak bulunmuştur. Bu bulgu grup varyanslarının homojen olduğunu ifade etmekte ve tek yönlü varyans analizinin yapılabirliğini sağlamaktadır (Durmuş, Yurtkoru, Çinko, 2016). Homojenlik varsayımının sağlanması üzerine, bir sonraki aşama olarak ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 6’da yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($F=1,086$, $p>0,005$). Bu sonuçlar doğrultusunda, işletmelerin işletme faaliyet süresi ile güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmış ve H1b hipotezi reddedilmiştir.

“**H1c**: İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, lojistik işletme ile gerçekleştirilen iş birliği süresine

göre farklılık gösterir.” hipotezini test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Tek yönlü varyans analizine geçilmeden önce grup homojenitelerini analiz eden Levene test istatistiğine yönelik analiz gerçekleştirilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizlere ilişkin bulguların tamamı Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. H1c Hipotezine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonucu

Boyut	N	$\bar{X}$	SS	F	P	
1 yıldan az	16	3,35	1,095			
1-5 yıl arası	91	3,62	,816			
Lojistik İşletme ile Gerçekleştirilen İş Birliği Süresi	6-10 yıl arası	61	3,80	,754	2,705	,000
	11-15 yıl arası	15	3,47	1,022		
	15 yıldan fazla	27	4,07	,870		

Levene Test İstatistiği=1,708; s.d.1= 4, s.d.2= 205p=,150

Tek yönlü varyans analizinin ön şartı olan Levene test analizi gerçekleştirilmiş olup p değeri 0,150 ($p>0,05$) olarak bulunmuştur. Bu bulgu grup varyanslarının homojen olduğunu ifade etmekte ve tek yönlü varyans analizinin yapılabilirliğini sağlamaktadır (Durmuş, Yurtkoru, Çinko, 2016). Homojenlik varsayımının sağlanması üzerine, bir sonraki aşama olarak ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 7’de yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F=1,086$, $p<0,005$). Bu sonuçlar doğrultusunda, işletmelerin lojistik işletmeler ile gerçekleştirmiş olduğu iş birliği süresi ile güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmış ve H1c hipotezi kabul edilmiştir.

Oluşan anlamlı farklılığın hangi yıllara göre farklılaştığının belirlenbilmesi için Tukey ve Scheffe testleri gerçekleştirilmiştir (Durmuş, B., Yurtkoru, E.S., Çinko, M. 2011). Tukey ve Scheffe test sonuçları değerlendirildiğinde 1 yıldan az iş birliği süresi ile 6-10 yıl arasındaki iş birliklerindeki farklılık anlamlı bulunmuştur. Hangi iş birliği süresinde daha fazla güven eğilimi olduğunun tespiti için ortalama değerlere bakılmıştır. 1 yıldan az iş birliği süresinde ortalama değer 3,35 iken 6-10 yıl arasındaki iş birliği süresinde ortalama değer 3,80’dir. Bu doğrultuda lojistik işletmelerden hizmet satın alan ihracat işletmelerinin 1 yıldan az iş birliği yaptıkları işletmelere göre, 6-10 yıl arasında iş birliği yaptıkları işletmelere daha fazla güven duydukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, iş birliği süresinin uza-

masının, ihracat yapan işletmelerin güven eğilimlerini olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, iş birliği sürelerinin 6 ile 10 yıl arasında olmasının, ihracat yapan işletmelerin güven eğilimlerini artırdığı ve bu süre zarfında iş birliği yapan işletmelere daha fazla güven duyulduğu ifade edilmektedir. Gruplar arasındaki farklılıklar değerlendirilmeye devam edildiğinde 1 yıldan az iş birliği süresi ile 11-15 yıl arasındaki iş birliği süresinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın olduğu gruplar arasında hangisinde güven eğiliminin daha fazla olduğunun belirlenmesi maksadı ile ortalama değerler dikkate alınmıştır. 1 yıldan az iş birliği süresinde ortalama değer 3,35 iken 11-15 yıl arasındaki iş birliğinde ortalama değer 3,47'dir. Bu doğrultuda 11 ile 15 yıl arasında iş birliği içinde bulunan işletmelere karşı daha fazla güven eğiliminin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak 6-10 yıl arasındaki iş birliği süresi ile 11-15 yıl arasındaki iş birliği süresinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Oluşan farklılığın hangi iş birliği süresinde daha yüksek güven eğilimini oluşturduğunun tespiti için ortalama değerler dikkate alındığında 6-10 yıl arasında iş birliğinde bulunmanın daha yüksek güven eğilimi ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ihracat işletmelerinde kullanıcı güven eğilimlerinin temin edilebilmesi için minimum 6 yıl süreye ihtiyaç duyulduğu bilgisi elde edilmiştir.

“**H1d:** İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına ilişkin güven eğilimleri, hizmetin satın alındığı firmaya göre farklılık gösterir.” hipotezini test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Analize ilişkin bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. H1d Hipotezine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonucu

	Boyut	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Lojistik İşletme	A işletmesi	46	3,69	,887	1,686	,000
	B işletmesi	37	3,91	,796		
	C işletmesi	31	3,55	,871		
	D işletmesi	13	4,09	,453		
	E işletmesi	83	3,61	,895		

Levene Test İstatistiği=0,686; s.d.1= 4, s.d.2= 205p=,602

Hipotez test edilmeden önce testin yapılabilmesi için Levene test istatistiğine bakılmıştır. Levene test istatistiğine göre p değeri 0,602 ($p>0,05$) olarak bulunmuştur. Bu bulgu grup varyanslarının homojen olduğunu ifade etmekte ve tek yönlü varyans analizinin yapılabilirliğini sağlamaktadır (Durmuş, Yurtkoru, Çinko, 2016).

Levene test istatistiği ile grup homojenliği sağlandıktan sonra tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları değerlendirildi-

rildiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($F=1,686$, $p<0,005$). Bu bulgular neticesinde, ihracat yapan işletmelerin hizmet satın aldığı lojistik işletmeler ile güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmış ve H1d hipotezi kabul edilmiştir.

Oluşan anlamlı farklılığın hangi işletmelere göre farklılaştığının belirlenebilmesi için Tukey ve Scheffe testleri gerçekleştirilmiştir (Durmuş, B., Yurtkoru, E.S., Çinko, M. 2011). Tukey ve Scheffe test sonuçları değerlendirildiğinde A işletmesi ile iş birliğinde olan ihracat işletmeleri ile D işletmesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Hangi işletmelere karşı güven eğiliminin daha fazla olduğunu tespit edebilmek için ortalama değerler dikkate alınmalıdır. A işletmesinin ortalaması 3,69 iken D işletmesinin ortalaması 4,09 bulunmuştur. İhracat işletmelerinin D işletmesine karşı kullanıcı güven eğilimleri daha yüksektir. Oluşan ikinci farklılık A işletmesi ile E işletmesi arasındadır. Ortalama değerler dikkate alındığında A işletmesi E işletmesine kıyasla daha fazla kullanıcı güveni duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak D işletmesi ile E işletmesi arasında oluşan anlamlı farklılık değerlendirilmiş ve ihracat yapan işletmelerin D işletmesine karşı çok daha yüksek bir güven eğilimine sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Burada oluşan anlamlı farklılıklar dikkate alınarak beş büyük lojistik işletmesi değerlendirildiğinde ihracat yapan işletmelerin kullanıcı güven eğilimlerinde en çok D lojistik işletmesine güven duyduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde küresel ticaretin artmasıyla birlikte, işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına olan güveni, uluslararası ticaretin etkin bir şekilde yönetilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, ihracat yapan işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik güven eğilimlerini tanımlayıcı özellikleri itibariyle incelemektir. Gerçekleştirilen bu çalışma ile alan yazınına pek çok katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Özellikle kullanıcı güven eğilimi kavramının anlaşılması ve her sektörde olduğu kadar lojistik sektörde de kavramın öneminin vurgulanması sağlayacağı temel katkılardandır. Ayrıca çalışmada ihracat yapan işletmelere lojistik hizmet işletmelerine yönelik farkındalık yaratan bilgiler sunulmaktadır. Literatürde güven kavramına ilişkin pek çok farklı bilgi bulunmakla beraber kullanıcı güven eğilimine yönelik çok az çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışma ile kullanıcı güven eğilimi kavramı için güncel ve yeni bir bakış açısı sunulmaktadır.

Analizleri gerçekleştirilen çalışmaya ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, Tablo 5'te incelenen H1a hipotezi, işletmelerin ihracat yaptıkları alan ile lojistik hizmet sağlayıcılarına güven eğilimleri arasında anlamlı

bir farklılık olmadığını göstermektedir. Tablo 6’da test edilen H1b hipotezi, işletmelerin faaliyet süresi ile lojistik hizmet sağlayıcılarına güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Tablo 7’de incelenen H1c hipotezi, işletmelerin lojistik işletmeler ile gerçekleştirdikleri iş birliği süresi ile güven eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, lojistik işletmelerle yapılan uzun vadeli iş birliğinin güven eğilimlerini olumlu etkilediğini göstermektedir. İhracat yapan işletmelerin lojistik hizmet satın alımında kullanıcı güveninin temin edilebilmesi için en az 6 yıl süreye ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda yapılması planlanan iş birliklerinde bu sürenin dikkate alınması önem arz etmektedir. Tablo 8’de test edilen H1d hipotezi, işletmelerin hizmet aldıkları lojistik işletmelerine göre güven eğilimlerinde anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. İhracat yapan işletmelerin beş büyük lojistik işletmesinden biri olan ve D lojistik işletmesi olarak adlandırılan bu işletmeye karşı daha fazla güven eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bulgular ışığında, işletmelerin lojistik hizmet sağlayıcılarına duydukları güvenin, iş birliği süresi ve hizmet alınan işletmenin niteliklerine bağlı olarak değişebileceği sonucuna varılmıştır. Bu durum, işletmelerin lojistik yönetim süreçlerinde daha bilinçli ve özenli bir seçim yapmalarını gerektirebilir.

Mevcut çalışmanın kısıtları dikkate alındığında, gelecekteki araştırmalarda bu konudaki derinlemesine analizleri ve güvenin ticaret üzerindeki uzun vadeli etkilerini incelemeyi amaçlayabilir. Ayrıca ihracat yapan işletmeler için lojistik hizmet satın alımlarında güven duyulan işletmelerle uzun süreli iş birliklerinin daha faydalı sonuçlar doğuracağı söylenebileceğinden, işletmeler arasında güvenin tesis edilebilmesi önem arz etmekte, bu konudaki araştırmalarla güven stratejilerinin geliştirilme çalışmaları önerilir.

KAYNAKLAR

- Akandere, G., (2015). Modern Çağda Lojistik Yönetimi. Dizgi Ofset, Konya, s.44-209.
- Akiş, E. (2016). Türkiye’de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücüne Etkisi. 2.Üretim Ekonomisi Kongresi (11-12 Nisan 2016).
- Akyıldız, M. (2004). Lojistik Dış Kaynak Kullanımının Gelişimi ve Türkiye’deki Kullanım Biçimleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 3
- Andersen, P. H., ve Rask, M. (2003). Supply Chain Management: New Organisational Practices For Changing Procurement Realities. Journal of Purchasing and Supply Management, 9(2), 83-95.
- Aslan, H., Taşçı, H., Yıldız, B. (2018). The Effect of Logistic Service Quality and Logistic Information Technology on Logistics and Firm Performance, Journal of Current Researches on Social Sciences, Vol.8, Issue1.
- Casalo, V. L., Flavian C.ve Guinaliu, M. (2007). “The Role of Security, Privacy, Usability and Reputation In The Development of Online Banking”, Online Information Review, Vol. 31, No. 5, 583-603.
- Churchill, G. and Jr, A. (1991). Marketing Research, Methodological Foundations (5. Baskı), Orlando, The Dryden Press, Aktaran: Sürmeli, Ö. (2002). Kurumsal Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Rekabet Stratejisi İlişkisi, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Collier, Joel E. ve Carol C. Bienstock, “Measuring Service Quality in E-Retailing”, Journal of Service Research, Cilt: 8, Sayı: 3, 2006, ss: 260-275.
- Çolak, V. (2019). Lojistik Faaliyetler ve Lojistik Faaliyetlerin Maliyetlenmesinin Analizi: TRA2 Bölgesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2011). Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi. (4.Baskı). Beta Yayınevi. İstanbul.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2016). Sosyal Bilimlerde SPSS ‘le Veri Analizi, Beta Yayınları, İstanbul.
- Erdal, M., Görçün, Ö. ve Saygılı, M. (2010). Depo Yönetimi. İstanbul: Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (Utikad).
- Holweg, M. Ve Miemczyk, J. (2003). “Delivering The 3-Day Car The Strategic Implication For Automotive Logistics Operations”. Journal Of Purchasing ve Supply Management, 9(2): 65-70.
- Kalaycı, Ş. (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikler. (3. Baskı), Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

- Kalemci Tüzün, İ. (2007). Güven, örgütsel güven ve örgütsel güven modelleri. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007(2), 93-118.
- Kayapınar, Ö. (2016). Lojistik Hizmet Kalitesi ile Firma Performansı Arasındaki İlişkide Lojistik Performansı ve Teknoloji Düzeyinin Rolü, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Kılıç, G. H., Öztürk, M. G., ve Köseoğlu, A. M., (2018). Inventory control methods in industry 4.0 implementations. Journal of Management Marketing and Logistics, 5(4): 324-340.
- Koban, E. Ve Keser, Y. E. (2007). Dış Ticarete Lojistik. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Koç, F., Kaya, N., Özbek, V., Akkılıç, E. (2013). Algılanan fiyat ile tüketici güveni arasında algılanan hizmet kalitesinin aracı (mediator) etkisi: bankacılık ve gsm sektörlerinin karşılaştırılmasına yönelik bir araştırma. Ulusal Pazarlama Kongresi, Kafkas Üniversitesi, 404419.
- Küçük, O. (2019). Lojistik İlkeleri ve Yönetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Leeman, D., Reynolds, D. (2012). Trust and outsourcing: Do perceptions of trust influence the retention of outsourcing providers in the hospitality industry? International Journal of Hospitality Management, 31(2), 601–608.
- Leonidou, L. C., Leonidou, C. N., Kvasova, O. (2013). Cultural drivers and trust outcomes of consumer perceptions of organizational unethical marketing behavior. European Journal of Marketing, 47(3/4), 525-556.
- Long, D. (2019). Uluslararası Lojistik Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi (Çev. M. Tanyaş ve M. Düzgün) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Majerczak, P., Strzelecki, A. (2022). Trust, media credibility, social ties, and the intention to share towards information verification in an age of fake news. Behavioral Sciences, 12(2), 51.
- Nadeem, S., Ul-Hameed, W., Alvi, A.K., Iqbal, J. (2018). Performance Indicators Of E-Logistics System With Mediating Role Of Information And Communication Technology (ICT), Journal Of Applied Economics And Business Research, 8(4),217-228.
- Öz, M., (2019). Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı. Eğitim Yayınevi, Konya, s.74-86.
- Özalp, İ., Tonus, H. Z. ve Sarıkaya, M. (2008). “İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları Üzerine Bir Araştırma”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1): 69-84.
- Özdamar, K. (1999). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, (1. Baskı). Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Reinhardt, K. (2023). Trust and Trustworthiness in AI ethics. AI and Ethics, 3(3), 735-744.

- Russell, S. H. (2000), Growing World Of Logistics, Air Force Journal Of Logistics
- Sarihan, A.Y. (2021). Lojistik Yetenekler, Şebeke İlişkileri, Alıcı-Satıcı İlişkileri, Teknolojik İlerleme ve Tedarik Zinciri Performansı Arasındaki İlişkinin İhracatçı İşletmeler Üzerinde Çok Katmanlı Olarak İncelenmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı.
- Sarkar, S., Chauhan, S., & Khare, A. (2020). A meta-analysis of antecedents and consequences of trust in mobile commerce. *International Journal of Information Management*, 50, 286-301.
- Sezerer Albayrak, E. (2017). Hedonik ve Faydacı Tüketim Bağlamında İnternet Üzerinden Alışveriş Alışkanlıkları: Bir Uygulama Örneği, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Somuyiwa, A.O., Adewoye, J.O., (2010) “Managing Logistics Information System: Theoretical Underpinning”, *Asian Journal Of Business Management*, Cilt 2, Sayı 2, Ss. 41-47.
- Sople, V.V. (2007) “Logistics Management: The Supply Chain Imperative, First Edition”, Pearson Education India, New Delhi.
- Tekin, M., Zerenler, M., Bilge, A. (2005). Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkileri: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Yıl:4, Sayı:8, ss.115-129.
- Zakaria, H., Zailani, S., Fernando Y. (2010). Moderating Role Of Logistics Information Technology On The Logistics Relationships And Logistics Service Quality, *Operations And Supply Chain Management*, Vol.3, No.3, September 2010, pp.134-147.

AFETLER, TOPLUMSAL CİNSİYET VE KIRILGANLIKLAR ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Belde BAYINDIRLI¹

---

1 Belde Bayındırlı, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Fakültesi Sosyoloji
Bölümü Doktora Öğrencisi, bayindirlibelde@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-0581-6290

Giriş

Afetler dünya tarihinin her döneminde meydana gelmiş ve insanların yaşamında radikal değişimler meydana getirmişlerdir. İnsanların ve eylemlerinin sebep olduğu çeşitli afetler olduğu gibi çoğu afet; insan kontrolünün dışında gerçekleşir ve afetlerin sonunda toplumsal, ekonomik, sosyolojik ve coğrafik olarak büyük değişimler meydana gelir. Afetler ‘doğal’ olarak ve insan kontrolü dışında kabul edilseler de içerdiği tehlikelerle, toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılar üzerindeki sonuçlarıyla aslında oldukça karmaşık ve aynı zamanda sosyal olaylardır. “Paradoksal olarak, kendimiz ve inşa ettiğimiz fiziksel, sosyal ve politik ortamlar hakkında en çok şeyi, doğal kabul edilen hayatlarımız kesintiye uğradığında öğreniriz. Afetlerde gündelik hayatı geri döndürülemez biçimde kesintiye ve değişime uğratır. Afetlerin ‘gündelik olmayan’ niteliklerinin onların yaşandığı yerleri önemli araştırma ortamları haline getirdiği kabulüne rağmen, afet araştırmacıları afet sürecinin ‘gündelik’ sosyal yapılardan ayrı olmadığına dikkat çekmektedir”(Quarantelli 1994).

Tehlikeli doğa olayları afet olma potansiyeli gösterebilir bile kendi başlarına afet olarak nitelendirilmezler. Tehlike barındıran doğal olaylar, onlarla baş edebilecek yeterli kapasite olmadığı durumda, insanlarla etkileşime girdiğinde; sosyal, ekonomik ve siyasi felaketlere dönüşürler. Afetle başa çıkmayı sağlayacak koşulların yetersizliği kader değildir; bu durum egemen toplumsal, ekonomik ve siyasi eşitsizliklerin sonucudur. İnsanların aleyhine oluşan bu sonuçlar kırılganlıklar olarak tanımlanır (Bayındırlı, 2016). Felaketler sonucu meydana gelen kayıp ve yıkımlar ne toplumlar ne de insanlar arasında eşit olarak dağılmaktadır “Diğer yaşam şansları gibi çevresel tehlikeye ve katastrofik felaket riskine maruz kalma, kast ve sınıf, ırk ve etnik köken, yaş ve fiziksel yetenek ve cinsiyetten oluşan kapsayıcı sosyal yapılar tarafından şekillendirilir. Bireyler ve sosyal gruplar, farklı ve orantısız ‘kırılganlık demetleri’ taşırlar” (Cannon, 1994).

Hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş; zengin endüstriyel ülkelerde, afetler sonrası oluşan tabloya baktığımızda, dünyanın dört bir yanındaki yoksul insanlar en büyük kayıpları yaşarlar ve bu insanların kamusal, özel kurtarma imkanlarına erişme şansları en az düzeyde olur (Bolin 1982, 1986; Bates 1982). Yoksulluğa ek olarak afet durumlarında yaşlıların ve çocukların uğradıkları zararlar çok daha uzun sürelerde telafi edilir. Ayrıca kadınlar ve maruz kaldıkları çeşitli risk türleri üzerine yapılan araştırmalar da kadınların afetlerde daha kırılgan olabildiği ve çeşitli risklere maruz kaldıkları ortaya koyuluyor (Ikeda 1995; Schroeder 1987; Vaughan 1987).

Cinsiyet rejimindeki eşitsizlik tüm toplumları etkileyen temel eşitsizliklerden biridir. Bu eşitsiz rejim sosyal ve ekonomik kaynakların, kadınların daha az erkeklerin ise daha çok pay alacak biçimde dağılmasına sebep olur. Bu sebeple kadınların maddi kaynaklara erişimleri erkeklerinkinden çok daha düşüktür. Enarson ve Morrow (1998) afet durumlarında ve başka tazminatların yokluğunda kaynaklara daha az erişimin kırılğanlığın artmasına yol açtığını ve bunun sonucunda genel olarak kadınların tehlikelere karşı daha savunmasız olduğu iddiasındadırlar “Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar erkeklerden daha fazla kırılğanlıkla karşı karşıyadır. Bakım sorumlulukları, eğitim eksikliği, hareketlilik eksikliği ve sosyal izolasyon, kadınların riske maruz kalmasına ve kırılğanlıklarının artmasına katkıda bulunur” (Gray 1993; akt. [Fothergill 1998](#)).

Bu çalışma toplumsal yapıya içkin eşitsizliklerin afetler sonucu nasıl daha derinleşen kırılğanlık pozisyonları yarattığına değinecek ve bu kırılğanlıkların çeşitli görünümelerini yeniden gözden geçirecektir. Kadınlar için toplumsal hayatta varolan eşitsizliklerin afet anı ve sonrasında ne gibi sonuçlar doğurduğunu ve genel olarak afetlerin kadınların hayatına nasıl etki ettiğini anlamaya çalışacaktır. Bu çalışmada ilk olarak toplumdaki eşitsizliklerin bir yansıması olan “kırılğanlık” kavramı ele alınacaktır. İkinci olarak kırılğan olarak nitelenen kesimlerin afetler sonrası yaşadıkları çeşitli zorluklara dikkat çekilecektir. Üçüncü olarak ve daha detaylı biçimde afetlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı kırılğanlık sorunlaştırılarak kadınların afetlerde yaşadıkları zorlu deneyimlere, bunların etkilerine ve bu deneyimlerin sonuçlarına dikkat çekilecektir. Bu çalışmada deneyimlere dair anlatılar 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremiyle ilgili yayınlanan basın yayın organlarından, youtube videolarından ve podcastlerden elde edilmiştir.

Afetlerde Derinleşen Kırılğanlıklar

Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Örgütü’nün tanımına göre afet; toplumun veya toplumun bir kesiminin kendi imkan ve kaynakları ile başa çıkmakta yetersiz kalacağı düzeyde fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara uğramasına yol açarak normal yaşamı ve insan faaliyetlerini kesintiye uğratan doğal, teknolojik ve insan kaynaklı tehlikelerin ortaya çıkardığı sonuçtur (Eryılmaz, 2007:10). Cannon’a göre afetler, doğal afetler tarafından tetiklenebilir, ancak büyük ölçüde ekonomik, politik ve sosyal faktörleri içeren süreçlerin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir açıdan baktığımızda tüm afetlerin sosyal olarak inşa edilmiş olduğunu söylenebilir (2008).

İnsanların afetlerde zarar görebilirlik derecesini ve kapasitesini anlama çabasında ‘kırılğanlık/ vulnerability’ kavramı elverişli bir kavramdır. Ekonomik, politik ve sosyal faktörlerle ilgili nedensel süreçleri

vurgulamak için kullanılan bu terim genellikle sosyal kırılmalığı ifade edecek şekilde genişletilir (Proag, 2014). Cannon'a (1994) göre "kırılmalılık, insanların bir Şeye (çeşitli türlerdeki doğal tehlikelere) karşı savunmasız olması ve belirli bir tehlikeden az ya da çok zarar görmelerini sağlayan çeşitli sosyal özelliklere sahip olması olarak anlaŐılmalıdır". Kırılmalılık aynı zamanda insanları ve toplulukları tehlikenin etkisiyle başa çıkma konusunda sınırlayan daha geniş çevresel ve sosyal koŐullarla da ilgilidir. "Afetler gerçekteŐikten sonra ortaya çıkan toplumsal sonuçları anlamlandırma çabasında kırılmalılığa yapılan vurgu, afetlerin doğanın etkisiyle gerçekteŐen bir takım olaylar olarak değerlendirmekten çok afetin karmaşık, sosyal, siyasal, çevresel ve ekonomik olarak inşa edilmiş bir süreç olarak daha sosyolojik bir yorumuna geçmek için önemlidir" (Wisner ve diğerleri 2004). Sosyal süreçler, bazı insanları diğerlerinden daha fazla felaketin zararlarına açık duruma getirir bu insanlar afet risklerine eşit olmayan bir şekilde maruz kalır. Bu eŐitsizlikler büyük ölçüde her toplumda iŐleyen güç ilişkilerinin bir sonucudur (Bankoff ve diğerleri 2004). Felaketlerin sonuçlarını anlamak için önemli konulardan biri, toplumsal sistemlerin; insanları, birbirleriyle ve çevreleriyle ilgili olarak nasıl riskler altına soktuğunun anlaŐılmasıdır.

Afeti sosyal fenomen olarak çalışanlar kapitalizmle ilişkili olan belirli sosyal güçlerin afet etkilerine karşı kırılmalılık üretmekte olduğunu söylemiŐlerdir. Buna göre, ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi destekleyen kurumlar afet kırılmalılığının artıŐında önemli rol oynamaktadır (Miller-Nigg, 1993:3). "Doğal afetlerin 'kronik ve katastrofobik' biçimlerini içeren çevresel riskler, kalkınma süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bundan öte, doğal afetler sonrası ortaya çıkan kimi sonuçlar, hatalı ve açıkça sürdürülemez insan-doğa ilişkilerinin kapitalist gelişim modellerine dayanan eşitsizliklerin göstergesidir" (Pelling, 2003:6). Çevresel risklerin ve kırılmalılıkların ortaya çıkışı, toplumu ve çevreyi Şekillendiren güç ilişkileri ile yakından ilgilidir. Harvey' e göre kapitalizm coğrafyayı ve kenti yeniden inşa ederken eşitsizlikleri de yeniden inşa eder. Harvey' e göre mekanın ve mekansal eşitsizliklerin üretilmesi yoluyla zaten eşitsiz olan gelir dağılımı, eşitsizliği pekiŐtirecek şekilde yeniden dağıtılır. Diğer bir deyişle, kapitalizm gelirin eşitsiz dağılımını mekansal olarak da örgütleyerek daha büyük eŐitsizliklere ve adaletsizliklere neden olacak şekilde geliri yeniden dağıtır (2013).

Türkiye'de kentlerin gelişimini belirleyen temel aktör olarak devletin, 'ekonomik' getirileri çevresel, tarihsel ve toplumsal fayda ve duyarlılıkların önüne koymasının ve tüm stratejisinin bu yönde olmasının sonuçlarının kırılmalılıkların ortaya çıkmasına ve derinleŐmesine katkısı büyüktür. Yeşil alanların azaltılması ve plansız yapılaşma; kısa vadeli ekonomik kazançları arttırır fakat çevresel sürdürülebilirliği imkansız kılar

ve son tahlilde toplum refahına zarar verir. Devlet kurumlarının denetim mekanizmalarındaki ihmalleri, deprem gibi doğal afetlerin çok daha yıkıcı etkiler yaratmasına yol açar. Bu ihmaller, inşaat standartlarının uygulanmaması, plansız yapılaşma, altyapı eksiklikleri ve acil müdahale eksiklikleri gibi bir dizi sorunu içerebilir. Bazı inşaat kuruluşları, kar öncelikli hareket ettikleri için çevresel ve toplumsal etkileri göz önünde bulundurmazlar. Bunların sonucu olarak doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi, tarihi yapıların yıkılması veya yerel halkın mağduriyeti gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. “Şehirlerdeki bir diğer aktör olarak örneğin demokratik kitle örgütlerinin yönetime yeterince katılamamaları, afetler sonucu büyük kayıplar yaşamaya eğilimli şehirlerin alt yapısını hazırlamaktadır. Yine genel olarak demokrasi algısının kısıtlı olması toplumsal kırılma eğilimini arttırmaya hizmet etmektedir” (Bayındırlı, 2016). Tüm bunlara ek olarak, kentsel alanlarda artan nüfus, yoksulluk ve hızlı, plansız büyüme de kırılma eğilimlerinin artmasına sebep olan başlıca faktörlerden biridir.

Kırılma eğilimi, “karmaşık sosyal ilişkilere ve süreçlere gömülüdür” (Hilhorst ve Bankoff, 2004) ve en iyi şekilde sosyal çözümler gerektiren sosyal bir sorun olarak görülür. Konuya bu biçimde yaklaşmak, sorunun gerçekten ne kadar karmaşık olduğunu ele almamızı gerektirir çünkü mesele sadece bir kasırganın yaklaşması veya bir depremin yeri sallaması olarak görülmemelidir. Aksine, sorun önceden var olan bir ‘toplum ve çevre ilişkisi’ kaynaklanmaktadır. Bu ilişki kırılma eğilimi fikrini yalnızca çeşitli sosyal grupları etkilediği için değil, aynı zamanda bu sosyal grupları etkileyen eşitsizliklerin nasıl derinleşerek devam ettiğinin anlaşılması açısından da önemlidir (Cutter, 1996).

Sosyal Açıdan Kırılma Eğilimi Olan Gruplar

Toplumdaki en kırılma eğilimi olan kişiler için günlük yaşam ve geçim oldukça tehlikelidir (Allen 2003). “Bir felaket sonrası toplumun sosyal, finansal veya politik sermayeye sahip kesimleri, yaşamlarını daha kolay ve hızlı biçimde yeniden düzene sokma ve kurma şansına sahip olabilirken bu tür sermayelere sahip olmayan, sağlık durumu kötü, düşük okuryazarlık düzeyine sahip veya bir azınlık topluluğundan belirli grupların böyle bir şansları büyük ölçüde yoktur” (Frerks ve Klem 2005). Pek çok yönden, yoksul insanların afetlerden orantısız bir şekilde etkilendiği açıktır. “Neredeyse tanımlı gereği, yoksul insanlar kökenlerine bakılmaksızın yaşamı değiştiren şoklara karşı daha savunmasızdır; çünkü yoksuldurlar, varlıkları veya tüketim seviyeleri üzerindeki herhangi bir etki ve kayıp, uzun vadede tüm yaşamlarının dengelerini, beklentilerini tehdit eder. Yoksul insanlar bir afet meydana geldiğinde riskleri azaltmak veya bunlarla başa çıkmak için daha az kaynağa sahiptirler” (Hallegatte ve diğerleri, 2020).

Düşük gelirli aileler ve haneler, afetler sırasında orantısız bir şekilde zarar gören konutlarda yaşama eğilimindedir (Mileti, 1999). “Kırılgnlık sadece alt sınıfların zarar görebilirliği ile ilgili olmamakla beraber son 30 yılda yapılan afetlerden en çok zarar görenlerin genellikle yoksullar olduğunu ortaya koymuştur. Yoksul insanlar, daha düşük kaliteli konutlarda ve genellikle yerleşime uygun olmayan arazilerde yaşarlar. Afetler sırasında en çok zarar gören ilk olarak bu kötü konutlar ve sağlıksız yerleşim yerleridir” (Morduch,1994).

Yoksul insanların birdenbire ortaya çıkan afetler sonrası yararlanabilecekleri tasarruf hesapları ya da afet sonrası hayatlarını yeniden inşa etmeyi kolaylaştıracak sigortaları yoktur. Yine afet sonrası üst ve orta sınıflar şehri terk ettiğinde, afetin en yakıcı sonuçları yoksullar tarafından çok daha derin biçimde hissedilir. Yine yoksullar afet sonrası dönemde yaşamlarını yeniden inşa etmekte çok daha fazla zorlanırlar. Yoksulluğun kırılgnlık yaratan boyutu diğer kırılgnlık düzeyleriyle iç içe geçmiştir. Yoksul insanlar, afet öncesinde doğru bilgi kanallarına erişme ihtimali en düşük olanlardır. Afet bölgesinden hızlıca kaçma, bu bölgeye uzun süre geri dönmeme ve kalacak bir yere sahip olma ihtimalleri en düşük olanlardır. “Örneğin Katrina kasırgası öncesindeki günlerde, binlerce insan New Orleans’tan çıkma şansına sahipti. Kaçabilenlerin neredeyse tamamı araba aracılığıyla kaçabildi. Amerika Birleşik Devletleri gibi arabalarla dolu bir ülkede bile, kadınların bir arabaya sahip olma olasılığı daha düşüktür. New Orleans’ta, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, yoksulluk, hareket kabiliyeti ve gelmekte olan felaketten kaçma kapasitesi açısından derin bir dezavantaj oluşturmuştur. Yoksulluk bu afette olduğu gibi ırk ve cinsiyet eşitsizliğiyle keşmişmiştir çünkü New Orleans’ta mahsur kalan insanların büyük çoğunluğu yoksul Afrikalı Amerikalı kadınlardı” (Seagar, 2012).

Dayton ve Johnson, yoksul insanların, sağlık hizmetlerine erişimlerinin daha kısıtlı ve eğitim düzeylerinin de daha düşük olma eğiliminde olduğuna dikkat çeker. Yoksulların eğitim ile ilişkileri daha kırılgn olabilmektedir. “Yoksul aileler afet ve kriz sonrasında çocuklarını okuldan almak zorunda kalabilirler. Eğitim hizmetlerine erişimlerine daha zayıftır. Bu durum eğitimsizliğin ve yoksulluğun sonraki nesile aktarılması olarak okunabilir” (2006).

Çeşitli ayrımcılık biçimleri tüm kültürlerde ve toplumlarda şu ya da bu biçimde mevcuttur. Bu ayrımcılıklar azınlıkları, etnik toplulukları ve göçmenleri içeren sosyal grupların kırılgnlık düzeylerini şiddetli biçimde besler. Phillips ve Jenkins (2013) ayrımcılık sorununun, ekonomik ayrımcılık, siyasi marjinalleştirme ve sosyal önyargı ile iç içe geçerek güçlendiğine ve şiddet tehditleriyle birleşerek çok yakıcı sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Türkiye örneğinde Suriyeli göçmelere karşı gelişen ve neredeyse sıradanlaşan ayrımcı söylemler; afet sonrasında göçmenlerin kırılgn

konumlarını çok şiddetli bir biçimde derinleştirmiş, onlara karşı bir nefret ve suç dalgasına sebep olmuştur. Göçmenlerin yağma yaptıkları iddialarıyla hedef gösterilmeleri ve bu hedef göstermeler sonucu şiddet ve linç eylemleriyle karşılaşmaları bu durumun en açık örneklerinden biridir. 2023'ün Şubat ayında gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremde Hatay'daki Suriyeli göçmenler kurtarma çalışmaları sırasında ve sonrasında yardım alamadıklarını dışlandıklarını ifade etmektedir. Enkaz altında kalmış Suriyeli göçmenler kurtarma çalışmaları sırasında seslenmek yerine bir yerlere vurarak ses çıkarmayı denemişler. Böyle zor bir durumdayken bile seslenmeyi kurtarılmama korkusuyla seçmemişlerdir. Afet sonrası binlerce Suriyeli ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bu açıkça afetlerin toplumun en alt tabakasındaki göçmenlerin zaten oldukça kırılgan olan pozisyonlarının nasıl daha derin bir ayrımcılığa ve savunmasız bir pozisyona dönüştüğünün kanıtıdır.

Çocuklar bir diğer kırılgan grubu oluşturmaktadır. Çocuklar afetlerin zararlarından orantısız biçimde etkilenirler. “Afetler çocukların fiziksel sağlığına zarar verebilir ve afetle ilgili olmayan hastalıklar için bile tıbbi bakıma erişimlerini engelleyebilir. Göç, sevdiklerini ve evini kaybetme, aile üyelerinin stres yaşaması, ihmal ve istismar gibi nedenlerle çocuklar psikolojik zorluklar yaşayabilirler” (Peek vd.; 2014). Afetler haneye ait kaynakların çocuklardan uzaklaştırmasına neden olabilir. Özellikle, çocukluk gibi kritik büyüme evrelerinde afetlere maruz kalmak, önemli sağlık yatırımlarını kesintiye uğratarak sağlık gidişatını kalıcı olarak değiştirebilir. Afetlerde çocuklar bakım verenlerinin kaybı nedeniyle veya kurtarma çalışmalarının kaotik ortamı nedeniyle kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Kahramanmaraş merkezli depremde bine yakın çocuğun kaybolduğu iddia edilmektedir. Bu kayıp çocuklarla ilgili Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığından net bir açıklama gelmemiştir

Yaşlı bireyler sosyal olarak kırılgan kabul edilen bir kesimi oluşturmaktadır. “Yaşlı bireyler, bağımsızlıklarını kaybedebilecekleri endişesiyle bir afet sonrasında yardım alma konusunda isteksizdirler” (Bolin ve Kle-now 1982; Fernandez ve ark. 2002). İşitme veya görme sorunları, bilişsel bozulma, hareket kabiliyetinde azalma, kaynaklara sınırlı erişim, sosyal izolasyon gibi sorunlar nedeniyle yaşlıların acil durumlarda fazla desteğe ihtiyacı vardır. “Yaşlı bireyler; afet veya acil durumlarda, acil durum talimatlarına erişmeyi, anlamayı ve yanıt vermeyi hızlıca gerçekleştiremezler ve bu durum onları bu afetler sırasında ve sonrasında çok daha kırılgan kılar. Yaşlı bireyler olay yerinden uzaklaşma, tahliye alanına ulaşma, afet sonrası dağıtılan gıda, su gibi temel ihtiyaçlara ulaşmada güçlük çektiği için, diğer bireylere göre afetlerden daha fazla etkilenmektedirler” (Çakır ve Atalay, 2020) Afetler, özellikle yoksullar, yaşlılar ve engelliler için sağlık hizmetlerine erişimi engelleyebilir. Diyaliz veya kanser tedavisi

gibi sađlık hizmetlerine bađımlı kiřiler yařamı tehdit eden durumlar yařarlar. Afetler ayrıca solunum rahatsızlıklarına neden olan veya ađırlařtıran enkaz, kűf ve kimyasallar gibi sađlık kořullarını daha da kűtűleřtiren kořullar yaratabilir (Lin ve vd. 2005).

Afet sırasında yaşlılar gibi engelli bireylerin tahliye edilmesi de bűyűk ۆnem arz etmektedir. Engelli kişiler, tahliye için yeterli ulaşımın yanı sıra uygun, erişilebilir sığınaklar ve afet sonrası barınma sağlama konusunda ۆnemli sorunlar yaşamaktadır (U.S. Government Accountability Office 2006). Deprem gibi afetler sonrası engelli bireyler, tekerlekli sandalyeleri, işitme cihazları ve yaşamlarını kolaylaştıracak gereçlerin hepsini bir anda kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Deprem gibi afetlerde kendilerinin bir şekilde uyum sağladıkları, barındıkları mekanların kaybı da engelli bireyleri oldukça kırılğan ve zor bir durumda bırakmaktadır. Bu tűr kayıplar engelli bireylerin afet ۆncesinde zaten zor olan yaşamlarını çok daha fazla zorlaştırır. Engelli bireylere gۆre dűzenlenmeyen afet sonrası geçici mekanlarda yaşamak da yine engelli bireyler için oldukça zordur. Bu açıdan bakıldığında engelli bireylerin kırılğanlık seviyelerinin en űst dűzeyde olduğu sۆylenbilir. Afet sonrası kurulan geçici barınma alanlarında bedensel engelli bireyler için tuvalet ve hijyen sorunlarının çok daha fazla olduğu gۆzlemlenmiřtir. Depremi deneyimlemiş engelliler gűndelik hayatta zaten ikinci sınıf vatandaş olarak hissettiklerini fakat afet sonrasında insan yerine dahi konmadıklarını dile getirmişlerdir.

Afet dۆnemlerinde LGBTQ+ larda kırılğan grupların arasındadır. Deprem sonrası yardım ve destek hizmetlerine erişimde, LGBTQ+lar cinsel yۆnelimleri veya cinsiyet kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalabilirler. Yardım kuruluşları veya toplum tabanlı yardım ağları, heteronormatif veya cisnormatif bir bakış açısıyla çalışabilir ve LGBTQ+ bireyleri gۆrmezden gelebilir. Deprem sonrasında sağlık hizmetlerine erişimde, LGBTQ+ lar ayrımcılığa veya ۆnyargılı davranışlara maruz kalabilirler. Deprem sonrası, LGBTQ+ lar aile içi şiddet veya cinsel istismar gibi risklerle karşı karşıya kalabilirler. Afet dۆnemlerinde eşcinsel, biseksűel veya trans bireylerin, ailelerinden veya toplumlarının homofobik veya transfobik tutumlarından dolayı şiddet veya istismara maruz kalma riskleri daha da artabilir.

Okuryazar olmamak da kırılğanlık dűzeyini artıran bir unsurdur. Acil durum hazırlık malzemelerinin çođu yazılı olarak mevcuttur. Bu tűr materyallerin okuryazarlık dűzeyleri, dil engelleri, biliřsel yetenekler ve yař aralıkları boyunca insanlara yardımcı olma potansiyeline rađmen, dűřűk okuma dűzeyine sahip insanları bilgilendirmek ve hazırlamak için çok az seçenek vardır (ABD Adalet Bakanlıđı 2008).

Afetlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Enarson'a göre egemen toplumsal cinsiyet rolleri ve iktidar ilişkileri toplumun çeşitli kesitlerindeki mevcut koşulların doğasını ve kapsamını önemli ölçüde belirler. Toplumsal cinsiyet ilişkileri hiçbir zaman istikrarlı değildir, ancak bazı kalıplar, karşı çıkılsa bile, yapısal değişime oldukça dirençlidir (2012). Toplumsal cinsiyet rolleri ve iktidar ilişkileri, kaynakların ve fırsatların nasıl dağıtılıp kontrol edildiğini, erişim olanaklarının nasıl belirlendiğini ve kararların kimler tarafından alındığını doğrudan etkiler. “İster yoksulluk ister fiziksel zorluklar, ırksal veya etnik ötekileştirme, güvenli olmayan barınma, dil engelleri, şiddet ve sesini duyuramama veya bu iç içe geçmiş faktörlerin bazı kombinasyonları yoluyla olsun, afetlerdeki cinsiyet eşitsizliği kadınların çoğunu artan risk altına sokmaktadır” (Enarson, 2007:138).

Afetler ve bunlara verilen tepkiler, toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyetçi normları ve davranışları yansıtır; afetlere karşı kırılganlıklar ve bunlara yanıt verme kapasiteleri, cinsiyetle (ayrıca ırk, sınıf, yaş ve diğer sosyal eksenler) güçlü bir şekilde ilişkili olan sosyal ve ekonomik konumları yansıtır (Wisner 2003, Morrow 1999). “Gerçekten de feminist teori, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin nasıl etkileşimli baskı sistemleri olduğunu ve derin ve karmaşık karşılıklı ilişkilere sahip olduğunu belgelemiştir” (Collins, 1990). Toplumda yerleşmiş olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği birbiriyle kesişen sosyal eşitsizliklerle birleştiğinde, felaketlerin sonuçları kadınlar için çok daha yıkıcı olmaktadır.

Afetlerin hepsinde olmasa da çoğunda afet etkisine karşı kadınların daha savunmasız olduğuna dair oldukça çok kanıt bulunmaktadır. “Örneğin 1995 Kobe (Japonya) depreminde, erkeklerden bir buçuk kat daha fazla kadın ölmüştür. 1991’de Bangladeş’teki sellerde erkeklerin beş katı kadar kadın ölmüştür. Güney Doğu Asya 2004 tsunamisinde, bölge genelinde kadınlar için ölüm oranları erkeklerinkinden ortalama üç ila dört kat daha fazlaydı” (Oxfam International 2005). Seager’ e göre her afet spesifik özellikler taşımaktadır fakat yine de genelleyebilecek olan şey bu afetlerin daha önce toplumda var olan toplumsal cinsiyet normları bağlamında gerçekleştiğidir (2012). “Kadınların kırılganlığı, kadınların ataerkillikten ve geleneksel olarak kökleşmiş kültürel değerlerden kaynaklanan nedenlerle aile içinde ikincil bir konumda olmalarından, üretim ve yeniden üretim sorumluluğunu yüklenmelerinden, üretim araçları üzerindeki kontrolün eksikliğinden, sınırlı hareketlilikten, kısıtlı eğitim fırsatları ve istihdam eksikliği gibi unsurlardan oluşur” (Ariyabandu, 2005).

Kadınların Ekonomik Sosyal Ve Kültürel Konumlarının Kırılabilirlikle ilişkisi

Enarson ‘eşitsizlik kırılabilirliği büyütür’ der ve afetlerin meydana geldiği cinsiyete göre farklılaştırılmış bağlamların bir listesini sunar. Farklı sosyal konumlardaki kadınlar arasında önemli farklılıklar olacağına dikkat çekilerek, yine de çevresel bir olay sırasında kadınların ilk olarak yoksulluk sınırının altında yaşama ihtimalinin yüksek olacağına dikkat çeker (2006). “Kadınların yoksulluğu, toplumsal olarak onay verilmiş eşitsiz cinsiyet rolleri örüntüsünün bir sonucudur. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadın emeğinin görünmezliği ve kadınların istihdama katılım biçimleri ile kaynakların, fırsatların kadınlar ve erkekler arasında eşitsiz dağılımı kadın yoksulluğu sorununun sebeplerinden sadece bazılarıdır” (Ulutaş, 2009). Kadınların, düşük ücretli işlerde çalışması, sınırlı iş güvencesi ve sosyal koruma imkanlarına erişiminde zorluklar yaşaması, yoksulluk risklerini artırır. Kadınlar devlet desteğine ve sosyal hizmet desteğine daha fazla ihtiyaç duyarlar. Kadınların tasarruf, kredi, sigorta eksikliği vardır; Kadınlar miras haklarından, arazi haklarından, mal ve mülkler üzerindeki kontrolden yoksun olabilirler. Kadınlar işsiz olabilirler veya kayıt dışı ekonomide çalışabilirler.

Kadınlar yalnız yaşamak veya çocukları tek başına büyütme zorunda olabilirler. “Boşanma birçok koşulda kadınların ekonomik durumlarına yıkıcı şekilde etki eden bir olaydır. Eski partnerlerinden haklarına düşen yeterli kanuni desteği alamamaları durumunda ekonomik açıdan sıkıntı içine düşmeleri ve yoksulluk riski ile karşı karşıya kalmaları kuvvetle muhtemeldir” (Özer ve Biçerli 2004). Pincha (2009) tarafından ifade edildiği gibi, kadınların bekar, boşanmış veya çok çocuklu olmaları, depreme karşı kırılabilirlik düzeylerini artırabilir. Bu durum, özellikle afet sonrası acil yardım ve toparlanma süreçlerinde kendini gösterebilir. Örneğin, Kahramanmaraş depreminde, yalnız kadınların çadır ve yardımlara erişimde yaşadığı zorluklar, sahada çalışan kadınlar tarafından gözlemlenmiştir.

Bir kadın çocuklarıyla tek başına yaşıyordu, kimse çadır vermiyordu, diğer aileler de onu yanlarında istemiyordu. Çadır ihtiyacı için direkt bizim yanımıza geldi. Şimdi Kadın Çadırı'na yakın bir çadırda çocuklarıyla kalıyor

Tahmin edebileceğimiz gibi, kadınların bir olaydan önce sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel güç ne kadar azsa, sonrasında çektikleri acı o kadar büyük olur. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi hiçbir sosyal statüye ve sermayeye sahip olmayan kadınlar afet anlarında dışlanmalarla ve büyük zorluklarla karşılaşmaktalar. Bu gözlemler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin afetlerin etkilerini nasıl şiddetlendirebileceğine dair önemli bir vurgu yapmaktadır.

İnsanların hayatta kalma yetenekleri büyük ölçüde sosyo-kültürel normlar tarafından belirlenir. Kadınlar ve genç kızlar, kıyılara yakın yaşasalar bile, toplumsal normlardan, kısıtlamalardan ve önyargılardan dolayı, çocukken kazanılabilen örneğin yüzme gibi yeteneklere sahip olamayabilirler. Kadınların hareketlerini sınırlayıcı giysileri, uzun saçları, afetler sırasında onların hayatta kalmasına engel oluşturabilir (Rivers 1982).

Kadınlar toplu taşıma araçlarına bağlıdır; toplu konutlarda, mobil evlerde, kiralık konutlarda, resmi olmayan yerleşim yerlerinde ikamet edebilirler. Kadınlar istismar riski altında olabilir, şiddeti önleme amacıyla barınaklara yerleştirilmek zorunda kalabilirler. “Kadınlar afet ve kriz durumunda hamilelik, yeni doğum, yaş, kronik hastalık nedeniyle fiziksel olarak başkalarına bağımlı olabilirler; kamusal alanın hareketliliğini ve kullanımını kontrol eden toplumsal cinsiyet normuna tabi olurlar ve acil yardım varlıklarının ve anahtarının kullanımı konusunda hanede erkek otoritesine tabi olmak zorunda kalabilirler” (Enarson, 2006). Sonuç olarak kadınların tüm bu eşitsiz toplumsal cinsiyet normlarına tabi olmaları ve acil yardım kullanımındaki erkek otoritesine bağımlılıkları kadınların bu tür durumlarda daha savunmasız ve risk altında olmalarına neden olur.

Ev İçi Ücretsiz Emek, Bakım Emeği ve Geleneksel Normların Kırılabilirlikle İlişkisi

Kadınların ücretli ve ücretsiz bakım sorumlulukları onları afet ve iyileşme deneyimleri boyunca akrabalarını ve toplumu duygusal ve maddi olarak destekleyecek şekilde konumlandırır. Ev içi ücretsiz bakım emeği verme görevi kadınlara bağlıdır; kadınlar ücretli ve ücretsiz bakıcı olarak; aile, akraba, komşularına karşı kendilerini sorumlu pozisyonda bulurlar. Cinsiyete dayalı bir işbölümü, birçok kadını hem aşırı kriz anlarında ön saflarda müdahale eden kişiler hem de afetten etkilenen aile üyelerine uzun süreli bakıcı olan kişiler yapar. Bhatt, kadınların mümkün olduğu ölçüde insanları beslediklerine ve onları sağlıklı ve güçlü tutarak felakete karşı kırılabilirliklerini azaltmaya çabaladıklarına dikkat çeker (1995). Böyle felaket durumlarında toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin derinliğine bağlı olarak kadınlar çok temel ihtiyaçlarda bile kendilerini en son plana atabilirler. 2023’ün 6 Şubat’ında gerçekleşen deprem sonrasında alanda gönüllü çalışan Gül Erdoğan çorba sırasında bile öncelikli olarak erkeklerin olduğu gözlemine yapmıştır:

“Bizim oralarda maalesef şöyle bir anlayış vardır: ‘Önce erkek doysun, önce evin beyi doysun, sonrasında kalırsa kadınlar yesin.’ Yani bu anlayıştan faydalanarak ilk sırayı erkekler doldürmüşlardı. Sonradan gördüğümüz arka sıralara düşmüş kadınlara çorba kaldı mı ya da çorbadan yiyebildi mi doğrusu emin değilim”

Kadınların kriz durumlarında besin gibi temel ihtiyaçları konusunda kendilerini ihmal etmeleri ve erkeklere öncelik vermeleri, kadınları ve kız çocuklarını afet durumlarında ve kıtlık felaketlerinde daha büyük ölüm riskine sokar (Rivers, 1982). Kadınların daha az yemek yemesi; felaket, kuraklık ve iklim değişikliğinin neden olduğu gıda kıtlığı karşısında neredeyse evrensel bir hane halkı başa çıkma stratejisidir. Küresel olarak, kadınların kendi gıda tüketimlerini azaltarak krizin hane halkı üzerindeki etkisini ve özellikle çocuklar üzerindeki etkisini tamponlaması görülen bir durumdur (Holmes ve diğerleri, 2009; Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü,1995; Quisumbing 2008;). Chant “kadınların hem çok fazla yükümlülükte altında kalması, hem de topluluğun yararına kendilerini ihmal etmelerini ‘sorumluluk ve yükümlülüğün kadınlaşması’ olarak değerlendirmektedir (akt. Bradshaw, 2015). Kadınlar afet zamanlarında oldukça zarar gören kırılgan bir konumda olmalarına rağmen toplulukları için riskleri azaltmaya çalışırlar.

Kadınlar afetler sonrası çadır gibi geçici barınaklarda evde yaptıkları ev işlerinden (yemek yapmak, temizlik, çocuk bakımı vb.) sorumlu olmaya devam etmekle beraber yeni barındıkları yerin inşasından da birinci derecede sorumlu hale gelirler. Thurairajah’a göre afet sonrası hayatın yeniden yapılanma aşamasında ve özellikle geçici barınaklarda kadınlar, yeniden üretimi, toplum örgütlenmesini ve kayıt dışı çalışma alanlarında üretken çalışma, olmak üzere üçlü bir görev üstlenirler. Erkekler ev dışında geleneksel ücretli iş rollerine geri dönme eğilimindeyken felaketin çocuklar ve yaşlılar üzerindeki muazzam etkisi büyük ölçüde kadınlar tarafından omuzlanır” (2008). Özellikle geniş aileyle aynı barınakta kalmakta olan kadınlar için tüm ailenin bakım emeği yükü çok ciddi psikolojik zorluklar ve sorunları beraberinde getirir. Benzer şekilde 2011’ de Van depremi sonrası kurulan konteyner kentlerde gün boyu evde kalanlar çoğunlukla kadınlardı; geri kalanlar ise çocuklar, işsizler, engelli bireyler ve yaşlılardı. Erkekler kent merkezine ve işlerine gidiyordu. Kadınlar onlardan farklı olarak felaket sonrası oluşan (konterner kent vb.) geçici yaşam alanında molasız kesintisiz zorlu bir yaşamın günlük yeniden üretiminden sorumlulardı (Bayındırlı, 2016). Kahramanmaraş merkezli depremde de yine benzer deneyimlerin yaşandığını gözlemliyoruz. Örneğin yapılan bir röportajda çalışan gönüllü Selin durumu şöyle ifade ediyor:

Gıda için kuyruğa yine kadınların girdiğini görüyoruz. Su yok, arada bir tanker geliyor, çadırlara su taşıyan yine kadınlar. Suyun olmadığı bir yerde ilk düşündükleri hane halkının banyosunu yapabilmesi, çamaşırları yıkayabilmek, ancak ondan sonra belki kendi için bir şey düşünecek... _

Deprem bölgesinde yaşayan kadınlar ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamaya uğraşan kişiler oluyorlar. Kadınlar, kendi sorunları yanında çocukların altüst olan yaşamlarını bir düzene koymakta, onların sağlık, eğitim, yeni çevre ve arkadaşlara uyum gibi sorunlarının üstesinden gelebilmelerinde felaketler öncesine göre iki misli çaba gösterirler. 6 Şubat Kahramanmaraş depremi sonrası bölgede gönüllü çalışmacı olan Gözde şu gözlemi yapmış:

Kadının orada en çok düşündüğü şey çadırı nasıl temiz tutacağı. Çadırlara gittiğimizde kadınlar hep bir meşgale içinde oluyor, yemek yapıyorlar mesela. Bakım emeğinin yükü bir yana, duygusal yük de büyük. Küçük çocuğa depremi nasıl anlatacaksın? Çocuklar sürekli “anne, biz neden eve gitmiyoruz” diye soruyorlar. “Eve gitmek istiyorum. Oyuncaklarımla oynamak istiyorum. Muz yemek istiyorum” diyen çocuklar var. Şu an kadınlar için bu soruların cevabı yok. Kadınlar bu duyguyu yükünü taşıyor.

Felaketler sonrası oluşan zor ekonomik koşullarda yüz yüze gelinen yoksulluk ve onun yarattığı sorunlar kadınlar açısından en acil olanlarıdır. Öncelikle yıkım gören evlerin onarımı hanelere yeni harcama yükünü getirmiştir. İş yeri kayıpları veya yıkım gören iş yerlerinin tamiri azalan gelirleri büsbütün daraltmıştır (Bayındırlı, 2016). Ortaya çıkan kaynak kaybı kadınları ve erkekleri farklı etkiler. Cinsiyete dayalı işbölümünü, gelir fırsatlarının dağılımını etkiler. Bradshaw’a göre geçim kaynaklarının kesintiye uğraması ve doğal kaynaklarda ortaya çıkan zarar tipik olarak kadınların ev ve aile sorumluluklarının yükünü derinleştirir. Örneğin kaynakların kıtlığı gibi yakacak odun ve su, tipik olarak bu geçimlik kaynakları toplayan ve sürdüren kadın ve çocukların iş yüklerini artırır (2013).

Afet durumunda kadınlar, çocuklarının emniyetinden sorumlu görülürler. “İçselleştirilmiş ‘iyi kadın’ özellikleri kadınların hayatta kalma içgüdülerini bastırarak düzeye gelebilir” (Pincha, 2009: 14). Kahramanmaraş depreminde de kadınların afet anında ilk olarak çocuklarına koşmuş oldukları görülmüştür. Depremde kurtarma çalışmalarına katılan kadınlar bu durumu gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Depremde kurtarma çalışmalarına katılan Nevruz Gökçe bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Herkes çıkmış, dört çocuklu bir kadın olan Tuba önce çocuklarının odasına gitmiş, giriş katta oturdukları için onları pencereden atmış. Kendisinin atlamasına fırsat kalmıyor ve binanın altında kalıyor... Daha sonra başka bir apartmana arama-kurtarmaya gittiğimde de şunu gördüm: Bir kadın engelli çocuğunun odasında bulundu. İlk refleksi çıkmak olmamış. O da öldü. Erkekleri kapıya en

yakın yerlerde bulurken, kadınları hep çocukların yatak odasında bulduk. Çocuğu yataktan çıkarttıysak, anne de yanındaydı. Kadınları çocuklarının odasında bulmak sar-sıcı oldu.

Yaşanan bu afette, kadınlar ve erkekler arasında eylemlerde belirgin bir farklılık görülmüştür. Kadınlar çocuklarının odasında kalarak onları korumaya çalışırken, erkekler daha hızlı bir şekilde dışarı çıkmayı tercih etmiş gibi görünüyor. Hakim kadınlık rolleri çerçevesinde özellikle çocukların veya yaşlı aile üyelerinin bakım sorumluluğuyla ilgili olarak erkeklerin ve kadınların işgal ettiği farklı sosyal roller ve konumlar afetlerin sonuçlarını iki cinsiyetin farklı deneyimlemesine sebep oluyor. Kadınlar çocuklarını ve geride kalan kişileri kurtarma ya da onlara ulaşma çabasıyla kendi hayatlarını riske atabiliyorlar. Bu durum onların afetlerden çok daha fazla zarar görmelerine hatta hayatlarını kaybetmelerine sebep oluyor.

Fiziksel Zorluklar ve Geleneksel Tabuların Kırılganlıklarla İlişkisi

Afet durumunda kadınların doğurganlık fonksiyonları kadınların savunmasızlıklarını artırır. Hamile veya süt veren ya da küçük bebekleri olan kadınların kaçma yetenekleri fiziksel olarak daha az olmaktadır. Bunun sonucunda hızlı hareket edemeyip evde kalmak durumunda kalabilirler. Bu durumlar kadınların ölüm riskini çoğaltabilmektedir (Clot ve Carter 2009; akt, Bayındırlı, 2016)

Afet durumunda, kadınlara utancı yerleştiren veya onları ayıplamaya meyilli, tüm sosyal normlar ve tabular ciddi sağlık sorunlarına sebep olabilmektedir. Tüm afet durumlarında olduğu gibi Türkiye’de de benzer durumlar gerçekleşmekte yaşanan afetler sonrasında kadınlar temel ihtiyaçlar olan su, sabun, ped ve diğer hijyen ürünlerine ulaşmakta zorluk çekmişlerdir. 6 Şubat Kahramanmaraş depremi sonrası alanda çalışan gönüllüler kadınların kendileri için çok elzem olan pedleri isterken utandıklarını her gönüllüden de isteyemediklerini dile getirmiştir. Bunu bir depremzede kadın da şöyle dile getirmiştir:

“İlk beş gün iç çamaşırımızı değiştiremedik”...”Sivil toplum örgütlerine sormaya da cesaret edemiyorduk, anca bir kadın bir yerde ped ve iç çamaşırı dağıtıldığını söylediğinde kalkıp gidiyorduk. Başımız önümüzde, kimse duymasın diye fısıldayarak konuşuyorduk.

Yukarıda yapılan alıntı afet durumlarının kadınlar için nasıl özel bir kırılganlık yaratabileceğini ve kadınların bedenlerini tabulaştırılan toplumsal normların sağlık sorunlarına yol açabileceğini açıkça göstermektedir.

Yine deprem bölgesinde erken doğumlar çeşitli doğum komplikasyonları ortaya çıkmıştır. Afetler aynı zamanda üreme ve doğuma yönelik erken doğum, düşük, çeşitli doğum komplikasyonları ve kısırlık gibi kadın sağlık sorunlarına da neden olmaktadır. Örneğin, İsrail’de meydana gelen depremden 48 saat sonra erken doğum ve normal doğum yapma oranlarında artış tespit edilmiştir (WHO, 2005) Bazı kadınların menopoza girdikleri halde yeniden kanama yaşadıkları gözlemlenmiştir.

Toplumsal cinsiyet normları ve beklentileri, afet anları ve sonrasında kadınlar ile erkeklerin afetten farklı şekilde zarar görmesine sebep olur. Bu farklılıklara sebep olan bir unursa, kadın ve erkek bedenlerine yaklaşımdaki farklılıklardır. Toplumun genelinde, kadın bedeni genellikle mahremiyet gerektiren ve örtülmesi gereken bir biçimde görülürken, erkek bedenine yaklaşım bu şekilde olmaz. Bu durum, afet anlarında kadınların giyinme ya da bedenlerini örtme çabasıyla zaman kaybetmelerine hatta hayatlarını tehlikeye atmalarına neden olabilir. Üstlerinde bir şey yoksa *dışarı çıkmak gibi* durumlar kadınları utanç hissiyle karşı karşıya bırakıp kendileri için sağlıklı olanı yapmaktan alıkoyabilir. Hatay’da gönüllü olarak *çalışan Kardelen* de bu durumu doğrulayan bir örnek sunuyor.

Formun Üstü

Enkazda kendisine ulaşıldığı halde dışarı çıkmayı reddeden bir teyze vardı, Türkçe bilmediği anlaşıldığından tercüme edecek biri çağrıldı. Meğer kadın utandığı için dışarı çıkmıyormuş. Birlikte çalışma yaptığımız askerler ‘teyze yapma-etme, biz hepimiz senin çocuğunuz’ dediyse-ler de o çıkmak istemedi. Mecburen battaniye bulup tutarak sararak çıkışını sağladık.

Kadınlar arama ve kurtarma faaliyetlerine katıldıklarında da sıkça toplumsal cinsiyet normlarının ve kabullerinin getirdiği zorluklarla karşılaşmaktadır. Toplumun genel olarak kabul ettiği cinsiyet normları, kadınların fiziksel güçlerinin yetersiz olduğu yönünde yanıltıcı bir algı oluşturur. Kadınların acil durumların yönetimi, afetlerin sonuçlarıyla mücadele ve kurtarma operasyonlarında aktif olarak yer alması, toplumsal cinsiyet normlarının ve beklentilerinin ötesinde bir adım olarak görülür. Oysa gerçekte, kadınlar fiziksel olarak zorlu görevleri yerine getirebilir ve arama-kurtarma operasyonlarına etkili bir şekilde *katılırlar* fakat kendi güçlerini ispatlamak zorunda bırakılırlar. Deprem alanında gönüllü çalışan Semiha, alanda *özellikle AFAD ekipleri tarafından* ona nasıl davranıldığını şöyle ifade etmiştir:

Madenci, AFAD ve askerlerden oluşan arama kurtarmacıların hepsi erkekti. O yüzen benim varlığım madenciler tarafından değil de erkek AFAD görevlisi ya da askerlerce yadırganıyordu. ‘Abla sen geç, şöyle dur’ veya enkazda gedik açmak için kum ve moloz taşırken ‘Abla sen yorulmadın mı, bırak istersen’, ‘Git dinlen’ dediklerinde gerçekten çok alınıyor, ‘Pardon ama siz yorulmuyorsanız ben niye yorulayım’ demek zorunda kalıyordum. Yani kendimi bir de onlara ispatlamakla uğraştım.

Bazı fiziksel güç farklılıkları afetleri kadınlar için daha zor baş edilesi duruma sokabilir. “Bazı afetler sırasında erkekler ağaçlara daha kolay tutunabilir veya tırmanabilir. Kadınları fiziksel olarak güçlendirmeye ve kapasitelerinin geliştirilmesine ne derece destek olunduğu veya izin verildiği de afet kayıplarını azaltmak adına üzerine düşünülmesi gereken bir başka konudur. Nitekim şiddetli sel esnasında hayatta kalmak için gereken fiziksel bir güç, kimin hayatta kalacağında belirleyici olabilir. Pek çok kadın ve çocuk, dalgaların içinde ayakta kalmayı başaramadığından ve yorgun düştüğünden boğularak yaşamını yitirmektedir” (Oxfam International 2005:akt, Düğer ve Yaman 2022).

Afet Sonrası Artan Güvenlik Endişesi ve Artan Şiddet Eğilimi

Afetler kırılğan kesimlere karşı riskleri ve tehlikelerin yoğunluklarını artırmaktadır. Artan yaşam stresi, kolluk kuvvetlerinin etkinliğinin azalması veya görevlerini yapamaması, mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin şiddetlenmesini ve eşit olmayan sosyal normların güçlenmesine sebep olur. Bu durum kadınların kırılğanlık düzeyini dolayısıyla yaşamlarını tehlikelere daha açık hale getirir (Thurston ve diğerleri 2020).

Araştırmalar, kadınlar olağan sosyal ağlarından ayrıldıklarında, kırsaldan kente göç etmek zorunda kaldıklarında ve toplu yaşam alanlarında kalmak zorunda kaldıklarında, taciz vakaların çoğaldığına dikkat çekiyor. Kadınlar böyle durumlarda sosyal çevrelerinin ve aile üyelerinin desteğinden yoksun kalmaktadır. Bu yoksunluğa ekonomik güçsüzlüklerde eklenince cinsel sömürüye karşı savunmasız hale gelebilirler (Wiest ve diğerleri, 1994). İnsan ticareti riski raporları, insan kaçakçılığının bazı depremlerden sonra önemli ölçüde arttığını göstermektedir (Burke, 2015; Moura, 2020).

Dobson, 1990’da Avustralya’da yaşanan sel felaketinden sonra insan ilişkilerindeki eşitsiz güç dağılımının daha net biçimde ortaya çıktığını ifade etmiştir. İlişkilerdeki, güçlü ve zayıf yönler daha keskin bir şekilde odak noktasına gelmiştir. Böylece sosyal olarak izole edilmiş kadınlar daha fazla izole olmuş, aile içi şiddet artmış, aile, arkadaşlar ve eşlerle olan ilişkilerin özü açığa çıkmıştır” (1994, 11).

Afet sonrası barınma güvenliğinin önündeki engeller büyük bir endişe kaynağıdır. Barınma kıtlığının kadınların şiddet içeren ilişkileri terk etme kabiliyetini kısıtladığını gözlemlenmiştir. Afet sonrası kurulan toplu yaşam alanlarındaki durumlar, artan aile içi sorunlar sayısız endişeyi de beraberinde getiriyor. Araştırmalar afetler sonrası kadına şiddet vakalarının hem nicel hem de nitel olarak arttığını söylüyor (Enarson 1999). Mor Çatı'nın raporuna göre, depremzedeler için kurulan çadır alanlarında, çadırlar genellikle 'aileye' tahsis edildiği için, boşanma sürecinde olan, şiddet uygulayan kocasından ayrı yaşamaya çalışan veya aile içinde şiddetle karşılaşan kadınlar için ayrı bir çadır temin etme ihtimali oldukça kısıtlıdır. Bu durumda, kadınlar sıklıkla şiddet uygulayan kocasıyla, kocasının ailesiyle ya da kendi ailesiyle aynı çadırı paylaşmak zorunda bırakılmaktadır. Bu durum, kadınların hem fiziksel hem de psikolojik güvenliği açısından ciddi riskler taşır.

Kadınlar depremin ortaya çıkardığı sorunlarla baş etmeye çalışırken artan ev içi şiddet eğilimi sonucu çok daha kırılğan bir pozisyona sürükleniyor. Kahramanmaraş depreminde, depremden önce savcılıktan uzaklaştırma kararı alan F belki bir daha yapmaz diye çevresi ve kendi isteğiyle uzaklaştırma kararını kaldırtınca kocası geri dönüyor. Bir engelli çocuğu da bulunan F yeniden şiddet görmeye başlıyor. Daha önce ulaşabildiği kurumlara da bu sefer ulaşamıyor. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu yetkilisinin hukuki yollardan şikayet önerisine ise F., utanç hissiyle "*Bunca deprem acısı yaşanırken, insanlar ekmek, çadır bulamazken ben utanırım dayak yiyorum, hakaret görüyorum demeye*" diyerek yanaşmak istemiyor. Yaşanan bu ve benzeri şiddet olayları deprem sonrasında kadınların şiddete karşı nasıl daha 'kırılğan' bir pozisyona konumlandıklarını göstermektedir. Özellikle zorlu koşullar altında, şiddet mağduru kadınların ve çadırlarının kendilerine ait bir alan yaratılması amacıyla ayrılması gerektiğini vurgulamak önemlidir. Şiddetle mücadelede, afet bölgelerindeki yardım ve hizmetlerin kadınların ihtiyaçlarına ve güvenliğine odaklanacak şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Güvenlik, kadınların barınma alanlarında fiziksel tehlikelere karşı korunduğundan emin olmalarını ifade eder. Kadınlar afet sonrası süreçlerde oldukça güvensiz hissederler. Bu süreçlerde genellikle çadır kentlerde veya dağınık yerleşimlerde cinsel şiddet riskine karşı önlemler oldukça zayıftır. Bu durum, hem aile içinde hem de dışında yaşanan cinsel şiddet risklerini artırabilir. Kadınların fiziksel saldırı, taciz veya şiddet gibi risklere karşı güvende hissetmeleri çok önem arz etmesine rağmen deprem sonrası barınma alanlarında bu tür bir güvenlik duygusu yoktur bu tedirgin ruh halini depremi yaşamış olan Emel Özkılsız durumu söyle dile getiriyor:

“Çadırın fermuarı her açıldığında birinin gireceğinden korkuyorum. Çocuklarımı korumak için geceleri uyumuyorum. Bir kadın olarak beni anlamamız gerek. Aşırı derecede tedirginiz. Psikolojik anlamda depresyondayız. İş yok, para yok.”

Depremde gönüllü olan Zeynep Karakurt durumu şöyle değerlendiriyor:

“Böyle kalabalık geçici barınma alanlarında yaşamamanın çok ciddi güvenlik riskleri var, İnsanlar burada tehdit altında hissedyolar. Örneğin, yemek sırasına girdiklerinde, arkalarında bir erkek varsa tedirgin oluyolar. Burada polisler var ama yine de korkuyolar. Ayrıca çocuklarının istismar edilebileceğinden kaygılılar.”

Toplu yaşam alanlarında aydınlatmaların olmaması ve toplu tuvaletlerin azlığı ve uzaklığı, mahremiyet eksikliği kadınları yabancıların şiddetli saldırılarına açık hale getiriyor (Bradley ve Liakos, 2019). Yine afet durumlarında ve sonrasında kolluk hizmetlerinin aksayışı aile içi ya da dışarıdan gelen şiddet karşısında kadınları savunmasız bırakıyor. Bu noktada afet planlamacıları için, aile içi şiddet dinamiğinin, afet sonrasında şiddete uğramış kadınların güvenliğini, yardım ve iyileştirme kaynaklarına erişimlerini nasıl tehlikeye atabileceğini anlamak önemlidir. Afetlerin ardından şiddet döngüsüne maruz kalan ve hırpalanan kadınlar, izolasyon, yaşam kısıtlamaları ve istismarcıların varlığı gibi etkenlerle daha fazla zorlukla karşılaşmakta ve sosyal ağları giderek daralmaktadır. Bu nedenle, afet sonrası müdahalelerde ve toplumun kriz yönetimi süreçlerinde, hırpalanmış kadınların özel ihtiyaçları ve güvenlikleri önemli bir odak noktası olmalıdır.

Afet Sonrası Güçlenme İmkânları

Diğer karmaşık sosyal olaylar gibi, afetlerin de değişken ilişkiler içindeki kadınlar üzerinde tek boyutlu bir etkisi yoktur. “Paradoksal olarak, yangında yıkılan bir aile evi, kadınları şiddet uygulayan partnerlere bağlayan bağları gevşetebilir; afet yardım parası, ayrılmaya hazır kadınlar için şehir dışına otobüs bileti alabilir. Hırpalanmış kadınlar, basit bir kurban olmanın ötesinde, kendilerini ve çocuklarını korumak için henüz afet bağlamlarında araştırılmamış hayatta kalma becerileri geliştirebilirler” (Enarson, 1999:16).

Erkekler tarafından korunan ve kurtarılan talihsiz ‘kurbanlar’ olarak görülen kadınlar, aslında felaketin her alanında aktif olarak bulunurlar. Kadınlar yakınları için yiyecek ve su sağlar, ücretli ve ücretsiz bakım emeği sunar, ev ve ailelerini korur elinden geldiğince yakınlarının üstünde fela-

ketin etkilerini azaltmaya çalışarak afetlerin yıkıcı etkilerini önlemek adına merkezi rodedirler. Afetler kadınların bakım emeğinin yoğunlaşmasına sebep olsa da; kadınların kamusal alana girmelerinin, aktivist olmalarının ve çeşitli destek ağlarına girmelerinin de yolunu açar. Liderlik ve aktivistlik potansiyelleri gelişebilir. Genellikle kadınlar, acil durum yönetimi organizasyonlarında ve afetzedelere hizmet veren insani ve sosyal hizmet kurumlarında profesyonel olarak giderek daha fazla yer almaktadır.

Genel olarak afet, kadınların kamusal alana çıkması için toplumsal olarak kabul edilebilir ve meşru bir neden oluşturur. Bir bakıma, kadınların ihtiyaçlarını ve insiyatiflerini savunmak için seferberliği için bir tür tanınma yaratır. Bu, tanıma istekliliği ve hareket etme sorumluluğu hakkındaki mevcut kaygıyla örtüşür. Böylece, toplum hizmetlerinin sağlanması, kolektif işletmeler ve krediye erişim, konut kooperatifleri, güvenli konut vb. gibi kadınların öncelikleri, yerel yönetişimi oluşturmanın somut sorunları haline gelir (Thurairajah vd. 2008).

Kadınların geleneksel topluluk oluşturma rolleri, onları felaketten kurtarmanın ön saflarına yerleştirir. Resmi altyapılar yok edildiğinde, kadın egemen enformel altyapı daha görünür hale gelir; kendi felaket kurtarmalarıyla meşgul olan kadınlar gönüllü emeklerini geri çekmek zorunda kaldıklarında, insani hizmet kurumları, okullar ve hastaneler farkı hissederler. Kadınlar krizde kritik aile ihtiyaçlarını karşılamak için tarihsel olarak çeşitli şekillerde tepki verirler (Enarson ve Morrow 1997; Bennett 1995; Pardo 1995; Moser 1996).

1998'deki Mitch Kasırgası'nın ardından Guatemala ve Honduras'ta kadınların evler inşa ettiği, kuyu ve hendek kazdığı, su taşıdığı ve sığınaklar inşa ettiği görüldü kadınlar geleneksel olarak erkek görevleri olarak kabul edilen görevlerde aktif rol almaya istekli ve yetenekli olmuştur. Bu, toplumun kadınların yeteneklerine ilişkin algılarını değiştirme etkisine sahip olabilir. Kadınlar, afetlere müdahale etmek için toplumu harekete geçirmede en etkili olanlardır. Kadınlar topluluğun en acil ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan sosyal aktörlerden oluşan grupları ve ağları oluştururlar (Thurairajah vd. 2008).

Türkiye'de 6 Şubat Kahramanmaraş depreminin etkilerini hafifletmek amacıyla kadınlar çeşitli girişimlerde bulundular. Türkiye'nin dört bir yanındaki kadın dernekleri deprem alanındaki kurtarma faaliyetlerine hem yardım toplama ve dağıtma faaliyetleri hem de günlük hayatın yeniden inşa edilmesi amacıyla çeşitli şekilde dayanışma göstermişlerdir. Kadınlar *Afet İçin Feminist Dayanışma* adlı insiyatif adı altında deprem bölgelerinde yaşayan kadınlara destek olmak amacıyla bir araya geldiler. Kadın dernekleri ağları ve insiyatifleri, çok hızlı bir şekilde deprem bölgelerine yardım toplamış ve bu yardımları 'Mor Tır' adını verdikleri tırlarla

göndermiştir. Bu tırlar özellikle kadınların en acil ihtiyaçlarından olan hijyen ürünlerine odaklanmıştır. Kadın haklarına yönelik mücadelede aktif olan bir sivil toplum örgütü olan Kadın Savunma Ağı, Hatay Defne’de kadın dayanışma çadırı kurmuştur. Kadınlara sosyal, psikolojik ve hukuki destek sağlamak aynı zamanda da bir dayanışma ve sosyalleşme alanı yaratmak adına ‘kadın kahvesi’ kurulmuştur. Dayanışma çadırları kadınların yaşadıkları zorlukları daha iyi anlamalarına ve beraberce çözüm yolları bulmalarına olanak tanımış, dayanışma hissini artırmaya katkıda bulunmuştur. Depremi yaşayan kadınlar ‘en büyük ihtiyaçlardan birinin konuşmak’ olduğunu dile getirmişlerdir. Dayanışma çadırları ve kadın kahvesi gibi kadınları yan yana getiren oluşumlar kadınların duygu ve düşüncelerini ifade etme fırsatı bulabilecekleri güvenli bir ortam sunmuştur. Kendi hikayelerini paylaşma ve duygusal destek alma imkanı, kadınların güçlenmesine ve duygusal refahlarını artırmasına yardımcı olmuştur

Kadın Savunma Ağı gönüllüleri, ped ve sütyen gibi ihtiyaçları alana ilk kendilerinin getirerek kadınların ihtiyaçlarına acil ve dile getiremedikleri ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Afetzedeler, günlerce ped, sütyen ve iç çamaşırını arayışı içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Bu tür afetlerden sonra görülüyor ki kadınlar, afetlerin ardından sağlık, güvenlik, hijyen ve psikolojik destek gibi alanlarda özel ihtiyaçlara sahiptir ve bu nedenle dayanışma ve destek ağları kadınlar için büyük önem taşır. Kadın Savunma Ağı’nın kurduğu bu tür inisiyatifler, kadın dayanışmasını güçlendirmek ve kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadelede daha etkili olmalarına yardımcı olmaktadır. Yaratılan bu alanlar, kadınların birbirleriyle bağlantı kurmaları, destek bulmaları ve güçlerini bir araya getirmeleri için önemli bir araç olmaktadır.

Sonuç

Bu makale toplumsal, sosyal ve ekonomik olarak çok ciddi sonuçlar doğuran afet gibi olayların toplumda var olan tüm eşitsizlikleri nasıl gözler önüne serdiğini ve bu eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizliği odağına alarak tartışmaya çalışmıştır. Toplumun en savunmasız kesimleri, afetlerden en fazla zararı gören ve bu zararları telafi etmekte en çok zorlanan kesimlerdir. Afetler gündelik hayatta toplumda var olan tüm eşitsizlik biçimlerini ve tüm güç dengesizliklerini keskin biçimde gözler önüne sermektedir. Afet sonrası kırılğan gruplara baktığımızda bu kırılğanlıkların karmaşık ve iç içe geçmiş çeşitli toplumsal sorunlardan kaynaklandığı görülmektedir. Yoksul olmak, farklı ırk ve etnisiteye sahip olmak yaşlılık ve engelli olma, okuryazar olmama ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri afet anı ve sonrası için kırılğanlıkların çeşitli kategorilerini oluşturur. Afeti deneyimleyen her insan toplumsal, sosyal ve psikolojik kayıplar yaşarken kırılğan kategoriler için afet yaşamsal zorlukları çoğaltır

ve derinleştirir. Çoğu zaman yoksulluk daha derin bir yoksulluğa dönüşür. Barınma hakkı çok ciddi bir krize dönüşür. Irkçılık artar ve çok ciddi sonuçlar doğurur. Afet bölgelerinde halk sağlığı bozulur ve hastalıklar artar. Cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklı tüm sorunlar çok daha yıkıcı bir hale gelir. Kadınlar afet sırasında ve sonrasında gebelik, doğum, lohusalık, menopoz ve menstürasyon gibi dönemlerinde iseler afet koşullarından daha fazla etkilenebilir. Kentte tüm ekonomik kaynaklar alt üst olduğu için kadınlar ekonomik hayattan çekilmek zorunda kalırlar, bakım ve ev içi emeğini daha yoğun biçimde üstlenmek zorunda kalırlar. Beslenme ve kişisel sağlıklarını aileleri uğruna ihmal ederler. Afet anlarında ilk olarak çocuklarına koştukları için canlarını kaybederler. Daha önce partnerleri tarafından şiddet gören ve bir şekilde o döngüden çıkan kadınlar afetin yarattığı olağanüstü şartlar yüzünden şiddet uygulayan partnerlerine dönmek zorunda kalabilirler. Ailesiyle yaşamak istemeyen kadınlar da çadıra veya alternatif güvenli barınma hizmetlerine erişimde zorluk yaşar. Afetler sonrası kurulan geçici barınma alanlarında taciz ve şiddet olaylarının tehlikesiyle tedirginlik ve güvenliksiz hissederler.

Bu tespitler, kadınların güvenliğini sağlamak için acil önlemler alınması gerektiğini göstermektedir. Şiddet mağduru kadınlar için güvenli barınma hizmetlerine erişim kolaylaştırılmalı, çadır kentlerde veya dağınık yerleşimlerde güvenlik önlemleri artırılmalı ve destek sağlayıcılar tarafından bu kadınlara psikolojik ve duygusal destek sağlanmalıdır. Ayrıca, boşanma sürecinde olan kadınlar için adli yardım ve koruyucu tedbirlerin etkin bir şekilde uygulanması önemlidir.

Afetler tüm bu kırılma noktaları gözler önüne apaçık bir şekilde serdiği için bu eşitsizlikleri anlamak ve bunları gidermek adına planlamalar ve düzenlemeler yapmak için bir fırsat olarak da değerlendirilebilir. Fiziksel çevresel düzenlemelerin dışında afetlerin sosyal yıkımlarının azaltılması adına afetler sonrası iyice savunmasız kalan kırılma bireyler veya topluluklar çeşitli sosyal ve ekonomik politikalarla desteklenmelidir. Afet öncesi, anı ve sonrasında bu kırılma noktaları göz önünde bulundurularak yapılan risk analizleri ve afet planlamaları bu pozisyonlardaki insanların deneyimledikleri yıkım ve zararların büyük ölçüde önlenmesine sebep olacaktır. Bu nedenle, afet programlarının dikkatli bir denge içinde tasarlanması, tüm kırılma gurupları ve toplumsal cinsiyete ilişkin kaygıları ve eşitsizlikleri hassas bir şekilde ana akıma yerleştirmesi gerekir. Acil kurtarma ve yardım aşamalarının bir parçası olarak tüm kırılma kategoriler göz önünde bulundurmalı ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir mercek uygulanmalı, orta ila uzun vadeli yeniden inşaa faaliyetleri bu duyarlılıkla yapılandırılmalıdır.

İNTERNET KAYNAKLARI

1. https://kisadalga.net/haber/detay/cenazelerini-ararken-yagmaci-diye-alikonulan-suriyelilere-darp-iddiasi-goruntuler-vur-sarkisiyla-paylasildi_60940
2. <https://www.youtube.com/watch?v=9DPtw7WDbXw>
3. <https://tr.euronews.com/2023/02/17/turkiyede-depremden-etkilenen-suriyelilerin-bir-kismi-ulkelerine-geri-donuyor>
4. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kayip-cocuklar-nerede-2056695>
5. <https://www.gazeteduvar.com.tr/depremde-engelli-olmak-ayri-cadir-tekerlekli-sandalye-tuvalet-ihciyaci-haber-1604034>
6. <https://open.spotify.com/episode/3WfyfL8JW5jxI631dzHNab?si=-42925f59abe045f0&nd=1> / dört kulak depremde engelli olmak
7. <https://birartibir.org/tarihin-korkunc-bir-aninda-el-eleyiz/>
8. <https://sendika.org/2023/03/depremde-ve-enkazin-cevresinde-kadin-olmak-679100/>
9. <https://birartibir.org/tarihin-korkunc-bir-aninda-el-eleyiz/>
10. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadinlar-deprem-kosullarinda-umudu-dir-i-tutanlar-haber-1616451>
11. <https://birartibir.org/tarihin-korkunc-bir-aninda-el-eleyiz/>
12. <https://kadinsavunmasi.org/antakyada-deprem-sonrasi-kadin-dayanismasi-sevin-rey-sahin/>
13. <https://www.youtube.com/watch?v=VpbXrgCV6K8>
14. <https://sendika.org/2023/03/depremde-ve-enkazin-cevresinde-kadin-olmak-679100/>
15. <https://sendika.org/2023/03/depremde-ve-enkazin-cevresinde-kadin-olmak-679100/>
16. <https://www.kadinisci.org/guncel/kadinlar-siddet-failleriyle-ayni-cadir-da-kalmak-zorunda-birakiliyor/>
17. <https://sendika.org/2023/03/depremde-ve-enkazin-cevresinde-kadin-olmak-679100/>
18. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cld779nqx4qo>
19. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cld779nqx4qo>
20. <https://www.youtube.com/watch?v=R8JIIEp-d2E>

AVRUPA BİRLİĞİNE UYUM SÜRECİNDE ATIK YÖNETİMİ

TUBA AKPINAR¹

---

¹ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Teknoloji ve Bilgi Yönetimi,

ORCID ID: 0000-0001-6538-6993, tubaakpnr23@gmail.com

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi, sanayileşmenin ortaya çıkması kentleşme ve nüfus artışı beraberinde getirmiştir. Tüm dünya ve ülkemizde artan nüfusla birlikte insan faktörünün çevre üzerindeki olumsuz etkileri daha da artmıştır. Bu süreçte üretim ve pazarlama faaliyetlerinin gelişmesi, doğal kaynakların daha fazla kullanılması, tüketim eğiliminin artmasıyla birlikte oluşan atıkların bünyesinde bulunan zararlı maddeler ekosistem ve insan sağlığı üzerinde tehdit edici boyutlara ulaşmıştır (Gündüzalp ve Güven, 2016). Sanayileşme yüksek büyüme hızına ve ‘*take-make-dispose*’ (al-kullan-at) mantığı doğrultusunda ilerlediğinden yüksek miktarda atık üretme potansiyeline sahiptir. Sanayileşme ile ortaya çıkan sera gazı emisyonu iklim değişikliği, hava kirliliği gibi çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir (Apaydın, 2020). Atık kavramı ilk olarak ülkemiz mevzuatında 1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanununda “*Herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya salınan zararlı maddeler*” şeklinde tanımlanmıştır (Çevre Kanunu, 1983).

Atıkların sınıflandırılması üretim, tüketim, kimyasal ve fiziksel özelliklerine göre oluşmuştur. Genel olarak; katı atıklar, sıvı atıklar, gaz atıklar ve ambalaj atıkları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Daha detaylı ele alındığında ise; ahşap atıklar, kullanılmış piller, atık bitkisel yağlar, elektronik atıklar, cam atıkları, kağıt atıkları, bileşik atıklar, metal atıklar, organik atıklar, plastik atıklar, tekstil atıkları ve tehlikeli atıklar olarak farklı başlıklarda ele alınmaktadır (URL-1, 2021). Ahşap atık; ağaçların işlenmesi sonucu elde edilen ahşap malzemeler, ev eşyaları, ambalaj olarak kullanılan palet ve kasalar, yapı malzemesi ve ev eşyalarının yapımından kaynaklı kırıntı, talaş halindeki bütün malzemelerden oluşmaktadır (URL-2, 2021). Ahşap atıklar çevreye atılarak çevre kirliliğine ve değerlendirilebilir atığın yok olmasına, yakılarak hava kirliliğinin oluşmasına neden olmaktadır (URL-3, 2021). Atık pil; bileşenlerinde bulunan kimyasal maddelerin etkileşime girmesiyle enerji kaynağına dönüşen piller çevreye ve insan sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Kullanım süresini tamamlamış, fiziksel kullanılmayacak duruma gelmiş pillere “atık pil” denilmektedir. Çinko piller, Alkalin piller ve Lithium piller olarak gruplandırılmaktadırlar (URL-4, 2021). Atık pillerin doğal kaynak sularına atılması yeraltı sularına karışarak zararlı maddelerin suyu kirletmesine, toprağa atılması halinde içeriğinde bulunan ağır metaller toprağın verimsizleşmesine neden olmaktadır (URL-3, 2021). Bitkisel yağ adından da anlaşılacağı üzere bitkilerden oluşmaktadır. Zeytin, ayçiçeği, mısır, pamuk, kanola, aspir ve soya bitkilerinin tohumlarından oluşan yağların ortak adına “bitkisel yağ” denilmektedir. Bitkisel yağ atıkları; kullanılmış kızartma yağları, tüketim tarihi geçmiş katı ve sıvı yağlardan meydana gelmektedir. Özellikle son yıllarda hazır gıdaların (fas-food) tüketimine olan

talebin artması bitkisel atık yağ miktarında ciddi artışlara neden olmuştur. Bitkisel atık yağların çevre üzerindeki olumsuz etkiler; lavaboya döküldüğünde kanalizasyon sisteminin tıkanmasına neden olmakta, toprağa döküldüğünde toprağın yapısını olumsuz etkilemekte, su kaynaklarına döküldüğünde su üzerinde bir tabaka oluşturmakta ve havadan alınan oksijenin suya geçişini önleyerek suda yaşayan canlıların yaşamını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yakılması durumunda ise hava kirliliğinin meydana gelmesine neden olmaktadır. Sabun yapılması halinde cilt kanseri oluşturması nedeniyle insan sağlığı üzerinde ciddi tehlike oluşturmaktadır (URL-5, 2021). Elektronik eşyalar günümüzde hayatın her alanında kullanılmaktadır. Bulaşık makinesi, çamaşır makinesi, buzdolabı, elektrikli süpürge, tost makinesi, bilgisayarlar, telefonlar en çok kullanılan elektronik eşyalardır. Kullanım değeri kalmayan, atık numunesi olarak sınıflandırılmayan tüm elektrikli ve elektronik cihazlar, büyük ev aletleri, küçük ev eşyaları, bilişim ve telekomünikasyon cihazları, aydınlatma ürünleri, elektrikli ve elektronik ürünler, tıbbi cihazlar atık örnekleri olarak gösterilmektedir. Elektronik atıkların bozunması sonucu içeriğinde bulunan cıva gibi zehirli metaller açığa çıkarak çevre kirliliğine neden olmaktadır. Doğaya karışan bu zehirli metallerin besin zinciri yoluyla insana ulaşması sonucu insan sağlığını da tehdit etmektedir. Elektronik atıklar geri kazanım sonrasında otomobil endüstrisinde, beyaz eşya ürünleri gibi sektörlerde ana hammadde olarak kullanılabilir (URL-6, 2021). Cam; kum, soda, potas, kireç, renklendirici veya ağartıcı maddelerin karışımının uygun koşullarda eritilip kademeli soğutulularak şekillendirilmesi sonucu elde edilmektedir. Türk cam endüstrisi, Paşabahçe’de ilk üç bin tonluk cam fabrikasının inşasıyla başlamıştır. Ülkemizde cam sektörünün üretim kapasitesi 3,5 milyon ton civarındadır. Ayrıca düz cam, cam işleme, züccaciye, cam ambalaj, İzocam (cam yünü), taş yünü ve oto camı gibi çeşitli cam ürünlerini bünyemizde bulunan çeşitli fabrikalarda imal eden üretim ekipmanlarına sahiptir. Cam ürünler; gerilmeye dayanıklı, yarı saydam, sıcaklık değişimlerine ve kimyasal etkileşimlere karşı dayanıklı maddelerdir. Işığı kırmakta veya yansıtılmaktadır. Şeffaflığı sayesinde içerisinde bulunan ürünü göstermektedir. Cam döküntüleri kırılğan ve keskin yapısı nedeniyle doğadaki canlılar için tehlike teşkil etmektedir. Cam atıklar bertaraf edildikten sonra binlerce yıl doğada kalmaktadır. Ayrıca seramik ve porselen atıkları cam atıkları içerisinde yer almamaktadır. Geri kazanımlarının gerçekleşmesi için lisanslı tesislere teslim edilmeleri gerekmektedir (URL-7,2021). Kâğıdın doğal kaynağını ormanlar oluşturmaktadır. Ana hammaddesi ise odun oluşturmaktadır. Kâğıt-karton ürünleri hayatın farklı alanlarında kullanılmaktadır. Okuma ve yazma için kullanılan kitap ve defterler, ambalaj niteliğinde olan karton koliler, tuvalet kâğıtları, kâğıt havlular gibi bin bir çeşit ürün için kâğıt ve karton kullanılmaktadır. Kâğıt ve karton atıklarının çevreye atılması hem

çevre kirliliğine hem de doğal kaynakların yok olmasına sebep olmaktadır. Kâğıt malzemeler kullanımdan sonra sıkıştırılmalı ve ıslanmaması için diğer atıklardan ayrı depolanmalıdır. Biriktirilen kâğıt atıklarının geri dönüşüme kazandırılması için lisanslı tesislere teslim edilmeleri gerekmektedir. Çeşitli işlemlerden geçen kâğıt atıklar yeniden kâğıt ve karton üretiminde kullanılmaktadır (URL-8, 2021). Kompozit ambalaj malzemeleri, en az iki farklı malzemenin bir araya getirilmesiyle elde edilmektedir. Buradaki en temel amaç; malzemelerin benzersiz özelliklerini birleştirmek için dayanıklılığı ve esnekliği arttırmaktır. Bu ambalajlar hazır çorbalarda, karton meyve suyu ve süt şişelerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Kompozit atıkların geri dönüşümünden kâğıt, mendil, oluklu mukavva, tuvalet kâğıdı elde edilmektedir. Ayrıca çimento fabrikalarında kalorifirik değeri yüksek olduğundan yakıt olarak kullanılmaktadır. Büyük boyutlu atıklar olduklarından çevre kirliliğine sebep olmaktadır. İçeriğinde bulunan alüminyum maddesinin geri kazanımı ile önemli oranlarda enerji tasarrufu sağlanmaktadır (URL-9, 2021). Metalik uçlar doğadan ham olarak çıkarılmaktadır. Uygun koşullar altında, eritme ve kademeli soğutma işlemleri ile hammadde metalik hale getirilmektedir. Farklı metal türlerinin üstün özelliklerinden dolayı endüstride geniş uygulama alanlarına sahiptirler. En önemli inşaat ve makine malzemesi olarak kabul edilmektedir. Metaller arasında çelik ve alüminyum geri dönüşüm pazarında büyük paya sahip malzemeler arasında yer almaktadır. Metal hurda endüstrisi, büyük ve karmaşık bir endüstri olarak karakterize edilmektedir. Geri dönüşümün temel amaçları bertaraf edilecek atık miktarını azaltmak, doğal kaynakları korumak ve çevre kirliliğini azaltmaktır. Metaller, kalitelerinden ödün vermeden sonsuz bir şekilde geri dönüştürülen malzemelerdir. Metallerin geri kazanımı, küresel ısınma tehdidini azaltmak için en önemli faktörlerden birisidir. Geri dönüşüm sadece enerji tasarrufu sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda karbon emisyonlarını da önemli ölçüde azaltmaktadır (URL-10, 2022). Organik atıkların hammaddesini sebze-meyve kabukları ve artıkları, taze otlar, çimler vb. ürünler oluşturmaktadır. Atığın oluştuğu yerler genellikle mutfaklar ve ofislerdir. Ürün olarak kompost oluşmaktadır. Kompostun faydaları; toprağın pH dengesini düzenlemekte, bitkilerin büyümesini hızlandırmakta ve bitkileri güçlendirmekte, topraktaki toksinleri etkisiz hale getirmekte, bitkilerin ihtiyacı olan besinlere zamanında besin sağlamakta, toprak yapısını iyileştirmektedir. Yanlış uygulanmaları; çöp olarak değerlendirilmekte ve diğer atıklarla birlikte çöpe atılmakta, doğaya atılması görüntü kirliliği ve koku sorunlarına neden olmaktadır (URL-11, 2022). Plastik atık; hammaddesi genelde petrol rafinelere çıkarılan çeşitli ürünlerin petrokimya tesislerinde bir dizi işlem sonucu elde edilmektedir. Ülkemizde plastik sanayisi incelendiğinde ambalaj sektörünün %67'si flexible plastik, %18'i tekstil plastik ve %15'ini sert plastik ambalaj mamullerinden oluşturmaktadır. Plastik; mutfak eşyası, plastik

kutu, plastik tüp, boru, oyuncak, kaplama, poşet ve torba yapımında, elektronik aletlerin plastik aksamı ve boşaltma borularında, tekstil ürünlerinde, otomotiv yan sanayiinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Geri dönüştürülmüş plastikler, otomotiv sektöründe sera örtüsü, yedek parça ve plastik poşet imalatında kullanıldığı gibi, kanalizasyon boruları, çöp kutuları, deterjan şişeleri gibi çeşitli malzemelerin imalatında da kullanılmaktadır. Çevre ve insan sağlığına etkileri; doğaya atıldıklarında görüntü kirliliğine neden olarak çevre yaşamına ve toprağa zarar vermektedir. Normal şartlar altında plastik atıkların doğaya karışması uzun yıllar almaktadır. Plastik atıkların yakılması hava kirliliğine neden olmakta ve denize veya doğal kaynaklara atılması deniz ekosistemini bozmaktadır. Ayrıca denize atılan plastik, güneş ışığının etkisiyle uzun yıllar mikroplastik hale gelmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında deniz canlılarının vücutlarında mikroplastikler bulunmuştur. Ayrıca balık yoluyla besin zincirine katıldığı için insan sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Aynı yerde toplanması gereken plastik atıklar lisanslı tesislere teslim edilmelidir. Bir ton plastik atık; 41 kg sera gazı, 5774 KWh enerji, %80 enerji tasarrufu ve 2,3 depolama kapasitesi sağlamaktadır (URL-12, 2022). Tekstil atıkları, doğal ve sentetik liflerin kullanılmasıyla oluşturulan tekstil malzemeleri, iplik, kumaş üretimi, giyim ve ev eşyaları dâhil olmak üzere yaşamın birçok alanında kullanılmaktadır. Tekstil ve giyim üretiminden kaynaklanan giysiler, halılar, masa örtüleri, battaniyeler, perdeler, artıklar, parçalar ve lifler şeklindeki tüm malzemeler tekstil atıklarına örnek olarak gösterilmektedir. Çevreye atılması ve yakılması halinde çevre kirliliğine, hava kirliliğine sebep olmaktadır (URL-3, 2022). Tıbbi atık kavramı sağlık kurumları sebebiyle ortaya çıkan kesici-delici atıklar, enfeksiyöz atıklar ve patolojik atıklar olarak ifade edilmektedir. Sağlık tesislerinde oluşan atıklar uygun şekilde bertaraf edilmediği takdirde diğer canlılarla temas ettiğinde onlara zarar vermektedir. Delici kesme özelliğine sahip atıklar bertaraf edilmediği takdirde son derece tehlikeli olacaktır. Çevre sağlığını tehdit eden unsur ise kimyasal maddelerdir. Bu atıkların toprağa karışması doğa için tehdit oluşturmaktadır. Tıbbi atıkların çevre ve insan sağlığına olumsuz etkilerini engellemek için atıkların ayrılması ve toplanması, sağlık kuruluşlarında tıbbi atıkların geçici depolanması ve yakılması gerekmektedir (Varolgüneş, 2018). Tehlikeli atık; kanserojen, patlayıcı, korozif, tutuşabilen, tahriş edici, toksik vb. özellikleri nedeniyle insan sağlığı ve çevre bakımından risk oluşturan atıklar olarak ifade edilmektedir. Tehlikeli atıklar; kaynak, işleme, madde ve malzeme, başka türlü tanımlanmayan atıklar ve belediye atıkları olarak sınıflandırılmıştır. Tehlikeli atıkların bertaraf edilmesi çevre ve insan sağlığı üzerinde önem arz etmektedir. Tehlikeli atıkların yok edilmesi, yüksek sıcaklıkta yakma, toprak üstü ve altı depolama, güneş enerjisi detoksifikasyon gibi teknolojik yöntemlerle gerçekleştirilmektedir (Utku, 2016).

Geri dönüşüm; daha önceden üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu kullanılan, yeniden değerlendirilme şansı bulunan malzemelerin bir dizi işlem sonucunda tekrar üretim sürecine dâhil olmasıdır. Geri kazanımın amacı; kaynakları en verimli şekilde kullanmak, üretim ve tüketim sonucu ortaya çıkan atıkları tekrar ekonomiye girdi olarak kazandırıp enerji tasarrufu sağlamaktır. Bir diğer amacı ise atıkların çevresel sorunlara yol açmasını engellemektir. Kısaca geri dönüşüm, hem ekonomiyi hem de çevreyi koruma amaçlı gerçekleştirilen bir yöntemdir. Geri dönüşüm karşımıza ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında oluşan hammadde açığının giderilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Savaşa dâhil olan tüm ülkeler bu doğrultuda kampanyalar başlatarak bu bilinci halka aşılamaaya çalışmıştır. Doğal kaynakları kısıtlı ve yetersiz olan ülkeler savaş sonrasında da geri dönüşüm kampanyalarına devam etmişlerdir (Erdem, 2021).

2. ATIK ÇEŞİTLERİ

Atıklar; üretim, tüketim, kimyasal, fiziksel, teknik, tehlikeli/zararlı vb. gibi ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. Kısaca atıklar kaynaklarına, etkilerine ve yapılarına göre gruplandırılmaktadır. Atık Yönetimi Yönetmeliği atıkları 20 grupta ele almaktadır. Bu gruplardan bazıları; madenlerin işlenmesi, avcılık ve balıkçılık, kağıt, ahşap işleme, ormancılık, tarım, karton ve mobilya üretimi, deri, kürk ve tekstil endüstrileri, gıda üretimi ve işlenmesi, doğalgaz saflaştırılması, petrol rafinasyonu, kömürün işlenmesi, fotoğraf endüstrisi, atık ambalajlar, inşaat ve yıkım atıkları, atık yönetim tesisleri ve belediye atıkları, insan ve hayvan sağlığını araştırmak amacıyla meydana gelen atıklardır (Hodallogulları Şencan, 2020).

2.1. Etkileri Bakımından Atıklar

Oluşan bütün atıklar çevreyle iyi veya kötü bir şekilde etkileşime geçmektedir. Bundan dolayı etkileri bakımından atıklar, tehlikeli ve tehlikesiz atık maddeler olarak 2 grupta ele alınmaktadır. ABD Ulaştırma Departmanının yapmış olduğu tanıma göre tehlikeli atık maddeler; insanlara, malzemelere ve çevreye zarar veren ve çevreyi olumsuz etkileyen cisimlerin tümüdür. Birleşmiş Milletler; tehlikeli maddeleri fiziksel, kimyasal ve nükleer özelliklerine göre 9 kategoriye ayırmaktadır. Gazlar, yanıcı ve tutuşabilir özellikteki sıvılar, patlayıcılar ve piroteknikler, yanıcı-tutuşabilen ve ıslak halde iken tehlike arz eden katılar, zehirli ve enfekte edici maddeler, oksidite eden maddeler ile organik peroksitler, radyoaktifler, asidik ve bazik özellikte olan aşındırıcı maddeler bu kategoride yer almaktadır. Kısaca; tutuşabilir, reaksiyona girebilir, toksik olması ve aşındırabilir olması maddelerin tehlikeli atık madde sayılabilmesinin 4 temel özelliğidir. Bu özelliklerden sadece birini bulunduruyor olması tehlikeli atık sınıfına girmesi için yeterlidir. Petrol rafinerileri, kâğıt fabrikaları, nükleer güç tesisleri ve

kimyasal işlem gerçekleştiren fabrikalar tehlikeli madde ile ilişkili olan tesisler olarak bilinmektedir (Utku, 2016). Tehlikesiz atıklar; insan sağlığına ve çevreye genellikle herhangi bir zararı bulunmayan atıklar olarak nitelendirilmektedir. Tehlikesiz atıkların %50'sinden fazlasını kâğıt, plastik ve karton oluşturmakta geri kalanını ise yiyecek, cam, tekstil, ahşap malzemeler gibi geri kazanımı ve geri dönüştürülmesi mümkün olan maddeler oluşturmaktadır. Tehlikeli atıklar ile tehlikesiz atıklar arasında depolama alanları farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar güvenlik açısından ortaya çıkmaktadır. Tehlikesiz atıklar çevreye ve ekolojiye zarar vermediğinden üst düzey bir güvenlik gerektirmemektedir (Küçüksayacı, 2021).

2.2. Yapılarına Göre Atıklar

Yapılarına göre atıklar; sıvı atıklar, katı atıklar ve gaz atıklar olarak 3 grupta ele alınmaktadır.

Sıvı atıklar; yapıları ve bileşenleri gereği akışkan olan, kendi içerisinde zararlı ve zararsız olarak çeşitleri bulunan genellikle kente dayalı kullanımlarda ve sanayi imalat süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan atık türleridir. Özellikle sıvı atıklar yer altı suları ile birleşerek toprağa zarar vermekte ve toprağın yapısını değiştirmektedir. Sıvı atıkların ana bileşenini oluşturan endüstriyel kirlenme beraberinde su kirliliği problemlerini de getirmektedir (Hodallogulları Şencan, 2020).

Katı atıklar; katı özellikte olan her çeşit atık maddeyi ifade etmektedir. Beşeri ve hayvansal faaliyetler sonucu meydana gelen, istenmeyen ve işe yaramayan materyaller olarak sınıflandırılan ve elden çıkarılmak istenen maddelerin tümü katı atık sınıfında yer almaktadır. Katı atık; ticari, endüstriyel ve evsel kaynaklı insanla ilgili faaliyetler sonucu ortaya çıkan, sahibine hiçbir getirisi olmayan, ekonomik değer arz etmeyen materyaller olarak görülmektedir. Katı atıklar kaynaklarına göre; evsel/beledi katı atıklar, kurumsal ve ticari katı atıklar, tarımsal ve hayvansal katı atıklar, endüstriyel katı atıklar, özel ve tehlikeli katı atıklar olarak sınıflandırılmaktadır (Abdulai, 2019).

Gaz atıklar; konutlarda kullanılan fosil yakıtlardan, endüstriyel tesislerin bacalarından, araçların egzozlarından ve çöp imha alanlarından çevreye salınan gazların tümünü kapsamaktadır. Bu atık türünün geri dönüşümü ve kazanımı mümkün olmamaktadır. Gaz atıkları çevreye ve insan sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Gaz atıklarının salınımı sera etkisi yaratarak küresel ısınmayı hızlandırmakta, canlı ve cansız türlerin tümüne zarar vermekte, hava ve koku kirliliğinin oluşmasına, yeraltı ve yer üstü suların kirlenmesine neden olmaktadır. Evsel, endüstriyel ve tehlikeli atıklar olmak üzere 3 grupta incelenmektedir. Evsel gaz atıklar; egzoz gazları, parfüm ve deodorantların kullanımı, kömür, fueloil, odun gibi ısıtıcı

etkiye sahip olan maddelerin yakılması sonucu oluşan atıklardır. Endüstriyel tesislerin ve nükleer enerji santrallerinin bacalarından salınan gaz atıkları ve çöplerin yakılması sonucu ortaya çıkan gaz atıkları Endüstriyel gaz atıklarını oluşturmaktadır. H1, H2, H3-A, H3-B, H4, H5, H6, H7, H8, H9, H10, H11, H12, H13, H14 ise tehlikeli gaz atıklarına örnek olarak gösterilmektedir (Tezel, 2019).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Atık üretimi küresel olarak önemli bir sorun haline gelmektedir. AB ülkelerinde, kentsel atık üretimi açısından ciddi farklılıklar gözlemlenmiştir. Atık üretim düzeyi önemli ölçüde ekonomik gelişmeye bağlı durumdadır. Atık sorununu çözenin en etkili yolu azaltma, yeniden kullanma ve geri dönüşüm davranışlarının geliştirilmesidir.

Minelgaite ve Liobikiene (2019) çalışmasında, atık azaltma ve yeniden kullanma davranışlarının atık üretimini önemsiz derecede etkilediği sonucuna varmıştır. Bu nedenle atık üretimini en aza indirmeye çalışan ülkeler, sürdürülebilir tüketim ve üretimin teşvik etmesine daha fazla dikkat etmelidir. Ayrıca, geri dönüşüm davranışı ile atık üretimi arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymuştur.

Busu (2019) çalışmasında, çevresel göstergelere dayanan döngüsel ekonomi modelinin sürdürülebilirliğini ve bunun Avrupa Birliği (AB) ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini incelemek için bir yöntem geliştirmiştir. Çevresel faktörler, döngüsel bir ekonominin sürdürülebilir bir şekilde uygulanması kanıtını desteklemiştir. Bu çalışmanın temel amacı, CE göstergelerinin sürdürülebilirliğini analiz etmek ve temel CE faktörlerinin AB ekonomik büyümesine bağımlılığını belirlemek için panel verileriyle çok doğrusal bir regresyon modeli geliştirmektir. Dairesel malzeme kullanım oranı (RRMW) belediye atık geri dönüşüm oranı dayalı bir ekonomik büyüme modeli ile başlayan, bağımsız değişkenler, altı istatistiksel hipotez olarak geri dönüşüm malzemeleri ticareti, işgücü verimliliği, çevre vergileri ve kaynak verimliliği 11 EViews istatistik yazılımlarını kullanarak çoklu regresyon modeli ile doğrulanmıştır. Araştırma çalışması 27 AB ülkesi için yapılmış ve veriler 2010-2017 yılları arasında Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nden (EUROSTAT) toplanmıştır. Ekonometri modellemeye dayanan bu çalışma, döngüsel ekonominin AB genelinde sürdürülebilir ekonomik büyüme yarattığı sonucuna varmıştır.

Rathore ve Sarmah (2020) çalışmasında, belediye katı atık (MSW) yönetiminde döngüsel ekonominin ekonomik, çevresel ve sosyal fizibilitesini incelemektedir. Bu çalışma, toplanan organik MSW'yi biyogaza dönüştürerek kullanmak ve daha sonra kömür madenleri üzerindeki yükü azaltmak için bir termik santralde (TPP) yakıt olarak kullanmak için bir

kavram önermektedir. İşletme maliyeti, nakliye maliyeti, işe alma maliyeti, çevresel maliyet, sosyal maliyet ve ceza maliyetinin toplamı olan toplam maliyetin en aza indirilmesi için karma tam sayılı doğrusal olmayan program (MINLP) modeli formüle edilmiştir. Analizden, modelin küresel olarak uygulanabilir olduğu ve düşük TPP kapasitesine sahip şehirler için en uygun olduğu tespit edilmiştir.

Hysa vd. (2020) çalışmasında, uygulamış oldukları ekonomik modelin sonuçlarında döngüsel bir ekonomi ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif ilişki saptamıştır. Sürdürülebilirliğin, inovasyonun ve serveti teşvik etmek için atıksız girişimlere yapılan yatırımların hayati rolünü vurgulamıştır.

Colorado ve Echeverri-Lopera (2020) çalışmasında, Kolombiya'da sürdürülebilir ekonominin uygulanmasına yönelik mevcut ekonomik modele ilişkin Latin Amerika ve bazı önde gelen dünya ekonomileri açısından sunulan yeni, analiz edilmiş ve pekiştirilmiş verilerdir. Özellikle inşaat ve yıkım atıkları ve madencilik atıklarının GSYH'si olmak üzere, katı atık üretimi ile ilgili olarak daha az bilinen sektörlere odaklanmıştır ve bu sektörler Kolombiya'da endüstri türü açısından büyük ilgi görmektedir.

Gül (2020) çalışmasında, atık türleri, atık yönetimi ve sıfır atık hakkında bilgi vermiştir. Ankara'da yaşayan bireylere yönelik gerçekleştirmiş olduğu anket uygulaması ile bireylerin çevre kirliliği algısını, kişisel atık yönetim davranışlarını ölçmeyi hedeflemiştir. Çalışma sonucunda, bireylerin atık yönetimi ve sıfır atık hakkında bilgi sahibi olduklarına ancak bilgi düzeylerinin demografik özelliklerine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini tespit etmiştir.

Kırsal alanda yaşayan bireylerle gerçekleştirdiği çalışmada Ekinci (2019), genç ve eğitimli bireylerin çevre duyarlılığının ve çevre bilincinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, bölgedeki katı atık birliğinin etkin çalışmasına yönelik neler yapılabileceği hakkında bilgiler vermiştir.

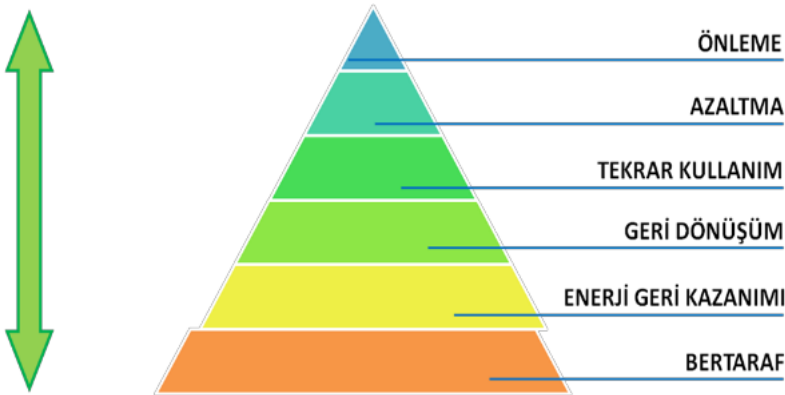
4. ATIK YÖNETİMİ

1893 yılında Washington Carver tarafından yayınlanan bir çalışmada, doğada neredeyse hiçbir atık elementinin olmadığı, atık hale gelmiş maddelerin başka bir ürünün hammaddesi olarak kullanabileceğini ileri sürmüştür. Atıkları kılık değiştiren maddeler olarak tanımlayan Carver, ağaç yapraklarından çiftlik gübrelerine kadar birçok ürünün atık malzemeleriyle başka ürünler elde edilebileceğini göstermek amacıyla birçok sunum gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1930 yılında Henry Ford, üretmiş olduğu otomobillerin bazı parçalarını kullanarak soya fasulyesi küspesi elde etmiş ve atık şişeleri tekrar kullanarak maddi yönden tasarruf yapmayı

başarmıştır. Bu çalışmalar sonucunda sıfır atık anlayışının öncüleri olarak Carver ve Ford literatüre geçmiştir (Gül ve Yaman, 2021).

Atık yönetimi; atığın oluşmasını engellemek, atığın aslında kaynağında azaltılmasını sağlamak, yeniden kullanmak, türlerine ve özelliklerine göre sınıflandırma, depolanma, taşınma, geri dönüşümü ve enerji kullanımını dâhil geri kazanımı, bertaraf ve bertaraf işlemleri sonrası kontrol ve denetim işlemlerinin tümünü içermektedir. Doğal kaynakların hızla tüketilmesini önlemek ve oluşan atıkların çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırarak ekonomi için bir girdi ve değere dönüştürülmesini hedefleyen atık yönetim stratejileri tüm dünyada önemli bir politika hedefi olarak ortaya çıkan ‘sürdürülebilir kalkınma’ yaklaşımının temelini oluşturmuştur (Dönmez ve Değirmen, 2016). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyon (WCED) başkanlığının eski Norveç başkanı Gro Harlem Brundtland’a verilmesi ile Brundtland Raporu olarak adlandırılan raporda sürdürülebilir gelişme “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme*” olarak tanımlanmıştır (URL-13, 2022). Ekonomik ve çevre boyutları açısından atık yönetimi ele alındığında, hem malzemelerin tekrardan kullanılması hem de atık ürünlerin bünyesinde bulunan zararlı maddelerin çevre kirliliğine yol açabilecek olumsuz etkilerinin azaltılması sebebiyle oldukça önemli bir konu haline gelmiş ve atık yönetimi ile ilgili ulusal-uluslararası birçok düzenleme yapılmıştır (Önder, 2018).

Şekil 1. Atık Yönetim Piramidi

2008/98/AT sayılı Atık Çerçeve Direktifi atık yönetimi alanındaki temel düzenleme olup atık yönetimi hiyerarşisi hakkında bilgi vermektedir. Atık yönetiminde işlem sırası; atığın önlenmesi, kaynakta azaltma, yeniden(tekrar) kullanım, geri kazanım/geri dönüşüm, ön işlem ve bertaraf

edilmesi şeklindedir. Atık yönetim piramidinin ilk aşamasında bulunan önleme/azaltım/tekrar kullanım ürünlerin kullanım ömürlerinin uzatılması ve yeniden kullanıma kazandırılmasıdır. Böylelikle kaynakların daha az kullanılmasına, enerji tasarrufunun sağlanmasına, atık miktarlarının azaltılmasına ve finansal tasarrufların oluşmasına olanak sağlamaktadır. Geri dönüşümde atıklar işlenerek asıl kullanım amacı veya farklı amaçlar doğrultusunda ürünlere ya da malzemelere ayrılmaktadır. Geri kazanımda atıkların enerjisi eldesinden faydalanılmaktadır. Enerji geri kazanımında geri dönüşümü mümkün olmayan atık ürünleri yakma, gazlaştırma, havasız arıtma gibi işlemler uygulayarak kullanılabilir ısıya, elektriğe ve yakıta dönüştürülmesidir. Bertaraf ise geri kazanımı mümkün olmayan atık ürünlerin düzenli depolama alanlarına gönderilmesidir (Afşin, 2014).

5. AB' DE ATIK YÖNETİMİ

Küresel çevre sorunlarının giderek artması nedeniyle uluslararası hukuk da çevre konusunda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle 1970'lerde çevresel sorunlar tartışılmaya, daha fazla gündeme gelmeye başlamış bu da çevresel sorunların uluslararası hukukta yer almasına neden olmuştur. Avrupa Birliği ekonomik bütünlüğü sağlamak adına çevre ile ilgili konulara daha fazla önem vermiştir. Ekonomik bir faaliyetin çevreye etkisini ve bu faaliyetin çevresel hesabını incelemeye başlamıştır. 1973 yılından bu yana oluşturulan Çerçeve Eylem Programları Avrupa Birliği'nin çevre politikalarındaki gelişiminde çok etkili olmuştur (Dönmez ve Değirmen, 2016).

Avrupa Birliği'nde atık yönetimi için beş temel ilke dikkate alınmaktadır:

- Atık yönetimi hiyerarşisi, üye ülkelerin atık üretiminin önlenmesi, azaltılması veya en aza indirilmesine öncelik vermesi gereken bir seviyeyi temsil etmektedir. Bu seviyelerde, atığın yeniden kullanımı, dönüştürülmesi veya enerji geri kazanımına öncelik verilir ve enerji geri kazanımı olmaksızın yakma veya depolama gibi yöntemler hiyerarşinin en altında yer almaktadır.
- Belediye düzeyinde ve mümkün olduğunda Üye Devlet düzeyinde kendi kendine yeterlilik ilkesi, en uygun teknolojileri kullanan entegre ve kapsamlı bir atık yönetim sisteminin kurulmasını öngörmektedir.
- En uygun ve ekonomik teknoloji (BATNAET), şirketlerin çevreye salınan emisyonları ekonomik açıdan verimli bir şekilde en aza indirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.

- Yakınlık ilkesi, atıkların kaynağına mümkün olduğunca yakın bir yerde bertaraf edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.
- Üretici sorumluluğu ilkesi, kirlenen öder ilkesinin bir parçası olarak atık bertaraf maliyetlerinin atık üreticisi veya sahibi tarafından karşılanmasını öngörmektedir (Kalyoncu, 2015).

AB'de atık yönetimi Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi 6. Çevre Eylem Planı ve Atık Çerçeve Direktifi tarafından belirlenmiştir. 6. Çevre Eylem Planı 2010: '*Geleceğimiz Seçimimiz*' de geliştirilmesi hedeflenen politikalarından biri olan '*doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çöp yönetimi*' doğal kaynakların atık hacminin düşürülmesini amaçlamıştır. 2012 Temmuz ayında geçerliliği sona eren 6. Çevre Eylem Programından sonra 2020 yılının Aralık ayına kadar devam edilmesi ön görülen 7. Çevre Eylem Planı oluşturulmuştur. 7. Çevre Eylem Planının ana konularını doğal kaynakların korunması, güçlendirilmesi, insan sağlığı ve refahının çevre ile ilgili risklere karşı korunması, çevre ve iklim için gerekli olan yatırımların yapılması gibi hedefler belirlenmiştir (Evren ve Hakan, 2018). Ayrıca AB Atık Çerçeve Direktifinde uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler şu şekilde sıralanmaktadır:

- 2015: Tamamen ayrı toplama (kâğıt, plastik, cam gibi)
- 2020: Evsek atıklarda (kâğıt, plastik, cam ve metal) %50 oranında geri dönüşüm sağlama
- 2020: İnşaat ve yıkıntı atıklarında %70 oranında geri dönüşüm sağlama
- 2008 yılında belediye atıklarının geri dönüşüm oranı %40 iken 2020 yılında bu oranın %49 a çıkacağı beklenilmektedir.
- Belediye atıklarının 2025 yılında geri dönüşüm oranının %55, 2030 yılında %60 ve 2035 yılında ise %65 oranında geri kazanımının olabileceği öngörülmektedir (URL-14, 2022).

Avrupa Birliği çevrenin önemini her fırsatta dile getirmekte ve vergilerin çevre politikalarının tamamlayıcısı olarak görmektedir. Çevresel vergi düzenlemelerinin en önemli amacı üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirerek çevreye karşı duyarlı bireyler yetiştirmektir (Dönmez ve Değirmen, 2016).

Bu çerçevede Avrupa Birliği Çevre Politikalarının İlkeleri şu şekildedir: Kirlenen Öder İlkesi, İhtiyat İlkesi, Kaynaktan Önleme, İşbirliği İlkesi ve Bütünleyicilik İlkesidir. Kirlenen Öder İlkesi; kirliliği önlemek kontrol etmek, temizlemek ve bu konuyla ilgili maliyetleri karşılamaktır. Temel amacı ise ülkeler arasında çevre ile ilgili koordinasyon oluşturarak çevre korunması hususunda farklı politikalar uygulayarak ticarete oluşabilecek

sapmaları en aza indirmektedir. İhtiyatlık İlkesi daha çok hukuki boyutuyla ön plana çıkmaktadır. Çevreye zararlı veya olumsuz etkiler verebileceği düşünülen bir faaliyetin yapılması için öncelikle bilimsel bir çalışma yapılmalı ya da gerekli tüm önlemler alınmalıdır. Kaynaktan Önleme İlkesi, çevre üzerinde tehdit oluşturabilecek her şeyin kaynağında önlenmesi gerektiğini savunmaktadır. İşbirliği İlkesi, çevre ile ilgili sorunların ulusal değil de uluslararası olması gerektiğini ve çevresel politikaların başarılı olabilmesinin uluslararası ölçekte işbirliği yapılmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Bütünleyicilik İlkesi ise çevre koruma politikalarının topluluk faaliyetleri ile bir araya getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Aydın ve Çamur, 2017).

Basel Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından 1989 yılında hazırlanan ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Basel Sözleşmesinin temel amacı, bütünsel bir ürün-yaşam döngüsü programı yaklaşımının bir parçası olarak tüm aşamalarda (üretim, taşınma, bertaraf edilme, geri dönüşüm) sıkı kontroller uygulayarak çevre dostu ve güvenilir yöntemlerle zararlı atık üretimini en aza indirerek insan sağlığını ve çevreyi korumaktır (Bilgin, 2019).

OECD Kararı C(2001)107/Nihai

1980'lerde OECD üyeleri tarafından alınan kararlar doğrultusunda oluşan anlaşmadır. Alınan kararlar tüm OECD üye ülkelerini kapsamaktadır. C(2001)107/NİHAİ kararı, C(92)39/NİHAİ kararının bir revizyonudur. Bu nedenle Basel Madde 11(2) kapsamında tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreye duyarlı yönetimi ile aynı çizgide yer almaktadır. C(2001)107 NİHAİ geri kazanım için sınır ötesi sevkiyatı bir OECD ülkesinden diğerine gerçekleştiğinde geçerli olan karardır.

AB Direktif No.2008/98/EC ve AB Yönetmenlik No.1013/2006/AT

AB DİREKTİF NO. 2008/98/EC yönergesi “ atık”, “geri kazanım” gibi atık yönetimi ile ilgili temel kavram ve tanımları açıklamaktadır. Atığın ne zaman atık, ne zaman ikincil hammadde, atık ya da yan ürün olduğunu tanımlar ve ürün kavramlarının altını çizmektedir. Direktif, atık yönetiminin bazı temel ilkelerini ortaya koymaktadır. Atıkların başta su, hava, toprak, bitki veya çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hayvanları tehlikeye atmadan, çevreyi gürültü ve koku ile rahatsız edici bir unsur oluşturmadan yönetim ihtiyacını vurgulamaktadır. Avrupa Birliği üye devletlerinin atıklarını atık hiyerarşisine göre yönetmeleri gerekmektedir.

AB YÖNETMELİK NO. 1013/2016/AT; Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, OECD ve Basel Sözleşmesini imzalayan ülkeler ile AB üyesi olmayan ülkeler arasında kendi sınırları içinde atık hareketini yönetmek ve kontrol etmek için bir sistem kurmuştur. Bu yönetmeliğe göre, çevrenin korumasını sağlamak için atıkların ithalat ve ihracatı kontrol edilmektedir. Yönetmelik ayrıca, açıklama amacıyla sınır ötesi atık sevkiyatlarına ilişkin Basel Sözleşmesi ve 2001 OECD kararlarının hükümlerini de içermektedir.

Türkiye 2872 Sayılı Çevre Kanunu

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın 14 Mart 2005 tarihli Tehlikeli Atık Kontrol Yönetmeliği ve Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınması ve Bertarafına İlişkin Kontrol Yönetmeliği Basel Sözleşmesine dayanmaktadır.

6. SONUÇ

Ülkemizde atık yönetimi ve temiz teknolojilerin yasal dayanağının Çevre Kanunu olduğu tespit edilmiştir. Bu mevzuata göre atık yönetiminden sorumlu kurumlar Çevre ve Orman Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Bayındırlık Bakanlığı, TSE, Belediyeler ve Dış Ticaret Müsteşarlığıdır. Avrupa Birliği'nde ise Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) bu konudaki öncü kurumlardan bir tanesidir.

Çevre sorunuyla daha etkin mücadele edebilmek için siyasi ve politik etkilerin ortadan kaldırılması ve sorunun uygun uzmanlar aracılığıyla yönetilmesi gerekmektedir. Tüm kurumlar arasında koordinasyonun sürekliliğinin sağlanması, verimli ve sonuç odaklı çalışmanın anahtarıdır. Ülkemiz için çevre sorununun bağımsız bir yapıda ele alınması çözüm sağlayabilecek bir yaklaşımdır.

Ülkemiz Avrupa Birliği uyum sürecinde mevzuata uyum açısından önemli adımlar atmış olsa da, başarılı bir uygulama için bağımsız ve ilgili tüm kuruluşlarla koordinasyon içinde çalışan bir yapının oluşturulması tercih edilmektedir.

Çevre konularındaki farkındalık ve çalışmalar zaman içinde artmıştır. Önceki çevre şuralarına kıyasla 1. Çevre ve Orman Şurası'nın konuyu daha ciddiye aldığı görülmektedir. Önceki şuralar genellikle genel tavsiyelerde bulunurken, son şura kararları daha spesifik ve uzman bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu da konunun uzmanlar tarafından ele alındığına dair önemli bir işaret olarak görülebilir. Bu gelişmede Avrupa Birliği'nin uyumlaştırma sürecinin rolü göz ardı edilmemelidir.

Türkiye'deki atık yönetimi, Avrupa Birliği'ndeki karmaşık yapıya kıyasla daha anlaşılır ve uygulanabilir bir yapıya sahiptir. Avrupa Birliği'nin

atık yönetimi mevzuatı bir dizi kılavuz ilke içermektedir, ancak atık yakma gibi konuların farklı kılavuzlarda ele alınması anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye'deki mevcut düzenlemeler ise Avrupa Birliği direktifleriyle uyumlu olup, çeşitli atık türlerini mevzuatlarında ele almaktadır. Bugüne kadar çıkarılan yönetmelikler, Avrupa Birliği direktiflerine uygundur ve bazı konularda daha ayrıntılı ve kapsamlıdır. Pil ve akümülatörlere ilişkin yönetmelik, AB direktifinden daha detaylıdır ve akülerin geri dönüşümüne ilişkin önemli bir gelir kaynağı sağlamaktadır. Yeni çıkarılan Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Yönetmeliği ile Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, ambalaj atıklarının ayrı toplanması, yeniden kullanımı, geri dönüşümü ve geri kazanımı gibi konuları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca, geri dönüşümü ve geri kazanımı teknik olarak mümkün olmayan ambalajların üretimi ve ithalatı yasaklanmıştır.

Ülkemizdeki Tehlikeli Atık Yönetmeliği sadece ilgili direktifle uyumlu olmakla kalmayıp, diğer direktifleri de yeterince ele almaktadır. PCB Atık Direktifi ile de uyumlu olan yönetmelik, son revizyonunun ardından ilgili direktif ile tamamen uyumlu hale gelmiştir.

“Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”nin 7. Bölümü “Katı Atıkların Yakılması” başlığını taşımaktadır. Atıkların yakılmasına ilişkin yeni bir yönetmelik kısa bir süre içinde çıkarılacak olsa da, mevcut bölümün birçok sorunu çözdüğü varsayılabilir. Tehlikeli atıkların yakılması zaten Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği kapsamındadır ve ilgili madde ile tamamen uyumludur. Büyük yakma tesisleri için 2006 yılında yürürlüğe girecek olan yeni yönetmelik mevzuatla uyumludur, ancak sadece birkaç farklılığı vardır.

Atıkların düzenli depolanmasına ilişkin mevzuatımız, diğer alanlarla karşılaştırıldığında eksik kalan bir alandır. Bu konuda bir yönetmelik çıkarılması planlanmakla birlikte, mevcut alanların yeniden düzenlenmesi veya yeniden yapılandırılması zaman ve kaynak gerektirdiğinden, planlanan süre içinde uygulanması zor görünmektedir.

Ömrünü Tamamlamış Araç Yönetmeliği üreticiler için bağlayıcı bir içeriğe sahiptir ve işbirliği ile sorunsuz bir şekilde uygulanabilir. AB hedef yüzdelerinden önemli ölçüde daha yüksek başarılar elde edilebilir.

Atık Çerçeve Yönetmeliği 2005 yılının son çeyreğinde kapsamlı bir içerikle yürürlüğe girecektir. Örneğin, depozito sistemleri Ambalaj Atıkları Direktifinde AB'dekinden daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir ve sivil toplumun desteğiyle daha başarılı bir şekilde işlemektedir.

Çerçeve yönetmeliklerin yanı sıra iki yönetmelik daha 2005'in son çeyreğinde direktiflerle uyumlu hale gelecek. Ancak bu yönetmeliklerin

yürürlüğe girebilmesi için 2872 sayılı Kanunda beklenen değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

Genel olarak, Türkiye'nin çevre konularında AB'nin gerisinde kalmadığı ve hatta bazı alanlarda daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Atık yönetimi açısından AB ile Türkiye arasında hiyerarşik bir fark bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye'de düzenli depolama konusunda eksiklikler olduğu dikkat çekmektedir.

Ülkemizdeki ekolojik başarıyı yönetmeliklerin uygulanma süreci belirlemektedir. Düzenlemelerin kesintiye uğramadan mümkün olan en kısa sürede hayata geçirilmesi gerekmektedir. İlerleme raporları, ülkemizin yasal düzenlemelerle ilgili sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirdiğini göstermektedir. Ancak uygulama aşamasında yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitim eksikliği ve ulusal hükümetlerin vazgeçmemesi sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Ülkenin ekolojik açıdan başarılı olabilmesi için bölgesel düzeyde küçük ölçekli yönetimin hayata geçirilmesi önemlidir.

Avrupa Birliği artık yönetim ve gözetim yaklaşımını terk ederek hükümet, özel sektör ve kamu arasında sorumlulukları paylaşan ve teşvik eden bir mekanizma getirmiştir. Çevresel ve sürdürülebilir kalkınma kararları ve uygulamaları geniş vatandaş katılımı ve şeffaflık ilkelerine bağlılık gerektirir. Bu ilkeler ülkemizde de dikkatle ele alınmalıdır.

Son olarak, sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak ekonomik kalkınmayı sağlayan, doğal kaynakların yönetimini destekleyen ve gelecek nesillere daha sağlıklı bir çevre bırakan önlemler ekonomik ve sosyal politikalara entegre edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdulai, A.-M. (2019). *Katı atık yönetimi: Evsel atıklarda Gana Batı Gonja bölgesi analizi*. Gazi Üniversitesi.
- Afşin, C. (2014). *Endüstriyel Atık Yönetimi ve Tüdemtaş Örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Apaydın, Ş. (2020). OECD Ülkelerinde Atık Yönetimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı. *Üçüncü Sektör SosyalEkonomiDergisi*, 55(1), 300–312. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.02.1288>
- Aydın, A. H., ve Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 21–44. <https://doi.org/10.29029/busbed.310635>
- Bilgin, S. (2019). *Türkiye’de Ve Dünyada E-Atık Yönetimi Uygulamaları Ve Geri Kazanımı*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Dönmez, E., ve Değirmen, N. (2016). Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye ’ deki Atık Yönetimi Uygulamalarının Karşılaştırılması. *İSEM2016*, 249–258.
- Erdem, A. (2021). Döngüsel Ekonomi Kapsamında GSYİH ile Geri Dönüşüm İlişkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67, 125–137.
- Evren, S. V., ve Hakan, Y. (2018). Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli*. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1–19.
- Gül, M., ve Yaman, K. (2021). Türkiye ’ de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1267–1296.
- Gündüzalp, A. A., ve Güven, S. (2016). Atık , Çeşitleri , Atık Yönetimi , Geri Dönüşüm ve Tüketici : Çankaya B eldiyesi ve Semt Tüketicileri Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1–19. <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Atik-Cesitleri-Yonetimi-GeriDonusumVeTuketici.pdf>
- Hodalloğulları Şencan, A. K. (2020). *Atık Maddeler Ve Uluslararası Ticareti*. KTO Karatay Üniversitesi.
- Kalyoncu, H. S. (2015). *Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye’nin karşılaştırmalı atık yönetimi stratejileri* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Küçükşayacı, M. F. (2021). *Konya ili tıbbi atık yönetimi*. Aksaray Üniversitesi.
- Önder, H. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 196–204. https://dergipark.org.tr/dpusbe/issue/38899/416907#article_cite

Tezel, Ö. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınmada Atık Yönetimi Ve İşletmelerde Yaratıldığı Dışsallıklar*. Trakya Üniversitesi.

URL-1: <https://uludag.edu.tr/atikyonetimi/konu/view?id=5174vetitle=atik-cesitleri>, 07.02.2023

URL-2: <https://sifiratik.gov.tr/ahsap-atik>, 07.02.2023

URL-3: <https://cdn.bartın.edu.tr/sifiratik/1f82ead536e29101559a8784cabb50f/atik-turleri.pdf>, 07.02.2023

URL-4: <https://sifiratik.gov.tr/atik-pil>, 07.02.2023

URL-5: <https://sifiratik.gov.tr/bitkisel-atik-yag>, 08.02.2023

URL-6: <https://sifiratik.gov.tr/elektronik-atik>, 11.02.2023

URL-7: <https://sifiratik.gov.tr/cam-atik>, 11.02.2023

URL-8: <https://sifiratik.gov.tr/kagit-atik>, 13.02.2023

URL-9: <https://sifiratik.gov.tr/kompozit-atik>, 13.02.2023

URL-10: <https://sifiratik.gov.tr/metal-atik>, 15.02.2023

URL-11: <https://sifiratik.gov.tr/organik-atik>, 15.02.2023

URL-12: <https://sifiratik.gov.tr/plastik-atik>, 15.02.2023

URL-13: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ortak_Gelece%C4%9Fimiz, 23.03.23

URL-14: <https://www.avrupa.info.tr/tr/ecas-news/dongusel-ekonomi-yeni-kural-lar-abyi-atik-yonetimi-ve-geri-donusumde-kuresel-lider-haline>, 23.03.23

Utku, D. H. (2016). *Tehlikeli Atık Yönetimi*. Gazi Üniversitesi.

Varolgüneş, T. (2018). *Muş ve Bingöl illerindeki tıbbi atık yönetimi*. Fırat Üniversitesi.

HALKLA İLİŞKİLER BAĞLAMINDA GSM OPERATÖRLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE İLİŞKİN ÇALIŞMALARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet AYDIN¹

---

1 Kırklareli Üniversitesi, Babaeski Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi.

<https://orcid.org/0000-0003-2215-9226>

GİRİŞ

Küresel tarihin dönüşüm yaratan dönemlerinden biri olan sanayi devrimi, toplumsal yaşam tarzlarında devrim yaratmış, siyasi dinamikleri değiştirmiş ve ekonomik manzarayı yeniden şekillendirmiştir. Sanayi devriminden önce, küçük ölçekli sanayi işletmeleri üretime odaklanıyordu; ancak, büyük ölçekli sanayi işletmelerindeki büyük artış, sınırsız tüketim alışkanlıkları çağını başlattı. Ne yazık ki, bu hızlı sanayileşme ekolojik dengenin bozulması pahasına gerçekleşmiş ve insanlığın geleceği için ciddi bir tehdit oluşturan çevre kirliliğine yol açmıştır. Buna karşılık, sürdürülebilir kalkınma kavramı bu zorluğun üstesinden gelmek için önemli bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır (Ertan, 2018: s.464).

Kapsamlı ve çok yönlü bir kavram olan sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden mevcut ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan insan faaliyetlerinin çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Yenilenebilir enerjiden döngüsel ekonomi uygulamalarına, iklim eylemlerinden yeşil teknolojilere ve biyoçeşitliliğin korunmasına kadar, kuruluşlar tarafından üstlenilen sürdürülebilirlik girişimleri, sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde, itibar kazanılmasında ve kurumsal sosyal sorumluluğun yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirliğin geçmişten günümüze uzanan bu evrimi, kuruluşların toplumlarla nasıl ilişki kurduğunun ayrılmaz bir parçasıdır.

İtibar inşası, sosyal ilişkiler ve sosyal sorumluluk gibi kavramları kullanan bir alan olarak halkla ilişkiler, sürdürülebilirlik çabalarının desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki halkla ilişkiler ve sürdürülebilirliğin kesişimi, çağdaş halkla ilişkilerde kilit bir alan olan kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) için sağlam temellerin oluşturulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu sinerjik ilişki, halkla ilişkilerin hayati bir yönü olan kurumsal sosyal sorumluluğu sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hale getirmekte ve kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri ile iletişim hedeflerini bir platformda birleştirerek tutarlılığı ve etkinliği teşvik etmektedir (Akbayır, 2019: s.8). Bu uyum, yalnızca kurumsal eylemlerin etik temellerini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda kuruluşların genel güvenilirliğini ve itibarını da yükseltmektedir. Sürdürülebilirlik ilkelerinin halkla ilişkiler faaliyetlerine stratejik olarak entegre edilmesi, işletmelerin sosyal ve çevresel sorumluluğa olan bağlılıklarını gerçekçi bir şekilde göstermelerine olanak tanıyarak paydaşlar arasında olumlu bir yankı uyandırmaktadır. Bu entegrasyon yalnızca paydaşların değerleriyle uyumlu olmakla kalmamakta, aynı zamanda giderek daha fazla bilinç ve değerler tarafından şekillendirilen bir iş ortamında şirketlerin uzun vadeli dayanıklılığına ve başarısına da katkıda bulunmaktadır. Halkla ilişkiler ve sürdürülebilirliğin bir araya gelmesi, bütüncül ve sorumlu kurumsal uygu-

lamaların teşvik edilmesi için bir katalizör görevi görmekte ve nihayetinde hem toplum hem de çevre üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, telekomünikasyon (GSM) operatörlerinin web sitelerinde sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin olarak halkla ilişkiler işlevlerinden yararlanma durumlarına ilişkin sorulara yanıt aranmıştır. Çalışma, GSM operatörlerinin odaklandıkları sürdürülebilirlik faaliyetlerinin konu ve boyutlarına ilişkin bilgi edinmeyi ve bu faaliyetlerin telekomünikasyon sektöründe nasıl sonuçlara dönüştüğünü değerlendirmiştir.

HALKLA İLİŞKİLER

Pazarlama, pazarlama iletişimi, müşteri ilişkileri, reklamcılık, halkla ilişkiler, örgütsel iletişim ve çalışan iletişimi gibi çeşitli alanlarda kullanılan bilgi ve iletişim teknolojileri, internet ile birlikte modern iş stratejilerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Web 2.0 ve tüketici tarafından oluşturulan medyanın ortaya çıkışı, halkla ilişkilerin temel nitelikleri ve hedefleriyle sorunsuz bir şekilde uyum sağlayan yeni yollar ortaya çıkarmıştır. Özellikle kurumsal bloglar, web 2.0 ortamında temsili bir platform olarak, halkla ilişkilerin temel hedef ve ilkeleriyle uyumlu bir iletişim kanalı olarak ortaya çıkmaktadır (Ali kılıç ve Onat, 2007:s.899). Bu bağlamda, modern iletişim teknolojilerinin sorunsuz entegrasyonu sadece iş verimliliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda kuruluşların sürdürülebilirlik ilkelerini iletişim stratejilerine dahil etmeleri için bir fırsat sunarak daha sorumlu ve kalıcı bir iş modelini teşvik etmektedir.

Ulusal İletişim Derneği (NCA, 2023) tarafından tanımlandığı şekliyle iletişim, bireylerin farklı bağlamlarda anlamlar inşa etmek için mesajları nasıl kullandıklarını inceleyen, hümanistik, sosyal bilimsel ve estetik soruşturma yoluyla iletişimin tüm biçimlerini, modlarını, medyasını ve sonuçlarını kapsayan geniş bir disiplindir. Bu disiplin, kuruluşlar ve onların çeşitli paydaşları arasında hayati bir bağ kurarak etkili halkla ilişkilerin temel taşı olarak hizmet etmektedir. Halkla İlişkiler, çağdaş iletişim stratejileri içinde dinamik ve vazgeçilmez bir unsurdur ve kuruluşları paydaşlarıyla birleştiren önemli bir kanal olarak işlev görür. Bilgi bolluğu ve anlık bağlantılarla karakterize edilen bir çağda, halkla ilişkilerin önemi katlanarak artmıştır. Sosyal değişimler, teknolojik ilerlemeler ve iletişim trendlerindeki değişimler arasındaki etkileşim, halkla ilişkilerin çeşitli alanlarla bütünleşmesini hızlandırmıştır. Uzmanlaşmış halkla ilişkiler profesyonelleri ve ajansları, hedef kitlelerle ilgili en son gelişmeler ve trendler hakkında değerli bilgiler sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır.

Uluslararası bir kavram olarak halkla ilişkiler birçok alanda tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

- Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği'ne (IPRA, 2023) göre halkla ilişkiler, kuruluşlar ve hedef kitleleri arasındaki ilişkileri geliştirmeye ve çıkarları teşvik etmeye odaklanan karar verme yönetimi uygulamalarıyla ilgilenir. Bu, bilginin güvenilir ve etik iletişim yöntemleriyle sunulması yoluyla gerçekleştirilir.
- Grunig ve Hunt'ın (1984:s.4) halkla ilişkileri bir kuruluş ile halk arasındaki iletişimin yönetimi olarak tanımlarken vurguladığı gibi, iki yönlü iletişime vurgu yapan halkla ilişkiler, olumlu ilişkilerin geliştirilmesinde ve kurumsal hedeflere ulaşılmasında etkileşimli ve şeffaf iletişimin önemini altını çizmektedir.
- Prof. Dr. Alaattin Asna (2011) 'Halkla ilişkiler, karşıdaki hedefe en etkili kanalları seçerek, mesajımızı ileten bir çalışmadır.' şeklinde halkla ilişkileri tanımlamaktadır.
- Ivy Lee'ye göre halkla ilişkiler, bir kişinin fikirlerini ve amaçlarını halkla ilişkilendirme sanatı ya da toplumdaki bir grubu diğerine anlatma faaliyeti (Hibert, 1966: s.113) olarak belirtmiştir.

Temelde halkla ilişkiler, bir kuruluşun kamuoyundaki algısını şekillendirmek ve tanımlamak için çeşitli platformlarda kilit paydaşları etkileme, onlarla ilişki kurma ve geliştirme sanatını içermektedir.

Bunun dışında halkla ilişkiler aşağıda belirtilen açıklamaları da kapsamaktadır:

- Kurumun faaliyetlerini ve stratejilerini olumlu veya olumsuz etkileyebilecek kamuoyu görüşlerini, tutumlarını ve potansiyel sorunları proaktif olarak öngörmek, analiz etmek ve yorumlamak.
- Kamu üzerindeki etkilerini ve kuruluşun sosyal veya vatandaşlık sorumluluklarını göz önünde bulundurarak politika kararları, hareket tarzları ve iletişimler konusunda tüm kurumsal seviyelerdeki yönetime rehberlik etmek.
- Kurumun itibarını korumak ve geliştirmek.
- Kuruluşun hedeflerine ulaşması için gerekli olan bilgilendirilmiş kamu anlayışını geliştirmek üzere eylem ve iletişim programlarını sürekli olarak araştırmak, yürütmek ve değerlendirmek. Bu programlar pazarlama, mali stratejiler, bağış toplama, çalışan ve toplum ilişkileri, devlet işleri ve diğer girişimleri kapsamak.
- Kamu politikasını etkilemek veya yeniden şekillendirmek için kuruluşun girişimlerini stratejik olarak planlama ve yürütme.

- Hedeflerin belirlenmesi, planlama, bütçeleme, personel alımı ve eğitiminin yanı sıra tesislerin geliştirilmesi - esasen, yukarıdakilerin tümünü yürütmek için gereken kaynakları yönetmek.
- Müşteri katılımını teşvik etmeyi ve potansiyel müşteri oluşturmayı amaçlayan içeriklerin geliştirilmesini denetlemek (PRSA, 2023).

Halkla ilişkiler, kuruluşlar ve paydaşları arasında olumlu ilişkiler geliştirerek sürdürülebilirliğin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çevresel ve sosyal kaygıların ön planda olduğu günümüz dünyasında halkla ilişkiler uzmanları, bir kuruluşun sürdürülebilir uygulamalara olan bağlılığını şekillendirmede ve iletmede önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik girişimlerini aktarmak, çevreye duyarlı politikalar, etik iş uygulamaları ve toplumsal katılım çabaları hakkında şeffaf bir şekilde bilgi paylaşmak için stratejik iletişimde bulunmaktadır. Halkla ilişkiler, bir kuruluşun sürdürülebilirlik hedeflerini hedef kitesinin beklentileri ve değerleriyle uyumlu hale getiren bir köprü görevi görmektedir. Bu uyum, kuruluşun itibarını artırmakta, güven inşa etmekte ve onu sorumlu bir kurumsal vatandaş olarak konumlandırmaktadır. Etkili iletişim stratejileri taktikleri ile birlikte halkla ilişkiler yalnızca bir kuruluşun sürdürülebilirlik çabalarını vurgulamakla kalmamakta, aynı zamanda paydaşları aktif olarak katılmaya teşvik ederek çevresel ve sosyal sorumluluğa ortak bir bağlılık yaratmaktadır.

Halkla ilişkiler, bir kuruluşun sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik konusundaki kamuoyunun algılarıyla birleştiren bir köprü görevi görmektedir. Bu ilişki, tüketicilerin tercihlerinin daha geniş çaplı etkileri konusunda daha bilinçli olduğu günümüz iş dünyasında kritik önem taşımaktadır. Halkla ilişkiler çabalarını sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik girişimleriyle uyumlu hale getirmek yalnızca bir şirketin imajını güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda etik iş uygulamalarına gerçek bir bağlılığı yansıtarak daha sürdürülebilir ve sorumlu bir kurumsal ahlaka katkıda bulunmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakların sorumlu ve dengeli kullanımını vurgulayan çok önemli bir kavramdır. Çevresel kaygıların ötesine geçerek sosyal ve ekonomik boyutları da kapsamaktadır. Sürdürülebilir uygulamalar, insan faaliyetlerinin çevresel etkilerini en aza indirmek için atıkların azaltılmasını, enerji tasarrufunu ve çevre dostu teknolojilerin benimsenmesini içermektedir. Ayrıca sürdürülebilirlik, hem insanlar hem de gezegen için uzun süreli refahı teşvik eden bütünsel bir yaklaşım için çabalayarak sosyal eşitliğin ve ekonomik uygu-

lanabilirliğin önemini kabul etmektedir. Bireyler, işletmeler ve toplumlar sürdürülebilirliği benimseyerek, günümüz küresel manzarasının zorluklarını ele alırken doğanın hassas dengesine saygı duyan, dirençli ve gelişen bir dünya inşa etmeye katkıda bulunmaktadır.

İç içe geçmiş ve giderek yaygınlaşan 'ekolojik modernleşme' kavramı (Hajer, 1995) genellikle ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki çizgileri belirsizleştirmektedir. 'İyilik yaparak iyilik yapma' temel ilkesi, genellikle sürdürülebilirlik için 'iş vakası' olarak adlandırılmaktadır. Enerji tüketiminin azaltılması ve atıkların en aza indirilmesi gibi önlemlerle önemli maliyet tasarrufları gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra, sorunların proaktif bir şekilde önlenmesi, özellikle çevresel hataların düzeltilmesiyle ilgili masraflara kıyasla ekonomik açıdan avantajlı olduğunu kanıtlamaktadır - özellikle de hükümetler kirliliğe karşı düzenlemeler getirmektedir. Bununla birlikte, bu mali faydalardan yararlanmak, işletmelerin teknolojik gelişmeleri benimsemesini ve kısa vadeli karlara öncelik vermek yerine uzun vadeli bir bakış açısını benimsemesini gerektirmektedir (Dryzek, 2013). Bu bakış açısı çeşitli açılardan sürdürülebilir kalkınma söylemiyle kusursuz bir şekilde örtüşmekte, karlı çabalar için yollar sağlarken sürdürülebilir ekonomik büyüme için algılanan 'ihtiyacı' somutlaştırmaktadır (Roper, 2011: ss.71-73).

Kurumsal etiğin temelini oluşturan sürdürülebilirlik, bir kurumun sosyal sorumluluk anlayışının temelini oluşturan bir bakış açısı sunarak bir mihenk taşı görevi görür. Üç temel boyutu kapsar: ekonomik, sosyal ve çevresel. Bu kavramı çevreleyen söylem kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında genişledikçe, sürdürülebilirliği yönetim sistemlerinin, iş uygulamalarının ve kurumsal kültürlerin dokusuna sorunsuz bir şekilde entegre etme zorunluluğu da artmaktadır (Bıçakcı, 2012:s.48). Sürdürülebilirliğin 3 boyutun aşağıdaki tablo şeklinde gruplandırılabilir (Gedikli ve Gökirmak, 2021: s.78):

Tablo 1: *Sürdürülebilirlik temel boyutları*

Ekonomik Boyut	Sosyal Boyut	Çevresel Boyut
-Yoksulluğu hafifletmek	-Refah ve yaşam kalitesi	-Temiz su ve sanitasyonun sağlanması
-Açlığı ortadan kaldırmak	-Kaliteli eğitime erişim	-Erişilebilir ve temiz enerjinin teşvik edilmesi
-İnsana yakışır işlerin teşvik edilmesi ve ekonomik büyümenin desteklenmesi	-Toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi	-Sürdürülebilir şehirlerin ve yaşam alanlarının teşvik edilmesi
-Sanayi, inovasyon ve altyapının geliştirilmesi	-Eşitsizliklerin azaltılması	-İklim değişikliği konusunda harekete geçmek
-Sorumlu üretim ve tüketimi teşvik etmek	-Barış, adalet ve sağlam kurumların ilerletilmesi	-Sudaki yaşamı korumak
	-Hedeflere ulaşmak için işbirliği	-Karada yaşamın korunması

Tablo 1 incelendiğinde, kuruluşların yalnızca küresel ortamda varlıklarını sürdürebilmek için değil, aynı zamanda diğer iki boyutu da korumak için sürdürülebilirliğin ekonomik boyutuna sürekli olarak öncelik vermesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dahası, kuruluşların sürdürülebilirlik kapsamında etik hususları da içeren sorumlu uygulamaları savunan kapsamlı bir strateji oluşturmaları zorunludur. Bu, etik standartlara bağlılığın sağlanmasını ve sorumlu ve sürdürülebilir bir satın alma yaklaşımının uygulanmasını içermektedir. Geliştirilen strateji, odak noktasını tedarik zincirinin tüm operasyonel yönlerine genişletmeli ve işletmenin faaliyetlerini sosyal ve çevresel açıdan sorumlu bir şekilde yürütmesini sağlamalıdır (Kotob, 2011:ss.5-6).

Kuruluşların sadece küresel ortamda hayatta kalmak için değil, aynı zamanda diğer iki boyutu da korumak için sürdürülebilirliğin ekonomik boyutuna sürekli olarak öncelik vermeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Dahası, kuruluşların sürdürülebilirlik kapsamında etik hususlar da dahil olmak üzere sorumlu uygulamaları savunan kapsamlı bir strateji oluşturmaları zorunludur. Bu, etik standartlara bağlılığın sağlanmasını ve sorumlu ve sürdürülebilir bir satın alma yaklaşımının uygulanmasını içermektedir. Geliştirilen strateji, tedarik zincirinin tüm operasyonel yönlerine odaklanarak işletmenin faaliyetlerini sosyal ve çevresel açıdan sorumlu bir şekilde yürütmesini sağlamalıdır. Bunu yaparak kuruluşlar, ekonomik uygulanabilirliği etik hususlarla bütünleştiren, dayanıklılığı teşvik eden ve iş dünyası ile daha geniş çevre arasında uyumlu bir birlikteliğe katkıda bulunan sürdürülebilir bir geleceğe doğru bir yol çizmektedir.

HALKLA İLİŞKİLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Halkla ilişkilerde sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sorumlu uygulamaların kuruluşların stratejik iletişim çabalarına entegre edilmesini ifade etmektedir. Halkla ilişkiler stratejilerinin uzun vadeli çevresel sağlık, sosyal refah ve ekonomik uygulanabilirliğe katkıda bulunan ilkelerle uyumlu hale getirilmesini içermektedir.

Günümüzde sürdürülebilirlik iletişimi, hedef kitleleri sürdürülebilir uygulamaların faydaları konusunda ikna etmeyi, aktif katılımı teşvik etmeyi ve paydaşlarla şeffaf iletişim yoluyla farkındalığı artırmayı amaçlayan çeşitli girişimleri içermektedir. İletişim süreçlerini denetleyen bir disiplin olarak halkla ilişkiler, kurumsal unsurlar arasında koordinasyon, motivasyon ve entegrasyonu sağlamak için belirlenmiş kurallara bağlıdır. Bu işlev, bir kuruluşun hedeflerine ulaşması, işlevselliğini sürdürmesi ve değişen ortamlara uyum sağlaması için gereklidir. Halkla ilişkiler, değişen çevreyle bağlantılar kurarak ve bilgi alışverişi süreçlerinde zamanında ayarlamalar yapılmasını kolaylaştırarak örgütsel hedeflere ve üye motivasyonuna önemli ölçüde katkıda bulunur. Çeşitli örgütsel unsurların yönetilmesinde kilit bir kanal olarak hareket eden halkla ilişkiler, sürdürülebilirliğin örgüt felsefesine yerleştirilmesinde ve tüm faaliyet ve etkileşimlere yansıtılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Özgen, 2022:s.3).

İzleme ve gözetim işlevleri halkla ilişkilerin ilk iki aşamasında çok önemlidir. Bu işlevlerin etkili bir şekilde yerine getirilmesi, ilke geliştirme sırasında sürdürülebilirlikle ilgili fırsat ve tehditlerin ortaya çıkarılmasını, planlamada konuların öncelikle dirilmesini ve kararları doğru yönde yönlendirmek için bir erken uyarı sistemi kurulmasını içermektedir. İlk aşamada paydaş katılımını sağlamak, doğası gereği halkla ilişkilerin temel görevlerinden biridir. Uygulama aşaması ise kurum kültürünün sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi ile başlamaktadır. Bu kapsamlı ve zorlu süreç, özellikle çalışanlarla iletişimin stratejik yönetimine vurgu yaparak halkla ilişkilerin görev alanına girmektedir. Bu aşamadaki bir diğer görev ise kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin sürdürülebilirlik ilkeleri temelinde yeniden yapılandırılması ve süreci destekleyecek şekilde organize edilmesidir. Temelsiz ve tutarsız faaliyetlerin sürdürülebilirlik yönetimine verebileceği zarar göz önünde bulundurulduğunda, kurumun gerçeklerinden kopuk girişimlerden kaçınmak esastır. İç ve dış paydaşların bilgilendirilmesi ve raporlanmasını içeren dördüncü aşamada iletişim ön plana çıkmaktadır. Yazılı ve sözlü iletişim becerileri gerektiren bu aşamada birincil sorumluluk yine halkla ilişkilere düşmektedir. Son olarak süreç gözden geçirilir ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı izlenir. Bu aşamada halkla ilişkiler, metodolojik araştırma bilgisi ölçüsünde sürece dahil olabilmektedir(Bıçakcı, 2012: s.55).

Halkla ilişkilerin etkinliği sürdürülebilirlik yönetiminin birçok aşamasında çok önemlidir. İlk aşamalar, sürdürülebilirlik fırsatlarının ve tehditlerinin belirlenmesine, sorunların önceliklendirilmesine ve bir erken uyarı sisteminin kurulmasına odaklanan önemli izleme ve gözetimi içermektedir. Paydaş katılımı, politika geliştirme sırasında birincil görevdir. Halkla ilişkiler tarafından yönetilen uygulama aşaması, kurum kültürünün yeniden şekillendirilmesini, çalışanlarla stratejik iletişim kurulmasını ve kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yeniden yapılandırılmasını kapsamaktadır. Kurumsal gerçeklerle uyuşmayan girişimlerden kaçınmaya önem verilmektedir. İletişim, halkla ilişkilerin paydaşları bilgilendirme ve raporlama konusunda liderliği üstlendiği dördüncü aşamada merkezi hale gelir. Süreç, halkla ilişkilerin hedeflere ulaşılmasını değerlendirmek için metodolojik araştırma bilgisini kullandığı bir gözden geçirme ile sona ermektedir. Süreç boyunca halkla ilişkiler, sürdürülebilirlik girişimlerinin doğru yöne yönlendirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır.

ARAŞTIRMANIN METADOLOJİSİ

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada gerçekleştirilecek olan araştırmada kurumların sürdürülebilirlik ile ilgili genel eğilimlerini ölçmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. İçerik analizi tekniklerinin ortak paydası çıkarım/çıkarıma dayalı olması gerekmektedir. Hepsi de mesajlarda gözlemlenen ve betimlenen unsurlardan yola çıkarak bir yorum getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu nedenle içerik analizi, nesnellik ve öznellik uçları arasında uzanan bir çizgi üzerinde farklı noktalarda yer alan teknikleri içermektedir. Çok modlu ve çok işlevli bir görünüme sahip olan bu teknikler bütünü, araştırmacıların öznel yaratıcılığına olanak tanıyan bir yapıya sahiptir(-Bilgin, 2014:ss.1-2). İçerik analizi, yazılı belgeleri, fotoğrafları, videoları ve ses kayıtlarını kapsayan çeşitli kişilerarası iletişim biçimlerinde uygulanabilmektedir. Kapsamı, kitap ve dergi gibi yazılı belgeler gibi çeşitli metin formatlarındaki içeriğin incelenmesini kapsamaktadır. Ayrıca, yazıya dökülmüş sözlü ifadeleri ve televizyon programları ve reklamlar da dahil olmak üzere görsel sunumları yakalayan metinleri de kapsamaktadır(Metin ve Ünal, 2022:s.275; Gül ve Nizam, 2021:s.182).

Çalışmada Türkiye'nin önde gelen GSM operatörlerinin (Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye) web sitelerinden örnek alınarak Türkiye'de halkla ilişkiler 2022 yılı sürdürülebilirlik faaliyetlerinin nasıl yansıtıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Turkcell'in Türk Telekom'un ve Vodafone Türkiye'nin web siteleri üzerinden 2022 yılı sürdürülebilirlik ve faaliyet raporları içerisinde gerçekleştirmiş oldukları sürdürülebilir-

lik faaliyetleri temel alınarak yapılmıştır. Çalışmada ‘Kurumların halkla ilişkiler bağlamında yapmış oldukları sürdürülebilirlik faaliyetleri’ ile ilgili web sitesi paylaşımlarının içerikleri, amaca uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarla ilgili faaliyetler, kuruluşların web sitelerinde yayınladıkları yıllık raporlardan çıkarılmış ve daha sonra değerlendirilmiştir.

Çalışmada aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır:

1. Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye GSM operatörleri halkla ilişkilerde sürdürülebilirlik faaliyetleri amacı ile web sitelerini nasıl kullanmaktadır?
2. Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye GSM operatörleri sürdürülebilirlik faaliyetlerini hangi konular üzerine yoğunlaştırmaktadır?
3. Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye GSM operatörleri sürdürülebilirlik temel boyutlarından hangi boyut üzerinde faaliyetlerini gerçekleştirmiştir?

Çalışmanın amacı Türkiye’nin önde gelen GSM operatörlerinden Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye’nin web siteleri sayfalarındaki paylaşımlarında sürdürülebilirliği halkla ilişkiler bağlamında nasıl kullandığı ve hangi konular üzerine çalıştığını, sürdürülebilirliğin hangi boyutlarını daha etkin kullandıklarını ortaya koymaktır.

Araştırma Bulguları ve Yorumu

Tablo 2: Turkcell'in web sitesi üzerinden sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin paylaşımlar

Başlık	İçerik	Ekonomik Boyut	Sosyal Boyut	Çevresel Boyut
Daha iyi bir Dünya için teknoloji	İnsan odaklı ve çevreye duyarlı bir şirket olarak sürdürülebilirliği sağlamak için tüm süreçlerimizde çevresel, sosyal ve <u>yönetimsel</u> etkimizi pozitif yönde artıracak şekilde kendimizi ve tüm ekosistemimizi dönüştürüyoruz. Bu süreçte tüm paydaşlarımızı <u>dahil</u> ederek ortak değer yaratıyor, daha iyi bir dünyanın peşinde birlikte koşuyor, ilham veriyor, ilham alıyoruz. Turkcell Hedefler 2030 %100 yenilenebilir enerji 2030 Karbon Nötr Şirket Turkcell Sürdürülebilirlik Stratejisi			✓
Turkcell Granfondo Bisiklet Yarışı	Turkcell'in, sürdürülebilir çevre için bisiklet kullanımı farkındalığını artırmak ve Türkiye'deki bisiklet kullanımına destek sağlamak için başlattığı Turkcell Granfondo yol bisiklet yarış serisi 2022 yılında Haziran'da İstanbul, Ağustos'ta Ankara, Eylül'de ise İzmir'de gerçekleşti. Yarışlara 38 ayrı ülkeden 4.000'den fazla, amatör ve profesyonel bisiklet sever katıldı. Katılımcıların etkinlik alanına getirdiği elektronik		✓	

	atıklar geri dönüşüme gönderilerek Eğitime Dönüşür projesine katkı sağlandı. Yanışmacılar Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları konusunda farkındalığı artırmak için üzerlerinde SKA sembolleri bulunan stickerdan formalarına yapıyordu. Etkinlik alanında Paycell, TV+, Pasaj, fizy, BİP ve Lifebox markalarımızla yer aldık.			
Turkcell Vadi	Sürdürülebilir ve erişilebilir olmasıyla dikkat çeken Turkcell Vadi, geri dönüşüm, fidan ağışı, toplanan elyap atıkların eğitime dönüştürülmesi, engelli ziyaretçiler için girişte önceliklendirilme ve özel izleme alan oluşturulması gibi içerikleriyle öne çıktı. Hayal Ortağın uygulamasında yer alan canlı sesli betimleme teknolojisiyle görme engelli misafirlerimiz Turkcell Vadi Tiyatro Günleri'ni deneyimledi. Turkcell müşterilerimiz etkinliklerde Platinum Black giriş kapısı, VIP lounge ve indirimli bilet ayrıcalıklarından faydalandı.			✓
Döngüsel Elektronikler Dijital Çocuk Kitabı	23 Nisan haftasında, çevre bilincini toplumun tamamına yaymak için faaliyetlerimizi sürdürerek dijital iş birliğimiz ile Bilişim Sanayicileri Derneği (TUBISAD) ve Türkiye Eğitim Gömüllüleri Vakfı'nın (TEGV) katkılarıyla hazırlanan "KarnıcaBacak ile Dev Yaprak" isimli döngüsel elektronikler dijital çocuk kitabını hayata geçirdik. Çocukların çevre dostu bir kimliğe bürünmesi hedefiyle oluşturulan kitabı, Turkcell'in marka yüzü olan ünlü oyuncu Melis Sezen seslendirdi. Dijital çocuk kitabı, Turkcell'in Hayal Ortağın uygulaması, Dergilik ve fizy'de de yayınlanıyor. Proje kapsamında, kitabı bitiren çocuklar, teknoloji atıklarını Turkcell Mağazalarına getirdiğinde "Döngüsel Elektronikler Sertifikası"na sahip oluyor.		✓	
Su Yönetimi	Ankara Veri Merkezimizde yer alan ters osmoz sisteminin atık suyunun ikinci bir ters osmoza geçirilerek binaya tekrar kazandırılması üzere çalışıyoruz. Bu uygulamayla binaldaki atık su oranını %40'tan %16'ya düşürmeyi hedefliyoruz.			✓
Atık Yönetimi	Çevreci fatura uygulaması kapsamında müşterilerimize basılı fatura yerine SMS ya da e-posta aracılığıyla fatura gönderimi yapıyoruz. Bu sayede hem kağıt tüketiminde verimlilik sağlıyor hem de gönderim giderlerimizi azaltıyoruz. 2022'de çevreci fatura uygulamasıyla iletim etkileri dışında 2.216 ton kağıt, 2.037 ton CO2 emisyon tasarrufu gerçekleşti.			✓

	Diğer taraftan çevreci fatura tercih eden müşterilerimiz adına fidandikme uygulamasına devam ettik. Bu uygulamayla da Turkcell fatura ormanına 10.000 fidandiktik.			
Atık Yönetimi	Turkcell olarak mağazalarımızda dijital imza ile abonelik sözleşmesinden tarife değişikliğine, yeni SIM kart almından fatura ödemesine değin tüm işlemleri tablet üzerinden dijital imza ile saniyeler içerisinde gerçekleştireyoruz. Bu uygulamamız ile artık müşterilerimizin evine kurulum yapmamız gerektiren fiber, DSL, Supertox ve TV+ için de dijital imza ile abonelik mümkün oluyor. Kâğıt kullanımının %30 azaltacağımızı öngördüğümüz projemiz sayesinde yılda 11 milyon sayfa evrakın dijital ortama taşınacağı güvenli dijital imza uygulamamız aynı zamanda tüm sektörlerin de kullanımına sunuluyor. Yoğun kâğıt kullanımını bu hana hukuk ekibimiz için geliştirdiğimiz akıllı yazal evrak otomasyonu çözümü ile kâğıt kullanımını ve manuel işlemleri robotik süreç otomasyonu ile azaltıyoruz. Böylece hem hata riskini azaltıyoruz hem de daha çevreci ve efektif bir sistem sahip oluyoruz.	✓		✓
Enerji Verimliliği	Üstün özellikleriyle otomobilde sürüş deneyimine yeni bir boyut kazandırdığımız Turkcell Konikt uygulamamız ile yakıt kullanımı, seyahat ve kullanıcı analizleri ile dolaylı olarak yakıt tüketiminin azaltılmasına imkân sağlıyoruz. Bu uygulama sayesinde firmaların filo yönetiminin daha az emisyon salınmasını gerçekleştiren bir modele dönüşümüne katkı sağlıyoruz.			✓
Eğitime Dönüştür	Eğitime Dönüşüm projesi kapsamında Turkcell mağazalarındaki yeni dönüşüm kutularına getirilen teknolojik atıklar (kullanılmayan durumdaki cep telefonu, bilgisayar, tablet ve aksesuarları vb.) atıkların yeni dönüşümüne için yetkilendirilmiş kuruluş Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) iş birliği ile yeni dönüşümüne gönderiliyor. Yeni dönüşümünden elde edilen gelirin tamamı da çocuklarımızın nitelikli eğitiminde kullanılmak üzere Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'na (TEGV) bağlanıyor.		✓	
Turkcell Enerji Çözümleri	İklim etkilerinin azaltılmasının yanında enerji tedarik maliyetlerinin düşürülmesi ve tedarik güvenencesinin sağlanması amacıyla 2017 yılında Turkcell Enerji Çözümleri iş birliğini kurduk. İşbirliğimiz kurulduğu günden	✓	✓	

	<p>günüümüze her geçen yıl kurulu gücünü artırmaya yönelik yenilenebilir enerji yatırımlarını artırarak 2022'de 11,3 milyon TL güneş enerjisi yatırımıyla 1,5 MW kurulu güce ulaşmıştır. Bu yatırımlarla raporlama döneminde %100 yenilenebilir elektrik kullanması olmaktan kendi elektrik enerjisini üreten dijital operatöre dönüşüm stratejimiz doğrultusunda önemli bir gelişme kaydedmiş olduk. 2022 yılında ürettiğimiz yenilenebilir enerji 41 bin hane için 1 yıllık elektrik tüketimine denk bir büyüklüğe ulaştı. Bu üretimle 2.750 baz istasyonunun enerji ihtiyacını karşıladık.</p>			
--	---	--	--	--

Kaynak: Turkcell, 2023a,2023b

Tablo 2’de Turkcell’in 2022 sürdürülebilirlik raporu, kurum tarafından üstlenilen kapsamlı bir dizi faaliyeti gözler önüne sermektedir. Özellikle çevresel boyutlara yapılan vurgu dikkat çekmekte ve ekolojik sürdürülebilirliğe daha fazla odaklanıldığını göstermektedir. Rapor, Turkcell’in girişimlerine çevresel hususların belirgin bir şekilde dahil edildiğini göstermekte ve çevresel kaygıların ele alınmasına yönelik proaktif bir duruş sergilemektedir. Ayrıca, halkla ilişkiler faaliyetleri incelendiğinde, faaliyet raporunda da belirtildiği gibi, tanıtım çabalarının belirgin bir şekilde var olduğu görülmektedir. Bu stratejik yaklaşım, Turkcell’in marka imajını geliştirme ve tanıtım çalışmaları yoluyla paydaşlarıyla etkileşim kurma konusundaki kararlılığının altını çizmektedir. Özetle, Tablo 2’de sunulan veriler, Turkcell’in kurumsal hedeflerini çevresel sorumluluklarıyla uyumlu hale getirmeye yönelik bilinçli çabalarının altını çizmekte ve sürdürülebilir iş uygulamalarını teşvik etmeye yönelik övgüye değer bir adanmışlık sergilemektedir.

Tablo 3: *Vodafone Türkiye'nin web sitesi üzerinden sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin paylaşımlar*

Başlık	İçerik	Ekonomik Boyut	Sosyal Boyut	Çevresel Boyut
E-atık ve Döngüsel Ekonomi	Vodafone Türkiye olarak e-atıklam oluşumunu ortadan kaldırarak verimliliği odağa alan döngüsel ekonomi modellerine geçmek öncelik alanlarımız arasında. Bu doğrultuda Vodafone Türkiye Grubu'nun e-atıkları azaltma ve 2025 yılına kadar şebeke kaynaklı e-atıklarımızın %100'ünü yeniden kullanma, yeniden satma veya geri dönüşüme taahhüdünü benimsiyor, e-atıklam neden olabileceği çevresel sorunları önlemek amacıyla, ekonomik fırsatları da beraberinde getiren döngüsel ekonomi modellerini hayata geçiriyoruz.	✓		✓
Yeşil Gezegen	Çevreye duyarlı, sürdürülebilirlik farkındalığına sahip nesiller yetiştirmek amacıyla Vodafone Türkiye Vakfı ve Habitat Derneği iş birliği içerisinde "Yeşil Gezegen" projesini hayata geçirdik. Yarnı Kodlayanlar projesinin bir alt kolu olarak tasarlanan Yeşil Gezegen projesi kapsamında Türkiye'nin farklı illerinde 7-14 yaş arası çocuklara verdiğimiz eğitimlerde "Çevre		✓	✓

	Nedir?”, “Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği”, “Atıklar, Geri Dönüşüm ve Elektronik Atıklar”, “Afet Eğitimi” gibi konular işlenirken eğitimlerin ardından “Yarın Kodlayanlar” eğitimini sunuyoruz.			
Bu Atıklar Kod Yazıyor	E-atıkların geri dönüşümünü teşvik etmek amacıyla hayata geçirdiğimiz “Bu Atıklar Kod Yazıyor” projesine bu sene de luz kesmeden devam ettik. E-atıkları artı değere dönüştürmeyi, böylece hem sosyal hem de çevresel etki yaratmayı hedeflediğimiz bu proje kapsamında çalışanlarımızın, iş ortaklarımızın çalışanlarının ve müşterilerimizin evlerinden getirdiği elektronik atıkları topluyor, bu atıkların lisanslı geri dönüşüm firması Akademi Çevre tarafından geri dönüş türülmesini sağlıyoruz.		✓	✓
Yeşil Ofisler	İstanbul Maslak’taki Genel Merkez binamız, karbon salınımını azaltılması, enerji tasarrufu, yenilenebilir ve sorumlu doğal kaynak kullanımını destekleyen WWF’in Yeşil Ofis Sertifikası’na sahip, Türkiye’nin en uzun süreli Yeşil Ofis binaları arasında. Bunun yanı sıra çevresel farkındalığı kurum kültürümüzün bir parçası haline getirmek için hayata geçirdiğimiz “Plastiksiz Vodafone Türkiye” ve “Yeşile Geç” gibi projeler ile ofislerimizin çevresel etkisini en aza indirmek adına çalışmamıza sürdürüyoruz. Ofislerimizi plastikten arındurmak amacıyla gereksiz plastik ve tek kullanımlık ürün kullanmama son vererek kağıt bardak, cam şişe, bez çanta, doğa dostu ambalaj gibi doğa dostu ve geri dönüşümlü ürünleri tercih ediyor, ofis faaliyetlerimiz sonucu ortaya çıkan atıkları dairesel ekonomi prensipleri ile ekonomiyi geri kazandırmak için çalışıyoruz. Gerçekleştirdiğimiz tüm çalışmalar sayesinde ofislerimizde 2021/22 mali yılında kağıt atık miktarımıza geçen seneye kıyasla %9 azalırken plastik atık miktarımıza %56 azalttık.	✓	✓	✓
Yeni Nesil Çevreci Mağazalar	Yeni nesil sürdürülebilir mağazalarımızda tavan panelleri %100 geri dönüşümden elde edilen malzemelerden oluşurken, zeminde kullanılan malzeme %97 oranında doğal olan linolyumdan elde ediliyor. Çevre konseptiyle oluşturulan yeşil duvarda ise sulamaya ihtiyaç duymayan numyalanmış bitkiler kullanıldı. Dekore edilen mağazalarından çıkan eski mobilyaları da dijital iş ortakları kanalında değerlendirilerek %100’e yakın bir geri			✓

	dönüşüm oranına ulaşmayı hedefliyoruz			
Yeniden Kullan, Yeniden Sat, Geri Dönüştür	Şebeke atıklarımızın %100'ünü yeniden kullanma, yeniden satma ya da geri dönüşüme hedefimiz doğrultusunda "Yeniden Kullan, Yeniden Sat, Geri Dönüştür" anlayışı ile hareket ediyoruz. E-atıklarımızın eski ekipmanın yenilenerek yeniden kullanılması, sahip olunan fazlağın yeniden satılarak değerlendirilmesi, yeniden satılması ya da kullanılması mümkün olmayan atıkların geri dönüşüme kazandırılarak ikincil hammadde olarak döngüsel ekonomiye kazandırılması yöntemlerini uygulayarak sahada ve depolarda buhman atıl, çalısın ya da arızalı durumdaki elektronik ekipman katma değerini azaltmadan değerlendiriyoruz. 2021/22 mali yılında 3.227 tone-atık geri kazandı/ geri dönüştürüldü, 33,4 ton e-atık ise tekrar kullanıldı. Bu sayede toplam e-atıkların %99,95'i döngüsel ekonomiye kazandırıldı.	✓		✓
Yenilenmiş İkinci El Cihaz Kampanyası	Vodafone Türkiye olarak yenilenmiş ikinci el cihaz kampanyası ile yaklaşık bir yıldır müşterilerimize mağazalarımızda eski telefonların değerlendirme fırsatı sunuyoruz. Bu sene bu deneyimi Vodafone Türkiye Online Mağaza'ya da taşıyarak kullanılmayan veya eskimiş cihazların yeniden kullanıma hazır hale getirilerek kullanıcılara ulaştırılacak durumda olmayan cihazlar ise yedek parça hizmetleri için parçalanarak kullanılıyor veya dönüşüme gönderiliyor. Döngüsel ekonomi yaklaşımın esas aldığımız bu proje ile elektronik atık oluşumunun azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe de katkıda bulunuyoruz.	✓		
Vodafone Türkiye Tesislerinde Yenilenebilir Enerji Üretimi	Net sifıra geçişimizin bir parçası olarak, güneş panelleri gibi çözümler ile kendi operasyon bölgelerimizde kendi yenilenebilir enerjimizi üretmeye öncelik veriyoruz. 2021/22 mali yılı itibarıyla yenilenebilir enerji üretim miktarımızı %49 artırarak toplam 1.047 MWh elektrik ürettik. Kendi tesislerimizdeki yenilenebilir elektrik üretimi, şu anda toplam elektrik tüketimizin %1'inden daha azını karşılanmakta. Yenilenebilir enerji yatırımlarımıza örneğimizdeki yıllarda İzmir, Tuzla ve Diyarbakır'daki teknoloji merkezlerimizde devam ederek daha fazla yeşil enerji üretmeyi ve karbon salımlarını önüne geçmeyi hedefliyoruz.	✓		✓

Eko-SIM Kart	Vodafone Türkiye olarak 2014 yılında yan boyutu SIM kartlara geçiş yapmış ve müşterilerimizin plastik kullanım miktarını yan yana azaltmıştık. 2022 mali yılında ise plastik SIM tedaniki ihtiyacını tamamen ortadan kaldırmak üzere geri dönüştürülmüş plastikten üretilen Eko-SIM kartları çevresel taahhütlerimizin bir parçası olarak kullanıma sunduk. Müşterilerimiz, kendilerine en yakın Vodafone Türkiye mağazasında SIM kartlarını, geri dönüştürülebilen kağıttan üretilmiş zarflar içinde sunulan Eko-SIM kartlar ile değiştirebiliyorlar. Aynı zamanda SIM kart değişimi gereken durumlarda da müşterilerimize yeni kart olarak Eko-SIM kartları sunuyoruz.		✓	✓
Dijital Tarım Çözümü	Hava durumunu anlık takip ederken, arazideki buharlaşma hesaplanarak toprağın nemini ve kalitesini analiz eden Dijital Tarım İstasyonları, haşere, don, fırtına, doğal afet gibi konularda da erken uyarı sistemi hizmeti sunuyor. Çiftçilere tarımsal işlemlere dair sulama ve gübreleme zaman önerileri sunan ürün, ayrıca toprak sıcaklığı ve nemine bağlı tohum ekim zamanı öneriyor, gübreleme, ilaçlama, budama, hasat zamanına yönelik iş planlaması yapılmasına yardımcı oluyor. Dijital Tarım İstasyonu ile tarımsal veriler anlık takip edilip depolanıyor, analiz ediliyor ve güvenilir bir şekilde raporlanabiliyor. Araziye özel 14 günlük hava tahmin raporu oluşturulmuş ve çiftçilere online ortamda erken uyarı gönderen sistem, doğru zamanda müdahale ile verimlilik artışı ve tasarruf sağlıyor.	✓		✓
Red Enerji	Red Enerji çözümü ile klima, aydınlatma, soğutucu/derin dondurmalar, üretim makineleri, elektronik cihazlar gibi enerji tüketimi yüksek olan işletmeleri hedefleyerek klimaları uzaktan kontrol ederek istenilen dereceye otomatik ayarlanabilmesini, iç-dış aydınlatmaların tek tuşla uzaktan yönetilebilmesini sağlıyoruz. Elektrik tüketen cihazların enerji takibinin yapılmasına, şubeler, makineler arası karşılaştırmalı raporlamaların yapılabilmesine, makinelerin günlük ve geçmişe yönelik enerji tüketimlerini uzaktan izlenebilmesine, reaktif enerji takibini ve alarm sistemleri ile istenmeyen tüketimlerin önüne geçilebilmesine yardımcı oluyoruz.	✓		✓
Vodafone Türkiye Elektronik	Elektronik Sözleşme (VES) platformuyla her türlü sözleşme talep, hazırlık, müzakere ve sözleşme sonası	✓	✓	✓

Sözleşme (VES) Platformu	süreçleri dijital ortamda yürütüyoruz. Sözleşme ve sözleşme sonası süreçlerin talep aşamasından başlayarak arşivleme süreçlerine kadar her yerden erişilebilen kullanıcı dostu bir yapıya sahip olan VES hem Vodafone Türkiye Türkiye'nin kendisinin kullanacağı hem de müşterilerine ürün olarak sunulan yenilikçi bir platform olarak hizmet veriyor. VES, kullanıcılarına herhangi bir cihazdan giriş yaparak çalışabileceği, doğaya saygılı, güvenli ve kağıtsuz bir süreç deneyimi sunuyor. VES, bizlerin ve müşterilerimizin kağıt, kargo ve kartasye kullanımını da ortadan kaldırarak karbon ayak izinin azaltılmasına yardımcı oluyor.			
Dijital Benim İşim	Türkiye Vodafone Türkiye Vakfı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü iş birliğiyle Dijital Benim İşim projesini yürütüyoruz. 18 yaş üstü kadınların dijital becerilerini arttırmayı amaçlıyor, teknolojinin gücünü kadınların potansiyeliyle buluşturuyoruz. Son bir yılda 13 ilde 140 eğitmeni ile 9 binin aşkın kadın kursiyere 24 saat Dijital Okuryazarlık ve 40 saat Dijital Pazarlama eğitimleri verdik. Eğitimlerden mezun olan 63 kadın kursiyerimiz, Vodafone Türkiye Müşteri Hizmetleri'nde temel eğitimlerini ve <u>okuryazarlık</u> eğitimlerini tamamlayarak uzaktan çalışmaya ve ilk çağrılarını almaya başladı. Proje ile Mart 2023 sonuna kadar 12 bin kadın kursiyere eğitim verilmesini hedefliyoruz.		✓	
Kırmızı Işık Uygulaması	Toplumsal değişim ve gelişimin öncüsü olma hedefiyle faaliyet gösteren Türkiye Vodafone Türkiye Vakfı'nın 2014 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı desteğiyle hayata geçirdiği Kırmızı Işık mobil uygulaması kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir araç olmaya devam ediyor. Kadınların şiddete maruz kaldığı anlarda kolilik kuvvetleniya da yakınlarına kolaylıkla haber verebilmesini sağlayan Kırmızı Işık, bugüne kadar toplam 372 bin kez indirildi ve 1.000 aylık aktif kullanıcı sayısına ulaştı. Uygulamaya, uzman görüşü alınarak hazırlanan "toplumsal cinsiyet eşitliği" temalı eğitim videoları ve Şiddet Farkındalık Testi eklendi. Her biri 1-3 dakika süren eğitim videolarında kadınlara "Neden Toplumsal Cinsiyet Eşitliği?", "Nedir Toplumsal Cinsiyet Eşitliği?", "Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet", "Baskınlık Yargıları" ve		✓	
	"Ben Ne Yapabilirim?" gibi konularda bilgi veriliyor. Şiddet Farkındalık Testi kapsamında ise kadınların şiddet türlerine dair bilgi edinmesi hedefleniyor.			
Türkiye Vodafone Türkiye Vakfı	Vodafone Türkiye, faaliyet gösterdiği ülkelerde bulunduğu valöflerde toplumsal kalkınmaya katkıda bulunuyor. 27 Vodafone Türkiye Vakfı'ndan biri olan Türkiye Vodafone Türkiye Vakfı ile 2007'den bu yana sosyoekonomik gelişime katkı sağlıyor; iletişim gücüyle ülkemizde toplumsal kalkınmaya destek oluyoruz.	✓	✓	

Kaynak: Vodafone Türkiye, 2023

Tablo 3, Vodafone Türkiye'nin 2022 sürdürülebilirlik raporunda ana hatlarıyla belirtilen girişimlerle kanıtlandığı üzere sürdürülebilirlik boyutlarını ustalıkla kullanmasına ilişkin kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır. Şirket, halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli bir yönü olan kurumsal sosyal sorumluluğun çeşitli unsurlarını stratejik olarak bünyesine dahil etmiştir. Vodafone Türkiye, halkla ilişkiler stratejilerini sürdürülebilirlik girişimlerinin yürütülmesine sorunsuz bir şekilde entegre ederek olumlu sosyal ve çevresel etkileri teşvik etmeye yönelik bütünsel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu entegrasyon, şirketin etik iş uygulamalarına olan bağlılığının altını çizmekle kalmamakta, aynı zamanda sürdürülebilirlik çabaları ile etkili paydaş katılımı arasındaki bağlantının farkında olduğunu da vurgulamaktadır. Genel olarak, Tablo 3'teki veriler Vodafone Türkiye'nin kurumsal hedeflerini toplumsal ve çevresel sorumluluklarıyla uyumlu hale getirme yönündeki bilinçli çabalarını ortaya koymakta ve sürdürülebilir iş uygulamalarına yönelik övgüye değer bir kararlılığı yansıtmaktadır.

Tablo 4: *Türk Telekom'un web sitesi üzerinden sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin paylaşımlar*

Başlık	İçerik	Ekonomik Boyut	Sosyal Boyut	Çevresel Boyut
Su Yönetimi	Türk Telekom, sürdürülebilirlik yaklaşımını çerçevesinde çevre ve insan hayatının devamlılığı açısından kritik önem taşıyan su kaynaklarının planlı ve kontrollü bir şekilde kullanımına önem veriyor. Türk Telekom, aktif olarak kullanılan binalarda bulunan çalışanların temel ihtiyaçları için kullandığı suyu doğrudan kaynağından değil, şehir şebekesi üzerinden alıyor ve su tüketimini düzenli bir şekilde yıllık olarak raporlıyor. Şirket, verdiği hizmetlerin kesintisiz şekilde devam etmesi için gerekli olan su kullanımından tasarruf edebilmek ve atık suyu geri dönüştürebilmek için su yönetiminde proaktif yaklaşımlar benimsiyor. Suyun verimli kullanılması adına akıllı sulama sistemleri, fotoselli bataryalar, gri su sistemleri, yağmur suyu toplama üniteleri gibi çevreci uygulamaları hayata geçiriyor ve yeni projelerde küresel sürdürülebilirlik için önerilen çözümleri değerlendiriyor. Ayrıca, bina merkezleştirme çalışmaları ile su kullanımı olan lokasyonların sayısını azaltarak su tüketimini düşürmeyi			✓

	<p>hedefliyor. İklim değişikliğinden sebebiyle yağışların azalması, su kaynaklarının daha verimli kullanılmasına gereklilik haline getiriyor. Türk Telekom, su tüketimini ile ilgili çalışanların farkındalığını artırmak için 2022 yılında birçok görsel ve yazılı içerik paylaştı. 2020 yılındaki salgın sonrasında Türk Telekom'da uygulanan evden çalışma modeli ile ofislerde kullanılan su miktarı da belirgin ölçüde azaldı. Türk Telekom, 2016 yılından itibaren su tüketimini raporlıyor. Düşüş trendi gösteren su tüketimi 2016'da yıllık 940 bin m³ seviyelerinde iken 2022 yılında 441 bin m³ seviyelerine gerileyenek yıllar içinde %53'ten fazla düşüş gösterdi. Türk Telekom olarak çalışma alanlarımızdaki su ihtiyacını sadece belediyeler tarafından sağlanan şebeke suyu hatlarından karşılamaktayız. Bunun harici herhangi bir doğal kaynaktan su çekimi söz konusu olmamaktadır.</p>			
Elektrik Kullanımı ve Yönetimi	<p>Türk Telekom, uzun yıllardır yürüttüğü verimlilik odaklı yatırım ve işletme politikası sayesinde 2022 yılında elektrik tüketimini 2021 yılına göre %3 oranında düşürdü. Ayrıca 2022 yılında yıllık etkisi 81 milyon kWh enerji tasarrufu sağlayacak şekilde verimlilik ve optimizasyon projeleri hayata geçirdi. Bu projeler sayesinde enerji tasarrufu sağlayarak, artan müşteri sayısı, bant genişliği ve yeni merkezi yatırımlarına rağmen enerji tüketimini bir önceki yıla göre azaltmayı başardı. Türk Telekom, 2022 yılında enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji alanlarında birçok projeyi hayata geçirdi. Yüksek enerji tüketiminin toplam ve çevreye olan etkisinin bilincinde olan Türk Telekom, enerji kaynaklarının daha verimli kullanılmasını, yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve çevreye verilen olumsuz etkiyi azaltılması amacıyla enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji alanlarındaki yatırımlara ve çalışmalara önem veriyor. Türk Telekom, doğa dostu yeşil santrallerinin toplam gücünü %60 artırarak 4 MW seviyesine yükseltti. Karbon emisyonunu sistematik olarak azaltarak enerji verimliliği konusundaki yatırımlama ve optimizasyon çalışmalarına aralıksız devam eden Türk Telekom, son bir yılda 1,5 MW güneş enerjisi sistemini daha devreye aldı. Bu sayede Şirket, 1.250 ton karbon salınımını daha önleminin yanı sıra 2023 yılına kadar</p>	✓		✓

	güneş enerjisinden enerji üretme kapasitesini %60 oranında artırma hedefini 2022'de gerçekleştirmiş oldu. Böylece yenilenebilir enerji sistemlerinin toplam kurulu gücünü 4 MW'a çıkaran Türk Telekom, yıllık yaklaşık 3.335 ton karbon salınımı önlemiş olacak.			
Atık Yönetimi	Sıfır Atık Yürütüğüümüz atık yönetimi çalışmalarını sayesinde 2022 yılı içerisinde; 29 ton cam atık geri dönüşümü ile 1.232 kWh enerji tasarrufu sağladık. 208 ton atık kağıt geri dönüşümü ile 3.529 adet ağacı kesilmekten kurtardık. 880 ton atık metal geri dönüşümü ile 368.631 kg sera gazının doğaya salınımı engelledik. 811 ton atık plastik geri dönüşümü ile 29.513 varil petrol tasarrufu sağladık. Tüm atıklarımızın geri kazanımı ile 16.368 metreküp depolama alanı, 14 milyon kWh enerji tasarrufu oluştu ve 480.492 ton sera gazının doğaya salınımı engelledik. 2022 yılı raporlama döneminde saha ve ofis faaliyetleri sonucu oluşan tehlikeli atık miktarını bir önceki yıla göre yaklaşık %5 oranında ve 390 ton civarında azaltmayı başardık.			✓
Güneşliği	2022 döneminde kapsamı genişletilen projeye; görme yetersizliği yaşayan gaziler, yaşlılar gibi 18 yaş üzeri az görenler ve eğitimciler de dâhil edildi. Bu kapsamda az gören çocuklar ve onların ebeveynleri ile gaziler, yaşlılar ve eğitimcilere sekiz ay boyunca toplam 320 çevrim içi eğitim verildi. Eğitimlerden, toplamda 7 bin katılımcı faydalandı. Güneşliği faaliyetleri, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Babalar Günü, Anneler Günü gibi bayram ve özel günlerde yapılan etkinliklerle yıl boyunca sürdü. 2022 döneminde Güneşliği Çocukları, Atatürk Kültür Merkezi'ndeki etkinliklerle sanatsal yönden desteklendi. Engelliler Haftası vesilesiyle, Atatürk Kültür Merkezi'nde sanat atölyeleri gerçekleştirildi. Türk Telekom yıl boyunca, çalışanlarının doğum günlerinde, çalışanlar adına Güneşliği projesine başta bulunarak çocukların eğitimini destekledi.		✓	
Optimizasyon çalışmalarlarıyla yıllık 39,2 milyon kWh enerji tasarrufu	Türk Telekom, teknolojik dönüşümler, yeni nesil sistemlerin devreye alınması ve haberleşme cihazlarında yapılan optimizasyonlar sonucunda sağlanan giderlerinden önemli oranda tasarruf sağladı. 2022 yılında yaptığı optimizasyonlar sayesinde yıllık 39,2 milyon kWh enerji tasarrufu			✓

	sağlayarak 17.910 ton karbon emisyonunu önlemeyi hedefliyor.			
Akıllı Tarım Yazılımı	Türk Telekom, tarımsal sahaların dijitalleşmesi yolculuğunda önemli bir yeni nesil şehir bileşeni olan Akıllı Tarım Yazılımı ile şehir dışı yaşam teknolojisiyle destekliyor.	✓		✓
Yeni nesil şehir ailesinin yeni üyesi Akıllı Tarım	Türk Telekom, 2022 yılında yeni nesil şehir ailesinin yeni üyesi yapay zeka destekli akıllı tarım yazılımını yeni çözüm ortakları ile geliştirerek yeni nesil şehir ekosistemine dahil etti. İklim değişikliği risklerinin, etkilerinin ve tarımsal dışa bağımlılığın azaltılması, üretim verimliliğinin artırılması ve tarımın dijitalleşmesi yolculuğunda akıllı tarım yazılımı önemli bir rol oynuyor. Ayrıca yeni nesil şehir bileşeni olan akıllı tarım yazılımı ile tarımdaki etkinliğin ve üretimin artırılmasına yönelik çözümler sağlanıyor.	✓		✓
Yenilenebilir enerji	Türk Telekom, doğa dostu yeşil santrallerinin toplam gücünü %60 artırarak 4 MW seviyesine yükseltti. Karbon emisyonunu sistematik olarak azaltarak enerji verimliliği konusundaki yatırımlarına ve optimizasyon çalışmalarına aralıksız devam eden Türk Telekom, son bir yılda 1,5 MW güneş enerjisi sistemini daha devreye aldı. Bu sayede Şirket, 1.250 ton karbon salınımını daha önlemenin yanı sıra 2023 yılına kadar güneş enerjisinden enerji üretme kapasitesini %60 oranında artırma hedefini 2022'de gerçekleştirmiş oldu.			✓
Elektronik atıkların geri dönüşümü	Türk Telekom, sunduğu hizmetler sonucunda ortaya çıkan elektronik atıkların geri dönüşümü için Bilşim Sanayicileri Derneği (TUBİSAD) ile iş birliği içerisinde çalışmalarını yürütüyor.			✓
Soğutma çözümleri sabit ve mobil olmak üzere tüm Türk Telekom sahalarında etkin şekilde kullanılıyor	Türk Telekom enerji tasarrufuna yönelik free cooling çözümlerini sabit ve mobil bag istasyonlarının tamamında yaygınlaştırdı ve bu sayede %80'lere varan enerji tasarrufu sağladı. Ayrıca sabit ve mobil şebekede kullanılan eski nesil klima cihazlarını yeni nesil verimli cihazlarla değiştirmeye devam etti. 2022 yılında soğutma alanında yapılan verimlilik projeleri ile Şirket, yıllık 16,1 milyon kWh enerji tasarrufu sağlayarak 7.356 ton karbon salınımını engellemeyi hedefliyor.	✓		✓

Kaynak: Türk Telekom, 2023a, 2023b

Tablo 4, Türk Telekom'un sürdürülebilirlik alanındaki çevresel girişimlere yönelik devam eden bağlılığına açıklık getirmektedir. Veriler, şirketin genel kurumsal stratejisinin önemli bir unsuru olarak çevresel faaliyetleri etkin bir şekilde yürüttüğünün altını çizmektedir. Şirketin web sayfası ve 2022 yılı sürdürülebilirlik faaliyet raporu incelendiğinde, sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) çalışmalarının kayda değer bir entegrasyon içinde olduğu görülmektedir. Türk Telekom'un faaliyetlerinde sürdürülebilirlik ve KSS'yi eş zamanlı olarak ele alma yaklaşımı, sorumlu iş uygulamalarına yönelik kapsamlı ve birbiriyle bağlantılı bir yaklaşım

sergilemektedir. Halkla ilişkilerin bir alt kümesi olan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, sürdürülebilirlik girişimlerinin daha geniş çerçevesine sorunsuz bir şekilde dahil edilmesi özellikle dikkat çekicidir. Özetle, Tablo 4’te gösterildiği üzere, Türk Telekom’un çabaları çevresel sorumluluğa yönelik bütüncül bir taahhüdü örneklemekte ve sürdürülebilirlik ile kurumsal sosyal sorumluluğu kurumsal dokusu içinde iç içe geçirme yönündeki kararlı çabalarının altını çizmektedir.

SONUÇ

Sürdürülebilirliğin halkla ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi, çağdaş iş stratejisinin bu iki kritik yönü arasında dinamik ve gelişen bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama becerisinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak geniş bir şekilde tanımlanan sürdürülebilirlik, faaliyetlerini çevresel, sosyal ve etik hususlarla uyumlu hale getirmek isteyen kuruluşlar için bir odak noktası haline gelmiştir.

Halkla ilişkiler alanında sürdürülebilirlik, kuruluşların iletişim stratejilerine dâhil ettikleri temel bir anlatı olarak ortaya çıkmıştır. Halkla ilişkiler uzmanları, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumlu iş uygulamalarına bağlılığı vurgulayarak bir şirketin sürdürülebilirlik girişimleriyle ilgili mesajların şekillendirilmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirliğin halkla ilişkiler çalışmalarına entegrasyonu yalnızca bir şirketin kamuoyundaki imajını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda müşteriler, yatırımcılar, çalışanlar ve daha geniş bir topluluk dâhil olmak üzere paydaşlarla güven inşa etmeye de hizmet eder.

Çalışmada Turkcell, Türk Telekom ve Vodafone Türkiye’nin sürdürülebilirlik faaliyetlerine web sitelerinde faaliyet raporu olarak yer verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra GSM operatörleri sürdürülebilirlik faaliyetlerini daha çok çevresel konular, iklim, enerji tasarrufu, atıkların dönüştürülmesi gibi konular üzerine gerçekleştirmektedir. Çevresel boyutların yanı sıra sosyal ve ekonomik boyutlarda da faaliyetlerini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ayrıca çalışma içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlerin sadece tek boyutlu olmadığı bazen çok boyutlu olduğu görülmüştür.

Turkcell, Vodafone Türkiye ve Türk Telekom’un 2022 yılı sürdürülebilirlik raporları karşılaştırıldığında, şirketlerin sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) yaklaşımlarına ışık tutan bazı ortak noktalar ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak, her üç şirket de operasyonlarında çevre dostu uygulamalara vurgu yaparak çevresel sürdürülebilirlik konusunda kararlılık sergilemektedir. Turkcell, ekolojik sürdürülebilirliğe daha fazla odaklandığını göstererek çevresel konulara kayda değer bir vurgu yapmaktadır. Benzer

şekilde, Vodafone Türkiye ve Türk Telekom da çevresel girişimlere olan bağlılıklarının altını çizerek, çevresel kaygıların ele alınmasının öneminin sektör genelinde ortak bir kabul gördüğünü göstermektedir.

İkinci olarak, halkla ilişkilerin bir alt kümesi olan kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin entegrasyonu her üç şirkette de görülmekte ve sürdürülebilirlik çabalarının paydaş katılımı ve etik iş uygulamaları ile stratejik uyumunu ortaya koymaktadır. Vodafone Türkiye, sürdürülebilirlik ve etkili paydaş katılımı arasındaki bağlantıyı vurgulayarak, çeşitli kurumsal sosyal sorumluluk unsurlarını sürdürülebilirlik girişimlerine entegre etmesiyle öne çıkmaktadır. Türk Telekom da kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini kurumsal stratejisine entegre ederek sorumlu iş uygulamalarına yönelik kapsamlı ve birbiriyle bağlantılı bir yaklaşımı vurgulamaktadır.

Ancak, halkla ilişkiler faaliyetleri içinde tanıtım faaliyetlerine yapılan vurguda farklılıklar göze çarpmaktadır. Turkcell'in raporu, şirketin stratejik iletişim yoluyla marka imajını geliştirme taahhüdünün altını çizen tanıtım çabalarının belirgin bir varlığını ortaya koymaktadır. Tanıtıma yapılan bu vurgu Vodafone Türkiye ve Türk Telekom raporlarında daha az açık bir şekilde vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak, bu şirketler çevresel sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin operasyonlarına entegrasyonu konusunda ortak bir taahhüdü paylaşırken, halkla ilişkiler stratejilerindeki nüanslar marka geliştirme ve paydaş katılımına yönelik benzersiz yaklaşımları vurgulamaktadır. Bu karşılaştırma, telekomünikasyon şirketlerinin sorumlu iş uygulamalarını teşvik etmek için sürdürülebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk ve halkla ilişkilerin kesiştiği farklı ancak birbiriyle bağlantılı yolların olduğu görülmüştür. Ayrıca telekomünikasyon şirketleri halkla ilişkiler bağlamında sürdürülebilirlik faaliyetlerini çevresel, ekonomik ve sosyal boyutta etkin bir şekilde kullandığı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- AKBAYIR, Z. (2019). *Halkla İlişkiler Perspektifinden Kurumsal Sürdürülebilirlik İletişimi Ve Bir Örnek Olay İncelemesi*. Uluslararası Halkla İlişkiler Ve Reklam Çalışmaları Dergisi,
- ALİ KILIÇ, Ö. G. D. Ö., ve ONAT, .Ö.G.D.F. (2007). *Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar*. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 2(8), 899-927
- ASNA, A. (2011). “*Halkla ilişkileri ilk anlattığım yönetici Vehbi Koç oldu*” *Sizin halkla ilişkiler tarifiniz nasıl?* <http://www.halklailiskiler.com/prof-dr-a-laeddin-asna-halkla-iliskiler-karsidaki-hedefe-en-etkili-kanallari-sece-rek-mesajimizi-iletten-bir-calismadir.html#:~:text=Prof.,se%C3%A7erek%2C%20mesaj%C4%B1m%C4%B1z%C4%B1%20iletten%20bir%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmad%C4%B1r%22> .
- BIÇAKÇI, A. B. (2012). *Sürdürülebilirlik Yönetiminde Halkla İlişkilerin Rolü*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 47-56.
- BİLGİN, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal.
- DRYZEK J.S (2013) *The Politics of the Earth*. New York: Oxford University Press. Third Edition ISBN 978-0-19-969600-0.
- ERTAN, Y. (2018). *Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017)*. Journal of Accounting and Taxation Studies, 11(3), 463-478.
- GRUNIG, J. E., ve HUNT, T. (1984). *Managing public relations*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- GÜL, S. ve NİZAM, K. (2021). *Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi* . Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 42(1) 181-198.
- HAJER M.A. (1995) *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Clarendon Press.
- HIEBERT, R. E. (1966). *Ivy Lee: “Father of Modern Public Relations.”* The Princeton University Library Chronicle, 27(2), 113–120. <https://doi.org/10.2307/26409644>
- IPRA, (2023). *A new definition of public relations*, <https://www.ipra.org/member-services/pr-definition/> .
- KOTOB, F. (2011). *What is Sustainability?* MPM, BComm/BIS, ADipIT, DipIT. https://www.researchgate.net/publication/282184670_What_Is_Sustainability
- METİN, O., ve ÜNAL, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- NCA, (2023). *Why Study Communication?* <https://www.natcom.org/about-nca/what-communication>.
- ÖZGEN, E. (2022). *Sürdürülebilirlik İletişimi ve Halkla İlişkiler*. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi(39), 1-4

- PRSA, (2023). *About Public Relations*. <https://www.prsa.org/about/all-about-pr>.
- TURKCELL, (2023a). *Kurumsal İletişim ve Sürdürülebilirlik*. <https://www.turkcell.com.tr/tr/hakkimizda/kurumsal-iletisim?place=footer>
- TURKCELL, (2023b) *2022 Faaliyet Raporu*, <https://ffo3gv1cf3ir.merlincdn.net/hakkimizda/tr/yatirimciiliskileri/InvestorReportLibrary/Turkcell-EFR-2022.pdf>
- TURK TELEKOM, (2023a). *Yatırımcı İlişkileri/ Sürdürülebilirlik*, <https://www.ttyatirimciiliskileri.com.tr/tr-tr/sosyal-sorumlu-yatirim/sayfalar/surdurulebilirlik>.
- TURK TELEKOM, (2023b). *Dijital Türkiye Yeni Bir Gelecek, Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. <https://www.ttyatirimciiliskileri.com.tr/media/mbphscjv/turk-telekom-2022-faaliyet-raporu.pdf>
- VODAFONE TÜRKİYE, (2023). *Vodafone Türkiye 2022 Çevresel, Sosyal Ve Yönetişim(ÇSY) raporu*, <https://cms.VodafoneTürkiye.com.tr/static/files/22-11/30/VodafoneTürkiye-turkiye-2022-csy-raporu.pdf>

**ALT KİMLİKLERİN TOPLUMSAL UYUMU
AÇISINDAN YERLEŞİKLİĞİN ÖNEMİ VE
TÜRKİYE’DE ÇİNGENELERİN TOPLUMSAL
DOYUMLARI ÜZERİNE UYGULAMALI BİR
ARAŞTIRMA: BURSA ÖRNEĞİ**

Güney NAİR¹

Ayşe GENÇ²

---

1 Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Böl.
E-mail: guncynair@gmail.com, Orcid Id: 0000-0002-6165-9672

2 Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: ayse-genc154@gmail.com,

Orcid Id: 0000-0002-6059-4037

Giriş

Çingeneler, dünya genelinde birçok farklı coğrafyada yaşadıkları gibi Türkiye’de de çeşitli bölgelere yayılan göçer etnik topluluklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Göçerlik, çingenelerin belirgin özelliklerinden biri olarak kabul edilmekle beraber bu toplulukların uygun ortam ve koşullara sahip olduklarında yerleşik yaşamı benimsedikleri ve yerleşik yaşamın gerekliliklerini yerine getirdikleri görülmektedir. Ancak bu gereklilikler yine yaşadıkları yerleşkelerin belirli mahallelerinde yoğunlaşmak biçiminde gerçekleşmektedir.

Çeşitli sosyo-kültürel pratikleri, ayırdedici özellikleri bağlamında literatürde etnik topluluklar olarak ele alınan çingeneler, diğer etnik topluluklarda görüldüğü gibi “kendilerini toplumda diğer gruplardan kültürel açıdan farklı görmekte, karşılığında da diğer gruplar tarafından farklı görülmektedirler” (Giddens, 2005:246). Din, dil, giyim-kuşam, süslenme tarzları, ilgileri, ortak ataları gibi kültürel ve kimi fiziksel özellikleri bu toplulukları, diğer topluluklardan ayırtmaktadır. “Fiziki görünüşleri ve mizaçları, yaşam tarzları ve dilleriyle diğer milletlerden ayrılan gezici topluluklar” (Altınöz, 2019:291) olarak tanımlanmaktadır. Çingenelerin, literatürdeki adlandırmaları çeşitlilik göstermektedir. Bu adlandırmalar, gerek Çingeneler gerekse Çingene olmayanlar tarafından geldikleri düşünülen yerler, yerleştikleri alanlar, yaşam tarzları, kültürel özellikleri, meslekleri, dezavantajlılıkları, yabancılıkları gibi özelliklerine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Ancak dünyanın her yerinde bu adların yüklü olduğu pejoratif (aşağılayıcı) anlamlar benzerdir (İlhan ve Fırat, 2017:265). “Çingene” ifadesinin yanı sıra sosyal yaşamda sıkça “Roman” ifadesinin de kullanılıyor olması dikkat çekicidir. Özkan’a göre (2000:4); Roman kelimesine “Rom” kökü kaynaklık etmektedir ve kavram “koca”, “adam” ve “insan” anlamlarını içermektedir. Çingenelerin birçoğu da kendilerinin “Roman” olarak tanımlanmalarını istemektedirler. “Türkiye’de genel olarak Romanlar, Çingene kimliğiyle tanınırlar” (Kılınçer ve Dönmez 2013: 12). Bu noktada gözlenen kavram bulanıklığı akademik çalışmalara da yansımaktadır. “Roman kimliği şemsiyesi altında birleştirilmek istenen fakat dil özellikleri açısından farklılık gösteren Rom, Dom ve Lom gruplar” (Yanıkdağ, 2021:57) kavramların kapsayıcılığının sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Diğer yandan özellikle akademik çalışmalarda ele alış biçiminin, emik (grubun kendini nasıl tanımladığı) ya da etnik (diğerlerinin genel tanımı) olması ifade karmaşasındaki diğer bir sorun alanıdır. Sonuçta “kullandıkları dilin farklı lehçelerini konuşan, ülkenin farklı bölgelerinde kümelenmiş, birbirleriyle hem coğrafi hem de kültürel olarak toplumsal mesafenin var olduğu topluluklar” (Yanıkdağ, 2021:61) olarak karşımızda duran bu alt kimlik, giderek artan oranda bilimsel araştırmaların konusu olmaktadır.

Kültürleri, müzikleri ve gelenekleri bazı kesimler tarafından takdir edilse de, Çingeneler genellikle egemen olan kesimler tarafından buldukları toplumlarda dışlanmışlar, çoğu zaman iş bulma, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarına erişmekte zorluklar yaşamışlardır. Bu durum doğal olarak çingenelerin içinde yaşadıkları toplumlarda entegrasyon sorunlarını büyütüştür. Alt kültürlerin ve grupların toplumlara entegrasyonu, çeşitli faktörleri içeren karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kültürlerin ve grupların toplumsal yapılara, normlara ve değerlere uyum sağlaması anlamına gelen entegrasyon “işlevsel anlamda bir yandan sistemin bozulmasını ve istikrarını korumasının olanaksızlaşmasını kolektif biçimde önleyen öbür yandan sistemin bir birlik halinde işlemesini beslemek için işbirliği yapan bir sistemin birimlerinin ilişki tarzını” (Marshall, 1999:201) açıklamaktadır. Bu süreç, hem toplumun kabul edici olmasını hem de alt kültürlerin bu entegrasyona açık olmasını gerektirir.

Etnik köken, dini inançlar, cinsiyet, cinsel yönelim, mesleki kimlik ve daha birçok faktör bireylerin içinde buldukları toplum içinde bir alt kimlik olarak tanımlanmasına neden olabilir. Çingeneler, buldukları toplumlarda bir alt kimlik (kültür) olarak yaşadıkları koşullar nedeniyle dezavantajlı gruplar arasında tanımlanmaktadır. Dezavantajlı gruplar buldukları toplumun çeşitli özellikleri kapsamında yoksulluk, güvensizlik, aidiyetsizlik, eğitimsizlik, sosyal dışlanma, ayrımcılık, şiddet, sömürülme, damgalanma, işsizlik, barınma, temel hak ve hizmetlere erişememe vb. birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. Toplumlarda oluşan önyargılar ve buna bağlı şekillenen ayrımcılık duyguları özellikle batılı toplumlarda sosyal dezavantajları beraberinde getirmiştir. Thomas teoreminde de vurgulandığı gibi; “stereotipler onlara inanan bireylere ve bazen onlar tarafından kurban edilenlere bile gerçek” (Macionis: 2012:366) gelebilir. Dolayısıyla genetik bir aşağılanma söz konusu olmasa da, düşük ücretli işler, düşük kaliteli okullar, ayrılmış iskânlaşma gibi sonuçlar, sosyal aşağılanmanın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Çingenelerin yaşadıkları toplumlarda uyum sorunlarını ortaya çıkaran en önemli özelliklerinin başında yaşam biçimleri gelmektedir. Çingeneler çoğu zaman buldukları toplumlarda göçebe bir yaşam biçimini sembolize etmektedirler. Çetin’e göre (2012:77) göçerliğin neden olduğu “sosyo-ekonomik ve kültürel değişiklikler mekan dahilinde ve aynı zamanda kimlik düzeyinde gerçekleşmekte dolayısıyla mekan ve kimlik arasında doğrudan ve karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Mekanla ilişkilenen insanlarda aidiyet duygusu belirginleşmektedir. Dolayısıyla yerleşikliği benimsemiş topluluklarda doğal olarak mekana bağlı aidiyet duygusu da yüksek olmakta bu durum uyum sorunlarını hafifletmektedir. Bu çalışmaya konu olan ve Bursa’da yerleşik olarak yaşayan Çingeneler içinde aynı şey söylenebilir.

Türkiye’deki nüfus sayımlarında farklı etnik topluluklara dair demografik tespitlerin yapılmıyor olması ülke içindeki etnik toplulukların sayısı konusunda fikir sahibi olmamızı engellemektedir. Bu belirsizlik, Çingene toplulukların nüfusuna ilişkin veriler konusunda da söz konusudur. Avrupa’da yaklaşık olarak 8-10 milyon, Türkiye’de ise 400 bin ile bir milyon arasında oldukları tahmin edilmektedir (Özateşler, 2016:41), (Yanıkdağ, 2021:58). Türkiye’nin nüfus olarak üçüncü büyük kenti olan Bursa’da 26.570 çingene (Dural ve Eseler, 2017) yurttaşımız yaşamaktadır ve bu nüfus çeşitli mahallelerde yoğunlaşmıştır.

1-Tarihsel Dinamikleriyle Göçebelik ve Yerleşik Perspektifinden Çingeneler

Değişen koşullara bağlı olarak yerleşikliği benimseyen gruplar çoğunlukta olsa da, Çingenelerin temel özelliklerinden biri göçer topluluk olmalarıdır. "Çingene" kavramının farklı etnik grupları ve kültürleri içeren geniş bir kategoriye ifade etmesi nedeniyle, göçebe olmalarının gerekçeleri de farklılaşmaktadır. Dayanışma, özgürlük, bağımsızlık arzusunun yanı sıra, belirli bir bölgeye bağımlı olmayı gerektirmeyen el sanatları, müzik, dans, eğlence gibi mesleklerin yer değiştirmeyi kolaylaştırması, çeşitli toplumlar tarafından dışlanmaya, ayrımcılığa, aşağılanmaya maruz kalmaları gibi sosyo-ekonomik etkenler ve işgal, savaş, tehcir gibi çeşitli siyasal gerekçeler göçebe kimliğin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Zamanla, birçok Çingene topluluğu, kültürel geleneklerini sürdürmek ve geçim kaynaklarını elde etmek için göçebe yaşamı benimsemiş ve yüzyıllar geçtikçe göçebelik, Çingenelerin temel karakteristik özellikleri arasında yer almaya başlamıştır.

Göçebelik, belirli bir yerleşim bölgesine bağlı kalmadan, genellikle hayvancılık veya avcılıkla geçinen toplulukların yaşam tarzını ifade eden bir kavramdır. Tarih boyunca göçebe topluluklar, genellikle iklim, su kaynakları ve hayvan göçlerine bağlı olarak mevsimlik olarak yer değiştirmişlerdir. Göçebe yaşam tarzı, tarih boyunca birçok kültürde ve coğrafyada görülen bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çingeneler ise genellikle göçebe veya yarı göçebe yaşam tarzına sahiptirler. Birçok toplumda olduğu gibi Türkiye’de ki çingeneler arasında da konar-göçerlik yaygındır. Mekanları belli olan konar-göçerler, belirli mevsimleri belirli bölgelerde yaşayarak geçirmektedirler. Çingeneler açısından “konar-göçerlik; kalaycılık, bakırcılık, elekçilik, sepetçilik, çerçilik, bohçacılık, toplayıcılık, çalgıcılık vb. zanaatlarını icra etmek amacıyla buldukları şehirlerin köylerine, kasabalarına bazen de şehir sınırları dışına kısa süreli göç hareketleri” (Fırat, 2022:37) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zanaat özellikleri çingenelerin, kendilerinden olmayanlarla ilişkilerini kolaylaştırmış, sorunları azaltmış, toplumsal kabulü kolaylaştırmıştır.

Kökenleri konusunda sıklıkla tartışmalar yapılırsa da, Çingenerler konusunda özellikle son yüzyılda yapılan araştırmalar Hindistan kökenli olduklarını ortaya koymaktadır. Hindistan'ın kuzeybatısından çıkarak Orta Asya, Orta Doğu ve Avrupa'ya yayıldıkları düşünülmektedir. Çingenerlerin tarihi, onların toplum içinde marjinalleşmiş ve ayrımcılığa uğramış bir toplumda olmaları nedeniyle karmaşıktır. “Sâsânî hükümdarı V. Behrâm-ı Gûr (420-438) zamanında ilk göçlerini İran'a yaptıkları (Kaya, 2023:102) buradan dünyanın çeşitli coğrafyalarına dağıldıkları bilinmektedir. Üç aşamada ve üç farklı rotada gerçekleştiği bilinen bu göç sürecinin “M.S. 5 ve 7. yüzyıllar arasında başladığı, ikincisinin 7. ve 10. yüzyıllar arasında, üçüncüsünün ise 10. ve 13. yüzyıllar arasında gerçekleştiği” (Bozkurt 2006:287) görülmektedir. Dil, göç istikameti ve göç süreleri üzerinden Çingenerler üzerine yapılan araştırmalar bu toplulukların üç ana kola ayrıldığını ortaya koymaktadır. “Birinci Çingenerler grubu Avrupa'da bulunan Rom'lar; ikinci grup Çingenerler başta Suriye, Mısır ve Türkiye olmak üzere Ortadoğu'da bulunan Domlar; üçüncü ise Ermenistan, İran ve Orta Asya'da bulunan Lomlar olarak bilinmektedir” (Fırat, 2022:37). Rom'lar Avrupa'nın yanı sıra Amerika kıtasında da görülmektedir. Bu gruplar, sırasıyla, değişen yaygınlık ve akıcılıkla Romani, Domari ve Lomavren dillerini konuşmaktadırlar. “Çingene” kelimesinin ilk olarak Türkçe'de kullanıldığı görülmektedir. Kökü açısından “Çeng” kelimesi kaynaklık etmekte, “Çeng” dik tutularak çalınması gereken bir saz çeşidini tanımlamakta, bu sazı çalan kişi ise “Çengi” olarak adlandırılmaktadır. “Çingene” adı Asya'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Amerika'ya kadar uzanan ve Kafkaslar da dâhil olmak üzere Türkiye'de kullanılan genel addır (Fırat 2016: 1). Çingene adı Rom, Dom ve Lom gruplarını kapsayıcı özelliğinden ve emik tanımlamanın aksine etnik tanımlamayla toplumca yüzyıllardır kabul gördüğünden yaygın olarak kullanılmaktadır.

Dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı kavramlarla da bu etnik grupların tanımlandığı görülmektedir. Örneğin, Hindistan'da “Perya” , Afganistan'da “Jat” Pakistan'da “Kalender” adıyla anılmaktadırlar. Orta Asya'da ve İran'da genel olarak Çingenerleri adlandırmak için “Luli” sözcüğü kullanılır. Japonya'da “Eta”, Afrika'da ise, Neeno ve Midgan isimleri tercih edilmektedir. Birçoğu müzisyenlik mesleği ile ün salmışlardır. (Mezarcıoğlu 2010: 22- 25). İspanya'da ise Çingenerlere genellikle anlamı siyahi olan “Calo” sözcüğü kullanılmaktadır (Martinez 1992: 30). Genellikle verilen isimler göçerliklerine, yaptıkları mesleklere veya görünüşlerine göre dir.

Kabileler halinde çeşitli yüzyıllarda Hindistan'dan ayrılan Çingenerler, yönlerini batıya doğru dönmenin yanında uygun toplumsal iklimi bulduklarında yerleşikliği benimseyerek, parçası oldukları topluluklara aidiyet duygusuyla bağlanmışlardır. “Avrupa'daki çeşitli ülkelere 15.

yüzyılda gelen Çingeneler, bin yıldan fazla anavatanları dışında yaşayan, yerleştikleri ülkelerde kültürel, sanatsal ve mesleksi her türlü baskı ve sindirmeye karşı günümüze kadar kültürlerini” (Arayıcı, 2008: 26) yaşatmayı başaramışlardır. Yüzyıllarca egemen toplumsal kültürle asimile olmadan direnen Çingenelerin kültürel başarısının bir boyutunda kendi içlerinde yaşattıkları kapalı ilişkiler, güçlü örüntüler, dış kültürel baskılara karşı direnç, diğer boyutunda ise egemen kültür tarafından bir şekilde dışlanma, red edilme, benimsenmeme, yok sayılma gibi toplumsal duyguların yarattığı psikolojiye karşı topyekün bir savunma hali bulunmaktadır. Güçlü kültür kalıplarına karşın, Çingeneler, ortak bir yazılı tarihe sahip olmadıkları gibi, yeryüzünün en neşeli vatansızları olarak değerlendirilmektedirler. Onlar üzerinde yazılmış eserler incelendiğinde genel olarak geçmişlerine, dillerine, dinlerine, nereden geldiklerine yönelik kesin bilgilere ulaşamamakta, çoğu kendi tarihini başka milletlerin kitaplarından öğrenebilmekte ve bazen hiç öğrenememektedirler. Bu konuda Fonseca (2020:14) Çingeneler için “hiçbir zaman olmamış bir geçmişe duyulan hasret, belki de hasretlerin en güçlüsüdür” diyerek durumu özetlemiştir.

2-Yerleşikliğın Toplumsal Uyum Açısından Önemi ve Çingeneler

Hindistan’dan göç ettikten sonra yaşamak istedikleri ülkelerde gördükleri sosyal dışlama, ötekileştirme, ayrımcılık, asimilasyon, baskı, zorlama, sürgünler hatta soykırımlar (Fırat, 2022:42) Çingenelerin göç davranışına süreklilik kazandırmış, yer değiştirmeler yaygın olarak günümüze kadar süregelmiştir. “Günümüzde dünyadaki birçok devlet çoketnikli topluluklarla tanımlanmaktadır. Küreselleşme ve hızlı değişme döneminde birçok devlet etnik farklılığın zengin faydaları ve karmaşık itirazlarıyla karşı karşıyadır” (Giddens, 2005:254). Çok etnikli topluluklarda etnik azınlıklar ve çoğunluklar arasında ilişkilerin nasıl olması gerektiği bilimsel anlamda farklı kuramsal yaklaşımlarla (Asimilasyon, Erime Potası, Kültürel Çoğulculuk vb.) ele alınmakla birlikte, etnik azınlıkların, çingeneler örneğinde yerleşikliği benimsemeleri ve çoğunluk nüfus ile kurdukları iletişim, kolaylaştırıcı bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Burada, Parsons’ın düzenli bir toplumsal değişim süreci şeklinde tanımladığı (1951:The Social System), toplumsal sistemlerin bir denge sağlamaya eğilimli oldukları gerçeğini de gözardı etmemek gerekir.

Bireyin kişisel özelliklerini yitirmeden, benliği ve çevresiyle kurduğu dengeli ilişki süreci genel anlamda uyum olarak tanımlanmaktadır. Murphy (2001) bu tanımı, bireyin yerel gelenek ve göreneklere uyum sağlayabilmek için davranış değişikliğine gitmesi olarak lokalize etmekte ve aidiyet açısından yerelliği içselleştirmenin önemine vurgu yapmaktadır. Uyum, sosyolojik anlamda “toplumsal bütünleşme” olgusuyla ele alınıp,

irdelenen bir kavramdır. “Bütünleşme diye adlandırılan olgu, çevresiyle arasındaki kesin sınırları bulunan bir toplumsal sistem içinde yer alan istikrarlı ve işbirliğine dayalı ilişkiler bütünüdür” (Şirin, 2012:401).

Heckman (2000) uyumu, mevcut sosyal yapılarla yeni bir toplumsal grubun topluma kazandırılması, bunun yanı sıra süreç içinde grubun yasal ve kültürel ilişkilerinin, sosyo-ekonomik ilişkilerinin içine dâhil edilmesi” (Şimşek 2020: 5) olarak tanımlamaktadır.

Toplumsal uyum, insan yaşamında önemli bir olgu olarak, adaptasyon gerektiren göçmen ve yerlilerin duruma alışması sürecini kapsamaktadır. Çoğunlukla göçler yoluyla meydana gelen uyum sorunlarının aşılması için hem giden hem de ortamın sahiplerinin bu konuda olumlu bir takım tutum ve tavırlar içinde olması gerekmektedir. Sonuçta mevcut toplumsal yaşama ait olma, aidiyet duygusu, bireyler arası ilişkilerin inşa edilmesinde, geliştirilmesinde ve sürdürülebilir bir hale gelmesinde işlevsel bir istek (Baumeister ve Leary, 1995) olarak ortaya çıkacaktır. Toplumsal uyum, bireyler ve toplumsal düzenlilik açısından sosyolojik ve psikolojik bir gerekliliktir. Yerleşiklik, aidiyet, entegrasyon, toplumsal uyum ve toplumsal bütünleşme olgularını güçlendiren bir kavramdır. Birçok farklı faktöre bağlı olarak değişse de, genel olarak, yerleşik yaşam, bireylerin ve toplulukların daha sağlam bir toplumsal yapıya sahip olmalarına yardımcı olmaktadır.

Çingeneler özelinde bakıldığında, yerleşik yaşam, düzenli eğitim olanakları sağlamanın yanında çocukların okul devamlılığını arttırabilen bir faktördür. Yerleşik yaşam, sağlam bir sosyal ağa sahip olmanın yanında komşuluğu ve uzun süreli ilişkileri sağlayarak, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma duygusunu güçlendirmektedir. Belli bir yere bağlılık ekonomik ilişkileri güçlendirerek, kalıcı ve gelir getirici iş olanaklarını arttırabildiği gibi bireylerin daha düzenli sağlık hizmeti almasını, hukuk sisteminin gerekliliklerinden yararlanmasını kolaylaştırabilmektedir. Genellikle daha karmaşık toplumsal kurumların gelişmesi ve örgütlenmelerin yerleşmesi, dinsel ve kültürel argümanlar insanların etkileşimini arttırmakta, bir toplumsal gruba aidiyetin getirdiği tüm olanaklara ulaşım kolaylaşmaktadır.

Toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştıran tüm bu ve benzeri toplumsal unsurların karşısında en önemli sorun alanı, başta da belirttiğimiz üzere, sosyal dışlanma, ayrımcılık, izolasyon, toplumsal yabancılaşma, kültürel farklılıklar vb. faktörlerin ön planda tutularak toplumsal uyumun engellenmesidir. Toplumsal uyumun sağlanması, sadece yerleşik yaşamın benimsenmesiyle değil, aynı zamanda toplumun genelinde eşit haklara ve fırsatlara sahip olma konusundaki çabalarla da ilgilidir.

Toplumsal uyum süreci, hem alt kültürlerin içinde bulunduğu toplumun değerlerini kabullenmesini hem de toplumun egemen kesimlerinin alt kültürlerle ait kültürel çeşitliliği kucaklamasını gerektirir. Bu, karşılıklı

anlayış, saygı ve işbirliği ile sağlanabilir. Toplumsal entegrasyon, uzun vadeli bir süreç olup, toplumun tüm katmanlarını ve bireyleri kapsayan bir çaba gerektirmektedir. “İster toplumsal bütünleşme ister entegrasyon ya da uyum kapsamında değerlendirilebilecek çok sayıda kavram ele alındığında önemli olan hususlardan biri bireyin kendi niteliklerinden vazgeçmemesidir” (Sözer, 2019:422). Çingenerler açısından değerlendirdiğimizde yaşam tarzları, giyimleri, gelenek ve görenekleri, sosyal yapıları, müzik eğlence anlayışları, meslekleri gibi çok çeşitli eylemleri, kendilerine özgü bir görünüm taşımakta ve bu durum onların buldukları toplum için gerçek bir kültürel zenginlik oldukları anlamına gelmektedir.

3- Yerleşik Çingenerlerin Yaşam Doyumları Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği

Her ne kadar “göçebe yaşam” karakteristik özellikleri olsa da, Çingenerlerin uygun yaşam koşulları sağlandığında yerleşik yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Bu durumun Türkiye’de ki örneklerinden birisi Bursa’da çeşitli mahallelerde yıllardır bir arada yaşayan yerleşik Çingene nüfustur. Dünya genelindeki çeşitli örneklerde çingenerler, “kentlerden ayrılmış bölgelerde yaşayarak istihdam, eğitim, konut ve sağlık gibi sosyal ve ekonomik süreçlerden” (Fırat, 2022:49) uzak kalarak yoksulluğun içine itiliyor olsa da, Bursa örneğinde Çingene nüfusun kentin merkezi bölgelerinde yaşam sürdürdüğü ve kentsel olanaklara yakın olduğu altı çizilmesi gereken bir noktadır.

Kente Çingenerlerin yoğun olarak yaşadıkları mahalle ve ilçeler arasında “Vatan, Duaçınarı, Anadolu, Kızıyakup, Mustafa Kemal Paşa, Karacabey, Yenişehir, İznik, İnegöl bulunmaktadır. Eskiden Kamberler Mahallesi Çingene çoğunluklu bir mahalleyken günümüzde Demirkapı Mahallesi en çok Çingene’nin yaşadığı mahalledir (www.yenibursa.com). Özellikle Kamberler Mahallesi, Bursa’da yaşayan Çingenerler açısından bir simge özelliği taşımakla beraber, Osmangazi İlçe Belediyesi’nin kentsel dönüşüm projesi kapsamında bu bölgede, kent parkı düzenlemesine gidilmiştir. “Bursa Osmangazi Belediyesi, Kamberler Kent Parkı projesiyle Bursa kent bütünü içinde, düşük standartlı ve düzensiz konut dokusunun yer aldığı, fiziksel, sosyal ve güvenlik anlamında çöküntü bölgesi özelliği gösteren Kamberler Mahallesi’ni kentsel yenileme projesiyle kente kazandırmayı amaçlamıştır” (Sönmez 2012: 204). Bu bölgedeki nüfus, yakın alanlara (Meydancık, İncirli caddesi gibi) dağılmıştır.

Türkiye’de ki Çingenerlerin kentsel yerleşik yaşamının önemli örneklerinden birisini Bursa’da yaşayan Çingene nüfus oluşturmakta ve bu nüfusun yıllardır, zaman zaman lokal sorunlar yaşansa da Türk nüfus ile bir arada uyumlu bir şekilde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu nedenle Çingenerlerin sosyal uyum ve yaşam doyumları üzerine yapılması planla-

nan araştırma için, kentsel özellikleri de dikkate alınarak Bursa seçilmiştir. Yapılan araştırmada Çingenerin sosyokültürel uyumlarının ve algıladıkları ayrımcılığın yaşam doyumları üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak nicel bir araştırma dizaynı kullanılmış, Çingenerin sosyo-kültürel uyumunun yaşam doyumlarını pozitif yönlü etkilediği temel hipotezinden hareket edilmiştir. Araştırmanın deseni ise ilişkisel tarama desenidir. Daha önce belirtildiği üzere Bursa'da 26570 çingenenin yerleşik olarak yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Bu araştırma evreninden, tesadüfi örnekleme ve benzeşik örnekleme yöntemi ile ulaşılan deneklerin 372'sinin anket formu değerlendirmeye tabi tutulmuş, yaş, cinsiyet, medeni durum, sosyo-ekonomik durum, eğitim seviyesi vb. değişkenler açısından değerlendirilmiştir.

Araştırmada Sosyal Uyum Ölçeği ve Yaşam Doyum Ölçeklerinden yararlanılmıştır. Sosyal Uyum Ölçeği Çoymak and Gheorghiu (2007) tarafından geliştirilmiştir. 5'li Likert tipindeki ölçek 25 maddeden ve vatansızlık, sosyal bağlılık, sosyal dayanışma/sorumluluk ve kültürel kimlik alt boyutlarından oluşmaktadır. Araştırmanın diğer ölçeği olan Yaşam Doyum Ölçeği Diener vd. (1985) tarafından geliştirilmiş ve Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 5'li Likert tipindeki ölçek 5 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Anketlerin uygulanması sürecinde, Bursa İl Valiliğinden gerekli yasal izinlerin alınmasından sonra, araştırmanın örnekleme yapılmasında Bursa'da Çingenerin yoğunlukta yaşadığı dört mahallenin muhtarlarına ulaşılmış, onların yakın desteği ile alana inilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak sadece gönüllü katılımcılardan araştırmanın verileri toplanmıştır.

Araştırmanın verileri SPSS 26.0 programı kullanılarak analiz edilmiş, frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistikler kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek için ise iç tutarlılık katsayılarının (Cronbach's Alpha) hesaplaması gerçekleştirilmiştir. Veri dağılımlarının normalliği çarpıklık ve basıklık değerleri kullanılarak analiz edilmiştir. İlişki analizleri için Pearson momentler çarpımı korelasyon testi kullanılmıştır. Etki analizleri için ise çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık %95 güven aralığında aranmıştır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Katılımcıların demografikleriyle ilgili sunulan bulgulara göre katılımcıların yaklaşık yarısı erkek (%47,7) ve diğer yarısı da kadındır (%52,0). Katılımcılardan yaşları 15-20 arasında olanların oranı %23,3, yaşları 21-32 arasında olanların oranı %34,9, yaşları 33-44 arasında olanların oranı %18,5 ve yaşları 45 ve üzerinde olanların oranı da %23,3'tür. Katılımcıların %33,8'i bekar iken %66,2'si evlidir. Katılımcıların eğitim

durumlarına bakıldığında, okuryazar olmayan oranının %11,0 olduğu, okuryazar olanların oranının %8,3 olduğu, ilkokul mezunu olanlarının oranının %22,3 olduğu, ortaokul mezunu olanların oranının %20,1 olduğu, lise mezunu olanların oranının %29,0 olduğu ve üniversite mezunu olanlarının oranının da %9,4 olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısının aylık geliri 4251-8500TL aralığındadır. %38,9 oranında katılımcının aylık geliri 4250TL ve altında iken %13,4 oranında katılımcının aylık geliri de 8501TL ve üzerindedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografikleriyle İlgili Bulgular

Değişkenler	Gruplar	F	%
Cinsiyet	Erkek	178	47,7
	Kadın	194	52,0
Yaş	15-20	87	23,3
	21-32	130	34,9
	33-44	69	18,5
	45 ve üzeri	87	23,3
Medeni Durum	Bekar	126	33,8
	Evli	247	66,2
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	41	11,0
	Okuryazar	31	8,3
	İlkokul	83	22,3
	Ortaokul	75	20,1
	Lise	108	29,0
	Üniversite	35	9,4
Hane Aylık Geliri	4250TL ve altı	145	38,9
	4251-8500TL	178	47,7
	8501TL ve üzeri	50	13,4

Tablo 2. İlişki Analizleri

1.V	-0,08	-0,06	-0,07	1				
2.SB	-0,19**	-0,20**	-0,21**	0,51**	1			
3.SDS	-0,15**	-0,14**	-0,15**	0,74**	0,71**	1		
4.KK	-0,30**	-0,25**	-0,29**	0,58**	0,52**	0,62**	1	
5.SUT	-0,21**	-0,19**	-0,21**	0,83**	0,82**	0,92**	0,79**	1
6.YD	-0,20**	-0,18**	-0,20**	0,61**	0,53**	0,66**	0,49**	0,69**

V: SUÖ Vatandaşlık, SB: SUÖ Sosyal Bağlılık, SDS: SUÖ Sosyal Dayanışma/Sorumluluk, KK: SUÖ Kültürel Kimlik, SUT: Sosyal Uyum TOPLAM, YD: Yaşam Doyumu

** Değişkenler arasındaki ilişki 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablodaki bulgulara göre; yaşam doyumu ile sosyal uyum toplamı ve vatanseverlik, sosyal bağlılık, sosyal dayanışma/sorumluluk ve kültürel kimlik alt boyutları arasında pozitif yönlü orta düzeyde ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (sırasıyla; $r=0,61$ ve $p>0,05$, $r=0,53$, ve $p<0,05$, $r=0,66$ ve $p<0,05$, $r=0,49$ ve $p<0,05$, $r=0,69$ ve $p<0,05$). Katılımcıların sosyal uyum düzeyleri arttıkça yaşam doyum düzeyleri de artmaktadır. Bulgular özellikle Vatanseverlik, sosyal bağlılık ve sosyal dayanışma/sorumluluk değişkenlerinin yaşam doyumu üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Vatandaşlarını Bursa olarak tanımlamış katılımcılar, bölge halkı için kendilerini sorumlu hissetmekte ve bu durum yaşam doyumlarında olumlu yönde artış göstermektedir. Dolayısıyla çingenerin sosyokültürel uyumunun yaşam doyumlarını pozitif yönlü etkilediği görülmektedir. Yerleşik hayata geçen Çingenerde sosyal etkileşim düzeyinin daha yoğunlaştığı ve göçer yaşam sürenlere nazaran yerli halk ile etkileşimin arttığını çeşitli araştırmalar ortaya koymaktadır. Nitekim sosyal uyum bireylerin karşılıklı etkileşiminde pozitif yönde artış göstermektedir. Güven bağının oluşması, Bursa'nın yerel halkının Çingenerlere, Çingenerlerin de yerli halka bağlılığının artması yaşam doyumu açısından oldukça önemli bir faktördür.

Yaşam doyumu; boş vakitlerimizi nasıl değerlendirdiğimizden iş hayatımıza; evliliğimizden sosyal çevremize dek uzanan yaşamımıza göstermiş olduğumuz duygusal tepkiler olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda yaşam doyumu çok farklı boyutlarla ele alınabilecek bir olgudur. Yaşamın bir anlamı vardır ama bu anlam kişiden kişiye göre değişkenlik göstermektedir. Yaşam doyumu ile sosyal uyum değişkenlerinin birbirleri üzerinde pozitif yönlü anlamlı ilişkileri bulunmaktadır. Bir diğer deyişle; sosyal uyum arttıkça yaşam doyumu da artmaktadır. Sosyal uyumun alt boyutlarında bulunan; sosyal dayanışma, kültürel kimlik, sosyal bağlılık, vatanseverlik teker teker incelendiğinde hepsindeki artış yaşam doyumunu artırmaktadır.

Örneklem bulguları, ayrımcılığa maruz kalan ve zorluklar yaşayanlar olsa da, kendilerini bulunduğu çevre ile özdeşleştiren, komşuluk bağları ileri seviyede gelişmiş, toplumsal mekanlarda çalışma fırsatı bulmuş, sosyal aktivitelere katkı sunan, hatta memleketini Bursa olarak tanımlayanların yoğunlukta olduğunu ortaya koymaktadır.

Çingenerler, farklı kültürel ve sosyal yapıları olan bir etnik gruptur ve sosyal uyum süreçleri de diğer toplumlardan farklılık gösterebilir. Ancak, genel olarak çingenerlerin sosyal uyumunu sağlayacak ana nedenler şu şekilde değerlendirilebilir:

- 1. Toplumsal yapı:** Çingenerler genellikle aile tabanlı topluluklar oluştururlar ve en yakın akrabalarıyla birlikte yaşarlar. Aile bağları güçlüdür ve ailenin ahlaki, sosyal ve ekonomik desteği büyük

önem taşır. Bununla beraber toplumla tamamen güven bağı ile bağlanamadıklarından evlilikleri de aile yakınları arasında gerçekleşmektedir. Bir Çingene ancak bir çingene ile evlenmelidir ve bu mümkün olduğunca aynı statü ve aynı soydan olmalıdır. Eve herkes para getirmeli ve ekonomiye destek olmalıdır.

2. **Kültürel değerler:** Çingeneler, kendilerine özgü kültürel değerlere sahiptirler ve bu değerleri koruma eğilimindedirler. Geleneksel olarak, aile onurunun korunması, saygı, misafirperverlik, yardımlaşma ve sadakat gibi değerlere önem verirler. Yapılan araştırmada katılımcılar genelde kendilerine zarar verilmediği sürece insanlara dokunmadıklarını, kendi hallerinde yaşamaya kendi değerlerini korumaya adapte olduklarını bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra yerleşik Çingenelerin Türklere özgü yemek yaptıkları, Türk milletine olan saygıları, Türk bayrağına olan saygıları, Türklerin kültürel değerlerine de sahip çıktıkları araştırma bulguları arasında yer almaktadır. Vatansızlık bağlamında Türk kültürünü benimsedikleri ve buna bağlı olarak yaşam doyumlarının arttığı söylenebilir.
3. **Dil:** Sosyal etkileşim ve kültür aktarması için dil önemli bir faktördür. Çingeneler dil konusunda buldukları coğrafya ile iletişime girebilmeleri ve gerekli adaptasyonu sağlayabilmeleri için çaba sarf etmiş ve yeni dil öğrenmeye toplumsal uyumu sağlamaya çalışmışlardır. Araştırmada edinilen gözlemlerden bir tanesi de yerleşik Çingenelerin Türkçeyi etkin bir biçimde kullanmaları olmuştur. Anketler kolay iletişim sağlanarak doldurulmuştur. Buda Çingenelerin sosyal uyumlarının sağlanmasındaki etmenlerden bir tanesidir.
4. **Din:** Çingenelerin yazılı kaynaklarında kendilerine ait bir dinlerinin bulunmadığı, hangi coğrafyada yaşarlarsa genellikle oranın dinini benimsedikleri görülmektedir. Bursa'daki Çingeneler de genellikle yerli halk ile beraber dini hayatlarını yaşadıklarını, komşuları ile beraber ibadet ettiklerini belirtmişlerdir. Çingenelerin dini konuda uyum sağlamaya çalıştıklarını ve yaşam doyumlarındaki etmenlerden birinin de dindeki uyumları olduğunu söylemek mümkündür.
5. **Mesleki yapı:** Çingenelerin birçoğu geçimini zor ve niteliksiz işler yaparak sağlamaktadır. Hem geliri düşük ücretli hem de düzensiz işlerde çalışmak zorunda olan Çingeneler, genel olarak diğer insanların yapmaktan uzak durdukları ve sağlıksız iş koşulları olan mesleklerde çalışmaktadırlar. Bu meslekler, hurdacılık, kâğıt ve plastik atık toplayıcılığı, bohçacılık, dilencilik, inşaat işleri, davul/zurnacılık ve hamallık gibi mesleklerdir (Fırat, Açıkgöz 2020:

232). Bunlarla beraber müzisyenlik, seyyar satıcılık, kalaycılık, ayakkabı boyacılığı gibi meslekler yaygındır. Kadınlar arasında ise bohçacılık, müzisyenlik baskın meslekler arasında sayılmaktadır. Bu meslekler aracılığıyla birlikte çalışarak ve birbirlerine destek olarak sosyal uyumları güçlenebilir. Mesleki yapı sosyalleşmeyi etkileyen önemli unsurlardan biridir.

6. **Eğitim:** “Çingenelerin büyük bir çoğunluğu okuryazar değildir” (Fonseca 2020: 27). Çok azının zor şartlar altında olsa da okuyabildiklerini söylemek mümkündür. Sosyal hayatta birtakım dışlanmalar ile yüzleşmişler eğitim yaşantılarını olumsuz yönde etkilese de, gerek çağın koşulları, gerek ilköğrenimin tüm yurttaşlar için zorunluluğu, Çingene nüfusun çocuklarını öğretim süreçlerine katmasında etkili olmuştur. Özellikle göçebe yaşantılarını sürdüren ve kentlerin kenar mahallelerinde yerleşik yaşamlarını sürdüren Çingene nüfus için “eğitimden uzak durmak bir zorunluluk halini almıştır (Demirtaş 2019: 21) almışsa da, örneklemimiz dahilinde bu yoruma katılmak mümkün değildir.
7. **Ekonomi:** Çingenelerin sosyo-ekonomik durumlarının düşük düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik durum sosyal aktiviteden yaşam standartlarının iyileşmesine, barınmadan eğitime kadar etkileyici bir öneme sahiptir. “Okula göndermeme ya da gönderememe sorunsalının bir diğer nedeni de sosyo-ekonomik düzeyin düşüklüğüdür. Çingenelerin büyük bir kısmı yoksulluk içinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Giyecek ve yiyecek ihtiyacı tüm insanlarda olduğu gibi ilk sırada yer almaktadır” (Arayıcı 2008: 45).
8. **Barınma:** Bursa gerek iklim özellikleri gerek sanayileşmiş büyük bir şehir olması bakımından fazlaca göçmene ev sahipliği yapan bir şehirdir. Özellikle Çingeneler gecekondu mahallelerini tercih etmektedirler. Bu sebeple belediyeler kentsel dönüşüm ile kenti iyileştirmeyi, barınma koşullarını modernize etmeyi amaçlamaktadırlar. Çingenelere zaman zaman gecekondu dışında toplumsallaşma imkanı sunan sitelerde oturma fırsatı verilmiştir fakat Çingeneler kendi içlerinde bir hayat sürmeyi yeğlediklerinden birçoğu farklı gecekondu mahallelerinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Yerleşik kalmayı başarmış fakat tam anlamıyla toplumla entegre olamamış Çingene sayısı oldukça fazladır. Çevreyle aidiyet duygusunun oluşması ve güvenle bağlılığın sağlanması zaman alıcı faktörlerdendir bu da yerleşik olup gecekondularda iç içe yaşayan Çingenelerin durumunu özetlemektedir.

Çingenerin kendi aralarında sosyal dayanışmaları güçlü olduğundan diğer insanların kendilerine yönelik tutum ve davranışlarına karşı duyarlıdırlar. Başka insanlara olmuş olaylar karşısında kendilerini sorumlu tutan kendilerine veya yakınlarına bir zarar gelmiş gibi hisseden Çingenerin bağlılık düzeyleri yüksektir. Diğer yandan, Türk nüfusla birarada yaşayan Çingener günlük hayatlarında daha çok aidiyet duygusunu hisseden, daha tatminkâr, kendisini ve çevresini seven kişiler haline gelmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak da yaşam doyumları olumlu yönde etkilenmektedir. Bağlılık arttıkça yerleşiklik durumu da artmaktadır. Çingener bağlandıkça alışmakta, uyum gösterebilmekte ve yeni yerler arayışına girmekten vazgeçmektedirler. Araştırmada Çingenerin sosyal bağlılık ve vatanseverlik alt boyutlarının sosyal dayanışma ile ilişkisinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu ifadeyi kullanırken, Çingenerin Anavatanının Türkiye olmadığını altını çizmeliyiz. Kendisini Bursalı hisseden, kişilerin hem sosyal bağlılık düzeyleri hem de vatanseverliği yüksektir. Çingenerin sosyal uyumu ile yaşam doyumları arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Sosyal uyum düzeyleri arttıkça yaşam doyumları da aynı doğrultuda artmaktadır. Buradan hareketle Çingenerin toplumla bütünleşmesi ve sağlıklı iletişimlerin artması için sosyal etkileşimi artırıcı çalışmaların yapılması ve bu sayede yaşam doyumlarının olumlu derecede etkilenmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Altınöz, İ. (2019). *Çingeneler. İslam Ansiklopedisi, Gözden Geçirilmiş 2.b. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.*
- Andrews, A. P. (1989). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey.* Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- Arayıcı, A. (2008). *Avrupa'nın Vatansızları Romanlar. İstanbul: Kalkedon Yayınları.*
- Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin, 117*(3), 497.
- Bozkurt T. (2006). “*Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi*” Artakalanlar. Anadolu'dan Etnik Manzaralar. (Der: C. Suvarı). İstanbul: E Yayınları.
- Çetin, İ. (2012). *Gecekonduunun Mekan Sosyolojisi.* İstanbul: Yaba Yayınları.
- Demirtaş, İ. (2019). *Kırsal Alanda Yarı Göçer Çingenelerde Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar İlişkilerinin Analizi: Bolu Taşkesti Örneği.* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Dural B. ve Eseler B. (2017). “*Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çingenelerin Yerel Yönetim Mekanizmalarında Algılanırlık Durumu: Tekirdağ ve Bandırma Örneği*”. Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), 1-22.
- Fırat M. ve Açıkgöz R. (2020). “*Elazığ'da Yaşayan Çingenelerin Değişen/Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*”. Ekonomi Kültür ve Toplum Dergisi Özel Sayı 1(1), 229-248.
- Fırat, M. (2022). “*Geçmişten Günümüze Çingene Göçleri: Sosyo-Tarihsel Bir Bakış*”. İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı. ss. 36-52
- Fonseca, İ. (2020). *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları.* Çevirmen: Ö. İlyas, 2. Bas., İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Giddens A. (2005). *Sosyoloji.* Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Kaya Ç. (2023). *Çingenelerin Asya'dan Göçleri. Kitap Tanıtımı. Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 4. Sayı 1. (101-105).*
- Kılınçer Z. ve Dönmez B. M. (2013). “*Kültürel Kimlik' ve 'Kültürel Adaptasyon' Kavramları Çerçevesinde Malatya Romanlarının Müzik Pratikleri*”. Folklor Edebiyat, (74), 9-45.
- Marshall G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* Çev: O. Akinhay- D. Kömürcü. Ankara: Bilim Sanat Yayınları

- Macionis J. J. (2012). *Sosyoloji*. 13. Basımdan Çev. (V.Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Martinez, N. (1992). *Çingeneler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenelerin Kitabı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Murphy, E. (2001). *Student Mobility, Narrative in Europe: The New Strangers*, Routledge, Florence, USA.
- Önder, A.T. (2007). *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Haklarımızın Kökenleri ve Gerçekler*, 17. baskı, Ankara: Fark Yayınları.
- Özateşler G. (2013). *Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi. Cilt:2 Sayı:3 s:13-33.
- Özateşler, G. (2016). Çingene: Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Sönmez, K. (2008). "Kentsel Yenilemenin Fiziksel ve Sosyal Görünümleri: Bursa Kamberler Kent Parkı". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 203-223.
- Sözer, M. A. (2019). *Göç, Toplumsal Uyum ve Aidiyet*. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:14, Sayı:28. (418-431).
- Şimşek, R. (2020). *Toplumsal Uyum ve Din: Erzincan Üzümlü'de Yaşayan Ahıs-kalılar Örneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Şirin, A. N. (2012). *1989 göçü ve Sonrası Türkiye'de Yapılan Sosyolojik Araştırmalarla İlgili Değerlendirme*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yanıkdağ, T. (2021). *Türkiye'de Romanlar Ve Alt Kimlik Grupları: Etnodilsel Farklılıkların Kimliğe Yansımaları*. Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:1 (57-76).
- Yoors J. (1987). *The Gypsies*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.

HİLAFETİN TARİHÇESİ VE KALDIRILMASI

Mehmet Korkud AYDIN¹

İsmail EFE²

---

1 Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, korkudaydin@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1645-7825

2 Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, efe5772@gmail.com, ORCID:0000-0002-8958-6604

GİRİŞ

Günümüzde çok tartışılan kavramlardan biri olan halifenin Arapça karşılığı “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek, temsil etmek”tir. (Uludağ, 1997; 25; TDV İslam Ansiklopedisi 15, 1999; 299-300) Tasavvuf ve siyaset terminolojisi içinde kullanılmıştır. Siyaset terminolojisindeki karşılığı olarak “halife”, Hz. Peygamberden sonraki devlet başkanları için kullanılan bir sandır.

Hz. Muhammed (sav.) vefat ettiğinde tebliğ görevi son bulmuş ancak devletin ve toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için devlet başkanlığı görevinin sürdürülmesi konusunda görüş birliğine varılmıştı. Hz. Peygamberin vefatından sonraki süreçte halifelik Hz. Ebubekir’le başlamış ve ilk dönem “Hulefâ-yı Raşidîn” adıyla adlandırılmıştır. (Fayda, 2022; 35 vd.) Bu dönemde istişare ve danışma sonucunda halifelerin seçilip ona biat edildiği bilinmektedir. Kur’an-ı kerimde Hz. Muhammed’in ardından bir halife belirlenmesi gerektiği yönünde mutlak bir işaret olmamasına karşın; Hz. Ebubekir’in, Hz. Peygamberin yerine geçtiğini belirtmek için “halîfetü Resulillâh” unvanı kullanılmıştır (Suyuti, 2005: 81). Sahabe, Hz. Ömer için Peygamberin halifesinin halifesi yani “halîfetü halîfeti Resulillâh” unvanını kullanmaya başlamış; ancak unvanın uzun olması ve daha sonrakiler için de bir fazlasıyla söyleneceği için “emîrû’l-mü’minîn” şeklinde hitap etmişlerdi. (Avcı, 1998: 539 vd; Suyuti, 2005: 144 vd.)

Emevîler ve Hilâfet

Emevî hanedanı Muaviye ile birlikte başlamıştır. Hulefâ-yı Raşidîn döneminde toplanan şurada yapılan istişare sonucu halife seçimi gerçekleştirilmesine karşın Muaviye döneminde bu usulden vazgeçilmiş ve veliaht usulüne dönüştürülmüştür (Küçükaşçı, 2022: 55 vd.).

Tartışmalı bir şekilde halifeliği üstlenen ve önceki halifelerin aksine “halîfetullah” unvanını kullanan Muaviye kendisinden sonra oğlu Yezid’in halife olmasını ve idarecilerin ona biat etmesini istemiş, böylece halifelik saltanata dönüştürülmüştür. Hatta Muaviye ile birlikte halifeliğin sona erdiği ve hilafetin güç kullanmak suretiyle saltanata dönüştürüldüğü suçlamaları beraberinde gelmiş, dolayısıyla Emevî hilâfetinin meşruiyeti de İslâm tarihi içinde tartışılan bir konu durumuna gelmiştir (Avcı, 1998: 543 vd; Erdoğan, 2019; 16)

Veraset yolu ile halife olan Yezîd ile ardılı olan II. Muâviye dönemlerinde saltanat usulü pekiştirilmiş ve Emevî hânedanı İslam toplumu üzerinde baskın bir hâkimiyet ve otorite tesis etmiştir. Ancak bir oğlu olmayan II. Muâviye’nin ölmesi ile birlikte saltanatı elinde tutan aile değişmiş ve iktidar Süfyânîler’den Mervânîler’e geçmiş fakat saltanat sisteminde bir değişiklik olmamıştır.

Abbasîler dönemi

Emevî saltanatına karşı başlatılan ihtilalin önderi konumunda bulunan Ebu'l-Abbas Abdullah'a biad edilmesiyle hilâfet Abbasîlere geçmişti. Her ne kadar Abbasî hilâfeti Ebu'l-Abbas Abdullah ile başlatılsa da Abbasî saltanatı ve hilâfetinin kurucusu olarak kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr kabul edilmektedir. Kardeşinin ölümünden sonra iş başına geçen Ebû Ca'fer el-Mansûr, hilâfet merkezini Bağdat'a taşımıştı. İslâm toplumu nezdinde olumsuz bir etki yaratan Emevîlerin aksine Abbasîler hüsnü kabul görmüşlerdi. Bunda Hz. Peygambere nesep olarak yakın olmalarının da etkisi olmuştur. Ancak Abbasîler de Emevîler gibi hilâfette saltanat sistemini devam ettirmişlerdir (Avcı, 2022: 133 vd.).

Abbasîler dönemi, Türklerin hilafet makamını işgal eden isimlerle askeri ve siyasi ilişkileri geliştirdiği bir dönem olmuştur. Zira en geniş sınırlara ulaşılan dönemin Halifesi Harun Reşid'in hanımlarından biri Türk olup Halife Me'mun'un da annesi idi. Onun ölümünden sonra kardeşi Mutasım'ın da Türklerin desteği ile halife olduğu; O'nun ordunun önemli bir kısmını Türklerden oluşturduğu ve Samerra kentini kurarak hilâfet merkezini buraya naklettiği bilinmektedir. Bu dönemle birlikte Türkler, hilâfetle nüfuz mücadelesi içinde bir güç odağı olarak kendilerini kabul ettirmiş; hatta Halife Mütevekkilden itibaren halifelerin iktidara gelmeleri ve azledilmelerinde önemli rol oynamışlardır (Akbaş, 2021: 146).

Abbasî Hilâfeti, Büveyhoğullarının bölgede güç kazanmasına paralel olarak Büveyhilerin nüfuzu altına girmeye başlamıştır. Özellikle 945'te Bağdat'ı işgal etmeleriyle başlayan süreçte Büveyhoğulları Abbasî Hilâfetinde yaşanan iktidar mücadelesinde etkin rol oynamaya başlamışlardır. Bir takım siyasi gerekçelerle Şia inancına sahip olan Büveyhiler, Şii Fatimî Hilâfetini desteklememiş; siyasi geleceklerini ve iktidarlarını riske atmayarak Abbasî hilafetinin büyük çoğunluğu Sünni olan toplumdan aldığı desteğin de avantajını kullanarak iktidarlarını güçlendirmeyi tercih etmişlerdi. Özellikle "Emirü'l-Ümera" payesi verilen Muizzüdevle Ahmed'in, Müstekfi'yi gözlerini dağlattırarak etkisiz hale getirmesi ve Mutî'-Lillâh'ı halife tayin etmesine varan bir tahakküm süreci yaşanmasına karşın Büveyhilerin "Emirü'l-Ümera" makamına gelmeleri ile Abbasî hanedanından halifelerin bu makamda kalma süreleri uzayarak istikrar artmıştır.

Abbasîler üzerinde Büveyhiler tarafından sürdürülen ve neredeyse yüz yıl kadar süren eden baskı dönemi, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Bağdat'a 1055 senesinde gelişi üzerine son bulmuş ve Abbasî Hilâfeti için yeni bir dönem başlamıştı (Akbaş, 2021: 147 vd.).

Halifelik kurumunda saltanat usulü devam etse de Halife Kâim-Biem-rillâh dönemiyle birlikte görev, yetki ve sorumluluk bakımından halifelik yeniden şekillenmişti. Tuğrul Bey, halife tarafından "melikü'l-meşrik

ve'l-mağrib" ilân edilmiş, halifenin görevi, böylece hutbelerde Selçuklu sultanının ismini kendi adından sonra zikretmek ve Hükümdar tarafından hazırlanmış olan temliknâme ile menşurları onaylamak ile sınırlı kalmıştı. Devlet idaresi ile ilgili işler ve yetkiler de Selçuklu sultanına devredilmişti (Köymen, 1976: 41). Kimi tarihçiler, hilâfet kurumundaki bu değişimi İslâm dünyasında din ve devlet işlerinin taksim edilmesi olarak değerlendirilmektedirler ki, bu durumda halifenin dinî-mânevî, Selçuklu sultanının da dünyevî iktidarı temsil ettiği ifade edilebilir.

Selçuklu sultanları, Hilâfet kurumuyla olan ilişkilerinde halifelere karşı daima saygıyla yaklaşmış; Şii Fatımîlerle mücadele ederek onların İslâm dünyasındaki itibarlarının artmasına da hizmet etmişlerdir. Selçuklu Sultanları, Büveyhoğulları örneğinde olduğu gibi halifeyi değiştirmek yönünde bir harekette bulunmayarak İslâm dünyasının da takdirini kazanmışlardır. Tuğrul Bey'le başlayan Halife-Sultan güç paylaşımı, Sultan Sencer'den itibaren Selçuklu devlet merkezinin daha doğuya kayması ve Selçuklu taht kavgaları nedeniyle değişmeye başlamış; özellikle Halife Nasır Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak kaybedilen iktidarı yeniden ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak Halife Nâsır'ın ardılları onun başlattığı siyaseti devam ettirecek nüfuza sahip olamadıkları için, Abbâsî hilâfeti tekrar bölgedeki güçlerin himayesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul, 1194'te Hârizmşah Hükümdarı Tekiş'e yenilince, onun kontrolündeki ülkeler Hârizmşahların eline geçmiş bu kez de Abbâsîler ve Hârizmşahlar mücadele etmeye başlamışlardı (Yazıcı, 2002: 356; Köprülü, 1993: V, 270; Dursun, 1998: 35; Merçil, 2006: 193 vd).

Bu tarihlerde doğunun en büyük gücü haline gelen Moğollar da Cengiz Han yönetiminde yapılan başarılı Çin akımlarından sonra, Batı'ya doğru hareket ederek 1218'den itibaren İslâm coğrafyasını istilâ etmeye başlamışlardı. Nitekim Hârizmşahların yıkılmasının ardından da İran ile Irak coğrafyalarında Moğollar ile savaşabilecek güçte bir devlet kalmamıştı. Cengiz'in ölümünden sonra da Moğolların istilâları devam etmiş; torunu Hülâgû, Ocak 1258'de Bağdat'ı muhasara etmişti. Bağdat, Moğollar nezdinde barış teşebbüsünde bulunduyorsa da hiçbir olumlu sonuç alınmamıştı. Son Abbâsî Halifesi Müsta'sım, devlet erkânı ile birlikte teslim olmuş; ancak Hülâgû, teslim olanların hepsini idam ettirmiş ve beş asırdan beri İslâm dünyasının başkenti olan Bağdat tahrip edilmişti. İslâm şehirlerinin tamamında olduğu gibi Bağdat'ta da tarihin pek görmediği ölçüde vahşi cinayetler işlenmiş, ilmi kurumlar başta olmak üzere tüm kurumlar yerle bir edilmişti (Yıldız, 1998: 37; Tural 2017: 21 vd).

Moğollar, ancak 1260'da Aynicâlût'ta Memlük kumandanı Baybars tarafından durdurulabilmiş; bu savaş aynı zamanda Mısır'da hanedan değişikliğine de zemin hazırlamıştı. Zira Baybars bu zaferden hemen sonra

Memlûklü Kutuz'u katlederek tahta kendisi geçmişti. Sultan Baybars ilk iş olarak, Moğollar Bağdat'ı yıkarken Dımaşk'a kaçan Abbâsî Halifesi Zâhir'in oğlu Ahmed'i törenle Kahire'ye getirterek 09 Haziran 1261'de halife ilân etmiş ve ona biat etmişti. Dolayısıyla siyasî iktidarı için mânevî bir nüfuz kazanmıştı. Ayrıca üç yıllık bir kesintiden sonra Abbâsî hilâfeti yeniden ihya edilmiş oldu. Mısır'daki Abbâsî halifeleri Hâkim'in soyundan gelmişlerdi. İsimleri hutbelerde ve sikkelerde Memlûk sultanları ile birlikte zikredilen, yetkileri olmayan halifelerdi. Bunun dışında bazı Müslüman hükümdarlara hükümdarlık menşuru da göndermişlerdi.

Mısır'daki Abbasî Hilâfeti, Yavuz'un 1517'de Mısır'ı fethetmesi ve son halife III. Mûtevekkil-Alellah'ı beraberinde İstanbul'a getirmesiyle sona ermiştir.

Fatimî Hanedanı ve Şia Hilâfeti

Fâtımî Devleti, 909 yılında İfrîkiye'de kurulmuş, ardından Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da hâkimiyet alanlarını genişletmiştir. Siyasi anlamda da Abbâsî hilâfetine uzun süre rakip olmuştur (Aydın, 2018: 65; Azimli, 2005: 62 vd). Kendilerini Hz. Peygamberin kızı Fatıma'ya dayandırıp en önemli meşruiyet kaynağını İsmailiye mezhebinin inanç ve iddialarından almışlardır. Fatımîler'de "masum" kabul edilen "imam" yani halife kutsal bir özellik kazanarak, mutlak surette itaat edilmesi gereken kişiler haline gelmişlerdir. Fatımîlerin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'dir. Gelişip, genişledikleri dönemlerde başkentlerini Tunus yakınlarındaki Mansuriye'den Mısır'a hâkim oldukları dönemde Kahire'ye taşımışlardır.

Fâtımî halifeleri, Mehdî zamanında Abbasîlerin ve Sünnî Endülüs Emevîlerinin hükümdarlarını birer rakip olarak görmeye başlamışlar ve onlarla mücadele etmişlerdir (Seyyid, 1995: 237 vd). Bu rekabet ve mücadelenin en önemli gelişmelerinden biri Fatımîlerin kısa süreyle de olsa Bağdat'ta hâkimiyetlerini tesis etmeleri ve Fatimî hilâfeti adına hutbe okutturmalarıdır. Zira Bağdat'ta yaşanan iktidar değişikliğiyle ilgili gelişmeler, Büveyhilerin önemli komutanlarından olan ve Şia inancına sahip bulunan Arslan Besâsîrî ile Abbasî Halifesi Kâim-Biemrillâh arasında yaşanan sorunlardan kaynaklanmıştı. Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin Bağdat'a gelmesiyle Arslan Besâsîrî kısa bir süre Bağdat'tan uzaklaştırılmıştı. Fakat Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yenal'i takip ve tedip etmek amacıyla Hemedan'a gitmek için yola çıkması üzere Besâsîrî, Musul'u ele geçirecek tekrar 1058'de Bağdat'a girmiş, Fatımîlerin Halifesi Mustansır-Billah adına hutbe okutturmuş ve yaklaşık bir yıl Fatimî hâkimiyeti devam etmiştir (Akbaş, 2021: 151 vd).

Kardeşi İbrahim Yenal'ı Alparslan'dan aldığı yardımlarla etkisiz hale getiren Tuğrul Bey Bağdat'a yönelmiş, 1059'da Abbasî Halifesinin tekrar

Bağdat'a dönmesini sağlamıştı. Tuğrul Bey, daha sonra Besâsîrî'yi takibe koyulmuştur. Besâsîrî, 1059'da Kûfe civarında baskına uğratarak bertaraf edilmişti. Böylece Abbâsî Halifeleri üzerindeki Şî'î Fatimî hilâfetinin baskısı ortadan kalkmış oldu. Bu durum, Fatimî nüfuz ve hâkimiyeti adına önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştu (Birsin, 2018: 95).

Diğer önemli bir husus da Fatimî ordusundaki farklı etnik unsurlar arasındaki rekabetti. Türk, Berberî ve Afrikalılardan oluşan askeri güçler, devlet teşkilatında nüfuz mücadelesine girişmişlerdi. Özellikle Türklerin ön plana çıkmasından hoşnut olmayan diğer unsurlar 1020'den itibaren çıkan isyanlara ön-ayak olmuşlardı. Ayrıca Fatimî toprak sisteminde cari olan ikta sistemi de ülkenin uzak köşelerinde yarı bağımsız idarecilerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve devletin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Nitekim Berberî asıllı Zirîler, isyan edip bağımsızlığını ilan etmiş; bununla kalmayarak Abbasî halifesine biat etmişlerdi. Fatimîler de bir istila hareketine dönüşen Banu Hilal savaşıyla bütün Kuzey Afrika sahillerini yakıp yıkmışlardı. Bu olay da Fatimîlerin büyük ölçüde güç kaybetmesine sebep olmuştur.

Fatimî hilâfetinde sonun başlangıcı olarak görülen önemli bir hadise de, Fatimîlerin Suriye ve Doğu Akdeniz'de hâkim oldukları toprakları 1070'te Selçuklulara kaptırmış olmalarıydı ki bu durum da İslâm dünyasındaki nüfuzunu önemli ölçüde sarsmıştır. Bir diğer önemli gelişme de Haçlı seferi sonunda 1099'da başta Kudüs olmak üzere Filistin topraklarını Haçlı kontluklarına terk etmek zorunda kalmalarıdır.

Son Fatimî halifesi El-Adîd Lidinillâh tarafından Selahattin Eyyubi'nin "melik" ünvanıyla Mısır'da vezirliğe atanması, Şii Fatimî hanedanının da sonunu getirmişti. Vezareti elde ettikten sonra devletin kilit noktalarına kendi adamlarını yerleştiren Selahattin Eyyubi, Mısırın en güçlü idarecisi konumuna yükselmişti. Genç halifenin 21 yaşında ölümünden sonra kendi adına hutbe okutması ve Bağdat'taki Abbasî halifesine biat ettiğini açıklaması elde ettiği gücün bir göstergesi olmuştu. Bu olayla da Fatimî hanedanı ve hilâfeti sona ermiştir (Eymen, 1995: 232).

Endülüs Emevîleri Hanedanı ve Hilâfeti

Halife Hişam b. Abdülmelik'in torunu olan Abdurrahman ed-Dâhil, Abbasîlerin yaptığı katliamlardan kaçarak Endülüs'e sığınmış ve Endülüs'te bağımsız bir emirlik kurmuştu (Özdemir, 1995: 212 vd; Küskü, 2020: 118). 756-1031 tarihleri arasında varlığını sürdüren Endülüs Emevî hanedanı temsilcilerinin hangi tarihten itibaren hilâfet iddiasında bulduklarına dair farklı görüşler bulunmasına karşın kabul gören görüş III. Abdurrahman olarak bilinen Abdurrahman en-Nâsır'ın iktidarındır. O zamana kadar "Kurtuba Emirliği" olarak adlandırılan hanedanın adı, III. Ab-

durrahman'la beraber Endülüs Emevî Hilafetine dönüşmüştür (Hitti, 1970: 505 vd; Küskü, 2020: 125).

Hilâfet tarihi açısından yeni bir süreci de başlatmış olan III. Abdurrahman hem Endülüs hâkimiyetini güçlendirmek hem de Kuzey Afrika'da hızla gelişen Şîî Fâtımî hâkimiyetiyle mücadele edebilmek için 929 yılında kendisini “Nâsır-Lidînillâh” unvanıyla halife ilân etmişti. Endülüs Emevî emirliğinin Endülüs Emevî hilâfetine dönüşmesiyle birlikte İslâm dünyasında Abbâsî ve Fâtımîler'den sonra yeni bir halife daha ortaya çıkmıştır.

Endülüs Emevî hanedanı ve hilâfetinin hükümranlılığı, II. Hakem'in vefatından sonra zaafa uğramış, bu vaziyet İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un katledilmesine kadar sürmüştü. “Mansûr” lakabını ve 996'da da “el-Melikü'l-Kerîm” unvanını alan Hâcib İbn Ebû Âmir, siyasî iktidarı ve orduyu kontrol altında tutmuş olmasına karşın onun ölümünden sonra hızla zayıflayan Endülüs Emevî hanedanı ve hilâfeti 1031 yılında tarihe karışmıştır (Hitti, 1970: 554 vd).

Osmanlı Devleti ve Hilâfet

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı elde ederek Memluk hâkimiyetine son vermesiyle halifelüğün de Yavuz'dan itibaren Osmanlı hükümdarlarına geçtiği anlayışı, günümüze kadar devam ettirilen genel bir kabul olmuştur. Bu kabulde etkili olan bilgiler de XVIII. Yüzyıldan itibaren gündeme gelen bilgilerdir. Zira Yavuz Sultan Selim devri ile ilgili kaynaklarda hilafetin Osmanlı hükümdarlarına geçtiğine dair her hangi bir kayıt bulunmamasına karşın daha sonraki dönemlere ait kaynaklarda, Mısır'ın fethiyle birlikte Abbasilerin son halifesi olan III. Mütevekkil-Alellah'ın düzenlenen bir törenle hilâfeti Yavuz Sultan Selim'e devrettiğine dair kayıtlar söz konusudur. Bu tür kayıtların ilki M. d'Ohsson'un hazırlamış olduğu “Tableau General de l'Empire Ottoman” adlı kaynağın ilk cildinde yer almıştır. Bu bilgi, bugün dahi önemli bir referans olarak gösterilmektedir. Bu kayıtlar tevatürden ibarettir. Halife Mütevekkil'in hilafetten vazgeçerek bu makamı Osmanlı sultanına devrettiğine dair bilgilerin yanlış ve rivayetten ibaret olduğunu ünlü Türkolog ve tarihçi V. Vasili Barthold, 1912 yılında gündeme getirmiştir. Zira Halife Mütevekkil düzenlendiği söylenen devir törenine değil Yedikule Zindanına gönderilmiştir (Sümer, 1992: 696). Bu tür rivayetlerin Osmanlı Devletinin gerileme döneminde Osmanlı hükümdarlarının halife sanına meşruiyet kazandırılmak istenmesinden başka bir şey değildir. Çünkü Osmanlı hükümdarlarının, Abbasi halifesi tarafından kendilerine halife unvanı verilmesine ihtiyaçları yoktu. Zaten Osmanlı hükümdarları 1517'den önce de yaklaşık yüz elli yıldan beri kendilerine halife unvanı verilmesine alışmışlardı (Kayaoğlu, 1980: 148).

Osmanlı hükümdarlarının hilâfeti devralması yanında hilâfeti uhdesine alması ve kullanması da tartışma konusu olmuş; dönemim İslâm âlimleri “Osmanlı hükümdarlarının Kureyş kabilesine mensup olmadığı; dolayısıyla halife olamayacağı” yönündeki itirazlara cevap oluşturmakla meşgul olmuşlardır. Halbuki İslâmiyet’in yayılmasıyla, farklı zamanlarda farklı hükümdarlar hâkim oldukları topraklarda halife unvanını kullanmışlardı. Nitekim Osmanlı hükümdarları da Sultan I. Murad’dan itibaren söz konusu bu geleneğin bir tezahürü olarak “Zillullah-ı fi’l arz (Allahın yeryüzündeki gölgesi)” vb unvanları kullanmışlardır. Yavuz Sultan Selim Arap yarımadasının ve Mısır’ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden önce “halife” unvanlarını kullanmıştı (Sümer, 1992: 697). Dolayısıyla Osmanlı hükümdarlarının Kureyş kabilesine mensup olmasalar da İslâm dünyasında kabul görmeleri, meşruiyet kazanmaları önemlidir. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman zamanında bu yönde itirazların artması üzerine Sadrazam Lutfü Paşa, halifenin Kureyşli olması gibi bir zaruretin bulunmadığını söyleyerek Kanunî’nin “zamanın imamı” olduğunu, tüm Müslümanların da onun imamlığını tasdik ettiğini yazmıştır (Özcan, 1998: 546).

Osmanlı hükümdarlarının Yavuz Sultan Selim’den itibaren çağdaşı hükümdar, emir ve muhataplarıyla yaptıkları resmî yazışmalarda zaman zaman “halife” unvanını kullandıkları görülmekle beraber uzun bir süre Hilâfet kurumunun siyasi gücünü kullanmaya gerek görmemişlerdir. Ancak gerileme dönemiyle birlikte hilâfet makamının siyasi avantajlarını kullanmaya çalıştıkları da bir gerçektir. Osmanlı Devletinin sınırları dışında yaşayan İslâm dünyasını ilgilendiren uluslararası metinlerde Osmanlı hükümdarının hilâfet kurumunun meşru temsilcisi olduğunu kabul ve tescil eden kayıtlar mevcuttur. Nitekim Sultan III. Ahmed, 1727’de Afgan Kralı Eşref Han ile yaptığı bir antlaşma ile kendisini “bütün Müslümanların halifesi” olarak ifade etmiştir (İnalçık, 1970: 320).

Yine Osmanlı-Rus Harbinden (1768-1774) sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın 3. Maddesiyle, Kırım Hanlığının müstakil bir Hanlık olarak Osmanlı Devleti ile olan bağlarına son verilmesi ve Tatarlara hanlarını seçme hakkı tanınması ancak Kırım Hanlığının dinî bakımdan hilâfet kurumuna bağlı olduğundan hutbenin de Osmanlı padişahı adına okunması kabul edilmişti (Uzunçarşılı, 1978: 414 vd.). Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım, Osmanlı topraklarından koparılmış olmasına karşın Osmanlı Hilâfet kurumunun sınır ötesinde siyasi nüfuz alanını belirleyen ilk uygulama alanı olması ve bunun uluslararası bir antlaşma metninde yer alması bakımından önemlidir (Özcan, 1997: 40). Zira bu metinde Osmanlı hükümdarının “tüm Müslümanların halifesi” olduğu vurgusu öne çıkmıştır (Buzpınar, 2004: 122).

Osmanlı Hilâfet kurumunun uluslararası arenada siyasi bir boyut kazanması da sömürgecilik anlayışının gelişimine paralel olarak XIX.

Yüzyılda söz konusu olmuştur. Zira Avrupalı emperyalist devletler, sömürgelerindeki Müslüman toplumların dinî bakımdan Hilâfet kurumuna olan bağlılıklarından telâşa kapılmış ve zaman zaman Osmanlı Hilâfeti'ni müracaat edilecek bir merci olarak görmeye başlamışlardı. Örneğin “üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğu” olan İngiltere, Hindistan’daki Meysûr Sultanı Tîpû’nun Fransızlar ile kendilerine karşı iş birliği yapmasından korkarak III. Selim’e müracaat etmiş ve “Müslümanların imamı olarak” Tîpû’ya nasihatte bulunmasını istemiştir (Bayur, 1987: 206).

Osmanlı Hilâfet kurumunun İslam Dünyasındaki siyasi ve dini nüfuzunu ispat eden başka bir örnek de Buhara Hanı Haydar Şah’ın 1819’da Osmanlı Devleti’ne bağlılık yemini ederek durumu İstanbul’a bildirmesidir. Verilen cevapta Osmanlı hükümdarının “hâdimü’l-haremeyn” ve “halife” sıfatıyla bütün Müslümanların sığınacakları bir merci olduğu belirtilmişti. Yine Hollanda ile anlaşmazlık içinde bulunan Açe Sultanı Mansur, 1850 yılında İstanbul’a bir elçi heyeti göndererek Osmanlı tebaası olma talebini iletmış; Osmanlı sultanı Abdülmecid de Osmanlı Devleti’nin Açe üzerinde XVI. Yüzyıldan beri devam eden himayesini yenilediği gibi, Sultan İbrahim’in sultanlığını da onaylamıştı. Ayrıca Yemen Valiliğini de Açe ile ilgili konularda sorumlu kılmıştı (Özcan, 1998:547; Priatma, 2016: 49 vd.).

Hilâfet, I. Meşrutiyetin ilânıyla II. Abdülhamit döneminde yeni bir hüviyete bürünmüş, Kanun-ı Esâsinin 3. Maddesinde yer almıştır. Bu duruma göre II. Abdülhamid “dîn-i İslâm’ın hâmîsi ve bi’l-cümle tebea-i Osmâniyye”nin hükümdarı ve padişahı” olarak zikredilmiştir (Düstur-1, 1924: 25).

II. Abdülhamid’in tahta çıktığı tarihlerde Osmanlı Devletinin çözülme yılları olduğu düşünülürse II. Abdülhamid devleti ayakta tutabilmek ve sömürge devletlerine karşı toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla hilâfet anlayışını yeni bir zemine oturtmak zorunluluğunu duymuştu. Dolayısıyla Hilâfet ekseninde dünya Müslümanlarının birliğini hedefleyen İslâmcılık politikası da devletin resmî politikası haline getirilmişti. Bu anlamda İslam bir inanç olmasından ziyade bir siyasal birliktelik ideolojisi olarak gündeme gelmiş, Hilâfet merkezileştirilmeye çalışılmış ve evrensel bir kurum haline getirerek ülke dışındaki Müslümanların hâmîsi konumuna da getirilmek istenmiştir (Karal, 2011: 545; Karpat, 2012: 47 vd; Bozbaş, 2016:109). Bu doğrultuda Halife/Sultan II. Abdülhamid hem ülke içindeki Müslüman unsurların hem de sömürge devletlerinin boyunduruğunda yaşamaya mahkûm edilen Müslüman toplulukların dayanacağı siyasî ve dinî anlamda tek mercii konumuna gelmiş olacaktı. Nitekim II. Abdülhamid, Hindistan’dan Uzak-doğuya, Cava’ya kadar hususi adamlarını göndererek İslâm birliği düşüncesinin yerleşmesine önem vermişti. Hatta Ertuğrul Fırkateyni Aden, Cidde, Kolombo ve Bombay üzerinden Malaka Boğazından geçerek Singapur’a ve Japonya’ya gönderilmiş; böylece bu coğrafyada-

ki Müslümanların Osmanlı Hilâfetine olan sevgi ve bağlılığı da artmıştı (Yurdakul, 2015: 66; Kırkaya, 2019: 26 vd). Buna karşın II. Abdülhamit'in İslamcılığı, Avrupa tarafından Batı'ya karşı bir cihadın hazırlığı şeklinde görülmüş; Osmanlı Hilâfeti'nin geçerliliği tartışma konusu haline getirilmiştir. Özellikle İngiltere'nin Hindistan başta olmak üzere Ortadoğu Arap coğrafyasında Osmanlı hükümdarlarının halifeliğinin meşruiyetini sorgulayan propagandalar yaptığı bilinmektedir (Özcan, 1998: 548; Yıldırım, 2004:41 vd; Önder, 2019: 29 vd).

İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi, Fransa'nın Fas, Tunus ve Cezayir'i ele geçirmesi, İtalya'nın Trablusgarb'a göz dikmesi ve yayılma politikalarının zorunlu bir sonucu olarak II. Abdülhamid, ülkenin yüz elli yıldır devam eden denge politikalarında radikal değişiklikler yapmıştır. Yeni dönemde Türk-Alman yakınlaşmasıyla Almanya, Osmanlı dış politikasının yeni aktörü haline gelmiştir. Avrupa'daki bloklaşmaların belirginleşmesinden sonra Orta ve Uzak Doğu'da kendisi için nüfuz alanları yaratmak isteyen Alman İmparatoru II. Wilhelm, II. Abdülhamid'i ziyaret ederek bu yakınlaşmayı pekiştirmiştir.

II. Abdülhamid'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonraki süreçte de Hilâfet ve Osmanlı hükümdarının halifeliği konusu, önemli bir dış politika argümanı olarak ön planda yerini almıştır. Padişah V. Mehmed Reşad, Osmanlı Devleti'nin Dünya Harbine dahil olması ile birlikte İslâm dünyasının desteğini sağlamak amacıyla Cihâd- ekber ilân etmiş ve sancak-ı şerif altında dünya Müslümanlarının toplanması istemiştir (Tanin, 13 Kasım 1934; Kol, 2017: 72). 11 Kasım 1914 tarihinde ise Sultan V. Mehmed Reşad "Orduma ve Donanmama" başlıklı cihâd çağrısını askere hitaben yayınlamış ve Fetva Emni Hıdır Efendi beş maddelik bir metinden oluşan bir fetva hazırlamıştı. Fetva 14 Kasım tarihinde İstanbul Fatih Camii'nde okunmak suretiyle halka duyurulmuştu. Ancak ne cihat çağrısı ile ne de söz konusu fetva ile beklenen etki oluşmamıştı. Zira İngiltere, Fransa ve Rusya, kendi hâkimiyetleri altında yaşayan Müslümanlar üzerinde etkili olmuşlar; bu toplulukların büyük oranda kendi saflarında savaşa katılmalarını sağlamışlardı (Ünalp, 2015: 345 vd.).

Osmanlı Hilâfetiyle Müslümanların bağlarının çözülmesinde yaşanan kritik süreç ise Hicaz emiri Şerif Hüseyin ile başlamıştı. Şerif Hüseyin, 1915'te Suriye Arap topraklarında Osmanlı yönetimine karşı isyan başlatmak için İngilizlerle görüşmeye başlamıştı. İngiltere'nin Mısır'daki yüksek komiseri Henry MacMahon ile yazışmalarında bağımsız bir Arap devletinin İngiltere tarafından tanınacağı vaadini almıştı (Umar, 2016: 343; Köse, 2014: 81 vd.). Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah da Mekke'de İngilizlerle görüştüğünden sonra 1916'da İngilizlerin himayesinde isyan etmişti. Diğer oğlu Faysal da yine İngilizlerin yardımıyla Şam bölgesini ele geçirip kendisini Şam Valisi ilan ettirmişti. Savaşın bundan sonraki seyri içinde

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki hakimiyeti de Kutsal yerlerdeki son savunma kalesi olan ve “Çöl Kaplanı” Fahreddin Paşa tarafından savunulan Medine'nin Mondros Mütarekesi hükümlerine göre 10 Ocak 1919'da teslimi ile sona ermiştir (Sonyel, 1972: 340; Barlak, 2016: 36).

Sonuç itibarıyla Hilâfet ekseninde takip edilen politikalar ve halife-nin manevi gücüyle I. Dünya Harbinde dünya Müslümanlarından gerekli destek sağlanamadığı gibi ülke sınırları içinde yaşayan Arapların ayrılıkçı isyanlarının önüne de geçilememiştir. Hatta Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi ile büyük savaştan çekilmiş ve bütün hayat damarları kesilmiş; ülkenin büyük bir bölümü işgale uğramıştır.

Yeni Türk Devleti ve Hilâfet Kurumu

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesiyle 600 yıldır devam eden Osmanlı saltanatı bir bakıma fiilen sona ermişti. Ancak Anadolu'da başlayan Milli Mücadele harekâtı ve bu arada Ankara'da kurulan TBMM, dönemin şartları gereği İstanbul ile ilişkilerini devam ettirme zorunluluğu hissetmişti. Bu süreçte öncelikli olarak yurdun işgallerden kurtarılması için savaşıldığından saltanat makamına karşı bir yaptırım düşünülmeyeceği gibi işgal edilen hilâfet ve saltanat merkezi İstanbul'un ve bu arada Osmanlı halifesi ve padişahı Vahdeddin'in yabancı esaretinden kurtarılacağı vurgusu öne çıkmıştı. Dolayısıyla bu söylem içinde Osmanlı Devleti ve saltanatı 1 Kasım 1922 tarihine kadar mevcudiyetini devam ettirmişti. TBMM'nin kuruluş gerekçesi de bu ekseninde oluşmuştu (Hakimiyet-i Milliye, 1920: 25-2).

Yine aynı düşünceleri, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de 24 Nisan 1920 tarihli söyleminde de görebilmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, bu konuya dikkat çekerek “Saltanat makamında olan Padişahımız aynı zamanda hilafet makamında olmak itibarıyla İslam cumhurunun da başıdır. Mücadelemizin birinci amacıysa hilafet ile saltanat makamlarının birbirinden ayrılmasını amaçlayan düşmanlarımıza milli iradenin bu duruma karşı olduğunu göstermek ve mukaddes makamları yabancıların esaretinden kurtarmak ile ulü'l-emrin yetkilerini düşmanın tehdit ve zorlamasından azade kılmaktır” dedikten sonra her türlü baskıdan kurtulduktan sonra TBMM'nin düzenleyeceği yasal esaslar dairesinde konumunu alacağını söylemiştir (TBMM, 2021: 101).

Türk İstiklâl Harbinin kazanılmasından sonra Lozan arefesinde saltanatın kaldırılması gündeme gelmiş ve bu noktada Hilâfet konusunda da sorunlar ortaya çıkmıştı. Bilindiği gibi Çağrıcı devletler, Barış Konferansına, İstanbul Hükümeti ile TBMM. Hükümeti'ni birlikte davet etmişlerdi. İngiltere ve müttefikleri, Londra Konferansında olduğu gibi iki hükümet arasında var olan fikir ayrılıklarından faydalanmak istemişlerdi. Nitekim

27 Ekim 1922 tarihinde ilgili makamlar tarafından yapılan çağrılar üzerine İstanbul Hükümeti, hazırlıklara başlayarak Konferansa gidecek isimleri seçmişti. 29 Ekim 1922 tarihinde ise Tevfik Paşa, TBMM Başkanlığı'na bir de telgraf çekmiş ve düzenlenecek konferansta hangi hükümetin nasıl temsil edileceği konusunda işbirliği yapılmasını istemişti. Başvekil Tevfik Paşa'nın söz konusu telgrafı TBMM'de ciddi bir huzursuluğa sebep olmuştu. (Aydın ve Aydın, 2011: 301).

Tevfik Paşa'nın talepleri, 30 Ekim'de Meclis'te okunmuştu. Ardından Antalya mebusu Rasih Kaplan ve yirmi kadar milletvekili bu konuyla ilgili tepkilerini gösteren konuşmalar yapmışlardı. Tepkinin boyutu oldukça büyüktü. Öyle ki bazı milletvekilleri İstanbul Hükümeti üyelerini vatana ihanet ile suçlamışlar ve bu kimselerin yargılanmalarını istemişlerdi (Atatürk, 2005: 467)

Mecliste konu ile ilgili tartışmalar sürerken Sinop mebusu Dr. Rıza Nur'un başı çektiği 80 kişilik bir milletvekili grubu meclis başkanlığına altı maddelik bir kanun teklifi sunmuşlardı. Söz konusu teklifte; Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığı ve yeni Türkiye Hükümeti'nin, O'nun doğal mirasçısı olduğu hatırlatılmıştı. Ardından da Saltanatın hilâfetten ayrılması ve saltanatın kaldırılması istenmişti.

M. Kemal, gerek Müdafaa-i Hukuk grubunda, gerekse de TBMM'de gerçekleştirilen görüşmelerde saltanatın kaldırılması yönünde oldukça uzun bir konuşma yapmıştı. Mustafa Kemal Meclis konuşmasında; Türk ve İslam tarihlerinden çeşitli örnekler vermiş ve hilâfet ile saltanatın pek ayrılabileceğini, millî egemenlik ve saltanat makamının TBMM'nin uhdesinde olması gerektiğini vurgulamıştı. Komisyonlarda yapılan tartışmalardan sonra saltanatın kaldırılışıyla ilgili bir tasarı hazırlanarak TBMM.'ye havale etmişti. İki maddelik tasarıda; kaynağı Millî irâdeye olmayan hiçbir kuvvetin ve kurulun asla kabul edilmeyeceği ve Misâk-ı millî sınırları içerisinde TBMM Hükümetinden başka bir hükümet şeklinin tanınmayacağı vurgulanmıştı. Ayrıca, kişisel hâkimiyete dayanan İstanbul'daki hükümeti de 16 Mart 1920 tarihinden itibaren fiilen yok olduğu vurgulanmıştır. Hilâfetin de Osmanlı hanedânına ait bulunduğu, halifelik makamına TBMM tarafından Osmanlı hanedânın ilmen ve ahlâken en makbul ve en iyisinin seçileceği ayrıca yeni Türk Devletinin Hilâfet makamının yasal dayanağı olduğu ifade edilmişti (Atatürk, 2005: 468: TBMM, 1943: 486 vd).

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de oylanan tasarı, Rize mebusu Ziya Hurşit Bey'in olumsuz oyuna karşılık oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bu suretle Vahdeddin, "padişah" sanını kaybetmiş, "halife" unvânıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonra 4 Kasım 1922 tarihinde de A. Tevfik Okday Paşa istifa dilekçesini Vahdeddin'e sunmuş,

alınan bu son kararlar da Osmanlı Devleti ve hükümeti tarihe karışmıştır (Özsoy, 1999: 497; Turan, 1998: 281).

Vahdeddin, saltanatın kaldırılması üzerine, 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'da bulunan İngiliz yüksek komiseri Harrington'a mektup yazmış ve hayatından endişe ettiği gerekçesi ile yardım istemişti. Vahdeddin'in mektubunu "Halife-i Müslimîn" imzasıyla yazmış olması ve İngiltere'ye iltica etmek istemesi, kendisi ile ilgili günümüzde dahi devam eden tartışmaları da ortaya çıkarmıştır (Bıyıkoğlu, 2000: 51 vd). İngilizler, bu isteğe olumlu cevap vermiş, Vahdeddin'i güvenli bir bölgeye götürmek için harekete geçmişlerdi. Vahdeddin, yanında bulunan dokuz kişiyle birlikte 17 Kasım sabahı saat 06.00'da Tophane rıhtımına gelmiş, burada İngilizlerin Malaya Zırhlısına binerek ülkeyi terk etmişti (Küçük, 1999: 427); Hülagü, 2010: 142; Sonyel, 2007, 197.)

Ankara hükümetinin temsilcisi sıfatıyla İstanbul'da bulunmakta olan Refet Bele, Vahdeddin'in ülkeyi terk ettiğini Ankara'ya bildirmiş, 18 Kasım 1922'de TBMM'de yoğun bir gündem yaşanmıştı. Vahdeddin'den sonra halifelik makamının boş kalmaması adına, Osmanlı ailesinden uygun özelliklere sahip birinin TBMM tarafından halife seçilmesi bir zaruret olarak görülmekteydi. 18 Kasım 1922'de gerçekleştirilen meclis oturumunda, Konya mebusu ve Şer'îye Vekili Vehbi Efendi, aynı zamanda halife unvanına da sahip olan Vahdeddin'in kaçtığını belirttikten sonra İslâm âleminin reisi olarak tanınan bir kişinin düşman bir memleketin koruma zırhı altına girmesinin ve yine düşmana ait olan bir gemi ile ülkeyi terk etmesinin Müslümanlar adına aşağılayıcı bir durum yarattığını, haliyle boş kalan hilâfet makamı için tüm İslâm âlemini temsil edebilecek bir kişiyi halife seçip ona biat edilmesinin "vâcib" olduğunu belirtmişti (TBMM ZC, I/24:564).

TBMM Başkanı, hilâfet makamının boş kalmış olduğuna dair fetvayı okutarak, Vahdeddin'in halifelikten azledilmesini oylamaya sunmuş ve bu öneri oy birliği ile kabul edilmişti. Ardından da yeni halifenin seçilmesi için oylamaya geçilmişti. Oylamaya 163 milletvekili katılmış olup dokuz milletvekili çekimser kalmış, 148 milletvekili ise Abdülmecid Efendi'ye oy vermişlerdi. Ayrıca oylamada Selim Efendi'ye 3, Abdürrahim Efendi'ye ise 2 kişi oy vermişti (TBMM ZC, I/24, s. 565). M. Kemal Paşa, 19 Kasım 1922 tarihinde seçim sonucunu Abdülmecid Efendi'ye yazılı olarak iletmiş halife seçildiği bildirmişti. Ayrıca İstanbul'da Halife için 24 Kasım 1922'de biat töreni hazırlanmıştı (Kalemlî, 280: 690).

Abdülmecid Efendi, "halife-i müslimîn ve hâdimü'l-haremeyn eş-şerîfeyn" unvanını kullanmasına, cuma selâmlığında hil'at giymesine ve Fâtih Sultan Mehmed gibi benzer bir sarık takmasına izin verilmesini istemişti. Yine İslâm dünyası için hazırlayacağı beyannâmede Vahdeddin hakkında bir şey yazmak istemediğini bildirmişti. Abdülmecid Efendi'nin

bu istekleri içinde “halife-i müslimîn” ile birlikte “hâdimü’l-haremeyn eş-şerifeyn” unvanını kullanabileceği, ancak Fâtih gibi bir kıyafeti giymesinin kesinlikle söz konusu olamayacağı ve Vahdeddin’in adını anmasa bile onun sebep olduğu olumsuzluklardan mutlaka bahsetmesi gerektiği cevabı verilmişti. Abdülmecid Efendi bu cevaptan birkaç gün sonra kendisinden beklenen bildiriği yayımlamış, ancak Ankara’nın hoşuna gitmeyecek şekilde gösterişli bir merasim ile halifeliği üstlenmişti (Kalemlî, 2018: 685; Özcan, 1998: 550).

Halife seçiminin ardından bazı kimselerin Abdülmecid’e yönelik yaklaşımları Ankara’da rahatsızlığa sebep olmuştu. Zira bu kimseler Abdülmecid’e bir padişah gibi yaklaşmışlar ve O’nu Meclis’in üstünde tutmuşlardı. Bu durum halifelik kurumuyla ilgili tartışmaları artırmıştı. Örneğin, İstanbul’da TBMM temsilcili olarak bulunan Refet Bele’nin Abdülmecid’e “Konya” adlı beyaz bir at hediye etmesi, M. Kemal’i oldukça sinirlendirmişti. Ayrıca, Halife Abdülmecid Efendi’nin yapılan anlaşmaya sadık kalmaması ve aykırı davranışlar geliştirmesi de bu tartışmayı alevlendirmişti. Abdülmecid Efendi, Halife olarak tanındığı biat töreninden sonra teşekkür telgrafını TBMM Başkanlığı yerine “Ankara’daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” diye çekmiş ve imzasını da “Halife-yi Resullullah Hadimü’l-Haremeyni’ş-şerifeyn Abdülmecid bin Abdülaziz Han” diye atmıştı. Halbuki kendisine “Halife-i Müslimin” veya “Hadimü’l-Haremeyni’ş-şerifeyn” şeklinde imza atması ve saltanatı hatırlatan unvanları kullanmaması bildirilmişti (Cebesoy, 2007: 219). Ayrıca Abdülmecid Efendi, Halife olarak tayin edilmesinden iki ay sonra bir padişah gibi sakallarını tam boy uzatmış, tüm nişanlarını takmış ve Eyüp Camii’ndeki Cuma namazlarından birine Halifelik nişanları ile katılmıştı. Abdülmecid Efendi’nin tüm bu davranışları halifelikle ilgili tartışmaların büyümesine sebep olmuştur (Aydın ve Aydın, 2011: 309).

Konu ile ilgili huzursuzlukları artıran bir başka olay ise, M. Kemal Paşa’nın Ege gezisine çıkmasından bir gün sonra Afyonkarahisar mebusu Hoca Şükrü Efendi ve İskilipli Atıf Efendi’nin yayınlamış oldukları halifelik konulu risâlelerdir. Hoca Şükrü Efendi, “Hilâfet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi” adıyla yayınladığı risâlede “Halife Meclisin, Meclis Halifenidir” fikrini işlemişti. Yine, İskilipli Atıf Efendi, İslâm Yolu adlı bir risâle yazmış ve halife için “peygamberin vekili ve halkın padişahı” tanımlamasını yapmak suretiyle O’nun din işleri ile birlikte dünya işleriyle de uğraşması gerektiğini savunmuştu. Bu risâlelere cevap vermek için ise aralarında Ziya Gökalp’in de bulunduğu bir heyet tarafından “Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye” isimli bir kitapçık yayınlanmıştı (Turan, 2005: 54 vd).

Halifelik ile ilgili önemli bir kriz de İstanbul’da yayın yapan gazetelerin başyazarları ile Hükümet arasında yaşanan mektup krizidir. 24

Kasım 1923 tarihinde Hint Hilafet Komitesi'nden Ali Ağa Han ile Emir Ali, Ankara'ya Halifenin durumu ile ilgili bir mektup göndermişlerdi. İki isim mektupta; kendilerini Türkiye'nin dostları olarak tanıtmışlar ve Halifelik makamının o esnadaki durumunun belirsizliğinden ve Abdülmecid Efendi'nin dışlanmasıyla duydukları üzüntüyü bildirmişlerdi. Lakin söz konusu bu mektup, ilginç bir şekilde Başbakan İsmet Paşa'dan önce İstanbul gazetelerinin eline geçmişti. İkdâm, Tanin ve Tevhîd-i Efkâr Gazeteleri 5-6 Aralık 1923 tarihlerinde bu mektubu yayımlanmışlardı (Öke, 1991: 99; Tuncay, 1987:77 vd). Bazı çevrelerce "İngiliz Hükümetinin Kalemi" olarak tanıtılan Emir Ali ile "Britanya ajanı" diye sunulan İsmailiye Mezhabi'nin lideri Ali Ağa Han'ın yazmış oldukları mektubun içeriği ve mektubun Ankara'ya ulaşmadan önce İstanbul'da ki gazetelerde yayımlanması büyük bir gerginlik yaratmıştı (Aydın ve Aydın, 2016, 311)

Mektubun gazetelerde yayımlanmasının ardından İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkiler iyiyeye gerginleşmiş ve sorumlu tutulan gazetecilerin yargılanmasına karar verilmişti. İstanbul'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu doğrultusunda bir İstiklal Mahkemesi kurulmuş, İkdâm, Tanin, Tevhîd-i Efkâr ve Vatan Gazetelerinin başyazarları yargılanmıştı. Böylece M. Kemal, muhalif İstanbul basınına bir gözdağı vermişti (Atay, 1969: 183). Bununla birlikte yargılananlar beraat ettirilmişlerdi.

Abdülmecid Efendi'nin 22 Ocak 1924 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği mektup Halifelikle ilgili tartışma yaratan son gelişme olması bakımından önemlidir. Halife Abdülmecid Efendi mektubunda; yüksek rütbeli memurların İstanbul'a geldiklerini kendisini ziyaret etmediklerinden şikayet etmiş ve Halifelik'in bütçesinin arttırılmasını talep etmişti.

M. Kemal de Halife'nin tüm uyarılara rağmen ısrarla bir padişah gibi davrandığını, Cuma merasimleri düzenlediğini, yabancı diplomatlara memurlar göndermek suretiyle ikili ilişki kurmaya çalıştığını belirtmiş ve bu durumu sert bir dille eleştirmişti. Ayrıca; "Hilâfet makamı ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır...Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dinî ve ne de siyasî bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur...Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Maksat, gösterişli ve debdebeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. 'Hilâfet Hazinesi' ile ne demek istendiğini anlayamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz...Türkiye Cumhuriyeti safasatlarla varlığını ve istiklâlini tehlikeye atamaz. Bizce, hilâfet makamı olsa olsa tarihî bir hâtıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî hey'etlerin kendisiyle

görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür...Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir." Şeklindeki sözleri ile konuyla ilgili tartışmaya da son noktayı koymuştu (Atatürk, 2005: 570 vd).

M. Kemal, bu yazışmaları yaptığı esnada Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte askeri bir tatbikat için İzmir'de bulunmaktaydı. İsmet Paşa ile Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da daha sonra konuyu Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gelmişlerdi. Burada yapılan toplantı sonucunda Hilâfetin kaldırılması konusunda bir görüş birliği sağlanmıştır. Ayrıca toplantıda Şer'iye ve Evkâf Vekâletini kapatmak suretiyle eğitim ve öğretim işlerini birleştirmeye de karar verilmişti. 23 Şubat 1924'te Ankara'ya dönen M. Kemal, gerekli gördüğü kimselerle görüşerek İzmir'de alınan kararları bildirmişti (Aydın ve Aydın, 2016: 310 vd.)

Hilâfetin kaldırılması konusu, Halk Fırkası Grup toplantısında 2 Mart 1924 tarihinde görüşülmüş ve Hilâfetin kaldırılması ile ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmıştı.

3 Mart 1924 tarihinde Meclis'te yapılan birinci oturumda Urfa Milletvekili ve eski Meşâyih Meclisi Başkanı Şeyh Saffet Efendi ile 53 milletvekilinin imzalarını taşıyan kanun teklifinde; "Hilâfet'in kaldırılması ve Osman oğulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması" hükmü yer almaktaydı.

Hilâfet' meselesi Meclis'te görüşülürken konuyla ilgili bir takım tartışmalar da yaşanmıştı. Kimi mebuslar Hilafetin kaldırılmaması hususunda ateşli konuşmalar yapmışlardı. Tartışmaların büyümesi üzerine dönemin Adalet Bakanı Seyyit Bey, Hilafetin tarihçesi hakkında bir konuşma yapmış ve kaldırılması hususunda görüşlerini bildirmişti (TBMM, 1994:313 vd.). Hilafetin artık dini bir kurum olmadığını ve tarihi- siyasi bir kurum haline geldiğini savunan Seyyit Bey'in ifadeleri konuya muhalif olan milletvekillerinin fikirlerini de etkilemişti. "Hilâfetin ilgâsı ve Hanedân-ı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Haricine Çıkarılması Hakkındaki Kanun" oylamada hazır bulunan 158 milletvekilinden 157'sinin desteği ile kabul edilmişti (Genç, 1998: 10; Erüreten, 1999:41 vd.).

Halifeliğin kaldırılması üzerine, Abdülmecid Efendi ve ailesi 4 Mart 1924 tarihinde sabah saat 05.00 sularında Çatalca İstasyonuna götürülerek trene bindirilmişti. Yetkililer Abdülmecid Efendi'yi halkı galeyana getirmeden İstanbul'dan göndermek istemişler ve bu konuda başarılı olmuşlardı. Abdülmecid Efendi Türkiye'den ayrılırken şunları söylemişti: "Millete duacıyım. Şimdilik İsviçre'ye gidiyoruz. Yabancı ihtiraslara alet olmaya- cağım"

Abdülmecit Efendi yurt dışına gönderilirken kendisine ve ailesine 15 bin lira, sultanlara ve şehzadelere 1000'er lira ödenmiştir. Ayrıca Abdülmecit Efendi ve ailesinin İsviçre'ye kadar sürecek yolculuklarının masrafları ile ülke dışındaki ihtiyaçları konusunda lazım gelen harcamalar da Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanmıştır (Yücel, 2017: 487).

Abdülmeccid Efendinin yurt dışına çıkartılması sonrasında çeşitli yerlerde Hilâfet tartışması devam etmişti (Macit, 2018: 840 vd; Menküç, 2017:178). İslam dünyasında en ciddi tepki Hindistan Müslümanlarından gelmişti. Bu dönemde halifenin Kureyşli olmasının bir zaruret olduğu yönündeki tartışmalar da tekrar gündeme gelmişti. Bu şartlar altında Arabistan Kralı Hüseyin'in Halife seçilmesi gündeme gelmiş ve konu dünya basınında da tartışılmıştı. Ne var ki Türk hükümeti almış olduğu karar doğrultusunda meseleye tekrar ilgi göstermemiş ve tüm tartışmaların dışında kalmıştı (The Evening Star, 1924: 2; Seward Daily Gateway, 1924: 1).

SONUÇ

Hız. Muhammed'in vefatının ardından, İslam devletinin başkanı ve Müslümanların liderinin seçimi gündeme gelmiş ve Hız. Ebubekir, ilk Halife seçilmiştir. Böylece "Dört halife dönemi" olarak adlandırılan dönem başlamış ancak bu dönemde Araplar arasında yaşanan siyasi kavgaların bir sonu olarak Halifelik makamı siyasallaşmıştır. Nitekim Halifeliğin Muaviye'ye geçmesi ile birlikte bu siyasallaşmanın gizlenmesine de gerek kalmamıştır.

Halifelik Emeviler ile birlikte istişare ve seçim yapılmadan, veraset yolu ile babadan oğula geçen bir makam haline gelmiştir. Hanedanların yıkılması ile birlikte Halifelik ünvanının el değiştirmesi de bu yol ile kolaylaşmıştır. Nitekim Emevilerden sonra Abbasiler ve Fatimiler de halifelik ünvanını kullanmışlardır.

Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte, İslam tarihi şüphesiz önemli ölçüde değişmiştir. Bu durum aynı zamanda İslam dünyasının güç kazanması anlamına da gelmektedir. Nitekim Türk hükümdarları zamanla Halife'nin koruyucusu konumuna gelmişlerdir. Şüphesiz bu koruyuculuk zamanla Halifelerin Türk hükümdarları tarafından yönetilmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı'nın Mısır seferi ile birlikte, Halifeliğin durumu bir kez daha değişmiştir. Yavuz'un Mısır'ı fethetmesi ile birlikte bu ünvanın Osmanlı hanedanına ve dolayısı ile Türk milletine geçtiği kabul etmektedir. Ancak Osmanlı hükümdarları bu dönemde hâlihazırda kendilerini "İslam'ın koruyucusu" olarak kabul ettikleri için bu ünvanın üzerinde çok durmamışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine kadar da böyle devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecinde devlet adamları, hem ülke sınırlarında ki Müslüman unsurları bir arada tutmak hem de emperyalist devletlerin sömürsü altında yaşayan Müslüman unsurları dış politikada bir denge unsuru haline getirmek için, Halifelik unvanını ön plana çıkarmışlardır. Osmanlı Hükümdarları arasında Halife unvanını en etkili şekilde öne çıkaran isim ise II. Abdülhamit'tir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin İslamcılık politikasını da uyguladığı dönemdir.

I. Dünya Savaşı'nın patlaması Halifelik makamı ile ilgili kritik günlerin başlamasına da sebep olmuştur. V. Mehmet Reşat, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Halife unvanı ile cihat ilan ederek, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi yayılmacı ülkelerin kontrolünde yaşayan Müslümanları savaşa davet etmiştir. Ancak bu çağrı İslam dünyasında genel olarak bir karşılık bulmamıştır. Hatta Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizler ile işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne isyan etmesi üzerine, Halifelik ile ilgili geliştirilen politikaların iflas ettiği de görülmüştür.

Halifelik makamına en fazla bağlılık gösterenlerin Hindistan Müslümanları olduğu anlaşılmaktadır. Bu topluluk İngilizlere karşı giriştikleri genel grevlerle ve yardım kampanyaları ile Milli Mücadele hareketine büyük bir destek vermişlerdir.

I. Dünya Savaşı ve ardından Türkler için bir varlık- yokluk avgası olan Milli Mücadele dönemi, Osmanlı Hanedanı'nın ve Halifeliğin yıpranmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti her şeyini kaybetmiş ve Türk milleti Anadolu'da bir istiklal kavgasına girişmiştir. Buna karşılık Saray çevreleri, Milli Mücadele hareketine karşı düşmanca bir politika takip etmişlerdir. Bu durum, Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Saltanat makamının kaldırılmasını da beraberinde getirmiştir.

TBMM'nin Türk milletinin tek temsilcisi haline geldiği bu dönemde, Osmanlı Hanedanı varlığını bir süre Halifelik unvanı marifetiyle sürdürmüşlerdir. Ancak son Halife Abdülmecid Efendi etrafında gelişen siyasi çekişmeler, bu sürecin kısa sürmesine sebep olmuştur. Neticede Hilafet 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından kaldırılmış ve Osmanlı ailesi sürgüne gönderilmiştir.

Halifeliğin kaldırılması ve sonrasında yaşananlar dünya genelinde merakla takip edilen bir konu olmuştur. Ancak Türkiye, bir yeni düzen çalışması döneminde olduğu için bu tartışmalardan itina ile uzak durmuştur. Halifeliğin devam etmesi hususunda Arap dünyasında bir takım çalışmalar yaşanmış olsa da, bu çalışmalar herhangi bir sonuç vermemiştir.

KAYNAKÇA

- “Beyanname-i Hümayun Suretidir”, Tanin, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914)
- Akbaş, Murat. (2021). Selçukluların Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri ve Halifelik Mefkûresi Bağlamında Bağdat’a Yönelik Faaliyetleri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 14, 137-178
- Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.(1998) Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, (Hazırlayan ve Sadeleştiren: Reşat Genç), Ankara
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2005). Nutuk (1919-1927), (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara
- Atay, Falih Rıfkı .(1969). Çankaya, İstanbul
- Avcı, Casim. (1998). Hilâfet, TDV İslâm Ansiklopedisi, 17, 539-546
- Avcı, Casim. (2022). Abbâsîler ve Hilafet, Geçmişten Günümüze Hilafet (Ed: Mustafa Sabri Küçükaşcı, Ali Satan, Abdulkadir Macit), Ankara: İlem Yayınları, 133-166
- Aydın, Mesut, Aydın M. Korkud (2011). Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara
- Azimli, Mehmet. (2005). İlk Şii Halife Ubeydullah El-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. VII/1, 59-73
- Barlak, Hasan. (2016). Fahreddin Paşa’nın Hicaz Cephesinde Bayrak Mücadelesi (Haziran 1916 - Ocak 1919), Studies Of The Ottoman Domain / Cilt 6, Sayı 11, Ağustos 2016, 20-47
- Bayur, Y. Hikmet. (1987). Hindistan Tarihi, III, Ankara: TTK,
- Beydilli, Kemal. (2002). Küçük Kaynarca Antlaşması, TDV İslam Ansiklopedisi, 26, 524-52
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. (2000). Atatürk Anadolu’da (1919-1921), İstanbul
- Birsin, Mehmet. (2018). Klasik Hilafet Teorisinin Geliştiği Siyasal ve Sosyal Yapı, Turkish Studies Volume 13/25, 95-96
- Bozbaş, G. (2016). Ortadoğu’da Bölgesel Milliyetçilikler: Mısır Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18 (31), 108-113.
- Buzpınar, Ş. Tufan. (2004), Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2/1, 113-131
- Cebesoy, Ali Fuat. (2007). Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyete, I-II, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul
- Celâleddîn Suyûtî. (2005). Halifeler Tarihi, (çev: Onur Özatağ),İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Çelebi, Mevlüt.(2022). Son Padişah Vahidettin'in İtalya'daki Hayatına Dair Bazı Notlar, XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 1-5 Ekim 2018), Kongreye Sunulan Bildiriler,VII. Cilt Hatıralar, Biyografiler, Otobiyografiler, Tarihçilik, (Hazırlayanlar: Semiha Nurdan-Muhammed Özler), TTK Yayınları, Ankara,131-149
- Çelik, Aydın.(2018) Fâtımiler Devleti Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Düstûr.(1925). Birinci tertip, İstanbul
- Efe, Adem, Özay, Mehmet, Saltık, Ekrem.(2018). Basîret ve Direniş: Basîret Gazetesinde Aç'e'deki Hollanda Savaşı'nın (1873-1904) İlk İki Yılına Ele Alan Metinlere Dair, İstanbul: İbni Haldun Üniversitesi Yayınları
- Erdoğan, Muhammet Önder.(2019). *Halifelik Kurumunun Tarihsel Evrimi: Bir Politik İlahiyat Yorumu*, İstanbul Arel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erim, Nihat.(1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Erüreten, Bahir Mazhar.(1999). Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları, İstanbul
- Evmen, Fuad Seyyid.(1995), TDV İslâm Ansiklopedisi, 12, 228-236
- Fayda, Mustafa.(2022). Hz. Peygamber Sonrasında Halife Seçimi Meselesi ve Hulefa-yi Raşidin'in Hilafete Gelme Süreçleri, Geçmişten Günümüze Hilafet (Ed: Mustafa Sabri Küçükbaşcı, Ali Satan, Abdulkadir Macit), Ankara: İlem Yayınları, 35-54
- Göksoy, İsmail Hakkı.(2016). "Japonya'ya Bir Deniz Yolculuğu: Ertuğrul Fırkateyni", Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 305, 66-69
- Hakimiyet-i Milliye, Sayı: 25, (28 Nisan 1920)
- Hasan, Hasan İbrahim.(1985). İslam Tarihi (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal), Terc. Komisyon, İstanbul
- Hitti, Philip K.(1970). History of the Arabs, Macmillan Education. Ltd.(10th Edition), London
- Hülagü, Metin.(2010). Yurtsuz İmparator Vahdeddin, İngiliz Gizli Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı, İstanbul: Timaş Yayınları
- İnalcık, Halil.(1970). The Ottomans and the Caliphate, The Cambridge History of Islam I, Cambridge.
- Kalemlî, Hüseyin.(2018). Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesi ve Biat Meselesi, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 11, Sayı XXXIII, 663-701
- Karal, E. Z. (2011). Osmanlı Tarihi. VIII (7. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; Karpat, K. H. (2012). Türk Dış Politikası Tarihi. 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları;

- Kayaoğlu, İsmet.(1980). Halifelik, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 133-149
- Kırkaya, Hatice.(2019). İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Kış, Salih.(2017). Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Haçlı Rüyası ve 1898 Kudüs Seyahati, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 42, 487-506
- Kol, Meltem.(2017). Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-I Ekber İlanı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Köprülü, M. Fuad.(1993). Harizmşahlar, İslâm Ansiklopedisi, V, İstanbul: MEB Yayınları
- Köse, İsmail.(2014). İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı, İstanbul
- Köymen, M. Altay.(1976). Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul
- Küçük, Cevdet.(2003). Mehmed VI, TDV İslâm Ansiklopedisi, 28, 422-428
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri.(2022). Emeviler ve Hilafet, Geçmişten Günümüze Hilafet (Ed: Mustafa Sabri Küçükaşcı, Ali Satan, Abdulkadir Macit), Ankara: İlem Yayınları, 55-114.
- Küskü, Orhan. (2020). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin İdari Yapısının Gelişim Süreci. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5, 113-133.
- Macit, Abdulkadir.(2018). Çağdaş İslam Düşüncesi'nde Hilafet Anlayışları: Muhammed Hamîdullah ve Yüksek Hilafet Konseyi, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22/2, 833-858
- Menküç, Hilal Livaoglu.(2017).Mısır Basımında Hilafet Tartışmaları 1922-1926, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Merçil, Erdoğan.(2006). Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara:TTK 193 vd.;
- Öke, Mim Kemal.(1991). Hilafet Hareketleri, Ankara
- Özcan, Azmi.(1997).Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877- 1924), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Özcan, Azmi.(1998). Halifelik: Osmanlı Dönemi, TDV İslâm Ansiklopedisi, 17, 546-553
- Özdemir, Mehmet.(1995). Endülüs, TDV İslâm Ansiklopedisi, 11, 211-225
- Özsoy, Osman.(1999). Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası, İstanbul
- Priatma, Dion.(2016). 16. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açe Sultanlığı İlişkileri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

- Sonyel, Salahi R.(1972). İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa, Belleten, Cilt: 36 Sayı: 143, 333-376
- Sonyel, Salâhi R.(2007). Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahidettin ve Kurtuluş Savaşı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara
- Sümer, Faruk.(1992). Yavuz Selim Halifelîği Devraldı mı?, Belleten, 56 / 217 (Aralık 1992): 675-701
- TBMM.(1922).TBMM ZC, I. Dönem, c. 24(140. İçtima: 18 Kasım 1922)
- TBMM.(1943). I. Dönem Kavânin Mecmuası, Ankara
- TBMM.(1994). Türk Parlamento Tarihi I (Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem: 1919-1923), Ankara.
- TBMM.(1994). Türk Parlamento Tarihi I (TBMM. II. Dönem:1923- 1927) II, Ankara
- TBMM.(2021). Kuruluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara: TBMM Yayınları
- Tunçay, Mete.(1987). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul
- Tural, Murat.(2017). Hülâgû Han'ın Bağdat'ı İstilas (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi, Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 10, Sayı XXX, 21-50.
- Turan, Şerafettin.(1998). Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine, Ankara
- Turan, Şerafettin.(2005). Türk Devrim Tarihi III/1, Ankara
- Uludağ, Süleyman.(1997). Halife, TDV İslâm Ansiklopedisi 15, 299-300
- Umar, Ömer Osman, Murat, Turgay.(2016).Sykes-Picot Anlaşması Çerçevesinde Modern Ortadoğu'nun Oluşumu, Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 339-378
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı.(1978). Osmanlı Tarihi IV/1, Ankara: TTK,
- Ünalp, F. Rezzan.(2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum (20-21 Kasım 2014), 337-380
- Yazıcı, Nesimi.(2002). İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, Ankara: TDV Yayınları
- Yıldırım, R.(2004). Hilafet Tartışmaları, İstanbul: Anka Yayınları
- Yıldız, Hakkı Dursun.(1998). Abbasiler, TDV İslâm Ansiklopedisi 1, 31-48, İstanbul
- Yurdakul, İlhami.(2005). "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri-Osmanlı Hilafetinin Güney Asya'da Dini Siyasi Nüfuzu", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 13, 19-48

Yücel, İdris.(2017). Fransız Belgelerinde Son Halife Abdülmecid ve Türkiye’de Hilafetin Kaldırılması, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 61, Güz 2017, 467-492

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN EĞİTİMİN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNE KATKILARI

Hüseyin ERBİLEK¹
Şengül BÜYÜKBOYACI²

---

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-2257-0365, herbilek@gmail.com

2 Öğretim Üyesi Dr., Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler ABD, Süleyman Demirel Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-1683-294X, sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr

Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devletin işleyişinde etkin bir rol oynama ve Osmanlı padişahlarının hâkimiyetlerini meşrutiyet şeklinde sürdürmeleri maksadıyla ortaya çıkmıştır.

İlerlemenin olmadığı an kinetiğini kaybeden güç kavramı potansiyel alanda birikmeye başlar. Ülke sınırlarının üç kıtaya ulaştığı yükselme devri sonunda askeri ve ekonomik başarılar yerini rehavet içeren gamlı yıllara bırakmıştır. Duraklama devri ile ülkenin doğal sınırlarına ulaşması, yenilik ve pozitif bilimlerin takip edilememesi gibi öncüller devleti telafisi olmayan yıllara doğru sürüklemeye başlamıştır.

Günümüzden geçmişe bakıldığında devlet kademelerinde gerçekleşen iktidar mücadeleleri, hanedanın taht kavgalarına engel olmak adına geliştirdiği bağınaz tutum maalesef içe kapanık bir idarenin oluşmasına neden olmuştur. Taht kavgalarına ilmiye sınıfı yön vermeye başlayınca kadrolar da tahtı ele geçiren şehzadenin çevresindeki destekçilerine geçmektedir.

İlmiye sınıfı yıldırıcı güç olarak Yeniçeri Ocağını kullanırken zaman içerisinde ordu birlikleri disiplinsizlerle anılmaya başlanmıştır. Fetvası çıkarılan Padişahın hal edilmesi görevi yeniçerilere görev olmuştur. Savaşa değil de iç münasebetlere dâhil olan ordu, zaman içerisinde zayıflamış ve eyaletlerdeki isyanlar başta olmak üzere pek çok ayaklanma bozgunla sonuçlanmıştır.

Kapitülasyonlarla dengesi bozulan ekonomi, asıl kaynağı savaş ganimetleri ve vergiler olan hazinenin boşalmasıyla dışa bağımlı hale gelmiştir. Dönem padişahları meseleyi kangren hale gelen yapıları düzenlemek olarak gördülerse de başarılı olmak için girişilen ıslah çabaları boşa çıkmıştır.

Askeri alanda iyileştirmeler yapmak için Avrupalı metodları denemek gerektiği ve bu tarz girişimlere uygun okullar açılması gerekliliği anlaşılmıştır. Ancak eyaletlerdeki başıbozukluk ve merkezdeki mücadeleler sonucunda halk ile bağlar kopmuş ve köylü cehalete terk edilmiştir. Gerileme devri özelliklerine bakıldığında savaş yeniği ordunun, dış borçlarla ayakta kalmaya çalışan ekonominin, dini eğitim dışında ilkökul seviyesinde cahil bırakılan toplumun yoklukla imtihanı başlamıştır.

Ne acıdır ki sırasıyla girişilen demokratikleşme çabalarının altında yatan potansiyel gücü Osmanlı azınlıkları oluşturmaktadır. Çünkü mülkiyet hakkı, miras hukuku, eğitim özgürlüğü gibi konularda azınlık sayılan kesimler devletin kendilerine yasal bir düzenlemeyle yaklaşmasını istemişlerdir. Sanayi kolları ve ticaret alanlarında hâkim güç olan azınlık unsurlar, Osmanlı Devleti'nin burjuvazisini oluşturmaktadır. Demek ki Müslüman halk bu sistemde iş gücünü sağlayan; tarlada, bağda, bahçede çalışan tabakayı oluşturmaktadır. Bu Müslüman halkın pek azının çocukları sıbyan

mektebini bitirmekte ve ancak ezber yeteneği ile kendini gösterenleri bir memurluk için medreselere gönderilmektedirler.

Siyaset alanındaki çaba, azınlıklar ile Osmanlı halkı olmaya razı halk arasındaki farkları eşitleyip bir devleti oluşturabilecek yapıların tümüyle birlikte istikbalde de var olma arzusu ile durmaksızın sürdürülmesi üzerinedir.

Askeri okulların açılması ile ordu içerisinde modern anlayışlar kendini göstermiştir. Ordunun modernizasyonu adına başta Almanya olmak üzere Fransa ve İngiltere gibi ileri ülkelerden uzmanlar çağırılmakta, tatbikatlara gözlemciler salınmaktadır.

Yenileşme kavramı ihtiyacını ortaya çıkaran hezeyanlar serüveninde eğitim kurumlarını düzenleme ve Osmanlı vatandaşlarını bir arada tutma fırsatlarının değerlendirilmesi konusu incelenmiştir.

Yenileşme kavramının tanımının ve biçiminin Osmanlı Devletinde uygulanışı safhalarını tarihsel akışta; Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ile Kanuni Esasi ve I.Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve nihayetinde Cumhuriyet olarak görmek mümkündür. Çalışma konumuzu II. Meşrutiyet ile sınırlandırıyoruz.

I.Meşrutiyeti hazırlayan süreci başlatan grubun amaçları nihayet sonuç vermeye başlarken tahta geçen II. Abdülhamid tarafından meclis süresiz tatil edilerek bir nevi bilinmezlikler serüveni hazırlanmıştır. Rusya'da başlayan karışıklıklar devletin başına geçen hükümdar adına bir tedbir olarak aykırı fikirlere kapılan grupları tasfiye etme hatta yargılama vesilesi olmuştur. Devletin ileri vilayetlerine memur edilen aydınlar zamanla başlayan jurnalcılık faaliyetlerine karşı yurt içinde hareket imkânı bulamadıklarından yakılarak genellikle Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine kaçmışlardır.

Jöntürklerin ilerici faaliyetleri meşruti bir zeminde karşılık bularak aslında misyonunu tamamlar ancak zaman acımasız bir öğretmen olarak en parlak öğrencilerini cezalandırır. Öncü grubun halk tabanına yayılmak fikri kendini kanıtlayamaz ve özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramlar tıbbiye, mülkiye gibi modern eğitim kurumlarının sakinleri tarafından sahiplenilir.

Baskı, aydınları yurt dışına çıkarmakla kalmaz farklı anlayışlarda olsalar da muhalefet ettikleri güce karşı birleşmelerinin önünü açar. II. Abdülhamid'e karşı olanları yine talebeler arasında yayılan özgürlükçü bazı gruplar ilgiyle takibe alırlar ve böylece gerçekleşen eğitim reformlarına rağmen saray yeni muhaliflerinin oluşmasına da vesile olur.

Tıbbiye talebeleri arasında başlayan ilk kıvılcımlanmalar hemen fark edilse de basit öğrenci olayları olarak nitelendirilmiştir. Buna rağmen öğ-

renciler okuldan uzaklaştırılarak cezalandırılacaklardır. Bu uzaklaştırmalar öğrencileri tahrik ederek yurt dışı çalışmalarına yönlendirmiştir. Bu öğrencilerden Nazım Bey ve Ahmet Rıza özellikleriyle yurt dışı faaliyetleriyle özgürlük sevdalılarını etkilemiş ve cemiyeti şekillendirmeye gayret etmişlerdir. İsviçre'ye geçen önderler burayı cazibe merkezi yapmış ve pek çok jöntürkü yanlarına çekmiştir.

İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Fikir Önderleri

Kanuni Esasi'nin varlığından güç alan 19.yy genç ve aydınları, anayasal sistemi tekrar hayata geçirmek adına arayışlarını sürdürmüş, demokratik bir rejimi sosyal hayata aktarabilmek için çabalamışlardır.

I. Meşrutiyeti hayata geçiren fikir adamlarının sürgün hayatı yaşamaları, pek çoğunun merkezden uzak yörelerde memuriyete zorunlu tutulmaları, jurnalcılık faaliyetleri gibi pek çok ana etken; özgürlükler, milliyetçilik, eşitlik, azınlıklar... vd. sorunlar sivil düşünce yapılanmalarının ortaya çıkmasına neden oldu.

Kuruluş safhasında hürriyet ateşini içine kor etmiş genç Tıbbiye talebeleri İbrahim Temo, İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet bir araya gelmiş ve 1889 yılında taraftarlarını kendine çekmeye başlamıştır. İstanbul gibi devletin başkentinde okullu gençlerden çevreler edinmişse de bu devrim fikirden öteye geçemiyordu. Okul yönetiminin bu oluşumlara karşı aldığı sert önlemler nedeniyle ittihatçılık bir heves olarak kalmıştır. Selanik, Paris ve diğer Avrupa kentlerinde öğrencilik amacıyla bulunan pek çok Türk genci bu fikri sahiplenmiş ve kendi destekçileriyle ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. (Özerengin F. , 1982)

Yenilikçi grupları kısaca özetlersek âdemi merkezietçi yaklaşım, muhafazakâr yaklaşım ve merkezi hükümet yaklaşımlarıdır. Bu gruplarda pozitivist Ahmet Rıza, muhafazakâr Mizancı Murat, liberal Prens Sabahattin'in görüşleri öne çıkmaktadır.

İstibdat dönemi şartlarına rağmen 1902 yılında gerçekleşen ilk kongrede fikir ayrılıkları hemen baş göstermiş, olası bir ihtilal kalkışmasında yabancı devletleri savunan âdemi merkezietçiler ile laik pozitivistlerin arasının açılmasına neden olmuştur.

İlk kongrenin sonuçlarına göre Ahmed Rıza grubu azınlığa düşmüş ve kendi icraatlarına yönelmek için Terakki ve Hürriyet Cemiyeti adı altında çalışmalarına devam etmiştir. Bu sırada Selanik Merkezli kurulan yapısında subay ve devlet memurlarının da bulunduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birlikte yol almaya başlamıştır.

İlk başarısız girişim sonrası tecrübeler ve asker kökenli üyeler ile yeni bir ülkü edinilmiş ve 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olarak

çalışmalarına başlamıştır. (Özerengin F. Ö., 1982) Osmanlı Hürriyet Cemiyeti üyeleri arasında gelecekte ülkeyi etkileyecek isimler de vardı. Bilindiği üzere 3. Ordu Merkezi Selanik'tir. İlk on kişilik kurucu kadronun içinde başta Talat Bey, Ömer Naci ve arkadaşları vardı.

Cemiyet üyelerinin kıta subayları ve hırçın kimselerden oluşu fark yaratmıştır. İlk oluşumları askeri öğrencilerin başlattığı gruplaşmaların genellikle farklı alanlardan gelen gençlerden olduğu bilinir ancak Selanik ve çevrelerinden toplanan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden zabıtların yüksek rütbeli ve idealist oluşları cemiyete hareket kabiliyeti katmıştır. (GÜREL, 2009)

“Cemiyet bir posta Başkâtibi olan Talat Beyin öncülüğünde kurulmuş ve onun katkılarıyla örgüt şemasını oluşturmuştu. Fakat üyelerin, hatta kurucularının büyük çoğunluğunu subaydı. Bunlar genellikle Makedonya'daki üzücü durumu yakından gören zaman zaman Makedonya'daki uluslar arası jandarma örgütünün subaylarının alçaltıcı muamelelerine muhatap olan ve daima 'artık yeter' diye bağırılmamak için kendini zor tutan gençlerdi.” (Çandar, 1995)

Yenilik yanlısı aydınlarda Balkan Savaşları fikir çıkamazları yaratmıştır. Kendi memleketlerinde kendi dil ve dinlerini yaşamak gayelerini hep ellerinde tutan Balkan toplumu, sadarettten gelen tüm ıslah çabalarına rağmen Osmanlıdan kopmayı başarmıştır. Osmanlı'nın Türkler'e güvenmekten başka çaresinin kalmadığını göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültür yoğunluğunu özellikle İstanbul, Selanik, Bursa, Manastır gibi kentler taşımaktadır. Bu kentlerdeki Ermeni ve Rum halkının modern eğitime duyduğu ilgi, dünya görüşü olarak Fransız İhtilali'ne paralellik göstererek etnik ayrışmalara sebep olmuştur. Türk milletinin Anadolu'da yoğunlukta olması, eğitimden ve çağdaşıktan geri bırakılması Balkanlar'ın elden çıkması ile gün yüzüne çıkmıştır.

Yüzünü Türk milletinin varlığına dönmek zorunda olan aydınlar, eğitimin millileştirilmesi, azınlık okullarının denetiminin yapılması, buralarda verilen eğitimin ülkenin yapısını yansıtması gibi önemli gördükleri aşamaları eğitim politikalarını oluştururken göz önünde tutmuşlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Önderleri

Eğitim anlayışının değişmesinin gerektiği fikrini ortaya atanlardan ilk akla gelen Ziya Paşadır. Yeni Osmanlılar gurubunun (Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ebüz Ziya Tevfik) milliyetçi kanadı olan Ziya Paşa, medrese eğitimini daraltıp, milletin okuma yazma oranının artması gerektiğini, devletin ancak milli bir eğitimle düzelebileceğini savunduğunu görüyoruz. (ÇOT, 2010)

Ziya Paşa, eğitimimizin esaslarını doğru tespitlerle analiz ederek çözüm yollarını göstermiş; medreselerde verilen niteliksiz eğitimin öğrencileri ne denli olumsuz etkilediğini gözler önüne sermiştir (Akyüz, 2009). Sosyoloji kürsüsünü ülkemize getirmiş, birey olarak çocukların eğitimine değer verilmesi gerektiğine dikkat çeken bir lider olmuştur. ‘Emile’ isimli kitabı çevirerek Avrupalı bir aydının gözünden çocuğun önemini ortaya koyan bir ‘Çocuk Gelişim Kitabı’nı yazınımıza kazandırmıştır (Akyüz, 2009).

Eğitimin niteliğinin geliştirilmesinde bir başka pay sahibi de Ebuzziya Tevfik’tir. Ezberci eğitimin terk edilmesi fikri ilk onunla ortaya çıkmıştır ancak Avrupa tarzını benimsemek gerektiği, yapısal ve donanımsal anlamda modern yapılara ihtiyaç duyulduğunu dillendirerek kurtuluş çarelerini göstermiştir (Kara, 1985). Özellikle basın yayın hayatımızda mihenk taşlarından olan Ebuzziya Tevfik, matbaacılık faaliyetleriyle dergicilik yapmıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimdeki Yenilikler

II. Meşrutiyet ile toplum artık siyaset ve fikriyat ile ilgilenmeye başlamıştır. Geniş halk kitleleri özgürlük ve milliyetçilik fikirlerini tanıyama başlamış ve sahiplenmiştir. (ÇOT, 2010)

Özgürlük fikri ile öğrenciler arasında bir rahvet baş göstermiş ve durum kontrol edilmeye çalışılmıştır. Sadarete yaşanan 31 Mart vakası bastırılarak toplumun gözünde devlet otoritesi tekrar sağlanmış, öğrenciler kontrol altına alınmıştır. (ÇOT, 2010) Balkan savaşlarının kötü neticeleri eğitim konularını gündeme getirmiş, yenileşmenin köklü ve devamlı olması gerektiği bir kez daha ön plana çıkmıştı.

II. Meşrutiyet’e kadar kız öğrencilerin eğitim hakları ilköğrenimden öteye gidemezdi. Öğrenciler sıbyan mekteplerinde ilköğrenimlerini görür ardından tahsil hayatları bitirilirdi. Sıbyan mekteplerinde de verilen eğitimin ezbere dayalı olması ve dini bilgilere dönük olması toplumu kısır döngüye sokmuştur.

Pozitivist eğitim anlayışıyla tanışan fikir çevreleri kadın erkek eşitliğini sağlamış ve kız öğrencilerin de yüksek öğrenim alabileceği okullar açmaya başlamıştır. (Akyüz, 2009)

Okul öncesi eğitim çok yaygın olmamakla birlikte bu okullara öğretmen arayışı da ortaya çıkmıştır. Sıbyan mekteplerine 5 yaş civarında başlayan öğrencilerin öz bakım becerileri ve okul kültürünü edinmeleri ihtiyacı aslında gözle görülen bir durum değildi. Zaten okul ücretleri vb. durumlar velilerin daha fazla masraf etmelerinin önünü de kapıyordu. Genellikle batıda uygulanan bu yöntemi Osmanlı Devletinde de ilk uygulayan

bir ermeni vatandaşının aklına gelmişti. Okullar Ermeni ve Yahudi asıllı öğretmenlerin bulunmasıyla çalışabilmiştir. Ancak fiziki yapı ve öğrenci geneli düşünüldüğünde bu öğretmenlerin de verimli olamadığı çabuk anlaşılmıştır. Bunun çözümü milli bir eğitimle yetiştirilmesi gereken kadın öğretmen ihtiyacını belletmiştir. Satı Bey de İstanbul'da bir Çocuk Yuvası açmıştır. (Akyüz, 2009)

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati (1913) ile anaokulları ve sıbyan sınıfları temel eğitimin kapsamına alınarak büyük kentlerde anaokullarının yaygınlaşması sağlanmıştır. (Akyüz, 2009)

Kanunla Ana Mektepler Nizamnamesi yayınlanarak büyük kentlerde anaokullarının çoğalması sağlanmıştır. Daha önceleri Ermeni ve Yahudi kökenli öğretmenlerden beklenen ama alınamayan verim bu defa bir program dâhiline sokularak 1914 yılında bilinen ilk ve kapsamlı çerçeve sokulmaya çalışılmıştır. İlk cümlesi 'bir öğretim ve ders okulu olmadığı, yaşam ve hareket okulu olduğu ve çocuk bahçesi olduğu' ibaresidir. Bu zamanda bu programın İtalyan Montessori'den etkilenerek hazırlandığı ancak hala günümüzde tam manasıyla uygulamaya geçemediğini görmek üzüntü vericidir. Zira pek çok köy okulunun bünyesinde olmak üzere ana sınıfları teknik ve yöntem bakımından çağdaşlarından çok gerilerdedir.

İlk kez temel eğitim parasız olarak hayatımıza girmiştir. O zamana dek İptidai ve Rüştüye bölümleriyle çalışan okullar birleştirilmiş ve de süresi 6 yıl olarak resmileştirilmiştir.

Yine bu dönemde ana mekteplerde müzik, jimnastik, resim, drama; ilköğretim basamağında tiyatro ve dramatisasyon gibi yenilikçi yaklaşımlara yer verilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin en büyük uğraşı Usul-i Cedit çabalarına göre modernleştirilmeye çalışılan sıbyan mektepleri ile iptidai mekteplerini terip ve düzene koymak olmuştur. Sıbyan mekteplerinin özellikle Anadolu'da'ki acınası köhne yapı ve idaresi içinde çürüyüp gitmesini engellemeye çalışmakla uğraşmaktan iptidai mektepleri yaygın hale getirememekten dolayı modernleşme çabaları boşa çıkar olmuştur zira okullara hala yeter sayıda çağdaş öğretmen nakli gerçekleşmemiştir.

Satı Bey İstanbul Darülmualimin'in müdürlüğünü yaptığı dönemlerde yetiştirdiği çağdaş pek çok öğretmeni modern ilme inandırarak yetiştirdi. Okulun müdürlüğüne getirildiği vakit hâlihazırda 900 öğretmen adayı vardı. Bunların tümü medrese kültürü almış, sıra masa kullanamayan, terlik vs kıyafet bakımından geri kimselerdi. Satı bey içlerinden 150 tanesini ayırarak geri kalanını okul dışı bıraktı. Zira çoğunluğu 30 yaşını geçmiş, ikinci mesleği olan ve askerlik vazifesi dolayısıyla medreseleri işgal eden kimselerdi. 1909 yılında Fatih'ten Cağaloğluna okul binasını taşıtarak

eşrafın baskısından uzaklaştı. Genç ve yetenekli olanlarla bir eğitim çağı başlatan Satı Bey İptidai Mekteplerin yaygınlaşmasında en büyük payın sahibidir.

İdadi lise dönemine denk gelen eğitim kurumudur. Genellikle erkeklere ve o ahalinin varlıklı kişilerine dönüktür. Buradan mezun olanağı ile memur veya rütbeli bir asker olunabilir. Rüştüyelerin de içinde bulunduğu dönemde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati ile idadilerin yapısı değiştirilmiş aynı zamanda isimleri de sultani olarak anılmaya başlanmıştır. 1908 yılından itibaren 12 il merkezinde olan idadi sayısı kısa sürede 50'yi aşarak hızla yayıldı.

Bu okullar yine adıyla anılacağı üzere sultaniye yani yüksek öğretime hazırlık amacı taşıdığından hem yatılı hem de özel olarak donatılmış okullar olarak geliştirildiler. Bu olumlu neticeler kız öğrencilerin de var olma mücadelesine ışık olmuştur. İstanbul'da ilk kız sultanisi 1911'de açılarak 1913'te de İstanbul İnas Sultanisi adıyla tarihe geçer. Bu okulu takiben İzmir'de 1922 ve Ankara 1923 kız liseleri açılmıştır. (Akyüz, 2009)

Yükseköğrenim kurumları her daim ülkelerin yüz akı olmuştur. Başarılı okulları sıralayan listelere göre ilk yüz, ilk beş yüz okul arasında kaç adet yükseköğrenim kurumunuz var ise ülke itibarınız da bununla paralellik gösterir.

1912 yılında o zamanki adı Maarif Vekâleti olan Eğitim Bakanlığı Nazırı Emrullah Efendi Mülkiye mektebi mezunu olan büyük vilayetlerde maarif müdürlüğü görevlerini icra etmiştir. Darülfünun hocalığı yanında Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü görevlerini de hakkıyla yerine getirmiş bir idealistti. İdadilerin sultani olmasını sağlaması yanında müfredatlarına pek çok batı kaynaklı ilim derslerinin de girmesine vesile olan aydın bir beyefendidir. Öğretmenlik mesleğine ayrıca sahip çıkmış, dönemin şartları içerisinde mesleğe bir şahsiyet kazandırmak için çabalamıştır. Maaşını devletin bizatihi ödemesi gerektiği, geçim derdinde bırakılmayan bir zihnin varlığını savunmuştur. (Akyüz, 2009)

Sultanileri modernleştirmek ve yaymak esas maksadıyla millileştirmek ile mümkün olacaktır. Bu çaba o zamanın yükseköğrenim kurumları olan Darülfünun, Darülmualimin gibi okulları da modernize ederek gerçekleştirilmesi amacıyla yurt dışından, özellikle Almanya'dan bu okullar için pek çok hoca davet edilmiştir. Ancak kendilerinden beklenebilirler ve okullar yine köhneleşmeye başlamıştır. Okullarda kürsüler açılmış ancak bu öğrenciler arasındaki birliği zedelemiş, daha çok hocaların keyfi metotları ile zaten eğreti olan tedrisatımızı büsbütün mahvetmiştir. Okul günün ağır koşulları altında menziline yitirmiş, dışarıdaki gelişmelerden uzaklaşmıştır. Bu durumun 1.Dünya Savaşı etkileriyle

olduğu yadsınamaz ancak kuruluş maksadıyla aydın yetiştirme gayesini kaybeden okulun da sonunu hazırladığı zamanla anlaşılacaktır.

Mesleki ve teknik alanda yapılanmalar da yeni anlayışların ülkeye uyum sağlaması amacıyla birer birer açılır. II. Meşrutiyet dönemi günümüz şartlarında hala hayatına devam eden pek çok kurumu meydana getirmiştir: (1909) Polis Mektebi, (1909) Maliye Memurları Mektebi, (1911) Belediye Mektebi, (1911) Evkaf Memurları Mektebi, (1912) Sıhhiye Memurları Mektebi, (1913) Ameli Ticaret Mektepleri, (1914) Darülbeydi, (1915) Şimendifer Memurları Mektebi, (1915) Orman Ameliyat Mektebi, (1916) Darulelhan (konservatuar) Mektebi, (1914) Darüleytamlar((yetimhaneler)) (Akyüz, 2009).

İTC'nin eğitim reformu üzerine görüşlerinden bazıları sıbyan mekteplerinden hariç mahalle mekteplerinin yapısı genişletilecek, üçüncü senenin sonunda başlayan iptidai kademesi ile orta dereceye denk gelen rüşdi okullar birleşecektir. Bu yenilik daha çok faydacı olarak şekillendirilip bölgesel mesleki ihtiyaçlar karşılanacak şekilde planlanacaktır.

Yine bu okullara nitelik kazandıracak öğretmenler yetiştirilerek eğitimin istenen yönde olması kolaylaşacak ve ahlakına düşkün, milli değerlerini özümsemiş ve gelecek endişesi taşımayan bir nesil yaratılmaya çalışılacaktır.

Bu okullara yönelik ders kitapları da plan dâhiline alınmıştır. Tercüme odaları vasıtasıyla çevrilen eserler telif haklarına uygun, neslin değerlerine göre sindirilerek dağıtılacak ve Encümen-i Daniş'in kararlarına riayet edilecektir.

İlk kez Maarif yapısı adıyla anılacak adımlar atılmıştır. Sıbyan mekteplerini kontrol eden Evkaf Nezareti'dir. Yapısı itibariyle eski anlayışı uygulayan bu yapıya ek olarak Maarif Bölümü eklenerek modern mekteplerin yapısal uyumsuzlukları ayrı bir kol olarak yönetilmeye çalışılmıştır.

Almanya'nın İTC üzerindeki etkisi ile özellikle Alman hâkimiyetindeki bölgelerden uzmanlarla diyalog kurularak gelişimin yönü belirtilmiştir. Cemiyetin eğitim alanındaki hedeflerini ortaya koyan kişilerden Maarif Nazırları çıkmıştır. Böylelikle hedeflenen pek çok adım kolay atılmıştır. (Ergün, 1996)

İTC'yi daha en başından beri ilgilendiren konu eğitim ve özgürlüktür. Bu konularda adımlar atılması için öncelikle yetişmiş kadrolara ve yenilik yanlısı bir tabana ihtiyaç vardır. Bu amaçla cemiyetin 1908 yılı kongresinde halkın aydınlatılması, gelişmelere ayak uydurmaları için sürekli propaganda yapılması, akşam okullarıyla her kesimden insana ulaşılması vb. kararlar görüşülmüştür.

İTC'nin belki de ayrımını yapamadığı ya da planlayamadığı konu Osmanlı ülkesi içinde vatandaşlık kavramını hala netleştirememiş olmasıdır. Azınlık ya da başka ülkelerden gelen misyoner akımların ülkeyi paramparça etmesiyle ortaya çıkan başıbozukluğu fark eden İTC gönüllüleri, durumun askeri ve ekonomik sebeplerden kaynaklı olduğunu düşündüler. Sürekli gelişmeye, var olan köhneleşmiş sistemi ortadan kaldırıp anayasal bir çizgide tekrar yükselmeye çabalıyorlardı. Bu sebeple devlete bağlılığını beyan eden tüm özel okulların öğretimleri serbest bırakılmıştır.

Belli kişilere veya mezheplere ayrılmaksızın ortak bir müfredatla okulların işleyişleri düzenlenecek, okullarda eğitim dili Türkçe olarak kabul edilecek ve ülkesine bağlı, Osmanlı coğrafyasını tanıyan, kendini yurttaş olma bilinciyle donatmış nesiller yetiştirmek esas gaye olacaktır (Kara, 1985).

Bir sene sonra yeni bir yönetmelik ile değişiklikler yapıldı. Ortak müfredatı esneterek her cemaatin kendi ana dili ilk mektep seviyesinde serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte Türkçe de öğretilenecekti. Ancak bu esnekliğe rağmen sonraki kademelerde hala Türkçe öğretim yapılması önemseniyordu.

Emrullah Efendi; medrese eğitiminin yeniden düzenlenmesini, bu okullarda bilimsel araştırma kapasitelerinin artırılması gerektiğini, modernleşme hamlelerinin yüksek öğretimden aşağıya doğru yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yetmiş insan yoksunluğuna çare olması için medreselerde reform gerçekleştirilmelidir (Akyüz, 2009).

Okulların bütçelerinin devlet ve özel idarelerce karşılanarak öğretmen aylıklarının güvence altına alınması gerektiği, okul bina ve donatılarının hayata geçirilirken yerel halktan destek beklenmesi gerektiği Emrullah Efendi tarafından sıkça dile getirilmiştir (Tunaya, 1960). "Öğretmenlik bir meslektir." düşüncesiyle hareket etmiş ve öğretmenlik mesleğinin saygınlığını arttırmaya çabalamıştır. Maaşların yükseltilmesi, kadrolu çalışma, özlük hakları gibi kavramlar onun döneminde eğitim tarihimize girmiştir. (Akyüz, 2009)

1913 yılına gelindiğindeyse yine Osmanlıcılık kavramı ağır basarak azınlık cemaatlerine ana dil ve ibadetlerine göre eğitim verilmesi fırsatı sunulmuş ancak 4. Sınıftan itibaren okullarda Türkçe eğitimin zorunlu olduğu kesinlik kazanmıştır.

Anayasal Haklar Neticesinde Azınlık ve Yabancı Okullarının Durumu

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yabancı teşkilatları örnek alarak kurulan yapıdır. Gizli toplantılar sürdürerek esas amaçlarını ve faaliyetlerini açıkça dile getirmeyen cemiyetin bu yapısı Sultan II. Abdülhamit'e karşı Fransız İhtilali'nin düşüncelerini kendi siyasal amaçlarıyla özdeşleştirip meşrutiyeti ilan ederek Kanuni Esasi'yi yürürlüğe sokmayı sağlamaktı. (Tevfik, 1910)

Birleştirici gücünü hep baskıdan, jurnalcılık faaliyetlerinin dayatmalarından ve hürriyet hevesinden alan İTC kuruluşundan 1912 yılına kadar pek çok kez kabuk değiştirmiştir. Bu değişimler içerisinde değişmeyen bazı hareket biçimleri vardır ki demokratik çareleri gölgede bırakır. Babîli Baskını neticesinde meşru yönetime askeri darbe ile müdahale edilmiş ve 1. Dünya Savaşı neticelenene dek devleti egemen bir güç olarak idare edilmiştir. (Laçın, Önal, & Demir, 2018)

Kuruluşu 1906 yılına dayanan İTC'nin sırasıyla Selanik, Manastır, Paris gibi önemli kentlerdeki oluşumları birleştirerek nihayet II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile siyasi bir kimlik kazanmıştır ancak bu var oluş Osmanlı'yı yok oluştan kurtaramamıştır. Belki de yok oluşuna sebep olduğu da bazı aydınlarca dillendirilir (Özerengin F. , 1982).

İttihat ve Terakki'nin hâkim güç olma arzuları II. Meşrutiyet'le perçinlenmiş olsa da iktidarı denetleme vazifesinden geri durmamıştır. Çoğunluğu yakalayamasa da etkili olacağı makamları elinde tutmayı bilmiştir. Balkan Savaşları'nın tecrübelerinden biri de milliyetçilik akımının kavurduğu bölgelerdir. Bu parçalanmalarda esas neden dış kaynaklar tarafından desteklenen azınlıklardır. Eğitimin gelişim için temel etken olduğunu fark eden toplumlar birer birer kendi planlarını oluşturmakta fakat Osmanlı bu planlar içinde yer almamaktadır.

Rus desteğini alan Bulgarlar, Ermeniler, İngiliz desteğini alan Rumlar, Fransız desteğini alan Araplar kendi çevrelerinde açılan yabancı okullarda bağlı buldukları eğitim sistemini tatbik etmeye başlamışlardır.

Fatih'in İstanbul'u fethiyle yabancı teba münasebetlerinden itibaren başlayan hoşgörü, adil yönetim ve eşitlik ilkeleri hep sürdürülmek istenmiştir ancak Türk halkına gereken önem verilmemiştir ki millet yüzyıllar boyunca yerinde saymaya, eğitim diye Sıbyan mekteplerindeki karanlık odalarda dini eğitimle kaderine terk edilmiştir.

1897 verilerine göre 7.000 civarında olan yabancı okullar ve azınlık okulları ülkenin büyük kentlerinin yanı sıra Anadolu'ya da yayılmışlardır. Bu okullar, *güdümüne girdikleri merkezlerin propagandası ışığında bölgelerini* bölücü faaliyetlere fırsat verecek şekilde etkilemişlerdir. Pek

çok çete liderinin yetiştiği bilinirken kendi bağımsız eğitim programlarının denetimine özellikle mecliste bulunan milletvekillerinin de desteğini alarak karşı çıkmaktaydılar. Başıbozukluk olarak algılanmasa da kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar, Tanzimat ve Islahat fermanlarından doğan kuvvet ile Osmanlı ülkesinde eğitim çeşitliliklere vesile olmuştur.

İttihat ve Terakki idaresi II. Meşrutiyet'le birlikte milli bir eğitimin esaslarını konuşmaya başlamıştır. Özellikle Emrullah Efendi'nin girişimleri *köyü ve köylüyü* eğitmek üzere kurgulanmış bir sistemi hayata geçirmek üzere planlanmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi pek çok girişimi sonuçsuz bırakacaktır. Yine bu dönemde *azınlık okullarının ancak Türkçe eğitim* vermeleri ile eğitimlerine devam edebilmeleri şartı hayata geçmiş ve ülkenin tarihi konusunda ayrılıkçı fikirler ayıklanmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde, yabancı okulların da ülkede faaliyete geçmesiyle artan kamuoyu baskısı ancak Ankara *Hükümeti*'nin ilk yıllarında hayata geçecek olan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kontrol altına alınabilecektir. Bu perspektifle incelendiğinde Milli Mücadele dönemi kadrolarının *İttihat ve Terakki* Cemiyetinde yetişen devlet adamları ve ordu mensupları olduğu düşünüldüğünde amaçlarına pek çok badire sonunda da olsa ulaştığı görülmektedir.

Sonuç

II. Meşrutiyetin topluma kazandırdığı olumlu havayı idare alanına taşıyamayan Osmanlı Devletinin yöneticileri ve siyasetçileri, yeteneksizliklerini ve kararsızlıklarını aşabilselerdi Osmanlı Devleti kısa zaman içinde dünyanın gözde devletlerinden birisi durumuna gelebilirdi. Yönetimi elinde bulunduran siyasetçilerden, liyakatten habersiz, pozitif ilimleri unutmamış, şahsi menfaatleri her şeyin önüne koymuş bir idareden olumlu netice beklenemezdi.

Halkın Batı'ya duyduğu sevgi, gösteriş boyutuna ulaşmış artık övünülecek bir argümana dönüşmüştür. Okullaşma çabalarına girilmeden hemen önce varlığını sürdüren sıbyan mekteplerini ve medreseyi köhne ve yeniliklerden uzak bulan sadece yenileşme yanlısı aydınlar değildi. Dünya görüşü aydınlamanın yoluna dönüşen Osmanlı halkı çocuklarının sadece dini eğitim değil teknik ve pozitif bilimleri de öğrenmesine istek duyuyordu.

Çocukların eğitiminde belirgin olarak göze çarpan iki sorun ortadadır. Birincisi eğitim adına gösterilen yöntemler pek çok ülke olarak çoktan terk edilmiş vasıfsız bir çabadır. İkincisi ise kız öğrencilerin sıbyan mekteplerinden sonra gidebilecekleri nitelikli okulların dışında herhangi bir kurumun bulunmamasıdır.

Kadına ve geleceğe önem vermek adına çağ dışı uygulamaları sürdürmek sadece o dönemin insanına haksızlık değildir. Nesilleri yetiştiren aile kurumunu ayakta tutan bağlar en sade haliyle anne baba eğitiminin yüceltilmesi ile sağlanabilir. Üstelik nitelik taşıyacağı düşünülen erkek öğretmenlerin dahi modern dünyaya uyum problemleri aşılammışken büsbütün kadıları görmezlikten gelmek anne faktörünü de unutmak demektir. Annenin eğitim bakımından donanması çocuğun yüksek faydasındır ki yine bu dönemde Darülmualliat gibi kız öğretmen okulu açılmıştır. (Altın, 2017)

Ülkenin dört bir yanına misyonerlik faaliyetleri adı altında yayılan bu okullar yüzünden batılı eğitim anlayışı ile tanışılmıştır. Bu okullarda dini eğitimin dışında bilim akademileri oluşturulmuştur. Pozitif bilimler ve teknik okullar ile bu okullarda eğitim alan gençlerin iş hayatına girmesi kolaylaşmıştır. Bu sebeplerden üretim ve ticari faaliyetlerde azınlık grupların baskınlığı artmıştır. Ham madde pazarı arayışının bir parçası olarak ülkemiz kaynaklarına sömürge anlayışıyla kolayca ulaşarak üretim yapar ve bu malı piyasada satar. Her türlü tarım ürünü yabancıların tek eline geçmiş olduğundan köylü ucuz iş gücü olarak sömürülen tarafta kalırken aynı zamanda cahil bırakılmıştır.

Eğitim öğretim faaliyetlerini okuma yazma bilme üzerine değil dini eğitim üzerine kurguladıklarını ve geriye doğru gidişi engelleyemediklerini fark eden özellikle II. Mahmut yabancı dil eğitimi başta olmak üzere matematik, astronomi, güzel sanatlar gibi alanlarda yenilik istemiştir. Vakayı Hayriye ile dağılan ordu düzenine yeni bir hat çizmek adına Mektebi Harbiye'yi kurarak günceli oluşturmaya başlamıştır.

Eğitim dilini Türkçeleştirmek için Fransızcadan Türkçeye eserler çevrilmeye başlanmıştır. Başlarda Fener Rum Patriğinde olan tercüme işleri, patrikhanenin zararlı faaliyetleri ortaya çıkınca Ermenilere geçmiştir.

Okuma oranını yükseltmek gereklidir. Çünkü sıbyan mekteplerinden çıkan öğrenciler elif ba ve siyer gibi dini eğitim dışında eğitim almamıştır. Buralardan çıkan öğrencilerin Mektebi Harbiyeye başlamaları için Türkçe okuma yazma eğitimi almaları gereklidir. Önceleri bu vazifeyi rüştiyeler adı altında iki yıllık bir okul almıştır. Ancak bu okul ilkokul değil daha çok 3 ile 5 yıl eğitim almış çocuklara eğitim verdiği için orta dereceli eğitime denk gelmektedir. Öğrencilerin modern eğitimi almaları için mahalle mektepleri açılarak eğitimde ikili bir yönelime doğru gidilmiştir. Bir kısım klasik yöntemi arzularken yenilik yanlıları ise modern teknikleri istemektedir.

Milaslı İsmail Hakkı tarafından Hurufu Munfasıla adıyla bir teknik çıkarılmıştır. Arap harflerinin dilde kullanım kolaylığı sağlamadığı, okuma yazma süresini geciktirdiği, zamanın gerisinde kaldığı anlaşılmıştır. Bitişik

yazının matbaa faaliyetlerini yavaşlattığı, dolayısıyla güncel yazının zarar gördüğü gerekçeleri ile bu düzenlemenin şart olduğu kendi ifadeleridir ancak Latin harflerine karşıdır.

Enver Paşa'nın dönemi her anlamda olduğu gibi eğitimde de fırtınalar estirmiştir. İlk denemeleri Harbiye Nazırı iken Enver Paşa tarafından Mektebi Harbiye'de okutulan kitapların birbirinden ayrı ve ünlü harfler ile basılması talimatıyla eğitim hayatımızda da kullanılmaya başlar. Bu tekniğe göre hat sanatı ile gösterişli ancak okunması zor harfler sadeleştirilecek, birbirinden ayrılacak ve de araya üstün, esre ve ötre yerine ünlü harfler gelecektir. Yeni harfler Enveri Harfler adı ile kamuoyunda yer bulmuştur. Özellikle Balkan Savaşları dönemine denk gelen hadiseler birbirini kovalamış ve ordu içerisinde telgraf aracılığıyla yapılan yazışmalarda telafisi mümkün olmayan hatalar meydana getirmiştir. Çünkü bu tekniği öğretecek ne zaman vardır ne de imkan. Kısa zaman içinde sonuçları başarısızlığa uğratan karmaşıklıklar yüzünden vazgeçilmiştir.

Modern eğitim anlayışı zamanla harf inkılabının kapılarını aralamıştır. Çünkü modernize edilen tüm terbiye usulleri Batı dilini ve adetlerini taklit etme yönünden yeni düşüncelere aracılık etmeye başlamıştır. Pozitif ilimleri dünyaya hakim Latin alfabesiyle öğrenmek daha kolay olmuş ve aynı zamanda Türkçe diline çevrilen yabancı eserlerle bütünlük içinde olduğu görülmüştür.

Bunun başka bir yansıması da özellikle II. Meşrutiyete kadar verilen özgürlük ve eşitlik mücadelesinin kendisine zaman zaman ülke dışında devam etme zorunluluğunda çıkan yayın topluluğudur. Bu eserler Latin harflerle basılarak aydın kesimi fikir anlamında beslenmiş aynı zamanda da yeni harflere uyumu kolaylaştırmıştır.

İlkleri yaşadığı dönemlerde yaralarını da sarmaya çalışan Osmanlı Devleti kayıpları kazanımlarla kapatmaya çalışsa da başaramamış ve nihayetinde 1. Dünya Savaşından mağlup çıkmıştır.

Mondros Mütarekesi sonunda toprakları işgal edilmiştir. Sevr Antlaşması neticesinde İstanbul'un işgal edilmesi Anadolu'da milli mücadeleye duyulan güveni arttırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele döneminde dahi eğitimi hep ön planda tutmuştur. Sakarya Savaşı'ndan hemen önce Ankara'ya gelmiş, 1. Maarif Teşkilatını toplayarak 250 vatan evladını bağrına basmış ve de geldikleri yörelerde yapacakları eğitim faaliyetlerine çerçeve çizerek onları motive etmiştir. 3 Mart 1924 tarihine kadar yaşanan her politik gelişmede milli bir eğitim politikası benimsemiş ve bunu Tevhidi Tedrisat Kanunu ile yasalaştırma yolunu seçmiştir. Yeni harflerin ülkenin dört bir yanına yayılan eğitim neferleriyle halka tanıtılması ve öğretme seferberliğine dönüştüğü 1 Kasım 1928 tarihinde kanunlaşmıştır.

Yeni harflerin kabulü ile başlayan eğitim seferberliği ile on yıl süre öngörülen dönüşüm ve öğretim faaliyetlerine rağmen üç ay gibi kısa bir sürede nüfusun %20'sine okuma yazma öğretilmiştir. Bu oran 2000'li yıllarda %98 oranına ulaşarak toplumu muasır etmiş ve de gerekçelerini doğrulamıştır.

Eski alfabeden kalan yazının çeviri beklentileri içerisinde olamayışı yüzünden pek çok edebi esere ilgi gösterilmeden raflarda kalmaları günümüzde dahi tartışma konusudur. Aslında yapılmak istenen Harf inkılabının kazanımlarını küçümsemek değildir ancak eleştiriler siyasi yöntemlere malzeme edildiği için yarar sağlamaz. En başta medrese eğitimi alan aydınların başlattığı olumsuz tutum günümüzde de taraftar bulmasına rağmen şiddetli tartışmalar günümüzde görülmez.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2009*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altın, H. (2017). Osmanlı Eğitim Tarihinde Darümuallimat(Açılış ve Gelişim Süreci). *Akademik Matbuat*, 21-37.
- AŞÇI, E. (2020). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Bakış. *Turkish History Education Journal*, 492-509.
- Çandar, T. (1995). *TALAT PAŞA*. ANKARA: TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ.
- ÇOT, F. Z. (2010). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Sistemi*. Erzincan: Yüksek Tisans Tezi.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*. Ankara.
- GÜREL, C. N. (2009). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yan Kuruluşları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Haykırır, Y. (2019). THE N. TİMES'TA Enver Paşa. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 378.
- Kara, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete İslamcılık Tartışmaları*. İstanbul: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.
- Laçın, A., Önal, B., & Demir, B. (2018). *İttihat ve Terakki*. Ankara: Meb Yayınları.
- Özerengin, F. (1982). *İttihat ve Terakki Cemiyeti E*.
- Özerengin, F. Ö. (1982). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?* İstanbul.
- Parlatır, İ. (2006). *Tanzimat Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Basım Yayım.
- Refik, T. (2022). Turan, R. (2022). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında değişim ve sürekliliğin izini sürmek: İttihat ve Terakki Cemiyeti örneği. *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 679-791.
- Tevfik, E. (1910). Yeni Osmanlılar Tarihi. *Yeni Türk Edebiyatı*, 4.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedi Gün Matbaası.
- Tuncer, H. (2001). *Tanzimat Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Ders Kitapları Anonim Şirketi.

TÜRK HUKUKUNDA SORUMLULUK SİGORTALARININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE UYGULANACAK HÜKÜMLER

Dr. Yunus ALHAN¹

---

¹ Dr. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Deniz Hukuku Anabilim Dalı,
myunusalhan@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6145-2591.

1. Sorumluluk Sigortasının Tarihsel Gelişimi

İnsanların günlük hayattaki faaliyetleri, meslekleri icabı yükledikleri sorumluluklar, ticaret hayatının içerisinde barındırdığı zarar tehlikeleri, insanoğlunu bu tür eylem ve işlemlerden göreceği menfi ekonomik sonuçlardan korunma ihtiyacına sevk etmiştir (Kaner, 2018: 1). Kişilerin bu hususu tek başına başarmaları oldukça güçlük arz edeceğinden, ödenecek prim karşılığında, hukuki sorumluluklar nedeniyle, sigorta ettirenin mal varlığında ortaya çıkan pasifleri bertaraf etmeye yönelik aynı zamanda sigorta ettireni, kendisine yöneltilen haksız taleplere karşı koruyan; sorumluluk sigortasının ortaya çıkmasını ve gelişmesini zorunlu hale getirmiştir (Kender, 1977: 1 vd.; Şenocak, 2000: 14; Ulaş, 2012: 763). Sigorta hukukunun gelişimi esnasında bağımsız bir sigorta dalı olarak sorumluluk sigortaları diğer sigorta türlerine göre daha geç ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel nedeni bu alanda kabul edilen yeni sorumluluk türleri ve bunların sigorta hukukuna yansımalarıdır. Sorumluluğu doğuran olayların çeşitliliği ve sorumluluk hukukundaki güncellemeler paralelinde değişmeye ve gelişmeye devam etmektedir (Ünan, 1998: 2-3; Bozer, 2004: 129-130; Şenocak: 13-14; Yongalık, 1998: 9). Sorumluluk sigortalarının daha geç gelişmesinin altında sigortalının kendi davranışı nedeni ile doğacak sorumluluğunu sigorta ettirmesinin, ahlak ve kamu düzenine aykırı görülmesinin yanı sıra bu sigorta ile insanların daha dikkatsiz davranmalarına sebebiyet verileceği ve kamu yararının korunamayacağı düşüncesi yatmaktadır (Şenocak: 15-16). Sorumluluk sigortalarına karşı olan görüşlerde, bu sigortaların bireyleri daha dikkatsiz davranmaya yönelttiği hususunda gerçeklik payı olmakla beraber, sorumsuz davranışlar karşısında gerekli korumanın sağlanması ihtiyacı ve gereği bu sigortaların oluşumunda ağır basmıştır (Şenocak: 16; Metezade, 2008: 145-146).

Dünyada sorumluluk sigortasının ne zaman ortaya çıktığına bakacak olursak, Roma hukukuna, Rodos hukukundan iktibas edilmiş olan ve günümüz müşterek avarya hükümlerinin de esasını teşkil eden Lex Rhodia de Lactu'yu söylemek mümkündür (Şenocak: 3-4). Sorumluluk sigortasında bir kimsenin malvarlığında meydana gelebilecek pasifin engellemesi asıl olduğundan, Lex Rhodia de Lactu uyarınca pasif kalemleri olarak karaya oturan bir geminin tekrar yüzdürülmesi için yapılan masraflar ve korsanlardan kurtarılması için ödenen fidyeler söylenebilir (Şenocak: 4). İşte bu pasif kalemleri Lex Rhodia de Lactu'ya göre gemi ve yük ile ilgili olanların oluşturduğu tehlike topluluğu tarafından karşılanacaktı (Şenocak:4). Lex Rhodia de Lactu'daki bu durumu Bizans hukukunun en önemli kaynağı olan Basilikalar'da da kendini göstermiştir. Nitekim Basilikalar'da gemi ve yükün uğradığı bütün kazalardan doğan masrafların, gemi ve yük üzerinde menfaat sahibi olanlardan teşekkül eden deniz tehlikeleri topluluğu tarafından paylaşılacağı öngörülmüştür (Şenocak:4).

Avrupa’da yukarıda belirttiğimize benzer bir sorumluluk sigortası mefhumunun mesleki teşekküller arasında da var olduğu görülmektedir. Mesleki teşekküllerin mensuplarının cezayı gerektiren fiillerinden dolayı diyet ve para cezasından sorumlu tutulmalarını öngören Germen hukuku düzenlemeleri bu kapsamda gösterilebilir (Şenocak:5). İngiltere’de de hırsızlık rizikosuna maruz kalmış olan lonca mensubunun loncadan sadece çalınan şeylerinin değerini değil, hırsız bulabilmek için gerekli olan masrafların ödenmesini de talep edebilirdi (Şenocak:5). Kendisine çalınan şeylerin değeriyle birlikte hırsızın takibi için gerekli olan masrafların ödendiği lonca mensubu hırsız bulmaktan vazgeçerse, para cezası ile cezalandırılırdı (Şenocak:5). Tüm bu düzenlemelere baktığımız vakit sorumluluk sigortasının hukuki himaye fonksiyonunu temellerini gördüğümüzü söylemek mümkündür.

Sorumluluk sigortalarının 1825’te Fransa’da, Automedon Sigorta Şirketi tarafından, yük arabası sürücülerinin at ve yük arabasıyla sebebiyet verdikleri zararlardan doğan sorumluluklarına karşı teminat verilme suretiyle uygulandığı Fransa’da 1844-1845 yıllarında donatanın, kaptanı tarafından üçüncü kişilere verilen zararlara karşı teminat verilme suretiyle uygulandığını görmekteyiz (Şenocak:5).

Türk hukukunda ise, sorumluluk sigortaları ilk kez 1827 Tarihli Türk Ticaret Kanunu’nda yer almıştır. Bu kanunda yer alan 980 ve 981. maddeleri, yangın dolayısıyla sorumluluk sigortasını, 1003. madde kaza sorumluluk sigortasını, 1011. madde ise hırsızlık sorumluluk sigortasını düzenlemiştir (Şenocak: 17). 6762 sayılı TTK ise 1827 tarihli TTK’nın sorumluluk sigortasına ilişkin hükümlerini sadeleştirerek yer vermiştir (Şenocak: 17). 6102 sayılı TTK ise sorumluluk sigortasını çağın gereklerine uygun olarak ayrı bir başlık altında düzenleyerek gelişim sürecini devam ettirmiştir. TTK sorumluluk sigortaları ile ilgili diğer genel kanunlar gibi bir çerçeve çizmiş bu çerçevenin içinin doldurulması hususu genel ve özel şartlara bırakılmıştır. Ülkemizde sorumluluk türleri bakımından genel şart tanzim edilmesi için ya geç kalınmış ya da birçoğu için hiç genel şart tanzim edilmemiştir. Bu nedenle, “Üçüncü Şahıslara Karşı Mali Mesuliyet Sigortası Genel Şartları”, uzun bir süre neredeyse tüm sorumluluk sigortalarında atıf yapılan çerçeve bir genel şart niteliğinde uygulanmıştır.

Bununla birlikte Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası, Motorlu Kara Taşıtları İhtiyari Mali Sorumluluk Sigortası, Karayolu Taşıma Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası, Tehlikeli Maddeler Zorunlu Sorumluluk Sigortası, Tehlikeli Maddeler Zorunlu Sorumluluk Sigortası, Tüpgaz Zorunlu Sorumluluk Sigortası, Yapı Denetim Kuruluşları Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası, Tıbbi Kötü Uygulamaya İlişkin Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası Genel Şartları, Deniz Araçları Zorunlu

Mali Mesuliyet Sigortası Genel Ürün Sorumluluk Sigortası Genel Şartları gibi genel şartlar yürürlüktedir.

Günümüzde, özellikle gelişmiş ülkelerde, sorumluluk sigortalarının yaygın olarak uygulandığı, hatta pek çok hukuki sorumluluğun sigortalanmasının kamu yararı düşüncesi ile zorunlu hale getirildiği bilinmektedir.

2. Sorumluluk Sigortası Sözleşmesi

Sigorta farklı dillerde farklı terimlerle ifade edilse de özünde ihtiva ettiği anlam; sigorta ettireninin karşılaşması muhtemel belirli rizikoları karşı güvence altına alındığı sistemdir

Sigortanın birçok şekli vardır ve tanımın oldukça kolay yapılacağı düşünülmektedir. Sigorta kavramı sürekli olarak değişen bir şeydir ve tanımının formüle edilmesi gelecekteki sigorta faaliyetlerini engelleyebileceğinden farklı rizikolar ve menfaatler zamanla ortaya çıkabileceğinden spesifik bir tanım vermek yerine genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır. Bu sebeple yabancı doktrinde de genel geçer bir tanım ile ilgili fikir birliği olduğunu söylemek oldukça zordur.

Bir sigorta sözleşmesinin sigorta sözleşmesi olabilmesi için bazı unsurları içermesi gerekir. Bundan dolayı her bir sözleşme sadece başlığının ne dediği yerine sözleşmenin mahiyeti ve içeriği belirlenerek değerlendirilmelidir. Sigorta sözleşmesinin analiz edilmesi objektif bir şekilde yapılmalıdır (Atabek, 1971: 136 vd.). TTK m. 1473 ve devamı hükümlerinde düzenlenen sorumluluk sigortası diğer sigortalar gibi borçlar hukuku genel ilkelerini içeren bir sözleşmeyle kurulur. Her ne kadar sorumluluk sigortası kendine has özellikleri olan bir sigorta türü olup, TTK ilgili hükümlerinde düzenlenmiş dahi olsa bir sözleşme mevzu bahis olduğu için hüküm bulunmayan hallerde Borçlar Kanunu hükümleri uygulanacağı açıktır (Özer Kabukçuoğlu, 1993: 2).

Bu halde sorumluluk sigortası da diğer sözleşmeler gibi, karşılıklı, tam iki tarafa borç yükleyen, rızai, tarafların kişisel özelliklerinin önemli olduğu, azami iyiniyet gerektiren, devamlı ilişkiler meydana getiren, tesadüfi buna karşın, şarta bağlı olmayan bir sözleşmedir (Demirci, 2014: 152).

Türk Hukukunda, sigorta sözleşmesini yorumlarken temel alacağımız iki kanun TTK ve TTK'nın sigorta kitabında hüküm bulunmayan hallerde sigorta sözleşmesi hakkında Borçlar Kanunu hükümlerinin uygulanacağını öngören TTK 1264/f.1 amir hükmü gereğince Türk Borçlar Kanunudur (Özer Kabukçuoğlu: 2).

TTK m. 1401'de sigorta sözleşmesini; *“sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlike-*

nin”, “rizikonun, meydana gelmesi hâlinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar” “dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği sözleşme” olarak tanımlamaktadır (Kaner: 3; Cebe, 2018: 1).

Sözleşme sözlü ya da yazılı olabilir; fakat sigorta sözleşmesinin esaslı unsurları olarak belirttiğimiz, sigorta konusu, tarafları, riziko, sigorta teminatı, sigorta süresi, prim gibi unsurlar taraflar açısından bağlayıcı olmalıdır (Widis, 1989: 33). Özellikle bir sigorta sözleşmesi sigortacıyı bazı özel durumlarda sigorta tazminatı ödemeye mecbur etmelidir ve bu durum tanımlanmış bir olayda olur. Riziko gerçekleştiğinde sigorta ettirene sigorta tazminatı ödenmesi isteğe bağlılık arz etmemelidir.

Sigorta sözleşmesi kısaca sigortacı olarak ifade ettiğimiz bir tarafın belirli bir rizikoyu sigorta ettiren olarak ifade ettiğimiz diğer tarafın ödediği primlere karşılık üstlendiği sözleşmedir (Patterson ve Young, 1961: 2-3; Mowbray, Blanchard ve Ralph: 43; Schmidt: 33; Merkin ve Steele: 41; Birds, Owen ve Longmore: 1; Şeker Öğüz, 2010: 21).

Burada sigortacının edimi rizikonun ortaya çıkmasına mı bağlıdır ve riziko ortaya çıkarsa sigorta tazminatı ödemekle mi sınırlıdır sorusu akla gelebilir. TTK'daki tanımda bu noktayı aydınlığa kavuşturmamıştır. Şunu söylemek gerekir ki, sigortacının edimi geciktirici şarta bağlı bir edim olarak yorumlanamayacağı gibi sigorta tazminatı ödemekle de sınırlandırılmaz.

Sigorta sözleşmesi, sigorta ettirenin sigorta primlerini ödediği bunun karşılığında sigortacının sigorta süresi boyunca ortaya çıkabilecek rizikolara karşı sigorta ettireni korumayı taahhüt ettiği sürekli edim içeren sinallagmatik bir sözleşmedir (Özdamar, 2009: 439; Kayıhan, 2005: 513; Aydın, 2018: 19 vd.; Kender, 2021: 181; Bahtiyar: 90).

Sigorta sözleşmeleri yazılı, sözlü ya da herhangi başka bir şekilde olabilir (Kubilay, 2003: 1). Sigorta sözleşmesi için bir ispat varakası olan poliçe sözleşmenin yapıldığına dair en önemli kanıttır. Tarafların sigorta sözleşmesinden kaynaklanan hak ve borç ve yükümlülükleri poliçede gösterilir (Widis: 2).

Sorumluluk sigortasının konusu, sigorta ettirenin zarar gören tarafın taleplerini tazmin etmesindeki menfaattir.

Sorumluluk sigortası sigorta ettirenin prim ödeme borcu altına girdiği buna karşılık sigortacının da sözleşmenin başından itibaren rizikoyu taşıma yükümlülüğünü üstlendiği sinallagmatik bir sigorta sözleşmesidir (Şeker Öğüz, 2000: 1043). Her sözleşme gibi bu da temelinde tarafların iradelerinin esas olduğu diğer bir deyişle, tarafların sigorta sözleşmesini

yapıp yapmamakta, dilediği kişiyle yapmakta ve sözleşmenin içeriğini belirlemede özgür olduğu sözleşmelerdendir (Oğuzman ve Öz: 19; Eren: 25).

Bunun yanı sıra taraflar arasında devamlı ilişkiler meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin sigorta ettirenin tek edimi primi ödemek değildir. Sigorta süresi boyunca rizikoyu ağırlaştıramaz rizikoya etki eden bir sebep varsa bunu derhal sigortacıya bildirmekle yükümlüdür. Sigortacı da hakeza sadece rizikoyu taşımakla yükümlü olmayıp sigorta ettireni riziko ile ilgili değişikliklerde sigorta ettireni bildirmekle yükümlüdür (Kubilay: 65). Bu durumun en önemli yansıması azami iyi niyet prensibidir. Sorumluluk sigortası kurulurken taraflar önemli hususlarda iyiniyetli olarak birbirlerini bilgilendirmeli ve sözleşme süresi içerisinde de bu hususu sürdürmelilerdir (Mowbray, Blanchard ve Ralph: 61; Mcgee: 57).

Sorumluluğu doğuracak olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, gerçekleşecekse ne zaman gerçekleşeceği belli olmadığından bu durum sorumluluk sigortasını tesadüfe bağlı sözleşmelerden sayılan kumar ve bahisle aynı kategoride değerlendirilmesi gibi bir yanılığa yol açmamalıdır.

Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi sigortacının tazminat ödeme borcunun doğmasının rizikonun gerçekleşmesine bağlı oluşu sorumluluk sigortasının şarta bağlı bir sözleşme olduğu anlamına gelmemektedir.

Riziko gerçekleştiğinde ve buna bağlı olarak zarar ortaya çıktığında sigortacının üçüncü bir kişiye ödeme yapması sorumluluk sigorta sözleşmesinin BK anlamında üçüncü kişi yararına sözleşme olup olmadığı noktasında tereddütlere yol açabilir.

Üçüncü şahıs yararına sözleşme, sözleşmenin tarafları arasında sözleşmenin tarafı olmayan bir üçüncü kişinin yararına bir edim kararlaştırılıp bu edimin üçüncü şahsa ifa edileceğini taahhüt etmeleridir. Sorumluluk sigortalarının bazılarında üçüncü kişiye doğrudan başvuru hakkının tanınmasının bu sigorta sözleşmesinin de üçüncü şahıs yararına sözleşme olarak değerlendirilmesini beraberinde getireceğine dair görüşlerin varlığına rağmen (Atabek, 1971: 126 vd.); kanaatimizce sorumluluk sigortası bu şekilde nitelendirilemez.

Nitekim BK'da 130. maddede *“başkasını çalıştıran kişi çalıştırdığı kişiye karşı hukuki sorumluluğunu güvence altına almak üzere sigorta yaptırmışsa, sigortadan doğan haklar doğrudan doğruya çalışana ait olur”* diyerek üçüncü şahıs yararına sözleşmenin bu sigortada mevzu bahis olabileceği ifade etmiştir. Üçüncü şahıs yararına sözleşme ile sorumluluk sigortasının temel amacı *“sigorta ettirenin üçüncü kişilere verebileceği zararlardan ötürü bu zararların giderilmesi için sigorta ettirenin malvarlığındaki azalmayı önlemek ve sigorta ettirenin eyleminden zarar gören üçüncü kişilerin zararlarının giderilmesini sağlamak”* ile örtüşmemekte-

dir. Bu nedenle sorumluluk sigortası sigorta ettiren ile onun eylemlerinden zarar görenlerin menfaatlerini dengeleyen sui generis bir sigorta türüdür (Ulaş: 764).

3. Sorumluluk Sigortasının Hukuki Niteliği

3.1. Zarar Sigortası - Can Sigortası Ayrımı

Sorumluluk sigortası sigorta ettirenin sorumluluğundan kaynaklanan ve miktarı belirsiz olan tazminatları ödemekten kurtulmak adına miktarı belirli olan sigorta primini ödeyerek, sigorta sözleşmesinin teminat sağladığı süreler içerisinde karşılaşılabileceği tazminat taleplerinin teminat altına alınmasını amaçlayan sonradan ortaya çıkarak sigorta ettirenin mali yapısını sarsacak hatta ekonomik mahvına sebep olabilecek olaylardan onu korumayı amaçlayan bir sorumluluk sigortası türüdür (Albert, Blanchard ve Ralph: 174-175; Widis: 332, 718; Dobbyn, 1986: 43).

Sorumluluk sigortası zarar sigortasıdır (Kender, 2017: 228). Zarar sigortalarında rizikonun gerçekleşmesi ile sigorta ettirenin malvarlığında meydana gelen eksilme karşılandığından (Şenocak: 18; Ulaş: 650) sorumluluk sigortasında da sigorta ettirenin malvarlığında iradesi dışında meydana gelebilecek eksilmelerin karşılanması (Kender: 229) temel amaç olduğundan zarar sigortalarına ilişkin hükümler kural olarak sorumluluk sigortalarında da uygulanır (Schmidt: 33).

Sorumluluk sigortası bir tür zarar sigortası olduğundan, rizikonun gerçekleşmesi halinde bu rizikodan zarar gören üçüncü kişilerin gördükleri zararlar sigorta limiti dâhilinde karşılanır.

Sorumluluk sigortalarında hayat sigortalarının aksine, sigorta poliçesinde kararlaştırılan sigorta bedelinin tamamının ödenmesi gerekmemektedir (Karasu, 2015: 686). Bu durum zarar sigortalarının hayat sigortalarının üst başlığı olan meblağ sigortalarından ayıran en önemli unsurdur (Can, 2006: 8; Ünan, 1998: 172).

Zenginleşme yasağı prensibi olarak ifade edebileceğimiz bu kavram sigortacının sözleşmede kararlaştırılan maktu bedeli değil ortaya çıkan zararı karşılaması esasına dayanmaktadır (Şenocak: 18 vd.; Ünan: 17).

Her ne kadar çoğu sorumluluk sigortasında sigorta ettirenin vereceği zararın ve bu zarardan sorumluluğunun önceden öngörülebilecek unsurlar olmamasından dolayı sigorta değeri olmadığından bahisle bu prensibin uygulanamayacağını belirten görüşler olsa da meblağ sigortası niteliğinde olmayan sorumluluk sigortalarında, üçüncü bir kişinin zarar görmesi halinde, sigorta sözleşmesi üzerinde belirtilen sigorta bedelinin tamamının ödenmesi gerekmemektedir. Sigorta bedeli sigortacının, sigortalının sorumluluğunu yerine getireceği azami limitleri göstermektedir.

3.2. Mal Sigortası - Sorumluluk Sigortası Ayrımı

Sorumluluk sigortasının konusunun bir “mal” söz konusu olmaması ve mal sigortalarından (Uralcan, 2004: 21) farklı olarak sorumluluk sigortalarında malvarlığının pasif kısmının sigorta güvencesi altına alınması amaçlandığından, mal/zarar sigortalarına ilişkin bütün hükümler bu tür sigortalarda aynen uygulanamaz. Sorumluluk sigortaları, sigorta ettirenin üçüncü kişilere karşı sorumluluğuna yol açan olaylar sonucu malvarlığının azalması rizikosunu güvence altına alır.

Sorumluluk sigortası, sigorta ettireninin kusurlu veya kusursuz sorumluluğunu malvarlığındaki aktifin azalması veya pasifin artması tehlikesini önlemeyi amaçlayan, aynı zamanda üçüncü kişilerin uğramış olduğu zararları toplumsal fayda ilkesi sebebiyle tazmin etmeyi amaçlayan nev’i şahsına münhasır bir sigorta türüdür.

Sorumluluk sigortalarında güvence altına alınan idari veya cezai anlamda bir sorumluluk değil özel hukuk sorumluluğudur. TTK’da öngörülen sorumluluk bu şekildedir.

TTK’nın sorumluluk sigortaları ile ilgili sigorta ettirenin üçüncü kişiye karşı hukuki koruma giderlerinin sigortacı tarafından karşılanması ve bu giderler için avans vermesine ilişkin 1474. maddesine, sigorta ettirenin üçüncü kişiye karşı hukuki yönden korunmasının sigortacı tarafından üstlenilmesi ve aksi halde sigortalı aleyhine kesinleşen tazminatı ödenmesine ilişkin TTK 1476. maddesine tazminat ödeyen sigortacının sigorta ettirene halef olmasına ilişkin TTK 1481. maddesine baktığımızda sorumluluk sigortalarında teminat altına alınanın üçüncü kişilerin değil sigorta ettirenin sorumluluğu olduğunu görmekteyiz.

Sorumluluk sigortalarında himaye altına alınan sorumluluk “-ile” sorumluluk ve “-den” sorumluluktur (Ünan: 31-32;). İle sorumluluk, temel olarak borçlunun tüm malvarlığı ile sorumlu olduğu diğer bir deyişle eşya varlığının sorumluluğunun teminat olduğu (Eren: 83-84; Oğuzman ve Öz: 16) ancak sınırsız bir sorumluluk anlamına gelmeyen konu, miktar itibariye sınırlanabilen bir sorumluluktur (Ünan: 12; Eren: 87). Den sorumluluk ise; sorumluluğun ortaya çıkmasında, haksız fiil, sebepsiz zenginleşme, sözleşmeye ve kanunu aykırılık gibi pek çok sebebin olabileceği ama temelinde kişinin hukuka aykırılık teşkil eden davranışlarından doğan sorumluluktur (Ünan: 11).

3.3. İhtiyari Sigorta - Zorunlu Sigorta Ayrımı

Sorumluluk sigortaları kural olarak ihtiyari bir sigortadır. Bu tür sigortalarda zorunlu sorumluluk sigortalarının aksine zarar görenlerin menfaati değil sigorta ettirenin menfaati (Bozer: 132-133; Can: 10) esas olduğun-

dan, sigorta ettiren eğer ortaya çıkabilecek rizikolara karşı malvarlığını teminat almak istiyorsa bu sigortayı yaptırabilir. İsteğe Bağlı Sorumluluk Sigortaları: Tamamlayıcı Hekim Sorumluluk Sigortası, Meslekî Sorumluluk Sigortası, İşveren Sorumluluk Sigortası, Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk Sigortası, Asansör Kazalarında Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk Sigortası, Ambar Malî Sorumluluk Sigortası, Motorlu Kara Taşıt Araçları İhtiyari Malî Sorumluluk Sigortası, Yangın İnfilak Malî Sorumluluk Sigortası'dır.

Sigorta ilişkisi sigorta ettirenin prim ödeme borcu altına girdiği buna karşılık sigortacının da sözleşmenin başından itibaren rizikoyu taşıma yükümlülüğünü üstlendiği bir sözleşme ile kurulur. Her sözleşme gibi bu da temelinde tarafların iradelerinin esas olduğu diğer bir deyişle, tarafların sigorta sözleşmesini yapıp yapmamakta, dilediği kişiyle yapmaktan ve sözleşmenin içeriğini belirlemede özgür olduğu sözleşmelerdendir. Ancak 5684 No'lu Sigortacılık Kanunu m.13/1 hükmü uyarınca “ (1) *Cumhurbaşkanı, kamu yararı açısından gerekli gördüğü hallerde zorunlu sigortalar ihdas edebilir. Sigorta şirketleri, 20 nci maddenin ikinci fıkrasının (b) bendi ile üçüncü fıkrası hükümleri saklı kalmak kaydıyla faaliyet gösterdiği sigorta branşlarının kapsamında bulunan zorunlu sigortaları yapmaktan kaçınmaz. (2) Müsteşarlık, zorunlu sigortaya konu teşkil eden menfaat üzerinde yapacakları iş ve işlemler nedeniyle, ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerini alarak zorunlu sigorta denetimi yapabilecekleri belirlemeye yetkilidir. (3) Bir faaliyetin icrası ya da bir şeyin kullanılması için izin veya ruhsat vermeye veya bunları denetlemeye yetkili merciler ile ikinci fıkra uyarınca belirlenen kurum ve kuruluşlar; yürütecekleri iş ve işlemlerde, yapılması zorunlu sigortaların geçerli teminat tutarları dâhilinde yaptırılıp yaptırılmadığını araştırmakla yükümlüdür. Bu kurum ve kuruluşlar ile izin veya ruhsat vermeye ve denetlemeye yetkili mercilerce, geçerli teminat tutarında sigorta yapılmamış olduğunun tespiti halinde işlem yapılmaz. Geçerli teminat alınana kadar sigortalının zorunlu sigortaya konu teşkil eden faaliyeti yetkili merciler tarafından durdurulur.”*

Sorumluluk sigortalarında irade hürriyetinin istinası niteliğinde olan zorunlu sorumluluk sigortaları söz konusu olabilir. Zorunlu Sorumluluk Sigortaları; Tehlikeli Maddeler ve Tehlikeli Atık Zorunlu Malî Sorumluluk Sigortası, Tüpgaz Zorunlu Sorumluluk Sigortası, Kıyı Tesisleri Deniz Kirliliği Zorunlu Sorumluluk Sigortası, Özel Güvenlik Zorunlu Malî Sorumluluk Sigortası, Tıbbi Kötü Uygulamaya İlişkin Zorunlu Malî Sorumluluk Sigortası (malpraktis), Trafik Sigortası (Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Malî Sorumluluk Sigortası), Karayolu Yolcu Taşımacılığı Zorunlu Koltuk Ferdi Kaza Sigortası, Zorunlu Karayolu Taşımacılık Malî Sorumluluk Sigortası, Zorunlu Sertifika Malî Sorumluluk Sigortası, Denizyolu Yolcu Taşımacılığı Zorunlu Malî Sorumluluk Sigortası'dır.

4. Sorumluluk Sigortası Sözleşmesine Uygulanacak Hükümler

4.1. Türk Ticaret Kanunu

Genel olarak sigorta kavramı ve sorumluluk sigortaları TTK'da düzenlendiğinden, sorumluluk sigortası içinde temel kaynağımız 6102 sayılı TTK'dır. TTK'da hüküm bulunmayan hallerde ise TTK m.1451 gereğince Türk Borçlar Kanunu hükümleri uygulanır.

TTK, Türk Medeni Kanunu'nun ayrılmaz bir parçası olduğundan ve MK madde 5 uyarınca Medeni Kanunu ile Borçlar Kanunu'nun genel nitelikteki hükümlerinin uygun düştüğü ölçüde sigorta sözleşmeleri dahil, tüm özel hukuk ilişkilerine uygulanacağı öngörüldüğünden TTK'nın BK ile ilişkisi hukukun olağan yapısı gereğidir. Ancak TTK 1451. maddesinin, sigorta hukuku kitabında hüküm bulunmayan hallerde ilk önce BK hükümlerine bakılacağını ifade etmesi (Ünan: 14) TTK 1. maddesi ile çelişiyor gibi görünmektedir. Zira bu madde uyarınca genel hükümlerden önce gelmesi gereken başka kanunlardaki ticari hükümler, ticari örf ve adet kuralları, BK'da konuya ilişkin düzenleme bulunmadığı takdirde devreye girecektir.

Sigorta da açıkça TTK'da belirtildiğinde bir ticari iş olarak değerlendirilecek bu durum da onun TTK m.1/2 kapsamında değerlendirilmesini gerektirecektir. Kanaatimizce, m.1451 hükmü bu durumun önüne geçmektedir. Maddenin lafzı yoruma yer bırakmayacak şekilde açıktır.

Sigorta sözleşmesi uyarınca ilk önce sigorta hukukuna dair altıncı kitaptaki hükümlerin, sonrasında da BK'nın daha sonra ise diğer kanunlardaki ticari hükümlerin ve ticari örf ve adetin uygulanması elzemdir. Sorumluluk sigortası da sigorta hukuku genel hükümler bölümünde yer alan kurallara tabidir.

Sorumluluk sigortası, sigortalının veya sigorta ettirenin malvarlığının sigortacı tarafından, prim karşılığında, sorumluluğun mali sonuçlarına karşı güvenceye alınmasını öngören, sigortalının sorumlu olacağı bir eylem sonucu üçüncü kişilerin zararını karşılayabilmesini sağlayacak bir sigortadır. Eski Ticaret Kanunumuzda yeterli düzeyde düzenlenmeyen ve dağınık şekilde yer alan sorumluluk sigortası 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda 1473. ve 1486. Maddeleri arasında ele alınmıştır. 6102 sayılı TTK 1473-1486 maddeleri arasında sorumluluk sigortalarını özel olarak düzenlemiş olsa zarar sigortaları kapsamında değerlendirilen sorumluluk sigortalarına zarar sigortalarına ilişkin hükümler uygulanır ve fakat sorumluluk sigortası zarar sigortasının alt başlıklarından olan mal sigortası olmadığından zarar/mal sigortasına ilişkin hükümler ancak elverdiği ölçüde sorumluluk sigortasına uygulanabilir (Ünan: 14-15; Hızır, 2009: 308).

4.2. Sigorta Genel Şartları

5064 sayılı Sigortacılık Kanunu (“bundan böyle SK olarak anılacaktır.”) m.11 uyarınca; “*sigorta sözleşmelerinin ana muhtevası, müsteşarlıkça onaylanan ve sigorta şirketlerince aynı şekilde uygulanacak olan genel şartlara uygun olarak düzenlenir. Ancak, sigorta sözleşmelerinde işin özelliğine uygun olarak özel şartlar tesis edilebilir*”. Bu hususlar, sigorta sözleşmesi üzerinde ve özel şartlar başlığı altında herhangi bir yanılıya neden olmayacak şekilde açık olarak belirtilir. Özel şartlar, tarafların kendi arzu ve istekleri doğrultusunda, her somut sigorta ilişkisinin özelliklerine uygun olarak akdetmeyi düşündükleri belirli bir sözleşme göz önünde tutularak kararlaştırılan sözleşmesine uygulanacak genel şartlardan kısmen veya tamamen ayrı düzenleme getiren kurallardır.

Buradan anladığımız üzere sigorta poliçesinde, sigorta branşının özelliklerine göre sigortalı ile sigortacının borç ve yükümlülüklerine, sağlanan teminat ve istisna edilen hususlar, hasar halinde izlenecek yol, tahkim gibi durumlara açıklık getiren ve ilgili bakanlıkça onaylanmış genel şartlar (Kender, 1984: 51; Bahtiyar, 1998: 136) önemli bir yer oluşturmaktadır.

Taraflar irade serbestisi çerçevesinde o sigortayla ilgili bir genel şart veya özel şarta ihtiyaç duymaksızın sigorta sözleşmesi akdedebilirler. Ancak bir sigorta ile ilgili genel şartın olması o sigorta türünün genel hatlarının belirlenmesi tarafların bu hususu bilerek hukuki ilişkiye girmeleri açısından önemlidir.

Genel şartların poliçeye eklenmesi suretiyle sigorta sözleşmesi TTK'nın hükümlerine uygun olarak tamamlanmış olur. Özellikle TTK düzenlemeleri açısından birtakım ilave hükümlere muhtaç olan sorumluluk sigortalarında genel şartlarla bu eksikliğin giderebileceği söylenebilir. TTK sorumluluk sigortaları ile ilgili diğer genel kanunlar gibi bir çerçeve çizmiş bu çerçevenin içinin doldurulması hususu genel ve özel şartlara bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

- Atabek, R. (1971). Zarar Görenin Doğrudan Doğruya Sigortacıya Müracaat Hakkı (Müracaat Hakkı). *BATİDER*. C. 6, S. 1.
- Aydın, S. (2018). *Sigorta Ettirenin Sözleşme Öncesi Beyan Yükümlülüğünün İhlali ve İhlal Halinde Sigortacının Hakları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bahtiyar, M. (1998). Sigorta Poliçesi Özel Koşulları, Genel Koşullardan Ayırıldılması ve Bazı Sorunlar. *Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan*, Ankara.
- Birds, J., Owen, D. ve Longmore, A. (1997). *MacGillvray on Insurance Law*. Londra: Sweet & Maxwell.
- Bozer, A. (2004). *Sigorta Hukuku Genel Hükümler Bazı Sigorta Türleri*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Can, M. (2006). *Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları'na Genel Bir Bakış*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Cebe, M. S. (2018). *Uygulamalı Sigorta Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Demirci, S. (2014). Noter Mesleki Sorumluluk Sigortası. *Türkiye Noterler Birliği Dergisi*.
- Dobbyn, J. F. (1986). *Insurance Law in a Nutshell*. West Publishing Co.
- Eren, F. (2019). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hızır, S. (2009). Türk Ticaret Kanunu'nda Yer Alan Eşya Sigortalarına İlişkin Muhtelif Hüküm ve İlkelerin Sorumluluk Sigortasına Uygulanabilirliği. *TBB Dergisi*, S. 86.
- Kaner, D. İ. (2018). *Sigorta Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Karasu, R. (2015). 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun Sorumluluk Sigortalarına İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Aralık 2015.
- Kayıhan, Ş. (2005). Alman ve Türk Özel Sigorta Hukukunda Sigorta Ettirenin Kurtarma Ödevi. *AÜEHFD*, C. 9, S. 1-2.
- Kender, R. (1977). Mesuliyet Sigortasının Mahiyeti ve Türleri. *Teori ve Uygulama Açısından Mesuliyet Sigortaları, III. Sigorta Semineri*. Ankara.
- Kender, R. (2017). *Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kubilay, H. (2003). *Özel Sigorta Hukuku*. İzmir: Barış Yayınları.
- Mcgee, A. (2001). *Modern Insurance of Law*. Luton: Butterworths.
- Merkin, R. ve Steele, J. (2013). *Insurance and the Law of the Obligations*. Oxford University Press.
- Metezade, Z. (2008). Sorumluluk Sigortaları. *Sigorta Hukuku Dergisi, Özel Sayı*.

- Mowbray, A. H. ve Blanchard, R. H. *Insurance Its Theory and Practice in the United States*, Fifth Edition, Mc-Graw Hill Book Company.
- Oğuzman, K. ve Öz, T. (2020). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler C.1*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Öğüz Şeker, Z.** (2000). Sigorta Sözleşmesinin Hukuki Niteliği Üzerine. *Prof. Dr. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan*, İstanbul.
- Öğüz Şeker, Z.** (2010). *Türk Ticaret Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Sigorta Sözleşmelerinde Sözleşme Öncesi İhbar Görevi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özdamar, M.** (2009). *Sigortacının Sözleşme Öncesi Aydınlatma Yükümlülüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özer Kabukçuoğlu, F. D. (2012). *Sigortacılık Kanunu Şerhi*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Patterson, E. W. ve Young, W. F. (1961). *Cases and Materials on The Law of Insurance*. Brooklyn: Fourth Edition.
- Schmidt, O. (2009). *Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)*. Verlag Dr. Otto Schmidt.
- Şenocak, K. (2000). *Mesleki Sorumluluk Sigortası*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ulaş, I. (2012). *Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku, Genel Hükümler Eşya ve Sorumluluk Sigortaları*. Ankara.
- Uralcan, Ş. (2004). *Temel Sigorta Bilgileri ve Sigorta Sektörünün Yapısal Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ünan, S. (1998). *İsteğe Bağlı Genel Sorumluluk Sigortasında Riziko*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Widis, A. (1989). *Insurance Materials on Fundamentals Principles, Legal Doctrines and Regulatory Acts*. Minnesota: West Publishing Co.
- Yongalık, A. (1998). *Çevre Sorumluluk Sigortası*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.

BİR GEÇİŞ DÖNEMİ OLARAK SAMSUN-ÇARŞAMBA'DA DOĞUM VE ÇOCUKLUK ÇAĞIYLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR¹

Zeynep YILDIRIM²

Özlem DEMREN³

---

1 Bu çalışma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Dr. Öğretim Üyesi Özlem Demren danışmanlığında, Zeynep Yıldırım tarafından (2019) tamamlanan, “Dünden Bugüne Samsun-Çarşamba İlçesinde Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm, Sünnet-Askerlik-Hac)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

2 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Mezunlu, zeynepyildirim5509@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-5823-2499.

3 Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, demrenozlem@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8924-5367.

1. Giriş

Hayatın ilk ve en hassas geçiş dönemleri olarak karşımıza çıkan, doğum ve çocukluk çağı etrafında paylaşılan gelenek, görenek ve uygulamalar, sözlü kültür bağlamında kuşaktan kuşağa aktarılırlar ve içinden çıktıkları toplum için önemli işlevlere sahiptirler. Geleneksel bilgi onu kullananlar için, karşılaşılan ve kolay olmayan çeşitli durumları atlatmada yardımcı, koruyucu, kolaylaştırıcı, teselli edici, toplumsal destek sağlayıcı yönleriyle rahatlatıcı, stres azaltıcı ve toplumun bir üyesi olma bilincini pekiştiricidir. “Doğum”, kelime anlamıyla TDK (Türk Dil Kurumu) Türkçe Sözlük’te, “doğma işi, tevellüt, veladet” şeklinde açıklanmaktadır. “Divanü Lügati’t-Türk’te doğumla ilgili “kısır”, “umay”, “bala”, beşik”, “bele-“, “egit”, “emüz”, “ısrık”, “igen”, “kap”, “kaplıg oğul”, “kutul-“, “ogulçuk”, “sibek”, “tolgağ”, “togur-“, “monçuk” kavramları karşımıza çıkmaktadır (İnayet, 2008, s. 1). Türk kültüründe çocuk sahibi olmak “meyveli ağaç” olmakla eş tutulur. Yine, pek çok Türk halk hikayesinde bir meyve olarak “elma”, zürriyet motifidir; örneğin Manas destanında meyve ağacı (elma ağacı) altında yuvarlanan kadınların kolaylıkla gebe kalacağına inanılır. Türkler için önemli bir eser olan Dede Korkut Kitabı’ndaki (Ergin, 2016, s. 78-79), Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda da çocuğu olmamak “büyük bir kusur” olarak görülmüştür ve “Tanrı Teâla oğlu kızı olmayanı hor görmüştür biz de hor görürüz” denilerek çocuğu olmayan kişi toplumdan dışlanmıştır. Türk toplumunda çocuk sahibi olmak istenilen ve arzu edilen bir durum olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte ataerkil aile yapısı gereği Türkler erkek çocuk sahibi olmaya büyük önem atfederler. Erkek çocuk soyun devamını sağlayacak, “ocağı tütürecek” evlat olarak düşünülür. Türk kültüründe olduğu gibi, İslam inancında da çocuk sahibi olmak övülür; her çocuğun rızkı ile dünyaya geldiğine ve bereketi artıracığına inanılır; evlilik ve doğum özendirilir (Canan, 1993, s. 190).

Geçiş dönemi olarak karşımıza çıkan doğum ve çocukluk çağı gelenekleri bir takım ritüel uygulamaları da bünyesinde barındırmaktadır. “Kişi dünyaya gelmek, hayatını sürdürmek, toplum tarafından kabul edilmek, çoğalmak,” gibi pek çok aşamada geçiş ritüellerine başvurmaktadır. “Geçiş ritüelleri üç özellik gösterir: Birinci olarak, “kişi merkezlidir. İkinci olarak, bu ritüeller tekrarı olmayan türdendir. Üçüncü olarak, bunlar önceden tahmin edilir, çünkü bunların gerçekleşmesi için önceden hazırlanması muhtemeldir” (Hanko, 2009, s. 203). Geçiş dönemi ritüelleri, kişileri zor anlarında psikolojik olarak destekler (Demren, 2011, s. 486). Dünyaya geliş için ilk aşama doğumdur ve doğum öncesinde, doğum esnasında, doğum sonrasında ve çocukluk çağında karşımıza çıkan geleneksel uygulamalar ve inanışlar oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Doğumla ilgili uygulama ve inanışlar yapıları gereği ritüelistik bir özellik gösterirler. Doğumla ilgili geçiş ritüelleri, anne ve çocuğu merkeze koyar; her ikisi için de önemli

bir durumdan diğerine geçiş aşamasını temsil eder ve bu anlamda tekrarı yoktur, kişilere özel ve özgün bir yaşantıdır. Ayrıca, doğumun önceden tahmin edilebilir olması, anne ve çocuk için inanış ve uygulamalar dizisinin önceden hazırlanabilir olmasını da sağlamaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, Samsun-Çarşamba ilçesinde bir geçiş dönemi ritüeli olarak doğum ve çocukluk çağı geleneklerinin derlenip, incelenmesi üzerine kurulmuştur. Çalışma kapsamında, 25 kaynak kişiyle, halkbilimsel “Yönlendirilmiş Görüşme Tekniği” kullanılarak ayrı ayrı görüşülmüştür ve her bir kaynak kişiye 128 adet soru yöneltilmiştir. Alan çalışması, Samsun ilinin, Çarşamba ilçesinin, Tepealtı Mahallesi (Ayvacık), Gürçam (Ayvacık), Yağbasan Mahallesi (Tekkeköy), Beyoğlu Mahallesi (Tekkeköy), Esençay Mahallesi, Üç köprü Çayvar Mahallesi, Çarşamba Merkez Mahallesi ve Ümit Mahallesinde gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar kendi içinde sınıflandırılıp değerlendirilerek doğum ve çocukluk çağıyla ilgili inanış ve uygulamalar derlenip tespit edilerek, incelenmiştir. Bu çalışmada; çocuğun önemi, çocuk sahibi olmak için yapılan uygulamalar, korunma yöntemleri, çocuğun cinsiyetinin tayini ile ilgili uygulamalar, çocuğun huyunu ve görünüşünü etkileyeceği düşünülen inanışlar, doğumun nasıl, nerede ve ne şekilde yaptırıldığı, doğum sonrası anne ve çocuk bakımı, lohusalık dönemiyle ilgili inanışlar, ad verme uygulamaları, çocuğun ilkleriyle (saç, diş, vb.) ilgili inanışlar, beşik töreni, al basması ve kırk basmasına karşı yapılan uygulamalar, çocuğun yatağı, kıyafeti ve eşyaları ile ilgili hazırlıklar, çocuk için hazırlanan yemekler, çocuğun oynadığı oyunlar ve oyuncaklar, çocuğun yetiştirilmesi, vb. ile ilgili konular hakkında bilgiler verilmiştir. Derlenen bilgiler, “Doğum Öncesiyle İlgili İnanış ve Uygulamalar”, “Doğum Esnasıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar”, “Doğum Sonrasıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar” ve “Çocukluk Çağıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar” olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

3. Samsun-Çarşamba’da Doğum ve Çocukluk Çağıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

3.1. Doğum Öncesiyle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Türk kültüründe, evlenen çiftlerin en kısa zamanda çocuk sahibi olması beklenir. Doğum hazırlıkları ise, çocuğun rahme düşmesiyle başlar. Hamile kadının ve karnındaki çocuğun sağlığı için çeşitli tedbirler alınır. Annenin iyi beslenmesine ve “hoş tutulmasına” özen gösterilir. Tıbbî imkânların yeterince gelişmemiş olduğu eski zamanlarda anne karnındaki çocuğun cinsiyetinin tahmin edilmesi için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Hamile kadının fiziğine bakarak yorum yapmak bu yöntemlerden en bilinenidir; kadının karnı dik ve sivri ise oğlan çocuk; basenleri ve kalçası yay-

gın ise kız çocuk doğuracağı söylenir. Hamile kadının yeme alışkanlıkları da çocuğun cinsiyet tahmini için yorumlanır; “Ye tatlıyı, doğur Hakkı’yı; ye ekşiyi doğur Ayşe’yi” tabiri bunun en güzel örneğidir. Bununla birlikte, hamile kadının yüzü güzelleşirse oğlu olacağına, yüzü çirkinleşirse kızı olacağına yorulur. Günümüzde ise, tıbbi imkanlarla çocuğun cinsiyeti kolaylıkla öğrenilmektedir ve çocuk için yapılacak hazırlıklara ona göre devam edilmektedir. Çarşamba’da, hamile kadın çocuğunun güzel huylu olması için, hiç kimseyi kınamaz, kimseyle dalga geçmez ve kötü, çirkin şeylere bakmaz. Güzel insanlara ve nesnelere bakar ki, kime bakılırsa çocuğun ona benzeyeceği inanılır. Bazı meyve ve sebzelerin yenilip yenilmemesi konusuna da dikkat edilir. Çocuğun güzel ahlaklı olması için Kuran-ı Kerim’in belli ayetleri okunur; hamile kadın ve eşi hiçbir canlıya zarar vermemeye özen gösterir. Geçmişte daha çok evde yapılan ve beraberinde birçok uygulamayı gerektiren doğum olayı; günümüzde Kadın Doğum Hastaneleri, gibi çeşitli sağlık kuruluşlarında gerçekleştirilmektedir. Çocuğa ad koyma işlemine de aile ve toplum tarafından büyük önem atfedilir; çocuğun adının, onun yaşamını etkileyeceğine inanılır. Evin büyüğü, çocuğa okunuşu ve anlamı güzel olan bir ismi, kulağına ezan okuyup, kâmet getirerek ve ismi üç kez yüksek sesle söyleyerek koyar.¹

Çarşamba ilçesinde geçmişte istenmeyen gebeliklerin önlenmesi konusunda pek de bilgi sahibi olmayan kişiler, “kazara” olan çocuklarını doğurduklarını ve bu nedenle çocuk sayılarının çok olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, istenmeyen gebelikleri önlemek için geçmişte uygulanan çeşitli yöntemler vardır: Erkeğin kendini koruması, rahim içine aspirin yerleştirmek, sabun kıyıp rahime yerleştirmek, birlikte olduktan sonra avret yerini bol soğuk su ile yıkamak, hazneye kökboyası koymak, gibi yöntemler bunlardan birkaçıdır. Günümüzde ise, istenmeyen gebeliklere önlem olarak daha çok doğum kontrol hapları, kondom ve spiral tercih edilmektedir. İstenmeyen gebeliği sonlandırmak isteyen kişiler geçmişte, çeşitli yöntemlerle çocuğu düşürme yoluna başvurmuşlardır: Ağır kaldırmak, yüksekte atlamak, ağaca asılmak, ilaç içmek, kına içmek, sabun yutmak, rahme şiş, oklava, tavuk teleği, gibi nesnelere sokup karıştırmak, sığağa oturmak, yumurtalıkları ezmek, gibi işlemler bunlardan bazılarıdır.² Samsun Toybelen köyünde, çocuk düşürmek için, “ebegümece” otu kaynatılıp içilir ve rahme koyulmuş (Şişman, 1994, s. 54). Günümüzde bu konuda, tıbbi kuruluşlara başvurulmaktadır. Çarşamba ilçesinde, geçmişte çocuk düşürme işini daha çok köy ebeleri üstlenmiştir; günümüzde böyle uygulamalar yapan köy ebeleri kalmamıştır.³

---

1 (K1), (K2), (K5).

2 (K1), (K2), (K5).

3 (K1), (K2), (K5).

Çarşamba ilçesinde, çocuğu olmayan kişiler geçmişte özellikle köy ebelerini tercih etmişlerdir. Günümüzde çağdaş tıp yöntemlerine başvurulmaktadır; bununla birlikte “eski” uygulamalara da rastlanmaktadır. Terme ilçesinde, çocuğu olmayanların Cinibâd tekkesine gidip dua etmesi yaygın bir uygulamadır (Semiz, 2007, s. 13). Toybelen’de ise, çocuğu olmayan kadınlar kayıkla gezdirilir, böylece çocuk sahibi olacaklarına inanılır (Şişman, 1994, s. 55). Çarşamba ilçesi, Sahil Köyü’nde de çocuk sahibi olmak isteyenler, kırk evden, kırk bez parçası toplayıp, bu bezleri yazdırılan muskaya sararak evin bir köşesinde saklarlar (Arslan, 2002, s. 13-14). Çocuğu olmayan kişilere “kısır” denir. Bununla birlikte, erkeklere “zürriyet-siz”, “soysuz”, “dölsüz”, “kurubaş”, “başsız”, “kızızsız”, gibi adlandırmalar da yapılır. “Eskiden çocuğu olmayan kişilere hiç iyi gözle bakılmazmış. “Meyvesiz ağaç taşlanır,” anlayışı hâkimmiş. Çocuksuz kişi hor görülür, dışlanır, aşağılanırmış. Tüm suç kadında aranır, çoğunlukla erkekler tekrar evlendirilmeye çalışılmış”. Bununla birlikte çiftin iyi olması için uğraşan, çözümler arayan aileler de olmuştur. Günümüzde Çarşamba ilçesinde, tutum ve davranışlarda birtakım değişiklikler yaşansa da, bazı aileler eski tutum ve davranışlarını sürdürmektedir. Erkeklere zürriyeti artırdığına inanılan bal, ceviz, fındık, yumurta, gibi kuvvet verici gıdalar yedirilmektedir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ise çeşitli yöntemlere başvurmaktadır: Bitkilerden yapılan “kocakarı ilaçları”nı içme, hazneye (rahim içine) uygulama ya da buğusuna oturma, gibi yöntemler başta gelmektedir. Çocuk isteyen kadının beline yumurta sarılır ve rahim ağzı sıcak tutulur; kül, su ile kaynatılıp kadının edep yerine koyulur; süt içine sabun, maydanoz kaynatılıp buharına oturulur; yivdin, ceviz yaprağının buğusuna oturulur; hocalara ve yaşlı ebe kadınlara gidilir; ısırgan, ebegümecinden, ilkbaharda açan papatyalardan kocakarı ilaçları yapılır; kadının karnı ve beli çekilir; rahim ağzı tığ ile açılır, rahimde yağ varsa yağı parçalanır; hocaya gidip “Sübyan Muskası” okutulur.⁴

Çarşamba ilçesinde, çocuğu düşen kişide öncelikle sübyan olduğuna inanılır ve “sübyan muskası” yaptırılır; muska, çocuğu düşen kadının beline asılır. “Sübyan”, “çocuk” demektir; düşen çocukların genellikle bu nedenle düştüğüne ve hamilelik dönemindeki çoğu rahatsızlığın bu nedenle geliştiğine inanılmaktadır. Hamile kadınlara sübyan muskası yazdırmak âdettendir; muska, bebek doğana kadar anne tarafından taşınır. Bebek doğunca da, muska bebeğin beşiğine asılır. Çocuk kırklandıktan sonra muska açılır; uzunluğu iki metreye yakın olan bu muskanın içinden çocuk üç sefer geçirilir. Yeniden katlanan muska asılır; çocuk büyüyünce kendisine sorularak, akar bir suya atılır. Başka bir yöntemde de, çocuğu düşen kadının kaskıları çekilir, karnı sarılır, yatırılır ve dinlendirilir. Yine, yedi Mehmet’in evinden kuş ötmeden birer çivi toplanır, çiviler dövülüp takılacak hale ge-

4 (K3), (K4), (K7), (K8), (K10), (K12), (K13), (K16), (K18), (K20), (K21), (K23).

tirilir ve çocuğu olmayan kadın, çocuğu olana kadar bunu boynunda veya belinde taşır. Bu çiviler dövülürken babanın tek ayak üzerinde durması gerekir. Bir başka yöntemde göre de, gün ışımadan değirmen çarkından su alınır; çocuğu olmayan kadın bu suyla banyo yaptırılır.⁵ Bafra’da da, çocuğu düşen kadınlara yine “Ümmüs-Sübyan” cininin musallat olduğuna inanılır (Özkan, 2012, s. 89).

Çarşamba ilçesinde, bir kadının hamile olduğu çoğunlukla âdet gününün gecikmesiyle, kadının ağzında tat değişimi olmasıyla ve çocuğun hareket etmesiyle anlaşılır. Kadın hamile olduğunu ilk olarak eşine bildirir. Hamile kadına; “gebe”, “yükü”, “hamile”, gibi isimlerin yanında, “gülük” (yumurta üzerinde yatan tavuk), “ağır ayak”, gibi yöresel isimler de verilmektedir. Doğacak çocuğun güzel olması için; hamile kadın elma yerse çocuğunun al yanaklı olacağına; erik yerse çocuğunun gözlerinin iri olacağına; tönge (muşmula) yerse çocuğun kirpiğinin güzel olacağına; beline yumurta kıstırırsa ve yumurtanın çukur yerini yerse çocuğunun gamzeli olacağına; gökyüzüne bakarsa çocuğunun gözünün mavi olacağına; ayva ve yoğurt yerse, güzel şeylere bakarsa, ayın on beşinde dolunay olunca eşi ile birleşirse çocuğunun güzel olacağına; nar yerse çocuğunun sarışın ve gözlerinin mavi olacağına; yeşil pancar, pırasa yerse çocuğunun gözlerinin renkli olacağına inanılır. Hamile kadın şeftali yemekten kaçınır, eğer şeftali yerse çocuğunun kıllı olacağından korkar.⁶ Bafra’da ise, hamile kadın, erik yerse çocuğunun esmer olacağına; ayva yerse çocuğunun düşük yanaklı olacağına; nar yerse çocuğunun pembe yanaklı olacağına; muz yerse çocuğunun gamzeli olacağına; biber yerse çocuğunun sinirli olacağına; patlamamış mısır yerse çocukta cilt hastalığının gelişeceğine inanılır ve bunları yapmaktan kaçınılır (Özkan, 2012, s. 87-88).

Çarşamba ilçesinde, hamile kadının aşerdiği şeyi mutlaka yemesi gerektiğine inanılır; eğer yemezse çocuğun açgözlü olacağına inanılır. Ayrıca, hamile kadının eşi hayvanlara zarar vermektan kaçınmalıdır, aksi takdirde doğacak çocuğun özürü olacağı inanılır. Hamile kadına tavuk kestirilmez, keserse çocuğun hıklayacağına (hıçkırık tutacağına) inanılır; hamile kadın yılan öldürmez, öldürürse çocuğunun yılan gibi dil çıkaracağına inanılır. Hamile kadın, tavşan eti yemez, yerse çocuğunun dudaklarının dilik (yarık) olacağına inanılır. Hamile kadın, ayıya bakmaz, bakarsa çocuğun ayı gibi olacağından korkulur. Yine, hamile kadın tavşana bakmaz, bakarsa çocuğun da gözleri açık uyuyacağına inanılır. Hamile kadın ip üstünden atlarsa, çocuğun boynuna anne karnında göbek bağı dolanacağına inanılır. Hamile kadın ata binerse, çocuğun inatçı olacağına inanılır. Hamile kadın ciğer yemez, ete dokunmaz, eğer bunları yaparsa doğacak çocukta ben ya da leke olacağına inanılır. Ayrıca hamile kadın, çirkin şeylere bakmaz,

5 (K3), (K11), (K13), (K15), (K16).

6 (K1), (K3), (K5), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K120), (K16).

üzücü ortamda bulunmaz, aynaya bakmaz, fotoğraf çekirtmez; eğer hamile kadın bunları yaparsa, doğumunun zor olacağına inanılır. Hamile kadın saç boyatmaz, çocuğun akli kısa olur derler.⁷ Bafra’da ise, hamile kadın saçını kestirirse, doğacak çocuğun ömrünün kısılacağına inanılır (Özkan, 2012, s. 88). Hamile kadınlar kimseyi kınamamaya, kimseye gülmemeye, kimseden tiksini memeye ve haram yememeye özen gösterirler; aksi takdirde, aynı durumun başlarına geleceğine inanırlar. Bir hamile kadın hırsız görürse, doğacak çocuğu hırsız olmasın diye karnını kapatır; kavga veya kötü bir şey görürse, çocuğu onlara benzemesin diye ortamdaki uzaklaşır; çocuk, anne karnındayken hamile kadın ne yaparsa çocuğun da ona çekeceğine inanılır.⁸

Çarşamba ilçesinde, doğacak çocuğun cinsiyeti konusunda, “Çocuğu veren Allah’tır, ne verirse razıyız” dense de, erkek çocuk sahibi olmaya önem verilir; erkek çocuk neslin devamı sayılır. Erkek çocuk sahibi olmak için hocaya muska yaptırılır. Yedi buğday tanesi, yedi yeni hacıya okutulur. Hamile kadın, okutulan buğday tanelerini yediği zaman oğlan doğuracağına inanılır. Kız çocuğu çok olan kişinin iç çamaşırının uçkuru, çok oğlan çocuğu olan kişinininkiyle değiştirilir, böylece oğlan çocuğu olacağına inanılır. Düğün günü, gelinin oğlan doğurması temennisiyle, kucağına oğlan çocuğu verilir.⁹ Çarşamba ilçesinde, kız çocuğun anne babaya daha yakın olacağına inanılsa da, büyüdüğünde kızın çıkıp gideceği, erkek çocuğun evde kalıcı olacağı ve anayı babayı bekleyeceği söylenir. Erkek çocuğun, ocağı tüttüreceğine, soyu ve mirası devam ettireceğine, sülaleyi çoğaltacağına, evin temeli olduğuna inanılır; babasına işlerde yardımcı olacağı için de genelde erkek çocuk istenir.¹⁰ Kadın hamile kalınca, doğacak çocuğun cinsiyetini anlamak için çeşitli uygulamalar yapılır: Hamile kadın mavi boncuk bulursa oğlan çocuğu doğuracağına inanılır. Hamile kadının karnı büyük ve ileri doğruysa oğlu olacak derler; arkası geniş ve kalçası büyükse, kaburgası sancılanırsa kız olacağına inanılır. Ayrıca, tavuk avusu (safra kesesi) köze atılır, patlarsa oğlan, büzüşürse kız olacağına inanılır. Kadının aşermesi değişirse, ilk çocuğu oğlansa, ikinci çocuğunun kız olacağına inanılır. Kız çocuğunda, oğlan çocuğuna göre daha çok aşerildiğine inanılır. Hamile kadın, karnında çocuk canlanınca, bir bardağa su koyar ve göğsünden çıkardığı bir damla sütü bardağa damlatır, süt altta kalırsa oğlan, yukarı çıkarsa kız olacağına inanılır. Hamile kadının yakınları, kadının haberi olmadan bir minder altına bıçak, diğer minder altına makas koyarlar; hamile kadın makas olan mindere oturursa kız, bıçak olan mindere oturursa oğlan çocuğu olacak derler. Hamile kadının yüzü

7 (K4), (K5), (K6), (K7), (K9), (K10), (K11).

8 (K10), (K13), (K14), (K15).

9 (K2), (K3), (K8), (K10), (K23).

10 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24).

güzelleşirse oğlan doğuracağına, yüzü çirkinleşirse kız doğuracağına inanılır. Hamile kadının, göbek çizgisi aşağı doğru ve siyah olursa, yüzü be-neklenirse, kız doğuracağına; kadın bembeyaz olursa, oğlan doğuracağına inanılır. Yavaş gezenin kızı, hızlı gezenin oğlu olur derler. Günümüzde ise doktor kontrolünde bebeğin cinsiyeti kolaylıkla öğrenilebilmektedir.¹¹

Havza ilçesinde, hamile kadın zayıfsa kızı olacağına; şişmansa oğlu olacağına yorulur. Hamile kadının rengi sarıysa oğlu olacağı söylenir; oğlan çocuğunun dokuz ay on beş günde, kız çocuğunun da dokuz ayda doğacağına inanılır (Özdemir, 2009, s. 189). Samsun merkezde, anne karnında çocuk, üç buçuk ayda hareketlenirse oğlan olacağı; dört buçuk ayda hareketlenirse kız olacağı söylenir. Ataköy’de, hamile kadının doğum sancısı sırtından başlarsa oğlan doğuracağı, kasıklarından başlarsa kız doğuracağı söylenir (Şişman, 1994, s. 55). Terme’de ise, hamile kadının haberi olmadan başından tuz serpilir, kadın ilk olarak burnundan yukarı dokunursa oğlan doğuracağı; burnundan aşağı dokunursa kız doğuracağı söylenir (Köksal, 2009, s. 25-26). Hamile kadının karnı çok büyükse ve ikiye bölünüyor gibi duruyorsa ikiz doğuracağına yorulur. Çocukların anne karnındaki hareketlerinden de ikiz olup olmadığını annenin anladığı söylenir. Aile geçmişinde ikiz çocuk olup olmadığı da araştırılır. Ondokuz Mayıs ilçesinde, ikiz oğlan çocuklarına Hasan ve Hüseyin adları koymak âdettendir (Karataş, 2017, s. 8).

Çarşamba ilçesinde, hamileliğin ilk aylarında yaşanan yemek yiyeme-me, mide bulantısı çekme, baş dönmesi, iştahsızlık, çok uyuma, kokulardan tikslenme, bazı yiyecekleri canın çekmesi durumuna, “aşerme”, “yerük çekme”, “mahna çekme”, “yörek çekmek”, “yukarı aldı”, gibi isimler verilir. “Çocuk anne rahmine tünediğinde, anne iki ay kırk gün aşerer”. Bu dönemin hamile kadın tarafından çabuk atlatılması için; köpeğin yemek yediği kaba meyve, turşu, vb. yiyecekler sürülerek gebe kadının haberi olmadan kendisine yedirilir; kayınvalidesi, elma dilimini avret yerine sürüp geline haberi olmadan yedirir; daha sonra bu yapılanlar geline söylenir ve kusması sağlanır, böylece artık aşermeyeceğine inanılır. Hamile kadın neyi aşerirse mutlaka kendisine yedirilmeye çalışılır, aksi takdirde gebenin “ummacık olacağına”, doğacak çocuğunun açgözlü olacağına; gebeye istediğini vermeyenin evindeki çamaşırların fare tarafından kesileceğine inanılır.¹²

Çarşamba ilçesinde, “Doğmayan çocuğa don biçilmez” denir. Doğacak çocuğun cinsiyeti öğrenilene kadar, hem kız çocuğuna hem de erkek çocuğuna göre hazırlıklar yapılır. Erkek çocuk isteyen anneler hazırlıkları mavi renkte yaparken, kız çocuk isteyen anneler hazırlıkları kırmızı, pembe

11 (K1), (K2), (K3), (K4), (K10), (K12), (K15), (K16), (K17), (K25).

12 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

renklerde yaparlar. Kıyafetler örülüp dikilerek hazırlanır. İlk çocukta kızın ailesi beşik ve hediyeler getirir. Çarşamba ilçesinde bebekler genellikle beşikte ya da sallancakta (salıncak), anne de kendi yün yatağında (yerde ya da karyolada) yatar. “Çocuğun yatağı odun beşiktir, iki eğri ayağı, şingirdakları vardır”. “Çocuğun önce beşiği ve höllük (özel elenmiş) top-rağı hazırlanır. Bahçedeki en iyi toprak alınır; toprak, saçta güzelce kavru-lur, beşiğe serilir, çocuk buna yatırılır, belenir. Bu işlem çocuğun tuvalete rahat çıkması için yapılır”. Annenin yatağının altına da toprak konur, eşle birlikte gelen akıntıyı toprak emer. Odanın sıcak olması sağlanır ve anne ilk hafta kalkmaz, dinlenir.¹³

3.2. Doğum Esnasıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çarşamba ilçesinde, önceden doğumları köy ebesi yaptırmış; geç-mişte imkânsızlıklar sebebiyle köy ebelerine güvenilirmiş. Günümüzde, diplomalı ebeler il merkezinde bulunmaktadır ve öncelikle onlara gidil-mektedir. Ayrıca günümüzde, kadın doğum hastaneleri de çokça tercih edilmektedir. Köylerde doğum, neresi uygunsu (yatak odası, mutfak, vb.) orada yaptırılır; neresi sıcaksa doğum için orası tercih edilir. Doğum baş-lamadan malzemeler hazırlanır; kolan bağlanır, doğum odasına ebe ve yar-dım edecek bir iki kadın alınır ve diğer herkes dışarı çıkarılır; gebenin annesi ve kayınvalidesi doğuma sokulmaz. Doğumda, “sıcak su, leğen, te-miz çarşaf, makas, iplik, jilet, muşamba, havlu”, gibi yardımcı malzemeler kullanılır. Doğum çömelerek, diz çökerek, ayakta, yatarak veya tavandan sarkan ipe tutunarak yapılır. Doğum güçleşirse, çocuk ters gelirse, gebe ka-dın tavandan sarkan ipe asılır, çula, battaniyeye koyulup sallanır; karnı ve beli ovulur, karnına çökülür, kasıkları kaldırılır. Ardından ebe, el yardımı ile çocuğu çevirir, hazne açılınca çocuğu dışarı çıkarmaya çalışır. Çocuk, boynuna kordon dolanırsa, rahim çatısı açılmazsa, iri doğarsa, hareketsiz kalırsa ters gelebilir. Doğum sonrası, doğumu yaptıran ebeye hediye ola-rak, para, havlu, sabun, çember, çorap, etek, patik, vb., “gönülünden ne ko-parsa” o verilir. Çocuğun doğumunu, ebe veya o sırada doğumda bulunan biri, dışardakilere müjdeler. Müjde veren kişiye de bahşiş veya bir hediye verilir. Günümüzde kadınlar daha çok doğumhanede doğurmaktadır.¹⁴

Çarşamba ilçesinde, çocuk zar içinde doğarsa, “Kadın un çuvalının üzerinden atlamış”, “Çocuk duvak içinde, duvağı ile geliyor” derler; zar yırtılarak çocuk içinden çıkarılır.¹⁵ Terme’de, zar içinde doğan çocuğun uğur getireceğine inanılır (Semiz, 2007, s. 13). Çocuktan sonra gelen “son”a, “eş” denir ve bu eş yıkanıp, sarılıp ağaç dibine gömülür. Eş düş-

13 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K22), (K25).

14 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24).

15 (K6), (K8), (K9), (K10), (K12), (K17), (K18), (K19), (K21), (K24).

mediyse, lohusa kadına sıcak şeyler yedirilip içirilir; karnı ovulur ve sıcak tutulur; lohusa sıcak su buharına durur; başına kırmızı çember bağlanır; eline süpürge verilir, eşe ağırlık bağlanır veya elle çekilir ve böylece eşin çabuk düşeceğine inanılır. Yeni doğan çocuğun göbeğini önce sağlarlar, sonra kırmızı ipe sıkıca bağlayıp (gevşek bağlanırsa çocuk ölür) bir parmak uzunluğunda keserler. Göbeği keserken, taş, makas, bıçak, jilet, vb. aletler kullanılır. Çocuğun göbeği çok uzun kesilirse tez uyumaz, kısa kesilirse de fitik olur derler. Ayrıca, çocuğun göbeği uzun kesilirse sesinin gür çıkacağına, kısa kesilirse sesinin zayıf çıkacağına inanılır. Oğlan çocuğun göbeği, eli kalem tutsun diye kalem sırtında kesilir; kız çocuğun göbeği, becerikli olsun diye oklava üzerinde kesilir. Çocuk ileride başarılı olsun diye, göbeği Kuran üzerinde kesilir; marangoz, usta olsun diye balta sapında kesilir.¹⁶ Havza ilçesinde ise, “göbek kordonu kesildikten sonra beşiğe bağlanırsa çocuğun gurbete gitmeyeceğine, evde kalacağına inanılır” (Özdemir, 2009, s. 188). Çarşamba ilçesinde, yeni doğan çocuk, tuzlu ılık suda yıkanır; böylece ter kokmayacağına ve pişik olmayacağına inanılır. Yeni doğan çocuk yıkanır, kundaklanır, beşiğine yatırılır. Lohusa kadın da, yıkanıp temizlenir, giydirilir, yatağına yatırılır.¹⁷

3.3. Doğum Sonrasıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Doğum sonrasında, lohusa ve bebeğe özel bir ilgiyle bakılır. “Lohusanın mezarı kırk gün açıktır” inancı nedeniyle, lohusa ve bebek kırk gün yalnız bırakılmaz. Eski Türklerden günümüze varlığını devam ettiren Kırk basması ve Albasması inanışları, halk arasında çeşitli önlemlerin alınmasına ve uygulamaların yapılmasına neden olmuştur. “Alkarısı, Albastı, Albis, Almis, adlarıyla loğusaya musallat olduğuna inanılan bu kötü ruh hakkında bütün Türk topluluklarında hemen hemen aynı inanışlar mevcuttur. Bunlara göre, yalnız kalan loğusanın yanına peri kızları gelerek ciğerini alır giderlermiş ve bu suretle loğusayı al basarmış; bu ruh loğusanın ciğerini alıp suya bırakırsa loğusa ölmüş.” Alkarısı, tüfek sesinden, ocaklı kişilerden, demirden ve kırmızı renkten korkarmış. Bu nedenle, loğusanın başına kırmızı kurdeleli altın takılır ve loğusaya kırmızı şeker yedirilir (İnan, 1995, s. 171). Lohusayı ve çocuğu Al basmaması için özellikle kırk gün çok dikkat edilir. Sabahlara kadar uyumadığı, lohusanın başında beklendiği çokça dile getirilir. Al basması durumunda farklı yöntemlerle sağaltım yapılmaktadır. Çocuğun kırklanmasıyla birlikte sıkıntı oluşturabilecek dönem sona ermektedir. Hem çocuk hem de anne kırklandıktan sonra dışarı çıkabilmektedir.

Çocuğun ilk dişi, ilk saçı, ilk konuşması, ilk yürümesi, gibi ilkleriyle ilgili inanışlar da oldukça zengindir. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu

16 (K1), (K2), (K3), (K5), (K7), (K8), (K9), (K11), (K12), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K22), (K23), (K24).

17 (K1), (K2), (K13), (K14).

gibi Samsun'un Çarşamba ilçesinde de doğum büyük bir sevinçle karşılanır. Yeni doğum yapmış kadına, “lohusa”, “loğusa”, “loğsa”, gibi isimler verilir. Doğum sonrası, kadın sıcak tutulur; karnına sıcak su tulumu, sıcak tuğla, sıcak havlu konur. Lohusaya, sıcak çorba, şerbet, sıcak çay içirilir. Günümüzde ise doktorlar ağrı kesici ilaç vermektedir. Çocuk ilk defa anne kucağına verilir; çocuk, annenin önce arkasına koyulur, sonra önüne verilir; bu uygulama annesine “geri söylemesin, cevap vermesin” diye yapılmaktadır. “Anneye çocuğu mu alırsın sancıyı mı derler oda çocuğu deyince kucağına verirler.” Sonra annesi çocuğu emzirir. Çocuk geveze olmasın diye babaanneye verilir; bahşiş almak için müjde olarak çocuk babasına, babaannesine ve dedesine verilir. Çocuğu kucağına alan sever daha sonra yerine bırakır. Huyu kime çeksın isteniyorsa o kişi çocuğun ağzına tükürür.¹⁸ Yeni doğan çocuğa ilk sütü, annesi rahat ettirilince, yarım saat, bir saat içerisinde verilir. Bazı yerlerde ise çocuğun ağzının kokmaması ve sabırlı olması için, süt verilmeden önce üç ezan geçmesi beklenir.¹⁹

Çarşamba ilçesinde ad koyma işlemi genellikle büyükler yaparlar; dede veya babaanne bu görevi üstlenir. Havza ilçesinde “ad koyan kişiye hediye olarak havlu verilir” (Özdemir, 2009, s. 188). Ad verme işlemi şu şekilde gerçekleşir: Abdest alınır, çocuğun sağ kulağına ezan okunur, sol kulağına kâmet getirilir. Sağ kulağına üç kez ismi söylenir. Çocuğu yaşamayanlar yeni doğan çocuğun yaşaması için babasının ismini koyarlar; Yaşar, Yaşanur, Dursun, Durdu, Ömür, gibi isimler verilir. Bafra da “kişi çocuğunun yaşaması için tekkeye gider ve adar” ve “kişi bu şekilde derdini tekkeye satmış olur.” Çocuk kız olursa Satı, oğlan olursa Satılmış adı verilir (Özkan, 2012, s. 88). Çocuğa göbeği kesilirken göbek ismi verilir. Daha sonra ismi, uygun bir vakitte konur. Geçmişte genellikle ilk doğan oğlan çocuklarına dedesinin ismi, ilk doğan kız çocuklarına da babaannesinin ismi verilirdi. Bazı kişiler de, üç pırasa keserdi ve bu üç pırasaya farklı isimler verirdi, hangi ismin olduğu pırasa çabuk büyürse çocuğa o isim verilirdi. Çocuğun ismini genellikle büyükler seçerdi; Kuran-ı Kerim'den peygamber isimleri ve anlamı, söylenişi güzel olan diğer isimlerden çocuğa isim seçilirdi. Günümüzde çocuğa daha çok anne ve baba isim koymaktadır.²⁰ Çok çocuğu olan ve artık çocuk istemeyen kişiler de son çocuklarına, Yeter, Songül, Dursun, İmdat, Duriye, Dursine, gibi isimler verirler. Oğlan çocuğu olmayanlar da, kız çocuktan sonraki çocuk oğlan olsun diye, kızlarına Döndü ve Dönüş ismini verirler.²¹

Çarşamba ilçesinde doğup da yaşamayan çocukların yaşaması için; hocaya gidip sübyan muskası yazdırırlar ve beşiğe takarlar, tekkeye giderler, demir dövürürler. Başkasının çocuğunun giydiği iç çamaşırı, yaşasın

18 (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K19), (K24), (K25).

19 (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K10), (K12), (K18), (K23).

20 (K3), (K4), (K5), (K12), (K13), (K14), (K16), (K17), (K18), (K19).

21 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K17).

diye yeni doğan çocuğa giydirilir. Yeni doğan çocuk, çocuğu yaşayan birine emzirtilir ve emziren kişi çocuğu üç kez atletinden geçirir, okuyarak çocuğu annesine verir. Yedi Mehmet'in evinden yamalık alınır, gömlek dikilir, çocuğa giydirilir. Çocuk ölmesin, sübyan boğmasın, diye karatavuğun kanıyla çocuğun göğsüne yazı yazılır. Eyüp Sultan türbesine gidilir, adak adanır. Çocuk parayla komşuya satılır, çocuğa kırk gün komşu bakar, sonra çocuk parayla geri alınır.²² Cazu Karı'ya (tekkeye) giderler.²³ Havza ilçesinde, çocuğu uzun yaşamayanlar Dereköy'deki yatırı, kaplıcalardaki aslanagzını, Ladik'teki Seyit Ahmet Kebir türbesini ziyaret ederler (Özdemir, 2009, s. 187). Samsun, Tuzaklı köyünde, bir kadının çocuğu sürekli ölüyorsa, tek evlilik yapmış kırk tane kadından kırk yama alınır ve bir elbise dikilip çocuğa giydirilir, böylece çocuğun yaşayacağına inanılır (Şişman, 1994, s. 54).

Çarşamba ilçesinde, bir ailede çocuk doğduğu zaman büyük sevinç olur. Kuran okunur mevlit yapılır. Uzun zamandan sonra çocuk olduysa da mutlaka kurban kesilir. Yeni doğum yapan kadın, en az üç gün dinlenir. Bu dinlenme süresi on güne, yirmi güne veya en fazla kırk güne çıkabilir. Çarşamba ilçesinde, beşik töreni uygulamasına "beşik düğünü" denmektedir. Bu kutlama kadınlar arasında yapılır. Çocuk doğduktan yedi gün sonra, kız tarafı akrabalarıyla oğlan tarafına gelir ve komşular da bu törene çağrılır. Bebeğe beşikle birlikte, yatak, yorgan, çamaşır ve çeşitli hediyeler getirilir. Gelen misafirler de hediyeleriyle gelirler. Hep birlikte yenir içilir, Kuran okunur, hoşça vakit geçirilir.²⁴

Çarşamba ilçesinde, Albasması inancı vardır. Buna Havza'da, "Karağura" denmektedir (Özdemir, 2009, s. 189). Terme'de, çocuğa kara basacağına inanılır (Semiz, 2007, s. 14). Bafra'da, "Al kızını" (Özkan, 2012, s. 90), Avut Köyü'nde ise, "Albastı" denir (Aktaş, 2007, s. 86). Kırklama yapılmadan önce lohusa ve çocuk için çeşitli tehlikelerin söz konusu olduğuna inanılır; kırklı iken lohusayı ve bebeği al basacağına inanılır. Al basmaması için; lohusa sırt üstü yatırılmaz, ağır yemek yedirilmez; "Lohusanın mezarı kırk gün açıktır; Al basar, Sübyan boğar" derler. Bunlardan korunmak için Çarşamba ilçesinde, lohusa ve bebek kırk gün yalnız bırakılmaz; evde lohusayı mutlaka aileden biri bekler, gece lohusanın ya-

22 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24).

23 Yaşamayanları Cazu Karı'ya götürürler. Cazu Karı, kuyruklu karıdır. Onun kuyruğunu arkadan tuttuğunda çır çı çığırır. Cazu karı, çocuğu at kafatasının üstünde üç saç ayağı üstünde çocuğu yıkarlar. Yıkama söyle; kafatasının aşağı otlu ilacli bir suyu bir kerede çocuğu soyup çocuğun başından aşağı bir kerede dökerler, çocuğu giydirmeden sararlar, atletini bırakırlar, çocuğu alıp hiç arkasına bakmadan giderler. Atleti bırakmak zorundasın, her dert bela orda kalsın. Böyle olanlar yaşarlar. Öncelikle hamile kadın gider aynı şekilde saç ayağı üstünde, at kafatasının üstünde yıkanır. Aynı ilacli suyu dökerler, atletini bırakır. Çocuğu doğunca da çocuğu götürürler (K25).

24 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K25).

nında yatılır. Lohusa yalnız bırakılmak zorunda kalırsa; kırk gün lohusa odasında ışık kapatılmaz, lohusanın kapısı açık bırakılır, dış kapıya “cazu dikenini” (kuşburnu tikenini) çakılır, “ev bacasına cazu dikenini bırakılır, ocağa bir kazan yal takarlar, cazu içeri girmesin diye”. Lohusa kırk gün evden çıkmaz, bebeğin bezleri dışarı bırakılmaz, banyo suyu dışarı dökülmez, lohusa kadının yastığının altına bıçak, makas, iğne konur, odasına Kuran konur, beşiğin yanına süpürge ve elek konur, babanın kirli gömleği veya ceketi beşiğin başına asılır veya kazanın üzerine konur.²⁵

Çarşamba ilçesinde, kırk basması inancı yaygındır: İki kırklı kadın karşılaşır, çocuğun üstüne eve et gelirse, çocuğun üstüne dolu silah gelirse, çocuğun üstüne dolu un gelirse, çocuğun üstüne cenazeden birisi gelirse kırk basması olur. Çocuk bunlar geldiğinde uyuyorsa beşik kaldırılmalı, uyumuyorsa beşikten alınmalıdır. Annesi kırkklanınca oturarak gelmezse çocuğu kırk basar. Çocuğu kırk basmaması için odasına süpürge ve babasının kirli gömleği konur. İki kırklı karşılaşır iğne değiştirilir; kapıya kadar iki gelin gelir, ikisi de iğne atar, birbirlerinin iğnesini alır giderler. Eğer kırk basması olursa, cenaze bastıysa çocuk mezara götürülür, “Sen basmadın, ben bastım!” denilerek ölen kişinin mezarına bastırılır. Mezar basınca kırk mezar gezilir, kırk birinci mezarın üzerine su dökülür, atlet bırakılır, çocuk alınıp arkaya bakmadan gidilir. Kırkı basan kişi ya da babası çocuğa banyo yaptırır. Çocuk, hocalarda bulunan “basuk kağıdı”nın altından ya da iki dikenin arasından geçirilir. Mum dökülür; arı mumu tavada eritilir, elek içine tasla su koyup içine, çocuğun başından aşağı üç kez mum dökülür. Çocuk bir parça et ile banyo yaptırılır; çocuğun kilosunca et alınıp çocuk ete bastırılır. Beşiğin üzerinde ekmek kırılır.²⁶ Terme’de yeni doğan bebek, kırk kazıktan toplanan kabuğun yedi pınardan toplanan suyun içine atılmasıyla hazırlanan suyla, gün doğmadan yıkanır. Böyle yapılmazsa çocuğa kırk basacağına inanılır (Semiz, 2007, s. 13). Vezirköprü Darıçay’da, “kırk basan çocuk asma ağacının altından geçirilir” (Tanır, 2008, s.28).

Çarşamba ilçesinde “kırklama” işlemine “kırk başı” da denmektedir. Kırklama genellikle 3’ünde, 20’sinde, 40’ında veya 7’sinde, 20’sinde, 40’ında olmak üzere üç sefer yapılır. Oğlan çocuğunun 41 gün sonra, kız çocuğunun 39 gün sonra kırklandığı da görülmektedir. Susuz kırklama örneğine hiç rastlanmamıştır. Lohusa için, “Lohusanın mezarı kırk gün açıktır” anlayışı hakimdir. Kırklama ile birlikte, lohusa ve bebeğin tüm kötülüklerden kurtulduğuna inanılır. Kırklama yapmak için; su, leğen, kaşık, ilistir (kırk delikli kevgir) ve kırk adet taş gerekmektedir. Bazı yerlerde çocuğun yanakları yumurta gibi olsun diye suya yumurta atarlar. Hem anne hem de çocuk dualarla kırklanır. Kırklama şu şekilde yapılır: Önce

25 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

26 (K1), (K2), (K6), (K7), (K8), (K11), (K13), (K14), (K17), (K24), (K25).

niyet edilir; “Allah’ım niyet ediyorum çocuğumu kırklamaya” denir. Bebek güzel bir şekilde yıkanır. Bebek yıkandıktan sonra başından aşağıya ılistir tutularak üç kez su geçirilir. İlistir yerine kırk kaşık sayılmış suyun içine su katılarak o suyun döküldüğü de olur. Bazen de bebek baş aşağı çevrilerek “Su aşağı çocuk yukarı” şeklinde üç kez söylenerek üzerinden su dökülür. Böylece bebek kırklanmış olur. Bebek uyutulduktan sonra aynı işlemi anne kendisine de uygular. Başka bir uygulama olarak bebek güzel bir şekilde yıkanır, kırk için hazırlanan su başından aşağı dökülür. “Üç günlük çocuğumu kırkıyorum, yedi günlük çocuğumu kırkıyorum, kırk günlük çocuğumu kırkıyorum” denir. Hangi günde ise o söylenir. Sonra bebek durulanır. Anne bebeğini uyutur sonra kendi yıkanır kırkladığı suyu başından aşağı döker ve dökerken aynı bebekte söylendiği gibi “Kırk günlük kızımı kırkıyorum” der. Göğüslerinden çocuğun ismini söyleyerek “Zeynep’ime süt gelsin, Zeynep’ime süt gelsin” diyerek aşağı doğru göğüslerini çeker ve daha sonra kırklama biter. Annenin çocuğu basmaması için çocuk anne içeri geldiği zaman yukarıya kaldırılır, annenin kırlandıktan sonra çocuğunu görmesi daha uygun bulunur.²⁷ Bafra ilçesinde “kırklama yapmaya “Kırk uçurma” denmektedir” (Özkan, 2012, s. 90).

Çarşamba ilçesinde, lohusa ve bebeği evden kırkıktan sonra çıkar, genellikle ziyarete gelenler de kırkıktan sonra gelir. Ziyarete gelenlere sofraya hazırlanır, yemekler yenir ve çay içilir. Çocuk açgözlü olmasın diye gelen misafirler aç gönderilmez, tok gönderilir. Bazen komşulara da gidilir. Buna geçmişte herhangi bir isim verilmezken, bugün bu adete “kırk uçurma”, “kırk yol etme”, şeklinde isimlendirmeler yapıldığı görülür. Anne ve çocuğuna ilk ziyaretlerinde şeker verilir. Ekmek verilirse ekmekçi olacağına, yumurta verilirse bahtının yumurta gibi ak olacağına inanılır. Hırsız olmasın, rızkı bol olsun diye de yumurta verilir. Yanaklarına ömrü uzun olsun diye un sürülür. Hediye olarak, kimi sabun verir, kimi giyecek, kimi yiyecek, kimi tabak çanak verir.²⁸

Çarşamba ilçesinde Alkarısı’na, “Cazu karı” ya da “Cazu” denilmektedir. Cazu karı ile ilgili inanışlarda, ona “kuyruklu karı” da derler; küp, onun atıdır, bacalardan eve girdiği söylenir; şimdiki beton evlere giremediğine, ama ağaç evlerin çatısından girdiğine inanılır. Eve girdiğinde lohuseyi basarmış, lohuse gözünü açamazmış. Evşünü²⁹ sobaya koyarmış, beşiğin başına gelir beşiği çözmeye başlarmış; hem çözer, hem bebeği severmiş; “Küçüksün kıyamıyom, / Alışkunum duramıyom” dermiş. Evşünü çocuğun alınına koyarmış, çocuğun yüreği ağzına gelirmiş, yüreğini tırnağına takıp alır yermiş. Ya da evşünü çocuğun döşüne koyarmış, çocu-

27 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K25).

28 (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K9), (K10), (K12), (K13), (K14), (K18), (K20), (K21), (K22), (K23), (K25).

29 Evşün: Fırında ekmek çevirmek için kullanılan kürek.

ğün yüreğini ağzına getirerek alıp yermiş. Bu cazu karının tırnakları uzun saçları yoluk olmuştur (Özkan, 2012, s. 90). Halk anlatılarında da bu inanışa rastlanmaktadır.³⁰

Bafra ilçesinde “Al kızı, insan hayvan karışımı bir görünümde, dev veya cin, uzun boylu, uzun parmaklı, dağınık saçlı, el ve ayakları küçük, yağlı vücutlu, dişlek, çok çirkin ve al gömlek giyen yaratık olarak bilinmektedir” (Özkan, 2012, s. 90). Çarşamba ilçesinde, Cazu Karı'nın (Alkırısı), anneyi ve çocuğu basacağından korkulur. Çocuğu basarsa, morarıp simsiyah olup öleceğine; lohusayı basarsa, gözünü açamaz ve yerinden kalkamaz olacağına inanılır. Cazu Karı, küpe ya da süpürgeye binen, kuyruklu, kanatlı, çirkin, tırnakları uzun, tırnaklarını takınca kimseye görünmeyen, saçları yoluk, evin bacasından giren bir kadın (bazen komşu karısı) olarak tasvir edilir; onun şeytan olduğuna inanılır. Lohusa ve çocuk, Al basması olursa kurşun döktürülür, mum döktürülür, hocaya okutulur, sübyan muskası yazdırılır, Cazu Karı'ya gidilir (Ocaklı kişi). Cazu o çocuğu sacayağına veya demire oturtup yıkar. Başından aşağı su döker ve çocuğun üzerinden çıkarılan eşyalar orada bırakılır.³¹

Loğusanın sütü olmazsa çocuğa yeni doğum yapmış bir kadın, sütanne seçilir. Bu kişiler öncelikle akrabadan tercih edilir. İyi, dürüst, helal kazançlı kişiler olması göz önünde bulundurulur. Bazen de sütanne seçilmez ve çocuk inek sütü verilerek büyütülür. Lohusanın sütü azalırsa şeker şerbeti, komposto, çay, gibi sıvı gıdalar içer, ama ayran verilmez. Lohusa, sulu ve tatlı yemekler yer, gıdasına dikkat eder. Dengesiz beslenme, üzüntü, sıkıntı, korku, nazar, stres, gördüğünü yiyememe ve yabancı bir erkek tarafından anne sütünün bir damlasının görülmesi, gibi nedenlerle lohusanın sütünün kesileceğine veya azalacağına inanılır. Bebeğin bezleri kırk

30 “Cazu karı dinden çıkarmış; kitabı musafı alır gider, demesi gider günah, tuvaletin altına gömermiş bu dinden imandan çıkarmış böyle çıkılmış, küp onun atı imiş. Mezarlıktan şurdan burdan toprak almış, küpün içine kormuş bu olmuştur bir cazu karı, bunun güneşi Allah'ı peygamberi olmuyormuş, çıkarmış dinden imandan, inermiş evlere şunun bunun çocuğunu boğarmış. Eve bir gürlütle ile gelirmiş ağırlığı çöker ayalamazmış duyan kişi de. Güzelliği ile çirkinliği ile insan yavrusu nasıl bir insan dinden çıkarsa o da çıkardıyormuş kendini, öyle dinden çıktı diye çirkin olmazmış. Erkek yakalamış, işitmem erkekmiş, yakalayan adamın 6-7 çocuğu ölmüş devamlı, al basıya al basıya. Adam, ben bu çocuğumu gözetleyecem dimiş. Adam böyle beşiğin dibinde oturmuş, bu bir gürlütle ile gelmiş, güp bacadan aşağı ocaklığa oturmuş. Ocak başında hemen evşünü alıp ateşi karıştırmış, evşünü sürmüş közün sırtına başlamış beşiğini çözmeye, hem çözermiş hem severmiş, hem severmiş hem çözermiş. “Çok güccüksün kıyamıyom, / Alışkunum duramıyorm, / Güccüksün kıyamıyom, / Alışkunum duramıyom” derken, adam beşiğin arkasından bunu şap diye kolundan yakalamış, karı yakalandığı gibi “Sabunum kayarım”, adam “Siftim (zift) tutarım”; kadın “Sabunum kayarım”, adam “Siftim tutarım” derken, adam yapışır koluna salmıyor, adam evşünü alıya, kadını adam akıllı yakıyo “Seni öldürececem” diyo. Adam “Yeminliyim seni öldürececem”. Kadın “Öldürme beni, daha senin yedi bin yedi yerine daha yanaşmayacam, sal beni yeter ki canımı sal”. Adam salıyo. Birkaç gün sonra soruyo (komşu karısını) ne oldu diyor. “Ateşe düştü” diyorlar, o zaman öğreniyor işte kimin yaptığını, çocuklarının katilinin kim olduğunu öğreniyor işte öyle” (K1).

31 (K2), (K3), (K4), (K6), (K7), (K9), (K11), (K12), (K14), (K17), (K18), (K19), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

gün geçmeden kapıya asılmaz, “al basar, çocuk çarpılır veya bezler çalınır” diye korkulur. Ayrıca çocuğun kıyafetlerinin yıkandığı su her yere dökülmez, ikindiden sonra dökülmez; gündüz vakti, meyve dibine veya ayak basılmayan bir yere dökülür.³² Terme ilçesinde, “bebeğin bezi yıkandıktan sonra akşam olmadan toplanır, toplanmazsa bebeğin alkolik olacağına inanılır” (Semiz, 2007, s. 13-14). “Toybelen Köyünde, çocuğun bezleri dışarda bırakılırsa “Elbisesini ay gördü, ay uşağı oldu” denir. Bunun neticesinde çocuk ishal olur, dışkısı kötü kokar, benzi sararır. Bu rahatsızlığı gidermek için evde bulunan güve, çocuğun yüzüne sürülür” (Şişman, 1994, s. 57).

Çarşamba ilçesinde doğumda ölen çocuk yıkanıp toprağa gömülür. Doğduktan kısa bir süre sonra ölen çocuk için yetişkin bir kişiye uygulanan defin işlemi yapılır: Selası verilir, yıkanır, kefenlenir, namazı kılınıp defnedilir. Çocuk ses verdiyse, canlılık alameti olarak kabul görmektedir. Bu sebeple, doğup ağlayan çocuğun dünyada var olduğu düşünülür ve ölünce, herkes gibi kabristana defnedilir. Eğer çocuk anne karnından ölü doğduysa, namazı kılınmaz; bir kez sudan geçirilip adı konur, meyve dibine gömülür. Doğum yaparken ölen kadının da, özellikle hiç toprağa basmadan öldüyse şehit olduğu, cennetlik olduğu inancı yaygındır, mezarda kendisine kırk gün sorgu sual olmayacağına inanılır.³³

3.4. Çocukluk Çağıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Çocukluk çağı anne-çocuk bağının devam ettiği ve en güçlü olduğu dönemdir. Çarşamba ilçesinde 0-1 yaş arası çocuk beşikte veya annesinin yanında yatar. İlçede Beşikçiler Çarşısı bulunmaktadır; beşikler genellikle kızılağaçtan yapılır ve bu çarşıdan temin edilir. Bunun yanında hafif olması sebebiyle kavak ağacı da beşik yapımında kullanılır. Ağaçlar “vakit kesmesi” olursa belki iki asır dayanmaktadır. Bu vakitler, birinci, on birinci ve on ikinci aylardır. Bu dönemde kesilen ağaçlar kurtlanmamaktadır; vakitsiz kesilen ağaçlar kurtlanır. Bazen beşik yerine salıncak kullanıldığı da görülür. Salıncığa “ılıncak” derler. Yapılışı; tavana çivi çakılır, ip gerilir ve bağlanır. İpe, yorgan veya çarşaf sarılır, başına iki çubuk takılır. Yastığı battaniyesi konur ve çocuk içerisine yatırılır. Çarşamba ilçesinde, boş beşik sallanması günah sayılır; boş beşik sallanırsa, çocuğun hasta olacağına, karnının başının ağrıyacağına, başının döneceğine, çocuğun öleceğine ve boş beşik sallayan kişinin de çocuğunun olmayacağına inanılır.³⁴

32 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K25).

33 (K1), (K2), (K3), (K8), (K12), (K13), (K17), (K20), (K22), (K23), (K25).

34 (K1), (K4), (K9), (K12), (K13), (K14), (K17), (K18), (K21), (K23), (K24), (K25).

Çarşamba ilçesinde, çocuğun idrar yapması için kullanılan malzemeler sibek³⁵ ve havruz³⁶dur. Eskiden toprak, elekten elenip bezin üzerine konur sonra tekrar bez konulup çocuğu üstüne yatırılırmış. Çocuk bezleri kesilip, temiz şekilde katlanıp muşamba üzerine konur ve çocuğun bacakları açılıp yatırılıp bağlanırmış. Günümüzde hazır bezler kullanılmaktadır. Çarşamba ilçesinde kundaklamada; önce kundak serilir ve bebek içine yatırılır. Çocuğun önce ayakları, sonra elleri sıkıca bağlanıp kundaklanır.³⁷ Havza'da, “kundak ters dönerse çocuğun öleceğine” inanılır (Özdemir, 2009, s. 188).

Çarşamba ilçesinde, çocuğa muska; sübyandan ve kötülüklerden korunması ve iyi uyuması için takılır. Nazarlık; göz değmemesi için takılır, ayrıca nazar değmesin diye çocuğun uyuduğu yere sarımsak veya tavuk dışkısı da konur.³⁸ Havza ilçesinde, “beşiğe balık kabuğu bağlanırsa çocuğa nazar değmeyeceğine inanılır” (Özdemir, 2009, s. 189).

Çarşamba ilçesinde 0-1 yaş arası çocuğun giyimi olarak, “eskiden zıbın, göynek, entere (elbise), pijama (tuman) dikilirmiş, fes-şapka, patik-çarık giydirilirmiş; yelekler, hırkalar örülürmüş. Günümüzde, zıbın, şapka (kukula), hırka, patik, yelek, gibi çoğu kıyafet hazır alınmaktadır.” Ayrıca, “kırklı iken çocuğun yanında yamalık yırtarsan çocuğun çok tuvaleti geleceğine, hamile kadın sakız çiğnerse çocuğunun boklu-sidikli olacağına” inanılır.³⁹ Çocuk uykusunda güler veya ağlarsa melekleri gördüğüne inanılır; çocuk tükürürse yağmur yağacak denir; çocuk bacakları arasından bakarsa veya süpürge alıp evi süpürürse misafir gelecek denir; çocuk, seccade serip namaz kılar gibi yaparsa cenaze çıkacak denir; çocuk çok ağlarsa birinin “nazar ettiğine” inanılır.⁴⁰

Çarşamba ilçesinde, çocuğun ilk tırnağı kırkı çıkınca kesilir. Çocuk büyüdüğünde hırsız olmasın diye, tırnağı kesilirken sağ eli babasının cebine sokulur veya çocuğun tırnağı dişle kesilir. Çocuğun eli büyük olsun, çocuk bereket getirsin diye, kesilen tırnak babanın cebine atılır. Çocuğun tırnakları kırılınsın diye babasının kesesine veya hamur teknesine sokulur. Kız ve oğlan çocuklarının ilk saç kırkları çıkınca kesilir. Bazı kişiler kız çocukların saçının uzun olmasını ister ve kesmez. Çocuğun ilk saç, hatıra olarak saklanır veya bir ağaç dibine gömülür.⁴¹ Diş çıkarması geciken

35 Sibek: Çocukların yataklarını kirletmemeleri için beşiğe takılan ve sidiği oturağa akıtan kamaş, boru.

36 Havruz: Oturak, lazımlık. Beşiğin içine çocukların tuvaletlerini yapmaları için yerleştirilen kap.

37 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

38 (K1), (K5), (K9), (K10), (K12), (K18).

39 (K9), (K10), (K11), (K14), (K17), (K18), (K19).

40 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K17), (K18), (K19), (K20), (K22), (K24), (K25).

41 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

çocuğa, dişleri çıksın diye pırasa kökü verilir. Çocuğun ilk dişini gören kişi, çocuğa beyaz renkte bir hediye alır. Çocuğun dişi iyi çıksın diye, dişine kaşıkla vurulur. Çocuğun ilk dişi çıkınca, buğday çorbası yapılır, yedi buğday tanesi kırılır, bakır gibi olsun diye bakır tas alınır, hediye kıyafet alınır.⁴² Havza ilçesinde, “Diş Bulguru” pişirilir (Özdemir, 2009, s. 188). Ondokuz Mayıs ilçesinde ise, “anne ilk dişin çıktığını görünce, diş hediği denilen hediyeler” dağıtır. Çocuğun “ilk dişi üstten çıkarsa, sözünün üstün olacağına” inanılır (Karataş, 2017, s. 9).

Çocuğun düşen ilk süt dişi “evci” olması için evin çatısına atılır, diş atılırken “Karga eski dişi al, yeni dişi ver” denir. Çocuğun ilk dişi, çocuk hayvan hevesli (hayvan sevgisine sahip) olsun, dişleri sağlam olsun diye, behniye (hayvanlara yem verilen yere) atılır. Hayvanlar dişi doğursun diye de çocuğun dişi ahırın damına atılır.⁴³ Samsun yöresinde, “çekilen süt dişlerinin çoğunlukla çöpe atıldığı ve bunu, ikinci sırada dama atılmanın izlediği belirlenmiştir. Dama atma nedenleri arasında; dişlerin güzel, çabuk, sağlam çıkması, atılan dişleri kuş veya kargaların alarak yerine altın diş veya yeni diş getirmesi olarak belirtilmiştir” (Muğlalı, Koyutürk & Sarı, 2007, s. 71).

Çarşamba ilçesinde, yürümesi geciken çocuğa “ayak bağı kesme” uygulaması yapılır: Çocuğun ayakları arasına kırmızı bir ip bağlanır, Cuma namazından ilk çıkan kişi bu ipi keser. Daha sonra anne arkasına bakmadan eve döner; arkasına bakarsa çocuğun yürümeyeceğine inanılır. Bununla birlikte, yürümesi gecikmiş çocuk, hocaya yazdırılan “basuk kağıdından” geçirilir. Ayak bağı kesme uygulaması bir başka şekilde de yapılabilir: Annesinden ilk doğan, pratik, becerikli, eli çabuk olan bir kişiye çocuk götürülür, bu kişi, çocuğun ayağına bağlı ipi, bir Fatiha, üç İhlas okuyarak (evin kapısının dışında) keser. Daha sonra anne, çocuğuyla birlikte hızlıca evine döner. İpi kesen kişi, çocuk tez yürüsün diye, anne ve çocuğun arkasından su döker. İp çıkarılmaz, çocuk hareket ettikçe kendiliğinden düşer. Çocuk day (tay tay) dursun diye, ayak bağı dayısına kestirilir; çocuk çabuk yürüsün diye, ayak bağı kesildikten sonra mezar üzerine bastırılır.⁴⁴ Ondokuzmayıs ilçesinde, “çocuk Basık Tekkesi’ne götürülüp banyo yaptırılır.” “Ayak bağı kesmeye”, “köstek kesme” de denir (Karataş, 2017, s. 9).

Çarşamba ilçesinde, çocuğun kundağı üzerinden biri atlarsa, çocuğun yürümeyeceğine inanılır. Yürümeye başlayan, ama sık sık düşen çocuğun ayak bağı yeniden kesilir. Çocuk ayakta duramıyorsa, ete bastırılır veya etin üzerinde yıkanır, et toprağa gömülür. Çocuk, basuk kağıdından veya iki diken arasından geçirilir; nazar için çocuğa kurşun döktürülür; hocaya okutulur, muska yazdırılır. Şeker, un ve sıvı yağdan, tatlı ekmek pişirilir,

42 (K1), (K2), (K3), (K4), (K6), (K11), (K12), (K14), (K18), (K19), (K21), (K22).

43 (K1), (K2), (K4), (K5), (K12), (K13), (K14), (K17), (K18), (K23).

44 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K9), (K10), (K11), (K18), (K25).

mahalledeki çocuklar koşarken onlara bu ekmek yedirilir. Poğaçaya yapılır, mahallede koşan çocuklardan ilk gelene, poğaçaya dizde kırdırılır, yürüyemeyen çocuğa yedirilir.⁴⁵ Konuşması geciken veya konuşamayan çocuk konuşsun diye; kuşun su içtiği kaptan su içirilir; dilin altındaki bağ kesilir. Konuşmayan çocuğun ağzına yavru kuş konur; çocuğun ağzına kuş sokulur; çocuğun ağzında kuş öttürülür; çocuğa kuş öptürülür; hamurlu ellerin yıkandığı su çocuğa içirilir; çocuk, ahıra götürülüp başına yular (hayvanın ahıra bağlandığı organ, ip) bağlanır “Mal isen sap ye, insan isen konuş” denir ve kışına vurulur; böylece konuşacağına inanılır.⁴⁶

Çocuğun yüzünde kırmızı lekeler (bir çeşit küçük sivilce, çıtlamak, kabaru, isilik) çıkarsa, adet döneminde olan bir kadının çocuğu gördüğüne inanılır ve “hoşuruk kesme”, “ürfiye” uygulaması yapılır. Bilge, yaşlı bir kadın keser hoşuruğu. Bebek çimen üzerine yatırılır, bıçakla, bir Elham ve üç İhlas suresi okunarak, çocuğun etrafı dönülür, her dua bitiminde aynı yere gelinerek “Hoşuruğumu kesiyom, çimenimi kesiyom” denilerek çimenler kesilir, sonra çocuk yerden alınır. Annesi çocuğu alıp arkasına bakmadan eve gider. Çocuğun yatırıldığı yerdeki otlar alınıp kurutulur; otlar kurudukça lekelerin de kuruyacağına inanılır. Çocuğa, âdetliyen bakan ve hoşuruk olmasına neden olan kadının iki bacağı arasından toplanan banyo suyuyla çocuk yıkanır da iyileşeceğine inanılır. “Yine, lohusalık bittiğinde kadın eşi ile birlikte olduktan sonra erkek iç çamaşırına silinir, o çamaşır üstünde hoşuruk olan çocuk banyo yaptırılırsa,” iyileşeceğine inanılır. Lekelerin gitmesi için, toprağı eşip çocuğu içine koyarlar veya çocuğu körük suyuyla (kalay yapılan su) yıkarlar.⁴⁷ Samsun “Demircisu köyünde, kırklı çocuğu hayızlı kadın ellese çocukta lohusa denesi (sivilce) çıkar, saçları dökülür” inanişiy yaygındır (Şişman, 1994, s. 56).

Çarşamba ilçesinde, çocuğa altı aya kadar anne sütü verilmesi tercih edilir. Daha sonra ek gıdaya geçilir; çocuğa “kaşık yemekleri” yedirilmeye başlanır. 0-3 yaş, çocukların etrafı keşfetme zamanı olarak bilinir; çocuklar, “ellerine ne geçerse onunla oynarlar. Tencere tava, toprak, taş, hayvan yavruları, bebek varsa bebek, araba varsa arabayla oynarlar”. Geçmişte 4-7 yaş kız çocukları, yamalık veya bebekleriyle oynarlarmış; oğlan çocukları da araba yaparak onunla oynarlarmış. Çocuklar, taş, çamur, tahta, vb. ile kendilerine oyuncak yaparlarmış. 8-11 yaş arasındaki kız çocukları ev işi yaparmış; erkek çocuklarsa, “hayvan yaymaya” (otlatmaya) gidermiş. “Çelik çomak, ip atlama, misket, sinmece, yesir, dombili, körebe,” gibi oyunlar oynarlarmış. “Önceden çocuklar kendi oyuncaklarını

45 (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K8), (K9), (K10), (K18), (K19), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

46 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K18), (K19), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

47 (K1), (K2), (K5), (K6), (K8), (K9), (K11), (K14), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K25).

kendileri yapar” veya etraftan bulup oynarlarmış. “Bazen de büyükleri onlara araba veya bebek yaparmış.” Günümüzde ise, oyuncaklar daha çok satın alınmaktadır. Bunun yanında, “anneler kızlarına kesmükten veya bez parçalarından bebek” yaparmış; “babalar kabaktan veya tahtadan araba” yaparmış. Günümüzde yine, çocuklar çoğunlukla çevrelerinde bulduklarıyla oynarlar veya onlardan oyuncak yaparlar: “Taş, çamur, tahta, top, kesmük ve mısır püskülüyle” oynarlar. Ayrıca, “sek sek, evcilik, saklambaç, ip atlama oyunlarını da” sıkça oynarlar. Oğlan çocukları ise, “dışarda buldukları taş, çamur, dal parçası, tahta parçalarıyla” veya “top, misket, yesir,” gibi oyunları sıkça oynarlar. Çoğunlukla, 10-12 yaşlarından sonra, ergenlik çağına girecekleri için kız ve oğlan çocukları bir arada bulunmazlar ve birlikte oyun oynamazlar; aileler buna izin vermezler.⁴⁸

Çarşamba ilçesinde, sekiz yaşından itibaren kız çocukları ev işlerinde annelerine yardım eder; “evi süpürmek, evi toplamak, bulaşıkları yıkamak, gibi.” On yaşından itibaren de, oğlan çocukları, babasına işlerinde yardımcı olur; “hayvanları yaymak, eve odun getirmek, gibi.” “Kız çocukları için, sigara içmek, erkeklerin bulunduğu ortama girmek, tek başına dışarıya çıkmak, doğum odasına girmek yasaktır.” Kız çocukları ve oğlan çocukları ayrı odalarda yatırılır. Çocuklar, ebeveynlerinin odasında da yatamazlar. Oğlan çocukları için, “kahvehaneye gitmek, içki içmek, kumar oynamak, kötü kişilerle arkadaşlık kurmak, ateşle oynamak yasaktır.” Çocuğa, öğrenmesi gereken bilgiler uygun bir dille, uygun yaşta anlatılır. Toplum içinde “nasıl davranması gerektiği, görgü kuralları ve dini kurallar” öğretilir. Çocuğu önce anne babası, sonra toplum terbiye eder. Çocuk hata yaptığında önce sözle ikaz edilir, hatasında ısrar ederse dövülür. “Anne sözü dinlemeyene, yaramazlık yapana, yalan söyleyene, geri cevap verene, küfür edene, annesi ceza verir.” Anne, “çocuğunu babasına şikayet ederse, çocuk söz dinlemez ve yapması gerekenleri yapmazsa, söylenen laflara geri cevap verirse, babası ceza verir.”⁴⁹

SONUÇ

Kültürümüzün önemli bir parçası olan geçiş dönemi gelenekleri ve bu çerçevede karşımıza çıkan uygulamalar, zaman içinde değişip dönüşmeler bile unutulmazlar ve sözlü kültür bağlamında kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Bu çalışmada, Samsun ilinin, Çarşamba ilçesinde doğum ve çocukluk çağıyla ilgili gelenek, görenek ve uygulamaların, geçmişten günümüze değişen yaşam şartları ve gelişen olanaklarla birlikte evrildiği görülse de, varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Çalışma, doğum öncesi; doğum

48 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

49 (K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15), (K16), (K17), (K18), (K19), (K20), (K21), (K22), (K23), (K24), (K25).

esnası; doğum sonrası ve çocukluk çağı” olmak üzere dört alt başlıkta sınıflandırılarak ele alınmıştır.

Geleneksel kültürümüzde çocuk sahibi olmak, arzu edilip istenen ve hatta özendirilen bir durumdur. Çalışma kapsamında, Samsun Çarşamba’da doğum ve çocukluk çağıyla ilgili “geçmişte yapılan uygulamaların bir kısmının bugün de devam ettiği, bununla birlikte kimi uygulama ve inanışların günümüzdeki tıbbi gelişmeler sonucunda” değişikliğe uğrayıp günümüz şartlarına uygun biçimde dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda, anne ve çocuk sağlığı konusunda olumlu gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Bununla birlikte, geleneksel inanış ve uygulamaların varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Örneğin, geçmişte çocuk sahibi olmak isteyen kişiler genellikle geleneksel yöntemlerle tedavi yoluna başvurmuşlardır. Yine günümüzde tıbbi yöntemlerle çocuk sahibi olamayanlar, geleneksel yöntemlere başvurmaktadır.

Çalışma kapsamında, Samsun Çarşamba’da doğum ve çocukluk çağıyla ilgili inanış ve uygulamalar, geçiş dönemi uygulamaları olarak halkbilimsel yöntemlerle tespit edilmiş, kayıt altına alınıp sınıflandırılmış, geçmişten günümüze geleneklerde ve uygulamalarda karşılaşılan değişim ve dönüşümler göz önünde bulundurularak değerlendirilip yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda görülmüştür ki, Samsun Çarşamba’da, doğum ve çocukluk çağıyla ilgili inanışlar ve geleneksel uygulamalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Tıbbi gelişmelerin ve çağımızın olanaklarının, inanış ve uygulamalarımızı ne kadar etkilese de ortadan kaldıramadığı tespit edilmiştir; gelenek, göreneklerimizin paylaşılan ve vazgeçilemeyen unsurlarımız olarak varlıklarını sürdürmeye devam edecekleri öngörülmüştür.

KAYNAK KİŞİ KÜNYESİ

- (K1) H. Üstündağ, 1956 Çarşamba doğumlu, okur yazar, ev hanımı, 2014, Ayvacık.
- (K2) D. Ayeş, 1932 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K3) M. Tok, 1967 Trabzon Of doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K4) Z. Aydın, 1965 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K5) H. Sevinç, 1977 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K6) M. Üstündağ, 1963 Gürçam doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı 2014, Ayvacık.
- (K7) T. Baydoğan, 1962 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Samsun.
- (K8) H. Aygün, 1954 doğumlu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K9) R. Özyer, 1948 Koldere doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K10) D. Tok, 1979 Rize doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K11) Z. Özkol, 1962 Çarşamba doğumlu, okur yazar, ev hanımı, 2014, Ayvacık.
- (K12) F. Baydoğan, 1944 Dereköy doğumlu, okur yazar, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K13) R. Soyant, 1953 Çarşamba doğumlu, okur yazar, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K14) F. Yıldırım, 1960 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K15) A. Baydoğan, 1962 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K16) H. Arslan, 1973 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2014, Tekkeköy.
- (K17) H. Gökdemir, 1938, Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, 2018, Tekkeköy.
- (K18) S. Baydoğan, 1972 Çarşamba doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, 2018, Tekkeköy.
- (K19) A. Erbaş, 1958 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, 2018, Çarşamba.
- (K20) A. Köse, 1967 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı 2018, Çarşamba.

- (K21) Z. Özkol, 1940 Ayvacık doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı 2018, Çarşamba.
- (K22) H. Üstündağ, 1944 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, 2018, Tekkeköy.
- (K23) F. Çam, 1939 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, 2018, Çarşamba.
- (K24) M. Güneş 1932 Çarşamba doğumlu, okur yazar değil, ev Hanımı, 2018, Çarşamba.
- (K25) E. Üstündağ, 1949 Çarşamba doğumlu, gece okulu mezunu, ev hanımı, 2019, Ayvacık.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2002). *Çarşamba Sahil Köyü Folkloru*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi.
- Aktaş, A. O. (2007). *Avut Köyü'nün Halkbilimi Açısından İncelenmesi*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Canan, İ. (1993). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (C.17)*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnayet, A. (2008). Divanü Lügati't- Türk'te Doğumla İlgili Örf Adet ve Ritüeller. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. (ss. 1-11), https://turuz.com/storage/users/user2/600Divanu_Lughatit_Turkde_Doq-humla_Ilgili_Urf_Adet_Ve_Ritueller-Alimcan_Inayet-11s.pdf
- Demren, Ö. (2011). Geçiş Dönemlerinin Değerlendirilmesinde Sosyal ve Kültürel Psikolojinin Yeri. *Türk Halkbilimi Çalışmaları Kurultayı Bildirileri*. (ss. 486-491). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hanko, L. (2009). Ritüellerin Oluşum Süreci, (R. Ersoy, Çev.). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. (M. Ö. Oğuz, vd., Yay. Haz.). (ss. 203-216). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Karataş, A. (2017). *Samsun İli 19 Mayıs İlçesinde Geçiş Dönemi Adetleri*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi.
- Köksal, M. (2009). *Terme Folklorundan Derlemeler*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi.
- Muğlalı, M., Koyutürk, A. E. & Sarı, M. E. (2007). Samsun Yöresinde Süt Dişleri İle İlgili Folklorik Yaklaşımlar. *Milli Folklor*, 19(73), 68-72.

- Özdemir, C. (2009). “Havza İlçesinin Genel Folklorik Yapısı”. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*. 2/7:185-206.
- Özkan, Z. (2012). *Bafra ve Çevresinde Halk İnançları ve Uygulamaları*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Semiz, İsa (2007). *Terme Yöresi Halk Edebiyatı Örnekleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Şişman, B. (1994). *Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tanır, H. (2008). *Vezirköprü Daraçay Köyü'nden Derlemeler*. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Bitirme Tezi.
- TDK (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük), <https://sozluk.gov.tr/>

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA GERÇEKLEŞEN YOZGAT AYAKLANMALARI

Yavuzhan YILDIZ¹

---

¹ *Yüksek Lisan Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi, yavuzhan.yildiz@selcuk.edu.tr*

Çapanoğlu Ayaklanması (İşyanı)

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlayan ve hayata geçirilebilen en büyük zenginliklerden biri olan, milletin kendi iradesi ile kendini yönetebilmesi anlayışı bazı çevreler ve bölgeler nezdinde hoş karşılanmamış ve kendi saltanatlarının tehlikeye gireceği hususunda endişelere neden olmuştur. Nitekim bu endişeleri yaşayan çevrelerden biri de o dönem Yozgat'ta güçlü bir aile olan Çapanoğulları ailesidir. Osmanlı Devleti zamanında ayanlar sözü geçen, askeri güce sahip olan ve düzen ile asayişin korunmasından sorumlu kişilerdi.

Bu dönemde nüfuzlu bir ayan olan Çapanoğulları ailesi bu imtiyazlı gücünü kaybetmek istememiş ve Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde korumak için büyük bir çaba içerisine girmişlerdir. 1919 yılında ayak sesleri duyulan ve 1920 tarihine gelindiğinde ise tehlikeli boyutlara ulaşmış olan iç isyanlar, kahramanlıklarla dolu Milli Mücadele yıllarımızın maalesef üzücü yanını oluşturmaktadır. Milli Mücadele yıllarında patlak veren bu isyanlardan bir tanesi de ne yazık ki Yozgat İsyanıdır¹. Bu isyanın diğer bir adı “Çapanoğlu Ayaklanması”dır. Yozgat'ta milli mücadeleye karşı ilk tepkiyi oluşturan kişi Yozgat idarecisi Necip Bey olmuştur. Necip Bey, Heyet-i Temsiliyenin göndermiş olduğu emirlere karşı gelmiş² “Allahtan, padişahın ve onların kurumlarından başka bir şey tanımadığını” ifade etmiştir³.

Bu olaylar ışığında 29 Ekim 1919 yılında karar defterinin 7 numaralı kaydın da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Yozgat idaresine gönderilen kongre kararları, buradan tekrar iade edilmiştir. Çapanoğulları İttihat ve Terakki yönetimine düşman ancak Hürriyet ve İtilaf yönetimine karşı beslediği sempatisini her geçen gün yapmış olduğu propagandalarla artırma yoluna gitmiştir⁴. Bir nevi kendi içlerinde hükümet icrasına başlayan Çapanoğullarının asıl amaçları ise Ankara'da ki kurulmuş olan milli hükümeti tanınamaktır.

Yenihan (Yıldızeli) Postacı Nazım Efendi Ayaklanması

Bütün bu gelişmeler ışığında Çapanoğullarının etkili oldukları bölgelerde vukuu bulan ilk ayaklanma fitilleri Yıldızeli (Yenihan) ve Akdağmadeni arasında ki Nazım Efendi ile Çekerek ve Zile Arasında ki Aynacıoğulları İsyanı ile ateşlenmiş oldu. Çevresine halife ordusu süsü vermiş olan Postacı Nazım, İstanbul hükümeti tarafından gönderilmiş olan fetvaları hal-

1 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s.104.

2 Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, C. VI, Ankara 1964, s.90.

3 Kenan Esengin, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1975, s.132.

4 Türk İstiklal Harbi, s.95-96.

ka dağıtmak suretiyle Kuvâ-yi Milliyeyi desteklememeleri ve padişahın yanında olmaları konusunda halka direktiflerde bulunmuştur⁵.

Yozgat'ta yapılan at yarışlarına gelmiş olan Kuzgunlu Hacı Bekir Efendi, Zile Soluncanlı köyünden Musa Efendi, Osmaniye Köyünden Meşeci İdris Efendi ve arkadaşları Çapanoğlu Edip Bey'in evinde misafir olmuşlardır. Bu misafirlik esnasında yapılan toplantılar neticesinde birtakım kararlar alınmış bu kararlardan sonra farklı köy ve kasabalara dağılmak suretiyle çalışma ve hazırlıklara gizlilik içerisinde devam edilmiştir⁶.

Tarihler 14 Mayıs 1920'i gösterdiğinde ise Yenihan (Yıldızeli)'na bağlı bir köy olan Kaman'da Ankara Hükümetine karşı ayaklandığını açıklamıştır⁷. Bu bildiri ve isyanın sonrasında ise Mustafa Kemal Atatürk, 28 Mayıs 1920 de Yozgat da Çapanoğlu ayaklanmasından mütevellitbey Sivas Valiliğine "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" uygulaması emrini vermiştir⁸. Daha sonra gelişen olaylar ışığında Aynacıoğulları; Deli Hacı, Katil İlyas gibi çeteler ile anlaşarak 6 Haziran tarihinde Zile'yi işgal etti. Bu işgalin Çapanoğulları ailesi ile alakası olmadığı düşünülerek Ankara Hükümeti tarafından gönderilen Kılıç Ali'nin Çapanoğulları üzerine uyguladığı baskılar neticesinde olaylar farklı boyutlara taşındı.

Daha sonraları ise Çapanoğulları Merkez Yozgat olmak üzere civar bölgelerde hâkimiyeti asayişini sağlamak adına isyancılarla birlikte hareket etme mecburiyetinde kaldı.

Sulusaray Olayları

Sulusaray bölgesinde toplanan asilere karşı Amasya'da 5.Kafkas Tümenine bağlı 10. Alayın 2. Taburu, 17 Mayıs 1920 tarihinde Zile ve aynı Alayın Tokat'ta bulunan 3. Taburu ise 22 Mayıs 1920'de Yıldızeli mevkiine gönderilmiştir. Zile'den gelen Tabur daha sonra Sulusaray'a gönderilmiştir. Gece konaklayacakları bölgeye isyancıların baskın tertip etmeleri üzerine karşılık verilmek suretiyle isyancılar püskürtülmüştür. Daha sonra ise Artova mevkiine doğru hareket eden ordu Ağmuşa köyü civarlarında pusuya düşürülmek suretiyle 26 Mayıs 1920 tarihinde isyancıların çemberini delerek Tokat bölgesine çekilmiştir⁹.

5 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 577.

6 Türk İstiklal Harbi; C. IV, s. 90; Kenan Esengil, *Milli Mücadele İç Ayaklanalar*, İstanbul 1975, s. 132.

7 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010 s. 471.

8 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, İzmir 1988, s. 31.

9 Türk İstiklal Harbi, C. IV. s. 92.

Çapanoğulları İsyanı Sonrasında Uygulanan Politika ve Alınan Tedbirler

Yozgat'ta ki bu gelişmelerden rahatsız olan Mustafa Kemal, Süleyman Sırrı ve Madenli Rıza Beylerden oluşan heyeti Yozgat'a göndererek Müdafaa-i Hukuk cemiyeti yöneticileri ile birlikte Çapanoğlu ailesini Kuva-yı Milliye'ye katılmaları yönünde teklifte bulunmuş ancak bu teklif Çapanoğlu Edip ve Celal Bey tarafından reddedilmiştir¹⁰. Bu gelişmeleri takip eden günlerde ise 9 Haziran 1920 tarihinde Yozgat'ta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim sonrasında ise Akdağmadeni'nde bir savaş divanı, Yozgat ve Boğazlıyan'da ise birer araştırma heyeti oluşturulmuştur¹¹.

Bölge de çıkan isyanı bastırmak üzere görevli Kılıç Ali ve beraberindekiler, Yozgat'ta gönderilmiş bu durum sonrasında ise iki kardeş Yozgat'tan ayrılarak isyan hazırlığı içerisine girmişlerdir. Bir müddet sonra da Celal ve Edip kardeşler 13 Haziran 1920 tarihinde bugün ki adıyla Sorgun bölgesini işgal ederek isyan etmişlerdir¹².

14 Haziran 1924 sabahı Yozgat asiler tarafından işgal edilmek suretiyle ele geçirilmiştir. Silah depolarına saldırılar düzenlenmiş, cezaevindeki tutuklular serbest bırakılmıştır. Bu isyan Yozgat bölgesiyle sınırlı kalmayarak genişlemeye başladığında dönemin Genel Kurmay Başkanı İsmet İnönü ivedi bir şekilde önlem almak üzere harekete geçmiş ve katılmış olduğu birçok savaş tecrübesi ışığında planlar yapmaya başlamıştır¹³. Bu isyanın bir diğer zorlayıcı bir yanı ise tam olarak Yunanlıların genel bir saldırıya hazırlandığı günlerde gerçekleşmiş olmasıdır. Yunan ordusunun saldırılarının tehlikeli olması nedeniyle bölgeye gerekli ölçüde askeri kuvvet sevk edilememiş bu durum Ankara Hükümetini zor durumda bırakmıştır. Olayın barışçıl ve kan dökülmeden sonuçlanmasına dair girişimler de başarısız olunca bir takım önlemlerin alınması zaruri hale gelmiştir. Bu yüzden merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu kuvvetleri ile o bölgede bulunan milli kuvvetler isyanı bastırmak üzere bölgeye gönderilmiş ancak başarı sağlanamamıştır.

Bunun üzerine Ali Fuat Paşa almış olduğu emir doğrultusunda Eskişehir'de bulunan Çerkez Ethem ve Bolu dolaylarında ki İbrahim Bey müfrezesini Yozgat'a göndermiştir¹⁴. 19 Haziran 1920 tarihinde İsmet İnönü, Kuvâ-yi Tedibiye Umum Kumandanı Çerkez Ethem'e göndermiş olduğu raporun ilk kısmında bölgenin durumu diğer kısmında ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin emrinde ki kuvvetlerin hali değerlendirilmiştir. Bu-

10 Ali Şakir Ergin, *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdulkadir Beyin Hatıraları*, Ankara 2006, s. 25.

11 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2010, s. 119.

12 Avni Doğan, *Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası*, İstanbul 1964, s. 58-59.

13 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978, s. 90.

14 Kemal Çelik, "Milli Mücadele"de İç İsyanlar, *Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri* Türkiye Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, Kasım 2007, 594-595.

radan anlaşılacağı üzere bu rapor iki kısımdan oluşmaktadır. Bu raporda Yozgat-Zile Mintikasıyla alakalı olarak durum şu şekilde anlatılmaktadır:

Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri isyancıların elindedir. Yenihan, Tokat, Mecidiözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Mecidiye mevkileri ise Kuva-yı Milliye'nin elindedir.

Yozgatın düşmesiyle birlikte isyancılar Mecidiye istikametine doğru harekete geçtiler. Mecidiye bölgesine yaklaştılar ancak Mecidiye ye giremediler. Mecidiye kaymakamı ve ahalisi isyancılara karşı direnişe hazır vaziyette idiler.

Gülbahar köyünde Tokat'a karşı saldırıya geçmek için bir araya gelen 200'ü müteceviz isyancılar Zile'den gönderilen müfrezemiz tarafından kuşatılarak elebaşları ele geçirildi. Askerlerden daha önce almış oldukları silahların bir kısmı ise geri alındı. İsyancıların Çorum Ortaköy de bir araya gelmeleri üzerine Zile'den gönderilen topçu binbaşısı Mehmet kumandasında ki süvari müfrezesi (Çayköy) ve (İpek) köylerinde 17 Haziran da asilerle müsademedden sonra Cevizli'ye çekilmek zorunda kalmışlardır. Yozgat'ın isyancılar tarafından işgali ve işgalden sonra gelişen olayların takipçi ve teşvikçileri hakkında Yozgat Milletvekilleri tarafından Kayseri'den yazılan telgraf sureti ile en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir¹⁵

Kırşehir Milletvekili Rıza ve Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey'in birlikte Büyük Millet Meclisine gönderdikleri telgrafta isyan sebebinin Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in yanlış idaresi neticesinde meydana gelmiş olabileceği ve hatta bizzat kendisi tarafından tertiplenmiş olma ihtimalinin var olduğu aktarılmıştır¹⁶. Çapanoğlu Celal Bey, Kılıç Ali'ye mektup göndermiş ve mektupta halife ordusunun amacının Mustafa Kemal Atatürk ile yedi arkadaşının yakalanması olduğunu ve Kırşehir üzerinden Ankara'ya geçeceğini yazmıştır. Bu mektuptan sonra ise Kılıç Ali emrindeki kuvvetler ile birlikte Boğazlıyan'a doğru çekilmiştir. 20-21 Haziran 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye'ye çekmiş olduğu telgrafta, Boğazlıyan kazasının büyük bir tehlike içerisinde olduğunu ve tehlikenin kendi şahsına karşı dahi mevcut olduğunu bildirerek, asilerin Kayseri'ye doğru ilerleyerek o bölgeyi dahi ablukaya alacaklarını bildirmiştir.

Bir sonraki günün sabahında isyancıların saldırıları sonucu atlı birlikler dağıtılmıştır¹⁷. Çapanoğullarının isyan içerisinde yer alacakları şüphesi ile Çapanoğullarının Ankara'ya gönderilmesi Erkan-ı Harbiye tarafından kararlaştırılarak, herhangi bir bölgeye dağılmalarını önlemek amacıyla

15 Bu raporların kaybolduğu ifade edilmektedir. (Cemal Kutay, Çerkez Ethem Dosyası, İstanbul 1990, s. 301- 302); Nurer Uğurlu, *Çerkez Şahani Ethem*, İstanbul 2006. s. 442-443.

16 Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi III*, s. 211.

17 Türk İstiklal Harbi, s. 97-99.

Kılıç Ali tarafından evlerinin etrafına nöbetçiler yerleştirilmiştir. Tokat'ta iskan olduğu sırada Çapanoğlu ailesinin isyanların desteğini gören ve onlara sempati ile yaklaşan Yahya Galip Bey, Ankara vali vekilliğine tayin edilince, Çapanoğullarına karşı yumuşak davranmayı uygun bulduğunu dile getirerek onların Ankara'ya sevki için zor kullanılmasının önüne geçmiştir.

Bu hadiseler cereyan ettiği sırada ise Çapanoğulları isyancılara katılmak suretiyle Yozgat'tan ayrılmışlardır. Yozgat üzerine harekete geçen kuvvetler 23 Haziran 1920 akşamında Yozgat'a ulaşmışlardır. Çerkez Ethem bu başarısının akabinde ise geride kalan isyancıların yakalanması ve etkisiz hale getirilmeleri için emir vermiş, bunun neticesinde de Çolak İbrahim komutasındaki ikinci kuvve-i Seyyare kuvvetleri batıdan 300 süvari ve 350 piyade ile Albay Refet kuvvetleri kuzeyden gelerek bölgede sükûnetin hâkim olmasını amaçlamışlardır.

Nitekim Çerkez Ethem komutasında bulunan askerler ve birliklerinin aldığı tedbirlerden dolayı aldıkları görevi başarı ile yerine getirmişlerdir. Bu olaylar neticesinde Çapanoğullarından Halit yakalanmış ve ölmüş, diğer kardeşleri Celal ve Edip ise Azizi'ye taraflarına doğru kaçmışlardır. Asiler yakalanmış ve Kuvâ-yi Milliye birlikleri şehre hâkim konuma gelmişlerdir¹⁸. Kuvâ-yi Milliye Komutanı Çerkez Ethem'in, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine göndermiş olduğu telgrafta şu bilgiler yer almaktadır:

“Yozgat'ı işgal eden ve zulüm yapan Edip Bey idaresindeki Çapanoğulları 23. Kol kuvvetlerimizin Kayseri civarında iki saat devam eden bir çarpışmadan sonra isyancıların birçok ölü ve yaralı bırakarak dağıldıkları belirtilmiştir. Ayrıca isyana destek veren sekiz kişinin Divan-ı Harp tarafından mahkûm edildikten sonra idam edildiği ifade edilmiştir.” Çapanoğulları, Yozgat ve Alaca bölgelerindeki hâkimiyetlerini kaybetmeleri üzerine bütün kuvvetlerini Arapseyf'te toplamışlardır¹⁹. Bu haberi alan Çerkez Ethem, 80 subay, 2100 piyade ile 20 Haziran 1920 tarihinde Ankara'dan hareket etmiştir²⁰. Tarihler 27 Haziran 1920'i gösterdiğinde birçok çarpışma yaşanmış ve isyancılar 300'e yakın kayıp vererek toplu bir kuvvet olmaktan çıkmışlardır.

Daha sonra ise küçük çaplı çarpışmalar yaşanmış kalan asiler de böylece dağılmıştır. Kuvâ-yi Milliye kumandanı İbrahim Beyin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği mektupta, Alaca çarpışmasına katılan isyancıların köylerine döndüklerini ve 4 Temmuz 1920 tarihinde Vasfi Bey kumandasında 100 süvari ve 1 makineli tüfek ile Akdağmadeni

18 Esengin, *Milli Mücadele'de Hyanat Yarışı*, Ankara 1969, s. 144.

19 Arapseyf, Yozgat ile Alaca yolu üzerinde sarp bir boğazdır. (Türk İstiklal Harbi, s. 103); Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, İstanbul, 1962, s. 68-69.

20 Abdullah Özkan, *Necdet Zeybek, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*, Cilt I, Ankara 2005, s. 259.

ve Yozgat arasında Akbil, Battal, Kızılkoca, Alçak, Elmacılar, Küçüknefes köyleri civarını tarayarak bu mevkiye yerleşeceklerini yazmış ayrıca isyancıların Akdağmadeni ve Köhne şimdiki adıyla sorgun arasında bulduklarını buradaki köylüler ve Boğazlıyan Jandarma Komutanlığından öğrendiklerini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Büyük Millet Meclisi namına 5 Temmuz 1920 tarihli göndermiş olduğu yazıyla, Yunan taaruzu devam ederken Yozgat, Amasya ve Sivas illerinde vukuu bulan isyanların önemini kaleme aldığı yazısıyla ifade etmiştir. Bu isyanların bastırılması konusunda kararlı bir irade ortaya koyan Mustafa Kemal, doğu vilayetlerinde bulunan bir fırkanın hali hazırda savaşların yaşandığı dönemi göz önünde tutmak ve cepheleri zor durumda bırakmamak kaydıyla Sivas'a gönderilmesini emretmiştir²¹.

Yozgat İsyanında Ethem Bey Genel Kurmay Başkanlığına verdiği raporda şunları ifade etmektedir:

“Yozgat asilerine karşı kasabanın güney çıkarlarından tarazuza geçildi. Topçu ateşinden ürken asilerin büyük kısmı dayanamayarak Akdağmadeni yönünde kaçmaya başlamışlarsa da önceden alınan tertiplerle buna engel olunarak şehir içinde ve dışında iki saat kadar süren muharebe oldu. Ermeniler dahi asilere katılarak askerimize karşı silah ve bomba kullanmak suretiyle bir erin Şehit ve sekiz erin yaralanmasına sebep olduklarından bu Ermenilerin evi ateşe verilmiş ve birkaç Ermeni evi yıkılmıştır. Daha önce Sungurlu'ya gidip orada kuvvet topladıktan sonra Yozgat'a doğru yola çıkan Çapanoğlu Halit emrindeki asi kuvvetlere karşı gereken tedbirler alınmış, fakat fazla yorgunluk yüzünden bugün kasabada kalınmıştır. Milli kuvvetten üç şehit, dokuz yaralı, asilerden ise 50'den çok ölü ve yaralı esir vardır. Elebaşlarından bir kaçını yakalanmıştır.”²²

Çerkez Ethem bu isyanların bastırılmasının ardından “*Bundan sonra hiç kimse Kuva-yı Milliye'nin mevcudiyeti ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin meşrutiyeti hilafına ileri sürülecek safsatalara kulak asmamalı, inanmamalıdır. Vatani dört taraftan kuşatan ve istiklal-i millimizi tehdit eden felaketler içinde bu yaptıklarımız ancak düşmanlarımıza ümit ve menfaat temin eder. Bu andan itibaren hep beraber harici düşmana döneceğiz ve vatani onlardan temizleyeceğiz. Dâhili isyanların lehülhamd nihayet bulunduğunu ilan ederim.*”²³ Diyerek Milli Mücadele döneminde başta

21 ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:748, Gömlek No. 137.

22 Esengin, *Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, s.143.

23 Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, İstanbul 1990, s. 311.

Anadolu olmak üzere Yozgat'ta çıkan isyanlar karşısında üzerine düşen görevi yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Ayrıca bu olaylar neticesinde Yozgat'ta bir de İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. 28 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal ve bir gün sonrası 29 Haziran 1920 de tümgeneral Fevzi Çakmak, Çerkez Ethem'e kutlama telgrafı çekmişlerdir. İsyanın bastırılması neticesinde Çerkez Ethem ve onun kumandasında ki birlik Batı Cephesi kumandanlığı emrine verilmiştir. Hükümet 22 Temmuz 1920'de yayımladığı kararname ile Çapanoğullarında isyana karışmış olanlar hakkında aflarının kabulünü kararlaştırmışlardır.

Aynı tarihler içerisinde yayımlanan başka bir kararnamede ise Çapanoğulları isyanında yer almış ve hali hazırda firar durumunda isyancıların sürgün edilmelerinden vazgeçilmiştir. Ancak bu isyana katılmış ve suçları tespit edilerek ispatlanmış kişilerin affedilmeyeceği ile ilgili de bir karar alınmıştır. Yine başka bir belge de ise İsyana katılanlar arasında bu isyana teşvik ve yardımlarda bulunmuş Yozgat ahalisinin zor durumda oldukları ve tarımla uğraşmaları hasebiyle harmandan önce memleketlerine iadeleri talep edilse de bu talep hükümet tarafından reddedilmiştir.

Ankara Valisi Yahya Galip Bey Hadisesi

O sırada Ankara da vali vekilliği görevini icra etmekte olan Yahya Galip Bey yargılanmak üzere Yozgat'a çağırılmış ve Divan-ı Harp, Çerkez Ethem'den durum Ankara'da ki ilgili makamlara bildirilmesini talep ettikten sonra Çerkez Ethem Dâhiliye Vekâletine şu satırların yazılı olduğu telgrafı çekmiştir:

“Kuva-yı Tedibiye Umum Kumandanlığı Divan-ı Harp Heyetinin verdiği karar üzerine Ankara Valisi Yahya Gali Bey'in Yozgat'a Divan-ı Harpçe isticvabı lazım gelmiş olmakla derhal sevk arz ve beyan olunur efendim. Dâhiliye Vekâletinden ise bu telgrafa cevap olarak şu satırlar yazılmıştır: “Kuva-yı Tedibiyye Divan-ı Harpçe sevki lüzumu istenilen Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in ilk telgrafınız üzerine vazifesine son verilmiştir. Ancak kendisi yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından gönderilemeyecektir”²⁴.

Mustafa Kemal Atatürk, Yahya Galip Beyi, Çerkez Ethem'in isteği üzere Yozgat'a göndermemiştir. Bu durum karşısında Çerkez Ethem ise sinirlenmiş ve Büyük Millet Meclisi ve hatta Mustafa Kemal hakkında dahi hoşnutsuz konuşmalar yapmıştır. Bütün vatan hizmetlerini yerine getirmiş, Milli mücadeleye desteklerini esirgememiş ve düzenli ordunun kurulamadığı yıllarda dahi iç isyanları bastırmak gibi birçok görevi ifa eden Çerkez

24 Çerkes Ethem, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, İstanbul 1962, s. 74.

Ethem, daha sonra umulmadık bir şekilde Milli mücadeleye ihanet etmiştir²⁵.

Çerkez Ethem'in Çapanoğlu İsyanını Bastırmasından Sonra Bu Bölgelerde Yapmış Olduğu Uygunsuz Davranışlar

Çerkez Ethem, Yunanlıların taaruza geçmesinden dolayı, Ankara'dan gönderilen bir telgrafla 9 Temmuz 1920 tarihinde Eskişehir cephesine katılmak üzere Yozgat'ta ki birlikleriyle şehri terk etmiştir. Çerkez Ethem'in Yozgat'ı terk etmeden önce hem Yozgat'ta hem de civarında yaptığı yağmalar kaynaklarda belirtilmektedir²⁶. Şehirde Müslüman veya gayri-müslim fark etmeksizin halkın evine zorla girmek suretiyle para, ziynet, hayvan gibi birçok malı gasp etmiş ve el koymuştur. Çapanoğulları ailesinin evleri yakılmış servetleri yağmalanmış ve o dönem Çapanoğullarına ait Ziraat Bankası hesabındaki 45.000 liraya da yine Çerkez Ethem tarafından el konulmuştur.

Alaca'dan Yozgat'a dönerken civarda ki her yere adamlarını göndermiş ve kuvvetleri için silah, adam ve hayvan toplatmıştır. Köylünün elinde ne var ne yoksa zorla almıştır. Ankara'ya döndüklerinde ise yanlarında sayısız eşya ve her cins mal ve hayvan olması Ankara'da kötü bir izlenim bırakmıştır. Bu yağma edilen malların daha sonra Ankara Çarşısında satıldığı hatta bunların arasında gelinliklerin olduğu dahi kaynaklarda geçmektedir.

Yozgat Ayaklanması Sonrasında Çapanoğullarının Durumu

İsyan sonucunda sıkıştıkları bölgeden yenilmiş bir vaziyette kaçan Çapanoğulları Edip, Celal, Halit ve Salih Beyler Pınarbaşı'na sığındılar. Buranın ileri gelenleri tarafından iyi ve hürmetle karşılandılar. Ankara Hükümetinin haberler göndererek Çapanoğullarının teslim edilmesi talebi Çerkez Beyleri tarafından reddedildi. Bunun sebebi ise Çerkezlerin Çapanoğullarının dedelerine olan minnetlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

1921 yılında af çıkana kadar Çapanoğulları yaşamlarını Pınarbaşı'nda idame ettirdiler. 1921 yılında çıkan af sonucunda Salih Bey serbest bırakılmış ancak Edip ve Celal Bey İstanbul'da yaşamak zorunda kalmıştır. Halit Bey ise bu aftan yaralanmamıştır. Halit Beyin Karatepe köyünde yakalanmasından sonra Amasya'ya gönderilmiş olması ve burada kurulan İstiklal Mahkemelerinde yargılanması sonucuyla asılarak idam edilmiştir.

Son olarak Komiser Muavini Yusuf Ziya Bey yakalanmış ancak kadın elbesi giymek suretiyle kaçmayı başararak Suriye'ye sığınmıştır. Suriye de kendisini tanıyan ve Yozgat'tan tehcir edilen bir Ermeni tarafından kendi-

25 Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Ankara 1984, s. 64-65.

26 İnönü, Hatıralarım, s.207.

sine ev ve arazi verilmiş, yaşamının sonuna kadar geçimini burada temin etmiştir.

Yozgat'tan Seçilen İlk Milletvekilleri

Yozgat Birinci Dönem Milletvekilleri 19 Martta yayımlanmış olan genelge kapsamında yapılmış ve aşağıda yer alan isimler Birinci Dönem Milletvekilleri olarak seçilmişlerdir. Daha sonra ise seçilen milletvekilleri liste olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanmıştır.

Süleyman Sırrı Bey (İÇÖZ)

Yusuf Bahri Bey(TATLIOĞLU)

İsmail Fazıl Bey (CEBESOY)

Mehmet Hulusi Bey (AKYOL)

Ahmet Bey (BAYDAR)

Feyyaz Ali Bey (ÜST)

Rıza Bey (ERSOY)

Kaynakça

- ARŞİVİ, ATASE İSH, Kutu No:748, Gömlek No. 137.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*, İzmir 1988.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Türkiye, Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, 594-595.
- DOĞAN, Avni, *Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası*, İstanbul 1964.
- ERGİN, Ali Şakir, *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdulkadir Beyin Hatıraları*, Ankara 2006.
- ESENGİN, Kenan, *Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı*, Ankara 1969.
- ESENGİN, Kenan, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul 1975.
- ETHEM, Çerkez, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, İstanbul 1962.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatırlarım*, Ankara 1969.
- KANSU, Mahzar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- KUTAY, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, İstanbul 1990.
- NADİ, Yunus, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.
- ÖZKAN, Abdullah, *Necdet Zeybek, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi, Cilt I*, Ankara 2005.
- SARIHAN, Zeki, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Ankara 1984.
- TURGUT, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul 2010.
- Türk İstiklal Harbi, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, C. VI*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi, Ankara 1964.
- UĞURLU, Nurer, *Çerkez Şahani Ethem*, İstanbul 2006.

WRIGHT MILLS'IN SOSYOLOJİK TAHAYYÜLÜNE YENİDEN BAKIŞ

Bassel BERROW¹

---

1 Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bassel-Berrow@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6843-7759>

Kitabın Temel Fikri

C. WRIGHT MILLS ‘ın kitabında temel bir fikir var: Genel bağlamında bakmadıkça, kişisel probleminiz çözülemez veya anlaşılabilir, yani, yalnızca bir bireysel sorun değil, toplumsal bir sorun olarak algılayamazsanız asla anlayamazsınız. Sonuçta siz genel bir sosyal tarihin meydana getirdiği ve sorunlarınız başkalarının sorunlarını anlamadan, sadece yakın çevrenizde değil, sadece topluluğunuzda değil, küresel bağlamda çözülemez, hatta anlaşılabilir.

MILLS ‘ın söylediğine göre, bunun bir örneğini söyleyebiliriz. “Suriye’de boşanma” sorununun özellikle bu boşanmış kadınlarla kişisel bir sorun olmadığı ve sebeplerinin sadece boşanmış kadınlarla ilgili olmadığı, bu konuya Suriye’deki savaş ve yerinden etme ve öldürme ile ilgili mevcut şartlar ve uluslararası koşullara ek olarak daha geniş bir bağlamda bakmamız gerekmektedir. Sığınma ülkelerindeki Suriyeliler, aileleriyle tekrar bir araya gelmek üzere, bu ülkelerdeki yasalar sonucunda ebeveynlerle tekrar birleşmeyi engelliyor. Bu nedenle, boşanma sorunu, genel olarak ve sadece boşanmış kadınların bireysel bağlamında değil, genel bir bağlamda bakmadıkça çözülemez ve hatta anlaşılabilir.

C. WRIGHT MILLS, bu nedenle, her insana kendi kişisel deneyimlerini ve yaşadığı sosyal bağlamı temel alarak gerçekliğini anlamaya çağırır. Ve hem kişisel durumunu hem de toplumunun durumunu belirli bir tarihsel dönemde tanımlayan tarihsel bağlamı anlamaya çağırır.

Dolayısıyla C. WRIGHT MILLS’e göre sosyolojik hayal gücü, insanın yaşadığı toplum ve çevre arasındaki dinamik etkileşimi, tarih ve kişisel deneyimler arasındaki ilişkiyi, birey ve dünya arasındaki bağı kavrama ve anlama yeteneğidir. İnsanlar, bilgi toplama ve anlama yetenekleriyle düşünme becerilerine sahip oldukları bilgi çağında, daha geniş tarihsel çerçeveyi anlama ihtiyacı duyarlar. Günlük yaşam deneyimlerine dalmak, bu yaşamı paylaşan toplulukların psikolojik özelliklerini anlamak, bireysel deneyimlerin doğrudan sonucu olan kişisel zorlukları, sosyal yapıdan kaynaklanan genel sorunlardan ayırmak için düşünme süreçlerini kullanma ihtiyacı duyarlar.

“Mills”, Birinci Bölümde, diyor ki:

İnsanların ihtiyacı olan -ve bunu kendilerinin de hissettiği- şey, dünyada olup bitenlere ve başarılarına neler gelebileceğine ilişkin derli toplu öyküler oluşturabilmek için enformasyondan yararlanmalarına ve bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilecek zihinsel bir vasıftır. Gazetecilerin ve alimlerin, sanatçıların ve halkın, bilim insanlarının ve yayımcıların sosyolojik tahayyül gücü olarak adlandırılabilir şeyden beklentileri gerekeni işte bu zihinsel vasıf olduğunu ileri süreceğim.

Sosyolojik tahayyül gücü, tarih ile biyografiyi ve bu ikisinin toplum içerisindeki ilişkisini anlamamızı mümkün kılar. İşte onun görevi ve vaat ettiği budur

Biyografiye, tarihe ve bir toplumda bu ikisi arasındaki kesişim bölgesine ilişkin problemlere bir şekilde geri dönmemiş hiçbir toplumsal araştırma, düşünsel yolculuğunu tamamlamış sayılmaz. Özgül problemleri her ne olursa olsun, inceledikleri toplumsal gerçekliğin çehresi ne kadar dar ya da kapsamlı olursa olsun, yaratıcı bir biçimde çalışmasının vaatlerinden haberdar olan klasik toplumsal çözümlemeciler şu üç tür soruyu devamlı olarak sormuştur:

(1) İncelenen toplumun bir bütün olarak yapısı nedir? Başlıca bileşenleri nelerdir ve bunların birbirleriyle bağıntıları ne şekildedir? Diğer toplumsal düzen türlerinden nasıl farklılaşmaktadır? Bu toplumu oluşturan herhangi bir tikel özelliğin toplumun devamlılığı ve değişimi açısından önemi nedir?

(2) İncelenen toplum' insanlık tarihinde nerede durmaktadır? Hangi mekanizmalar aracılığıyla değişmektedir? İnsanlık tarihi içerisindeki yeri ve bir bütün olarak insanlığın gelişimi açısından önemi nedir? Araştırdığımız tikel özellik, içinde hareket ettiği tarihsel dönemi nasıl etkilemekte ve bu tarihsel dönem tarafından nasıl etkilenmektedir? Sonra, incelediğimiz özel tarihsel dönem; bu dönemin başlıca özellikleri nelerdir? Diğer dönemlerden nasıl farklılaşmaktadır? Bu dönemde tarih-yapımının kendine has nitelikleri var mıdır; varsa bunlar nelerdir?

(3) İncelenen toplumda ve dönemde hangi kadın ve erkek tipleri hüküm sürmektedir ve hangi tipler hakim hale gelmek üzeredir? Bunlar hangi yollarla seçilmekte, yetiştirilmekte, özgür bırakılmakta ve baskı altına alınmakta, duyarlı hale getirilmekte ve duyarsızlaştırılmaktadır? Bu dönemde toplumda gözlemlediğimiz kişilik ve tutumlar ne tür bir 'insan doğası'nı açığa vurmaktadır? İncelediğimiz toplumdaki özellikler toplamı 'insan doğası' açısından ne anlama gelmektedir?

Mills, tüm sosyal bilimsel araştırma yöntemlerini eleştirdi... bireye araştırmacı olarak, Ya da kolektif bir ekibin parçası olarak önem veren her iki durumda kapsamaktadır. Ayrıca şöyle dedi.

günümüzde sosyolojik olduğu kabul edilen çalışmaların, her biri çarpıklıklarla malul ve başarısızlığa yazgılı şu üç genel istikametten birine ya da birkaçına meylettiği genel olarak kabul edilebilir:

1. Eğilim: Tarih teorisine yönelir.
2. Eğilim: ' İnsan ve toplum doğasının' sistematik teorisine yönelir.

3. Eğilim: Çağdaş toplumsal olgu ve problemlerin ampirik olarak incelenmesine yönelir.

Mills, ikinci bölümde, sosyolojideki teorik yazılar olan kanıtları ve göstergelere dikkat etmeden fikirlerini, kavramlarını ve varsayımları listelemeye devam eden teorik yazılar olan Gösterişli Teori adını verdiği sorunları tartışır.

Gösteriş ve tekrardan kurtulursak ve bazen belirsiz kalırsak, bu yazılar üçte bir oranında kısaltılabilir.

Wright Mills örneği, Talcott Parsons'un, herhangi bir sosyal modelin inançları, değerleri ve standartları hakkındaki Parsons teorisinin özünü tartıştığı Sosyal Modelleridir.

“Mills” diyor ki

Gösterişli teorisinin temel sorunu, onu icra edenlerin mantıksal biçimde gözlem diline indirmekte zorlanacakları derecede aşırı genellikteki bir düşünme düzeyine yönelik başlangıç tercihiyle ilgilidir. Gösterişli teorikçiler, üst düzey genellemelerden tarihsel ve yapısal bağlamları ilgilendiren somut problemlere asla inmez. Sahici problemlere dönük ciddi bir anlayıştan yoksun olmaları, yazılarında bariz bir gerçekdışılığa yol açar. Bunun sonucunda ortaya çıkan temel nitelik, kavramsal ayrımların keyfi görünen bir şekilde ve bitimsizce çoğaltılmasıdır ki bu da ne anlayışımızı zenginleştirmekte ne de tecrübelerimizi daha anlaşılır kılmaktadır. Akabinde bu durum toplumu ve insan davranışını süssüz biçimde tasvir edip açıklama çabasından neredeyse sistematik bir vazgeçişte kendini açığa vurur.

“Mills” yazısında;

Gösterişli teorikçiler, ‘genel sosyolojik teori’ geliştirme iddiasıyla yola çıkıp uzun zamandır bir toplumun anlaşılmasında temel önemde olduğu haklı bir biçimde kabul edilmiş olan birçok yapısal özelliğin dışarıda bırakıldığı, somut olgulardan kopuk bir kavramlar alemi oluşturmaktadır. Görünüşe göre sosyologların ilgi alanlarını ekonomist ve siyaset bilimcilerinkinden ayrı ve uzmanlaşmış bir uğraş haline getirmek için kasten yapılmaktadır bu.

Bu bölümde, Mills ayrıca sosyal yapı ve onun bütünlüğünü sağlayanlardan bahseder ve şöyle der:

Her şeyden önce, bir toplumsal yapıyı bir arada tutan şeyin ne olduğu sorusuna verilebilecek tek cevap yoktur. Tek cevap yoktur, çünkü toplumsal yapılar birlik türü ve derecesi bakımından derin bir biçimde farklılaşır. Aslında toplumsal yapı tipleri en yararlı şekilde farklı bütünleşme tarzları açısından ele alınabilir. Tarihsel gerçekliğe doğru indiğimizde gösterişli teorisinin yekpare Kavram'larının uygunsuzluğunu hemen fark ederiz. Gös-

terişli teorinin kavramları insan çeşitliliğini düşünmeye elvermez; ne 1936 Nazi Almanya'sını ya da MÖ 7. yüzyıl Sparta'sını, ne 1836 Birleşik Devletler'ini ya da 1866 Japonya'sını, ne 1950 Büyük Britanya'sını ne de İmparator Diokletianus dönemi Roma'sını ele alabiliriz bu kavramlarla. Bu tür bir çeşitliliğin adını anmak bile, bu toplumların ortak özelliklerinin ampirik bir incelemeyle keşfedilmesi gerektiğini ileri sürmek anlamına gelir. Bunu gerçekleştirmeksizin toplumsal yapıların tarihsel çeşitliliğine ilişkin beyanlarda bulunmaya yeltenmek ya boş biçimselliklerin ötesine geçemeye ya da toplumsal araştırma doğrultusunda söylenebileceklerin meşru sınırlarını aşmaya neden olacaktır. Toplumsal yapı tipleri en yararlı biçimde siyasi, askeri, ekonomik, dini ve akrabalıkla ilgili kurumsal düzenler çerçevesinde anlaşılabilir. Önce bu kurumsal düzenlerin ana hatları verili bir toplumun tarihi içerisinde kavranıp tanımlanmalı ve sonra birbirleriyle nasıl bağlantılandıkları, yani bir toplumsal yapı haline nasıl geldikleri sorulmalıdır. Eğer belirli bir toplumu belirli bir tarihsel dönem çerçevesinde incelemeyi başarırız, ulaştığımız sonuçları kurumsal düzenleri 'birbirlerine bağlayan' ilişki türlerini daha iyi kavramak için oluşturacağımız birtakım 'işleyiş modelleri' şeklinde düzenleyebiliriz.

Üçüncü bölümde Mills, Yalıtılmış Ambirizm den bahseder.

Mills, belirsiz ve açıklanamayan genel teorileri eleştirirken, üçüncü bölüm, olgunun daha geniş bir bağlamda olmasına izin vermeyen Yalıtılmış Ambirizm'i eleştirir.

Mills, çok karmaşık olayların basit istatistiksel olarak ele alınmasını, kamuoyunu veya seçim eğilimlerini ve toplu duyu veya oy verme davranışının bileşimini nasıl ölçtüğümüzü ve seçili bir grup (Örnek) için birkaç genel ve birleşik soru ile dönüşümünü ölçtüğümüzü eleştirir.

Görüyoruz ki yazar iki fikri vurgulamaktadır: Birincisi, sosyal araştırmayı araştırmacının önceden var olan sorularıyla veya söz konusu toplumun değerlerinin ve ölçütlerinin sözde genelleştirilmesiyle sınırlamak değildir. İkincisi ise; diğer bireylerin deneyimlerinden farklı bir şey olarak, bireyin deneyimlerine büyük önemini vermektedir.

Mills, ayrıca Yalıtılmış Ambirizm'in kabulünü, ölçme, göstergeler ve veri birikimine bilimsel bir yaklaşımın tek bir tanımını olan bilimsel yaklaşımın tek bir bakış açısından baktığı için eleştiriyor. Denemeye odaklanma ile doğal bilimi genelleme, güvenilirlik iddia etme ve simüle etme eğilimindedirler.

Mills, Yalıtılmış Ambirizm gerekçelerini, yetersiz araştırma sonuçları ve zayıflıkları nedeniyle eleştirerek şöyle dedi;

Yalıtılmış ampirizmin sonuçlarının zayıflığının Yöntem'e içkin bir özellikten ziyade para ve zaman gibi 'arızı' türde nedenlerden kaynak-

landığını ima eden iki güncel savunma türü vardır. Öncelikle, bu tür incelemeler çoğunlukla oldukça pahalıya mal olduğu için araştırma maliyetini karşılayan grupların sorunları tarafından şekillendirilmeye açık olduğu söylenebilir; ayrıca bu grupların sorunları oldukça dağınık bir hal arz etmiştir. Dolayısıyla araştırmacılar problemlerini bulgular anlamlı bir biçimde bir araya gelecek ve esaslı bir birikim teşkil edecek şekilde seçme şansına sahip olmamıştır. Birtakım temel problemlerle verimli biçimde ilgilenemeyecekleri için ellerinden gelebilecek tek şeyi yapmış ve esas meseleler göz önünde bulundurulmaksızın yürütülebilecek yöntemler geliştirmekte uzmanlaşmışlardır. Velhasıl, hakikat ekonomisi -araştırma maliyeti- ile hakikat siyaseti -araştırmanın önemli meseleleri aydınlatma ve siyasi tartışmaları olgularla bir araya getirme işlevi- birbiriyle çatışıyor gibi görünmektedir. Toplumsal araştırma enstitüleri bir ülkede bilime ayrılan toplam fonun sözgelimi yüzde 25’lik bir miktarına sahip olsaydı ve bu parayı istediği gibi kullanmakta serbest olsaydı her şeyin çok daha iyi olacağı sonucuna varabilirdik. Bunun akla yatkın bir beklenti olup olmadığını bilmediğimi itiraf etmeliyim. Tanıtım çalışmaları için sosyal bilim uğraşından açıkça vazgeçmiş olan birtakım yönetsel entelektüellerin kanaati bu yönde olsa da, bunun akla yatkın bir beklenti olup olmadığını kimse bilemez. Fakat böyle bir şeyi mesele etmek bile düşünsel eleştirinin anlamlılığını ortadan kaldırmak olur. Ayrıca bir şey kesinlikle açıktır: Yöntem’in yüksek maliyeti yüzünden icracılar sıklıkla çalışmalarının ticari ve bürokratik yararlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır ve bu da çalışma üsluplarını ciddi bir biçimde etkilemiştir. İkinci olarak, eleştirilerin fazla tez canlı olduğu düşünülebilir; ‘bilimin talepleri’nin on yıllardan ziyade yüzyıllar kabilinde olduğuna ilişkin bilgece söylemin farkındayım elbette. Bu tür çalışmaların ‘zamanla’ kendilerinden toplum hakkında önemli sonuçların elde edilmesine olanak verecek şekilde birikeceği söylenebilir. Bu tür bir meşrulaştırma tarzı, sosyal bilimlerin gelişimini küçük tuğlalarla büyük bir duvar örme işine benzeten ilginç bir görüşe dayanıyormuş gibi görünüyor. Yalıtılmış ampirik incelemelerin doğaları gereği gelecekte bir yerde doğru ve güvenilir bir bütünlük ‘örmek’ için birbirlerine ‘eklemlenebilecek’ ya da ‘birbirine uyacak’ ‘birimler’ olduğu varsayılıyor. Bu yalnızca bir varsayım da değil; aleni bir siyasa. ‘Ampirik bilimler,

Dördüncü bölümde Mills, Pratikçilik Tipleri hakkında konuşuyor

Mills, Gösterişli Teori hakkında konuştuğundan sonra Yalıtılmış Ambirizm hakkında daha sonra aynı bilimsel araştırma topluluğu için Pratikçilik Tipleri’ne taşınıyor ve bütünlük ve tarafsızlık iddialarını eleştiriyor.

Mills diyor ki

Değer yargılarının olgu bildirimini ve kavram tanımlarından çıkarsanamayacağı konusundaki uzlaşısı o denli geniş çaplıdır ki bu görüş artık bas-

makalip hale gelmiştir. Fakat bu görüş, bu tür bildirim ve tanımların değer yargılarıyla ilişkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Birçok toplumsal meselenin değer atfedici yanlılıkların yanı sıra girift bir olgusal yanılgılar yığını ve bulanık birtakım kavramlaştırmalar da içerdiğini fark etmek kolaydır. Meselelerin gerçekten değer çatışması barındırıp barındırmadığını anlamak, ancak bu karışıklıklar mantıksal olarak giderildikten sonra mümkün olur.

Mills, sosyoloji ve sosyologların yeni imajlarına yol açan neo-liberal uygulama hakkında konuşuyor ve diyor:

Yeni pratikçilik, yeni bir sosyal bilim ve sosyal bilimci tahayyülüne kılavuzluk etmiştir. Bu liberal-olmayan pratikçiliğin icra edildiği yeni kurumlar ortaya çıkmıştır: endüstriyel ilişkiler merkezleri, üniversite araştırma büroları, şirketlerde, hava kuvvetlerinde ve hükümetlerde yeni araştırma şubeleri. Ne var ki bu kurumlar, toplumun kenar bölgelerinde yaşayan ezilmiş insanlarla; kötü çocuklarla, ahlaken şaibeli görülen kadınlarla, göçmen işçilerle, Amerikalılıktan dışlanmış göçmenlerle ilgilenmez. Tam aksine, hem fiiliyatta hem de düşlerinde toplumun en üst katmanlarıyla ilgilenir; özel olarak da açık görüşlü iş yöneticisi çevreleriyle ve oldukça büyük bir bütçeye sahip generallerle. Sosyal bilimciler, disiplinlerinin tarihinde ilk kez özel sektörle ve kamu otoriteleriyle kalkınma ajansı ya da ziraat acentesi düzeyinin çok üstünde iş ilişkileri içerisine girmiştir. İlkın, sosyal bilimcilerin konumları değişmiştir; akademik bir konumdan bürokratik bir konuma geçmişlerdir. Sonra, hitap ettikleri kamu değişmiştir; reformcu çevrelerden karar-alıcı gruplara doğru bir kayma yaşanmıştır. Son olarak da, problemlerinde bir değişim meydana gelmiştir; kendi tercih ettikleri problemleri terk ederek müşterilerinin tercihi olanlarla ilgilenmeye başlamışlardır.

Beşinci Bölümde “Bürokratik Ethos” Mills, sosyal bilimler, bürokrasi ve işletme ilişkisi, bilimsel çalışmayı politik amaçlarla karışması, ona hitap eden izleyiciyi belirlemek, Kamuoyuna veya kamuoyunun bilinçlenmesine yönelmek değildir.

Bu bölümde, Mills araştırma kurumunun bir eğitim merkezine dönüştürülmesinden bahsederek şunları söyledi:

Araştırma enstitüsü aynı zamanda pekala bir eğitim merkezidir. Diğer kurumlar gibi belirli zihinsel vasıfları taşıyan kişileri seçmekte ve bu zihinsel vasıf ve yeteneklerin geliştirilmesini ödüllendirmektedir. Böylece bu enstitülerde, eski moda alim ve araştırmacıların yanı sıra başında akademik hayatta yeni görülen iki insan tipi daha ortaya çıkmıştır. Öncelikle, düşünsel yöneticiler ve araştırma menajerleri diyebileceğimiz bir kategori vardır. Bu ilk tip hakkında söyleyeceklerim, kanımca akademik çevrelerden aşına olduğumuz şeyler olacaktır. Bu tipe dahil olanların akademik şöhretleri aka-

demik iktidarlarına dayanmaktadır: Bu tür kişiler komite üyesidir, yönetim kurullarındadır ve diğer akademi üyelerine iş, seyahat olanağı ve araştırma hibesi sağlayabilecek konumlarda bulunmaktadır. Yeni ortaya çıkmış ilginç bir bürokrat tipini oluşturmaktadırlar. Zihin yöneticileri konumundaki bu kişiler, vakıf ve kuruluşlarda yetmişmiş halkla ilişkiler uzmanlarıdır.

Araştırma enstitülerinde ortaya çıkan ikinci insan tipini, sosyal bilimciden ziyade araştırma teknisyeni olarak nitelenmesi gereken genç üyeler oluşturur. Büyük bir iddiada bulunduğumun farkındayım elbette, fakat gerekli özeni göstermeye çalışacağım. Bir düşünce üslubunun toplumsal anlamını kavramak için, daima öncülerini takipçilerden, kaşifleri basmakalıp usulleri sürdürenlerden, ekolü kuran ‘ilk kuşağı’ onu yalnızca icra eden ikinci ve üçüncü kuşaklardan ayırt etmek gerekmektedir. Başarılı olduğu müddetçe tüm ekoller her iki tipten insanı da barındırır; haddizatında bir ekolün ‘başarısının’ ölçütlerinden biri de budur. Yine bu durum, başarının düşünsel neticeleri için de önemli bir ipucudur.

Mills,e göre; sosyoloji ve araştırma bürokrasisinin ikileminin nasıl çözüleceği konusunda, bu tür araştırmaların ancak kendi kendini finanse ederek bu işin yapılacağını belirterek, Mills bu bağlamda şöyle dedi:

Mesele basit görünmektedir: Eğer sosyal bilimler özerk olamazsa, kamusal olarak güvenilir bir girişim halini de alamaz. Araştırma araçları büyüyerek daha masraflı hale geldikçe ‘kamulaşma’ eğilimi gösterir; dolayısıyla sözkonusu sosyalbilimsel üslubun özerkleşebilmesi ancak sosyal bilimcilerin kolektif bir biçimde bu araçlar üzerinde tam bir denetime sahip olmasıyla mümkündür. Bireysel bir sosyal bilimci, uğraşısı esnasında bürokrasilere daha fazla bağımlı hale geldiği ölçüde bireysel özerkliğini yitirmeye başlar; sosyal bilimler, bürokratik işleyişlerden ibaret hale geldiği ölçüde toplumsal ve siyasi özerkliğini yitirmeye başlar. Buradaki ‘ölçüde’ kelimesinin altını çizmek istiyorum. Çünkü günümüzdeki gidişatın bütününe değil, önde gelenlerden biri olmakla birlikte yalnızca tek bir sosyalbilimsel eğilimi tartışmaktayım.

Bu kitabın altıncı bölümünde Bilim Felsefelerinden bahsediyor, Wright Mills teorik ve metodolojiyi, kavramları ve araçları birleştiren vizyon ve araştırma sürecinin sonuçlarının daha da önemlisi ‘farkındalık’ vizyonu üzerine Bilim Felsefeleri hakkında yazmaktadır. Yazar ideal kalıpları ve toplumu anlamadaki rollerini eleştirir. Koşulları ve karmaşık fenomenleri değiştiren bir yaşam, bu kalıpların ötesine geçerek yeni durumlar ve yeni farkındalık yaratır. Mills, teori ve metodoloji hakkında şunları söyledi:

Yöntem ve teori üzerine yararlı tartışmalar, devam ettiğimiz yahut başlamak üzere olduğumuz çalışmalarımız hakkında sayfa kenarına notlar düşerken ortaya çıkar çoğu zaman. ‘Yöntem,’ öncelikle, cevapların az çok sağlam olmasını teminat altına almak için soruların nasıl sorulması ve ce-

vaplanması gerektiğiyle ilgilidir. ‘Teori,’ esas olarak, kullanılan kelimelere, bilhassa da genellik derecesine ve mantıksal ilişkilere özen göstermekle ilgilidir. İkisinin de asıl hedefi kavrayışın netliği, yöntemin tutumluluğu ve konumuzla ilgili olarak en önemlisi de sosyolojik tahayyülün kısıtlanmasından ziyade serbest bırakılmasıdır. ‘Yöntem’ ve ‘teoriye’ egemen olmak demek, özbilinçli bir düşünür haline gelmek ve çalışmalarının varsayım ve içerimlerinin farkında olarak işinin başında bulunmak demektir. ‘Yöntem’ ve ‘teori’ tarafından egemenlik altına alınmış olmak ise işe soyunup çalışmaktan, dünyada olup bitenleri ortaya çıkarmaktan düpedüz alıkonmak demektir. Zanaatın icra ediliş tarzının iç yüzü anlaşılmeden incelemenin sonuçları zayıf kalacaktır; incelemenin önemli sonuçlara varması için kararlılık gösterilmeden de yöntem bütünüyle boş bir oyun haline gelecektir. Klasik sosyal bilimci için yöntem ve teori özerk alanlar değildir; yöntemler bir dizi problemi çözmek için, teoriler de bir dizi fenomeni aydınlatmak için vardır. Bunlar yaşadığımız ülkede konuşulan dil gibidir: Konuşabilmekte övünülecek bir yan yoktur; fakat konuşamamak utanç ve sıkıntı kaynağıdır.

Mills, herhangi bir bilimdeki ve özellikle sosyolojideki hem yaklaşımın hem de teorinin yalnızca daha ileri bir anlayış vaadi olduğunu, söz konusu sorunun boyutlarını tam olarak bilmeden bağlı kaldıklarında, genellikle tersine çevrilebilecek bir söz olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda, Mills dedi ki:

Sloganlarımız şöyle olmalıdır öyleyse:

Herkes kendisinin yöntembilimcisi!

Yöntembilimciler! Çalışma başına!

Bu tür sloganları kelimesi kelimesine almasak bile, çalışma başındaki sosyal bilimciler olarak kendimizi savunmak durumundayız; bazı meslektaşlarımızın alimliğe hiç sığmayan ilginç coşkularını göz önünde bulundurursak bizim mübalağamız da hoş görülebilir belki.

Yedinci bölümde, İnsan Çeşitliliği bahseder.

Mills, bir insan hakkında yazmak isteyenlerin “derinden” anlamaları ve bu kişiyi tüm yönleriyle kabul etmesi gerektiğini savunur. Hem basit hem de kapsamlı olması gereken bir anlayış. - Meles’in bakış açısına göre bu anlayış, insanlık tarihinde ortaya çıkmış ve hala var olan tüm sosyal varlıkların karşılaştırmalı bir anlayışı olduğunu savunarak bu konu hakkındaki beyanı şöyle;

dünya tarihinde daha önce boy göstermiş olan toplumsal yapılarla şu an mevcut olan yapıların tamamen karşılaştırmalı bir kavrayışına ulaşmamız gerekir. Bu görev ise, küçük ölçekli muhitlerin büyük ölçekli tarih-

sel yapılarla ilişkili olacak şekilde seçilmesini ve incelenmesini gerektirir. Ayrıca akademik bölümlerin keyfi uzmanlaşmasından kaçınmamız, bunun yerine çalışmalarımızı konuya ve daha önemlisi probleme göre özgülleştirmemiz gerekir; bunu yaparken de tarihsel bir fail olarak insana ilişkin mevcut çalışmaların tümündeki bakış açısı ve fikirlerden, malzeme ve yöntemlerden yararlanmalıyız.

Açıkça, Mills, herhangi bir sosyal yapının herhangi bir politik ya da ekonomik çalışmasının “ulus / millet” sınırları içinde ve en kapsamlı birim olarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sekizinci bölümde Mills, Tarihten Yararlanma Biçimlerinden bahsederek şöyle dedi;

Çağımızın problemleri -ki artık insan doğası problemini de bünyesinde barındırmaktadır- toplumsal incelemelerin ana payandasının tarih olduğu düşüncesi istikrarlı bir biçimde uygulamaya konmaksızın ve bundan da öte sosyolojik ve tarihsel olarak temellendirilmiş bir insan psikolojisi geliştirme ihtiyacı kabul edilmeksizin layıkıyla ifade edilemez. Sosyal bilimciler, tarihten yararlanmaksızın ve psikolojik meselelere tarihsel bir bilinçle yaklaşmaksızın, kendi çalışmaları için kilometre taşı niteliğindeki problemleri hakkıyla ifade edemez.

Mills, tarihsel ve sosyolojik çalışmalar arasındaki “samimi ilişki” dediği şeyin nedenleri ve önemi hakkında bahsederek şöyle diyor;

Sosyolojiyle tarih arasındaki bu özel ilişkinin çeşitli nedenleri vardır:

(1) Açıklanması gereken şeyi tam olarak ifade edebilmek için, yalnızca toplumların tarihsel çeşitliliğine ilişkin bilginin sağlayabileceği bir geniş kapsamlılığa ihtiyacımız vardır. Belirli bir sorunun -sözgelimi milliyetçilik biçimlerinin militarizm tipleriyle ilişkisinin- farklı toplum ve dönemlere ilişkin olarak sorulduğunda genellikle farklı cevaplar alacak olması, sorunun kendisinin de yeni baştan formüle edilmesi gerektiği anlamına gelir. Fakat cevaplamak şöyle dursun, sosyolojik soruları layıkıyla ortaya koyabilmek için bile tarihin sağlayabileceği çeşitliliğe ihtiyaç vardır. Sunabileceğimiz cevap ve açıklamalar ise çoğunlukla karşılaştırma temelli olacaktır. Anlamaya çalıştığımız şey kölelik biçimleri, özgül suç kasıtları, aile tipleri, köy toplulukları, kolektif çiftlikler ya da her ne olursa olsun, ele aldığımız şeyin esas koşullarını kavramak için karşılaştırmalar yapmamız gerekmektedir. İlgilendiğimiz şeyi farklı durumlar altında da gözlemlememiz gerekmektedir. Aksi takdirde tekdüze bir betimlemeyle sınırlı kalırız.

(2) Tarih-dışı incelemeler, genellikle durağan olma yahut dar muhitlerin kısa dönemli incelemeleri halini alma eğilimi gösterir. Bu da gayet normaldir; çünkü geniş çaplı yapıların farkına varmak, bu yapılar değişim geçirdiği ölçüde daha kolay hale gelir; bu tür değişimlerin farkına var-

mak ise görüş açımızı yeterli bir tarihsel aralığı kapsayacak şekilde genişlettiğimiz ölçüde mümkün hale gelir. Dolayısıyla dar muhitler ile geniş çaplı yapıların nasıl etkileşim içinde olduğunu anlama ve bu dar muhitlere etki eden köklü nedenleri ortaya çıkarma şansımızı artırmak için, tarihsel malzemeyle ilgilenmemiz gerekmektedir. Merkezi konumdaki yapı kavramının bütün boyutları hususunda farkındalık sahibi olmak, yanı sıra dar muhitlerde karşılaşılan sorun ve sıkıntıları gerektiği gibi ifade edebilmek, sosyal bilimlerin tarihsel disiplinler olduğunu teslim etmemizi ve onları bu şekilde pratik etmemizi zorunlu kılar.

(3) Bir topluma ilişkin tarihsel bilginin, bu toplumun anlaşılması için vazgeçilmez olduğu gerçeği, bir ekonomist, siyaset bilimci ya da sosyolog bir sefere mahsus olmak üzere Ortadoğu'ya, Asya'ya ya da Afrika'ya ait başka bir toplumsal yapıyı incelemek üzere kendi ilgilendiği modern endüstriyel toplumu terk ettiğinde daha açık hale gelir. Sosyal bilimci, 'kendi ülkesi' üzerinde inceleme yaparken genellikle tarih konusunda gafil avlanır; çünkü bu toplumun tarihsel bilgisi, tam da kendi çalıştığı kavramlarda içerili halde bulunmaktadır. Daha geniş bir kapsamı ele aldığı ve karşılaştırmalı olarak çalıştığı ise yalnızca 'genel arka plan' olarak değil, bizzat anlamaya çalıştığı şeye içsel bir şey olarak da tarihsel olanın daha iyi farkına varır.

Dokuzuncu bölüm akıl ve Özgürlüğü ele alır ve sonuçta sosyal tarihsel araştırma, Batı entelektüel yolunda aydınlanmaya ve liberalizme yol açan insan doğasını ve insan toplumu kalıplarını anlamayı amaçlamaktadır.

Mills, Aydınlanma Çağı'ndan bize gelen en önemli "klasik ideolojilerin" ikisinin, modern dünya ve üyeleri için bir açıklama olarak zeminde başarısız olduklarını kanıtladığını vurguladı: liberalizm ve sosyalizm olduğunu savunarak , bu konuda şöyle diyor;

Fakat dünyada meydana gelen olaylar, özgürlük ve akıl fikirlerinin zamanımızın yeni kapitalist ve komünist toplumlarında artık neden genellikle müphem görüldüğünü açıklığa kavuşturur; ayrıca Marksizmin neden çoğu defa bürokratik savunma ve suiistimallerin iç karartıcı retoriğine, liberalizmin de toplumsal gerçekliğin üzerini örtmenin bayağı ve yersiz bir yöntemine dönüştüğünü de açıklığa kavuşturur. Çağımızdaki en önemli gelişmelerin, ne liberal ne de Marksist siyaset ve kültür açıklamaları temelinde gerektiği gibi anlaşılabilceği kanısındayım. Bu düşünce tarzları, günümüzde artık mevcut olmayan toplum tipleri üzerinde düşünmeye rehberlik etmek üzere doğmuştu. John Stuart Mill, günümüz kapitalist dünyasında ortaya çıkmakta olan politik ekonomi tiplerini hiçbir biçimde incelememi. Karl Marx, hiçbir zaman günümüzde Komünist blokta ortaya çıkmakta olan toplum türlerini araştırmadı. Yine ikisi de hiçbir zaman, az gelişmiş olarak adlandırılan ve günümüzde her on insandan yedisinin

var olma mücadelesi verdiği ülkelerdeki problemler üzerine düşünmedi. ‘Modern’ idealler açısından bakıldığında, devraldığımız liberal ve sosyalist kavramlar çerçevesinde çözümlenmeye uygun olmayan yeni toplumsal yapı tipleriyle karşı karşıyayız artık.

Bu bölümde Mills, özgürlüğün farklı tanımını yaparak şöyle diyor:

Özgürlük, insanın salt keyfine göre hareket etmesi değildir; yalnızca belirlenmiş alternatifler arasında tercih yapma fırsatı da değildir. Özgürlük, öncelikle mevcut tercihleri formüle edebilme, onlar üzerinde tartışabilme olanağıdır-ve sonra bunlar arasından tercihte bulunabilme olanağı. İşte bu nedenle özgürlük, insan ilişkilerinde aklın rolü artırılmadan var olamaz. Bir bireyin biyografisinde ve bir toplumun tarihinde aklın toplumsal görevi, seçenekleri formüle etmek ve tarih-yapımında insan kararlarının kapsamını genişletmektir. İnsan ilişkilerinin geleceği, yalnızca üzerinde öndeyide bulunulması gereken bir dizi değişkenden ibaret değildir. Gelecek, üzerinde karar verilmesi gereken bir şeydir-tabii ki tarihsel olasılık sınırları dahilinde. Ancak bu olasılık sabitlenmiş değildir; aslında zamanımızda sınırları oldukça genişlemiş görünmektedir.

Onuncu bölümde”Siyaset üzerine” Mills, bu kitaptan sosyolojinin politika seçenekleriyle ilişkisini tartışarak” şöyle diyor: ‘‘ “Retoriğin hızlı bir şekilde yayıldığı bir dünyada herhangi bir hakikat ifadesinin politik ve ahlaki anlamı vardır”.

Mills, sosyolojinin değerlerini ve geleneklerini de vurgulayarak şöyle diyor:

Fakat sosyal bilim geleneklerine içsel olan değerlerin ne aşkın ne de içkin olduğu artık yaygın bir biçimde kabul edilmiştir. Bunlar yalnızca birçok kimse tarafından küçük çevrelerde tecrübe edilen sınırlar dahilinde açığa vurulmuş değerlerdir. Bir insanın ahlaki yargı olarak adlandırdığı şey, tamamen kendi tercih etmiş olduğu değerleri genelleştirme ve böylece diğerleri için de geçerli kılma arzusudur. Üç temel siyasi ideal, bana sosyal bilim geleneklerine içselmiş ve elbette onların düşünsel vaatlerinin bir parçasıymış gibi görünüyor. Bunların ilki, basitçe söylemek gerekirse, hakikatin, olgusal gerçeğin değeridir. Sosyalbilimsel girişimin kendisi, olguları saptadığı sürece siyasi bir anlam kazanmaktadır. Yaygın olarak safataların tedavülde olduğu bir dünyada, bir olgu beyanı, siyasi ve ahlaki bir öneme sahiptir. Bütün sosyal bilimciler, varoluşları gereği aydınlanma ile obskürantizm arasındaki mücadelenin bir parçasıdır. Bizimki gibi bir dünyada sosyal bilimleri icra etmek, her şeyden önce hakikat siyasetini icra etmektir.

Sonuç olarak ek: d s nsel zanaatkarlık  zerine;

Yazar, sosyoloji araştırmacıya ekte sunduğu deneyimlerini anlatır ve bilgisini nasıl inşa edeceğini, araştırma deneyimini kaydedeceğini, akademik çalışmasını yazdığını ve bilgi ile çalışmasını sosyal konumuna ve yaşamdaki rolüne ve dünyadaki pozisyonuna bağlamanın önemine dikkat çeker.

ERZURUM-PULUR HÖYÜK 2021 VE 2022 YILI KAZILARI ÖN RAPORU

Rabia AKARSU¹

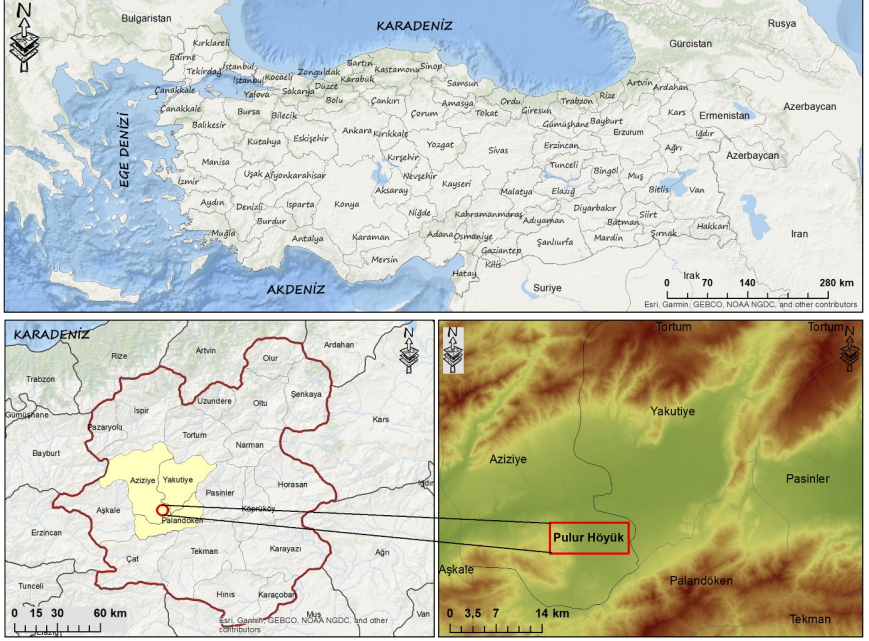
¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, rabia.ozcan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0352-5078.

Giriş

Erzurum ilinin 20 km batısında Aziziye ilçesine bağlı günümüzdeki adıyla Ömertepe Mahallesi sınırları içinde yer alan Pulur Höyük, ova seviyesinden 15 m yüksekliğe ve 600x500 m boyutlarına sahiptir (Harita 1). Pulur Höyük'te 2021 ve 2022 yılı kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve maddi desteğiyle Erzurum Müze Müdürlüğü başkanlığında¹ ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU'nun bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir (Resim 1).² Pulur Höyük, aynı adla anılan Pulur Çayı'na paralel ve Erzurum Ovasına hâkim konumuyla dik-kati çekmektedir. Pulur Çayı, Fırat'ın önemli iki kolundan biri olan Karasu nehrine dökülür. Erzurum ve Daphan ovasının kesişim noktasında yer alan Pulur Höyüğün kuzeyini Dumlu ve Kargapazarı Dağları, güneyini ise Palandöken dağları oluşturmaktadır (Atalay, 1978: 26). Bu dağlar volkanik kökenli olup daha sonra tektonik olaylara maruz kalarak yükselmişlerdir. Çakıl ve kum birikintisinden oluşan doğal bir yükselti üzerinde yükselen höyüğün etrafında verimli tarlalar ve otlaklar bulunmakta, ayrıca hemen batısındaki Turnagöl Dağı volkanik kütlesi, obsidyen kaynakları açısından oldukça zengin bir alanı oluşturmaktadır.

1 Erzurum Müze Müdürü Hüsnü GENÇ ve Müze Müdürlüğü personeli Uzman Arkeolog Elif ŞENER ile müze çalışanlarına teşekkür ederiz.

2 2021 ve 2022 yılı Pulur Höyük kazı ekip üyeleri Müzikolog Sedat Selçuk AKARSU (YL), Arkeolog Süheyla KIRALÍ (DR), Arkeolog Elif YURTTAŞ SOLAK (YL), Arkeolog Fatma KOTAN KOÇLÍ (YL), Arkeolog Barış Can DOĞAN (YL), Arkeolog Merve PAYVEREN (YL), Sanat Tarihçi Büşra KELEŞ (YL), Arkeolog Cem TÜFEKÇÍ, Tarihçi Ramazan SARIKAYA, Arkeoloji lisans öğrencileri Ceylan ÇİFTÇÍ ve Muhammed Zühdü ÖZTÜRK, stajyer öğrenciler Aleyna OKAN ve Ahmet Yasin EKİNCÍ'ye; kazı bilim heyet üyeleri Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Prof. Dr. Saliha KODAY, Prof. Dr. Zeki KODAY, Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN ve Dr. Öğr. Üyesi Evrim TEKELÍ'ye teşekkür ederiz.

Harita 1. Pulur Höyüğü'nün konumu

Pulur Höyüğü'nde son dönem kazı çalışmaları, 1960 yılında Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Dr. Hermann Vary tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarından sonraki ikinci dönem kazılarını oluşturmaktadır. Pulur Höyüğü 1960 yılı kazılarıyla birlikte, Erzurum ilindeki diğer erken dönem yerleşimlerinden Karaz, Güzelova, Sos gibi Doğu Anadolu Bölgesinde "Karaz kültürü" hakkında önemli bilgiler ortaya konabilmiştir (Koşay ve Vary, 1964). Söz konusu çalışmalarda, Koşay tarafından "A alanı" olarak adlandırılan höyüğün batı eteğinde yerleşimde bilinen en erken dönem olan Karaz kültürüne ait, "B alanı" olarak adlandırılan höyüğün tepesinde ise en geç dönem olan Ortaçağ'a ait izler tespit edilmiştir. Ayrıca höyüğün doğusunda 50 m mesafede 3 tane Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı mezarı açılmıştır.

Resim 1. 2021 ve 2022 Yılları Kazı Çalışmalarının Ardından Pulur Höyük

Höyüğün Tepe Kısımında Gerçekleştirilen Çalışmalar

Pulur Höyük'te en geç dönemden erken dönemlere giden tabakalanmayı ortaya koymak amacıyla, 2021 ve 2022 yılı çalışmaları, basamaklı açma (step trench) yönteminde höyüğün batı kesiminde gerçekleştirilmiştir. Höyüğün tepe kısmında S19D1 ve S18A1 plankarelerinde yüzey toprağının kaldırılması sırasında Erken Demir Çağı'na ait malzeme ile birlikte karışık olarak Ortaçağ'a ait (I. tabaka) MS 13-15.yy aralığına tarihlendirilen çok az sayıda yeşil sırlı seramik ile cam kap parçaları ele geçmiştir. Höyükte Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı'na ait II. tabaka, 6 evre (IIa-f) ile temsil edilir. Yüzey toprağının kaldırılmasının ardından ilk mimari unsur olarak S19D1 plankaresinin batı tarafında ahşap dikme deliği tespit edilmiştir. IIf evresinden sonra yaklaşık 30 cm kadar bir seviye inildiğinde IIe evresinde yoğun küllü alana rastlanmıştır ve çok sayıda hayvan kemiği açığa çıkarılmıştır. S18A1 plankaresinin batı kesiminde dört tane taşın çevrelediği bir ocak yapısı ve beraberinde bu alandan yoğun kül ve karbon gelmiştir. Söz konusu ocak yapısının kuzey doğrultusunda tabana oyulmuş kare planlı bir başka ocak yapısı açığa çıkarılmıştır. Ocağın yer aldığı beyaz renkte sıkıştırılmış tabanın alt kısmı çakıl taşlarıyla doldurulmuştur.

S19D1 ve S18A1 plankarelerinde IIId evresinde altta küllü toprak yapısı daha da artarak gelmeye devam etmiştir. Bu alandan çok sayıda yanmış ahşap örneği, ocak taban parçaları ve obsidyen aletler gelmiştir. Taban

üzerinde bir ahşap dikme deliği tespit edilmiştir. Aynı seviyede ele geçen bir pithosa ait delikli dip parçası ilginçtir. Pulur Höyük 1960 yılı kazılarında Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı mezarından delikli dibi olan çömlek ve delikli dip parçaları ele geçmiştir. Ayrıca Erzurum'da Güzelova, Bulamaç ve Sos Höyük kazılarından da benzer örnekler bilinmektedir (Koşay ve Vary, 1964: 49, lev. XC ve CII, P.256; Koşay ve Vary, 1967: lev. XXXV, G. 291; Güneri, 2008: Res. 6-11). S18A1 plankaresinin batı kesimi günümüze kadar yoğun tahribata uğradığından dolayı oldukça kesintiye uğramıştır. Çok sayıda yanmış ahşap parçasının ele geçtiği küllü alan üzerinde GD-KB yönlü dairesel forma sahip, 1.30 m genişliğinde “tandır” olarak kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz bir mimari yapı ortaya çıkarttı. Pulur Höyük'te Erken Demir Çağı tabakasında tespit ettiğimiz ocak ile Erzincan-Büyükardıç Tepe Yerleşmesi'nde yapılan kazılarda Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve “açık hava ocağı (işlik)” olarak düşünülen yapı oldukça benzerlik gösterir (Şenyurt, 2006: 49). Ocağın beyaz renkte sıkıştırılmış pişmiş toprak tabanın alt kısmı çakıl taşlarıyla doldurulmuş, üst kısmında ve etrafında yoğun küllü toprak, karbon, hayvan kemiği ve seramik parçası açığa çıkarılmıştır. Batı ucu, muhtemelen rüzgârlık amacıyla alçak bir kerpiç duvarla desteklenmiştir. Tandırın doğusundan dönerek güneybatı yönünde giden taş duvarın şimdilik 3 metre devam eden uzantısı ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 20x30 cm ile 45x20 cm boyutlarındaki tek sıra taşların en üstünde, tandırın güneybatı kesiminde 45x60 cm ölçülerinde, 33 cm kalınlığında, üçgen biçiminde oldukça büyük boyutlu bir taş yer alır. Söz konusu taşın hemen altından tandırın güneybatı kesimini kapatan 7 sıra halinde yaklaşık 76 cm yukarı yükselen taş duvar açığa çıkarılmıştır. S18A1 ve S19D1 plankarelerinin kuzey bitişiğindeki R18B1 ve R19C1 plankarelerinde çalışmalar genişletilmiştir. Her iki plankare genelinde yoğun küllü toprak yapısı tespit edilmiştir. R19C1 plankaresinde kuzey kesite dayanan ve 1.30 m çapında beyaz renkte yuvarlak hat ile birlikte bir başka ocak yapısının sınırları açığa çıkarılmıştır. Bu ocak yapısının güneydoğu köşesinde 26x20 cm ölçülerinde bir taş bırakılmıştır.

S19D1 plankaresinde tandır yapısının yer aldığı tabana gelindiğinde yanmış ahşap parçaları ve küllü toprak yapısı açığa çıkarılmıştır. Plankarenin güneydoğu köşesinde ele geçen “insan yüzü tasvirli (antropomorfik) kap parçası” 2022 yılında ele geçen özel buluntulardan birisi olmuştur. Erken Demir Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesinde çok benzeri olmayan bu buluntunun ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Akarsu, 2023c: 81-88). Plankarenin ortasından güney kesite doğru küllü toprak yapısı üzerinde *in situ* halinde bir arada hem ince yapıda bej renkli çanak ve çömlek hem de büyük boyutlu koyu yüzlü küp parçaları ele geçmiştir. Söz konusu “seramikli alan”da ele geçen bir tane küpe ait dip parçasının ortasında delik açılmıştır. Plankarenin güneydoğu köşesinde, güney kesite giden sırt

genişliği 76 cm, kuzeye doğru olan iki uçlu kısmın genişliği 53 cm olan *pişmiş topraktan at nalı biçimli ocak yapısı* ağığa çıkarılmıştır. Ocağın kuzey-güney yönünde uzunluğu 40 cm, yerden yüksekliği ise 10 cm.dir. İki uç arasındaki boşluk ise 20 cm.dir. Seramikli alan ise, bu ocak yapısı ile tandır yapısının ortasındaki alanda yer alır. Ele geçen buluntular arasında Erken Demir ağı seramiği, hayvan kemikleri ve hayvan çenesi (koyun, keçi), obsidyen aletler, ocak taban parçaları, demir cürufu, perdah seramiği ve perdah taşı, sürtme taşı, taş baltalar, deniz kabuğu, kemik bız ve kemik iğne yer alır.

Tandır yapısının açıldığı tabandan gelen Erken Demir ağı seramiği mal özellikleri, Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir ağı seramiğinden çok farklı değildir. El yapımı seramiklerde yüzey rengi siyah, kahverengi, gri, kırmızı ve sarımsı bej renktedir. Koyu yüzlü seramik yoğunluktadır. Ele geçen formlar arasında çömlek ve küp, keskin omuzlu çanak, derin kâse, maşrapa, yonca ağızlı testi parçaları ön plana çıkar. Bazı parçaların yüzeylerine ince kazıma tekniğinde birbirini kesen veya birbirine paralel çizgisel ve üçgen bezemeler, yumru-kabartma bezemeler ve tutamaklar uygulanmıştır.

Höyüğün batısında tepe kısmı ile batı eteği arasında kalan ve tandır yapısının alt seviyesine denk gelen basamaktaki IIc evresinin tespit edilebildiği R18B2 ve S18A2 plankarelerinde seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. Alan genelinde sıkı, kahverengi toprak yapısı izlenmiştir. Plankarenin toprağında ve kesitlerde yer yer çatlaklar dikkati çekmektedir. Seviye inme çalışmalarında S18A2 plankaresinin doğu ve güney kesiminde özellikle yoğunlaşan *sarımsı renkte kireçli-küllü toprak yapısı* tespit edilmiştir. Küllü alandan yanmış hayvan kemikleri ve hayvan çene kemikleri, ince işçilik gösteren obsidyen aletler ele geçmiştir. Erken Demir ağı'na ait koyu yüzlü kazıma ve baskı bezemeli seramikler ile birlikte yeni unsur olarak çark yapımı bej, açık kahverengi, devetüyü tonlarında seramik örnekleri de bu tabakadan itibaren sayıca artış gösterir. Seramik malzemesi üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde Geç Tunç ağı özellikleri taşıdığı anlaşılmıştır. Geç Tunç ağı'nda karakteristik bir form olan devrik ağızlı (*bead rim*) ömlek parçaları da ele geçmiştir. Ele geçen diğer buluntular arasında deniz kabuğu, ezgi taşı, taş balta yer alır. Bu evrede kuzey bitişişindeki R18B2 plankaresinin batı kesitine doğru doğu-batı yönünde 55 cm uzunluğunda, 15 cm genişliğinde işlevi tam olarak anlaşılamayan *pişmiş toprak oluk* tespit edilmiştir. Söz konusu oluğun batı ucunda 55 cm uzunluğunda ve 10 cm genişliğinde devrilmiş biçimde yanmış ahşap parçası tespit edilmiştir. Yanmış ahşabın etrafından hayvan kemikleri, hayvan çene kemikleri, ocak taban parçaları, obsidyen aletler ve ezgi taşı ele geçmiştir. Pişmiş toprak oluğun ve yanmış ahşap kalıntının kuzey doğrultusunda doğu-batı yönünde *pişmiş topraktan hilal biçimli ocak yapısı* açığa

çkarılmıştır. Dış genişliği 40 cm, iç genişliği ise 20 cm.dir. Batı kısmında, kuzey-güney yönünde 68 cm uzunluğunda ve 10 cm genişliğinde bir başka yanmış ahşap parçası tespit edilmiştir. Her iki plankaredeki seviye inme çalışmalarında sarımsı renkte kireçli-küllü toprak yapısının altında küllü yanmış toprak alana ulaşılmıştır.

Sarımsı renkte kireçli-küllü toprak yapısının altında Iİb evresine ait mimari unsurlara ulaşılmıştır. S18A2 plankaresinin güneydoğu köşesinde 1810.158 m seviyesinde üst sınırı tespit edilen güneybatı-kuzeydoğu yönünde yaklaşık 70 cm yüksekliğinde *bir taş duvar* açığa çıkarılmıştır. Taşların boyutu 32 ile 38 cm arasında değişmektedir. Taş duvarın plankare içine doğru bakan dış kısmında yanma sonucu islenme izi tespit edilmiştir. Önümüzdeki kazı sezonundaki çalışmalarda duvarın tabanına ulaşılması planlanmaktadır. R18B2 plankaresinin batı kesitine 50 cm mesafede açığa çıkarılan *“küçük boyutlu yuvarlak taş ocağın”* çapı yaklaşık 40 cm.dir. Taşların boyutu ise 11 ile 23 cm arasında değişmektedir. İçinden ve etrafından küllü toprak gelmiştir. Plankarenin güneybatı köşesinde ahşap dikme deliği ve içinde dikey konumda yanmış ahşap parçaları tespit edilmiştir. Deliğin kuzey ucu 25 cm uzunluğunda ve 18 cm genişliğinde bir taş ile sabitlenmiş biçimdedir. Etrafından yanmış hayvan kemikleri ve hayvan çene kemikleri gelmiştir. S18A2 plankaresinin kuzeyinden bir adet kuş başı biçimli taş figürin ele geçmiştir. Seviye inme çalışmalarında taş duvarın 56 cm kuzeyinde S18A2 plankaresinin doğu kesitinde 1.25 m çapında *“büyük boyutlu yuvarlak taş ocak”* açığa çıkarılmıştır. Taşların boyutu 22 ile 45 cm arasında değişmektedir. Ele geçen seramikler arasında koyu yüzü Erken Demir Çağı örnekleri ile çark yapımı parlak kahverengi astarlı Geç Tunç Çağı örnekleri birlikte gelmeye devam etmiştir. Ele geçen buluntular arasında hayvan kemikleri, obsidyen aletler, obsidyen ok ucu, ezgi taşı, taş balta, konik biçimli taş objeler (perdah taşları?), kemik aletler, kemik bız ve perdah seramiği yer alır. S18D1 plankaresinin doğu kesitinde açılan ve *“1 nolu ocak”* olarak adlandırılan yapı ile aynı taban seviyesine ulaşılmıştır. Dairesel formda ocağın etrafı orta boyutlu taşlarla ve olasılıkla rüzgârı kesmek için kerpiçten alçak duvar ile çevrelenmiştir. Çevresindeki küllü toprak üzerinde çok sayıda büyük baş hayvana ait iri kemik parçaları ve çene kemikleri açığa çıkarılmıştır. Ocağın iç kısmı açılırken yoğun küllü toprak ve karbon ile birlikte büyük boyutlu bir ocak ayak parçası *in situ* halinde bulunmuştur. Ocağın doğu kısmında taban üzerinde dik biçimde karbonlaşmış bir ahşap parçası tespit edilmiştir. Her üç ocak yapısı da kaldırılmayarak oldukları taban seviyesinde bırakılmıştır.

R18C1 plankaresinde Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı'nın erken evresi olan Iİa evresinde 1 nolu ocağın tabanından yaklaşık 26 cm seviye inildiğinde bir başka ocak yapısı açığa çıkarılmış ve *“2 nolu ocak”* olarak adlandırılmıştır. Orta büyüklükteki taşlarla çevrili ocak yapısı ile birlik-

te yoğun olarak karbonlaşmış ahşap parçaları ve hayvan kemikleri tespit edilmiştir. Ayrıca hilal biçimli tezgâh ağırlığı açığa çıkarılmıştır. Höyüğün kuzey kesitini içine alan R20 plankaresinde 2 nolu ocak yapısı ile aynı seviyede tahribat sonucu kesitte kalan bir tunç orak bulunmuştur.

Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı'na ait II. tabakada çok sayıda ele geçen seramik mal grupları arasında siyah, kahverengi, yeşilimsi gri, kırmızı ve sarımsı bej renkte örnekler vardır. Yoğun olarak el yapımı ve koyu yüzlü olan seramikler çeşitli çanak ve çömlek formlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında keskin omuzlu profiller, tüme yakın karakteristik Demir Çağı kabı, maşrapa, yonca ağızlı testi parçaları ön plana çıkar. Bazı parçaların yüzeylerine ince kazıma tekniğinde birbirini kesen veya birbirine paralel çizgisel ve üçgen bezemeler, yumru-kabartma bezemeler, tutamaklar uygulanmıştır. IIc evresinde koyu yüzlü ve kaba nitelikte kazıma ve baskı bezemeli seramikler ile birlikte çark yapımı bej, açık kahverengi, devetüyü tonlarında seramik örnekleri de bu tabakadan itibaren sayıca artış gösterir. Yatay ve dikey tutamaklar, keskin profiller yanında kap yüzeylerinde yumru, yiv, kazıma ve baskı bezemeler uygulanmıştır. IIb ve IIa evrelerinde siyah, kahverengi, gri seramik görülmeye devam ederken çark yapımı seramiklerin sayıca fazla olması dikkati çeker. Ayrıca her evreden sosyoekonomik faaliyetlere yönelik üretim ve tüketim malzemesi olarak kullanılan çok sayıda taş, kemik, obsidyen alet, deniz kabukları, pişmiş toprak ocak parçalarının geldiği görülür. Aynı zamanda yoğun biçimde büyük baş (*Artiodactyla takımı*) ve koyun, keçi gibi küçük baş hayvanlara ait çene ve kemikler (*Ovis Capra*) ile az sayıda kedi veya köpek grubuna ait olabilecek alt çene kemiklerine (*Carnivor takımı*) rastlanılmıştır.

Höyüğün Batı Eteğindeki Çalışmalar

Höyüğün batı eteğindeki çalışmalarda Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı'nın alt seviyesinde Erken Tunç Çağı'na ait III. tabakaya ulaşılmıştır. S18D1 plankaresinin batısında 1.38 m çapında yuvarlak bir plan çizen yapı izi açığa çıkarılmış ve "*1 nolu yuvarlak ocak yapısı*" olarak adlandırılmıştır. Yapının etrafı taşlarla çevrelenmiştir. Ayrıca bu yapının doğu köşesinde 45x25 cm boyutlarında büyük bir taş tespit edilmiştir. İç kısmında seviye inme çalışması sırasında orta boyutlu taşlar açığa çıkarılmıştır. Yapının çevresindeki küllü topraktan hayvan kemik parçaları, ocak taban parçaları, obsidyen aletler ele geçmiştir. Yuvarlak ocak yapısının dış kuzey kısmında ahşap direk çukuru açığa çıkarılmıştır. Etrafı taşlarla çevrili bu çukurun içinden yanmış ahşap parçaları gelmiştir. Yapının dış kuzeydoğu kesiminden bir adet üçgen biçimde stilize edilmiş kutsal ocak ucu parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca küllü alan üzerinde Karaz kültürüne ait el yapımı siyah ve parlak astarlı, dışı siyah içi kırmızı astarlı ve kahverengi astarlı örnekler ile S profilli parçalar, *Nahçıvan kulp* ve grafit astarlı örnekler ele

geçmiştir (Akarsu, 2023a: 33-45).³ Pulur Höyükte başlatılan kazı çalışmalarıyla birlikte bölgede ilk defa çalışılan ve tanımlanan “*grafit astarlı seramikler*” Karaz seramiği içinde ayrı bir mal grubu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Söz konusu seramikler, Karaz Kültürüne ait tabakayla birlikte görülmeye başlar ve grafit ile gümüşümsü parlaklık kazandırılmış dış yüzeye sahiptirler. Kap formları arasında çömlek ve küpler, çanak ve kaseler, maşrapalar, kapaklar yer alırken, kabartma, kazıma, baskı-oluk bezemeli parçalar da dönemin karakteristik seramik örneklerini oluşturur. Ele geçen diğer buluntular arasında tripod kap ayak parçası, öğütme taşı, sürtme taşları, havan taşı, obsidyen ok ucu, taş boncuklar ve kemik bız yer alır.

S18D1 plankaresinin batısında 1 nolu yuvarlak ocak yapısı ile benzer bir başka ocak yapısı daha tespit edilmiş ve bu yapı “*2 nolu yuvarlak ocak yapısı*” olarak adlandırılmıştır. Yapı, 1.35 m çapında olup etrafı taşlarla çevrelenmiştir. Ayrıca bu yapının kuzeydoğu köşesinde 68x35 cm ölçülerinde oldukça büyük bir taş yer alır. Hem 1 nolu hem de 2 nolu ocaklarda büyük bir taşın yapıların doğu bitişiğinde ele geçmesi bu taşların bilinçli olarak bırakılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ocak yapısının içinde orta boyutlu taşların olduğu tespit edilmiştir. Yapının açığa çıkarıldığı alanda yoğun biçimde karbon ve cüruf parçaları, yanmış hayvan kemikleri, obsidyen aletler ile birlikte Karaz seramiği gelmeye devam etmiştir. R18C1 plankaresinin kuzeydoğu kesiminde 1 nolu yuvarlak ocak yapısı seviyesinde başlayıp 2 nolu yuvarlak ocak yapısının seviyesine kadar alt seviyelere doğru inildikçe üst üste biçimde büyük boyutlu taşlar gelmeye devam etmiştir. Taşların özellikle güney kesiminde yoğun küllü alan açığa çıkarılmıştır. Küllü alan ile birlikte bir ocak, tandır ya da seramik yapımında kullanılan üretim artığı olabilecek çok sayıda sıkılmış kil topağı ele geçmiştir. Yuvarlak yapı ile aynı seviyede büyük boyutlu taşların hemen bittiği batı kesiminde, ahşap direk çukuru bulunmuştur. Büyük boyutlu taşların güneyinde *in situ* halinde boynuz biçiminde 3 çıkıntıya sahip (ancak tabanının kare biçiminde oluşundan dolayı 4 uçlu olduğu düşünülen) taşınabilir kutsal ocak kırık olarak ortaya çıkarılmıştır. Parlak siyah astarlı çanak-çömlek, kapak, kazıma bezemeli parçalardan oluşan karakteristik Karaz seramiği bu alanda da tespit edilmiştir. Büyük boyutlu taşların hemen batısında, kuzey kesite 86 cm mesafede, plankarenin kuzeydoğusunda etrafı basitçe küçük yassı taşlarla çevrilmiş bir ocak içinde 20 cm uzunluğunda ve 10 cm kalınlığında kırık biçimde yarım daire biçimli kutsal ocak parçası ele geçirilmiştir. Etrafındaki küllü toprak üzerinden Karaz seramiği ve hayvan kemiği parçaları ile obsidyen alet gelmiştir. Küçük ocak yapısının kuzeydoğu bitişiğinde kuzey-güney yönünde 80 cm, doğu-batı yönünde ise 75 cm çapında bir başka yuvarlak ocak yapısı tespit edilmiştir. İçerisinden pişmiş toprak kırık ocak taban parçası ele geçmiştir. Ayrıca dış

3 DAYTAM’da laboratuvar ve analiz çalışmalarını gerçekleştiren müdür yardımcısı Doç. Dr. Halim KOVACI ve Öğr. Gör. Ahmet Emre KASAPOĞLU’na teşekkür ederiz.

kısımında iki adet kutsal ocak parçası da açığa çıkarılmıştır. Plankarenin güney kesiminde yanmış hayvan kemikleri ve seramik parçalarının yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Karaz kültürünün karakteristik buluntularından *Nahçıvan kulbun* da olduğu siyah ve kırmızı renkte seramik yoğunluktadır. Ele geçen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, sürtme ve havan taşları, deniz kabuğu, çakmak taşı alet yer alır. Ocak yapılarının kaldırılmasının ardından kuzeydoğu-güneybatı yönünde 1.40 m uzunluğunda, 70 cm genişliğinde tek sıra halinde zayıf bir taş duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Küçük yassı taşlardan oluşan alan, taş mimarının açığa çıkarıldığı seviyeye kadar mimarının kuzeydoğusunda 70 cm derinlik boyunca gelmeye devam etmiştir. Plankarenin güneybatı kesiminde hayvan kemiği parçaları, obsidyen aletler ile siyah ve kırmızı renkte hem ince hem kaba yapıda Karaz seramiği ele geçmiştir. Gümüşümsü parlaklıkta grafit astarlı seramikler gelmeye devam etmiştir. Ele geçen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, sürtme ve havan taşları, deniz kabuğu, çakmak taşı alet, çift konik biçimli ağırşak yer alır.

R18C1 plankaresinde yassı taşlar ile aynı seviyede güney bitişiğindeki S18D1 plankaresinden tüm alana yayılan yanmış küllü taban ve güney kesite doğru sarımsı renkte kireçli-küllü toprak yapısı açığa çıkarılmıştır. Bu alandan yoğun biçimde koyun, keçi ve sığır hayvanlarına (Bovidae) ait kemik, diş, çene ve boynuz parçaları yanmış olarak gelmiştir. İnce nitelikte grafit astarlı seramikler, içi kırmızı dışı siyah seramikler, parlak siyah astarlı seramikler, kaba nitelikte küp parçaları ele geçmeye devam etmiştir. Bu tabanın güneydoğu kesiminden gözleri baskı tekniğinde belirtilmiş pişmiş topraktan hayvan başı biçiminde kutsal ocak ucu gelmiştir. Yaklaşık 1.30 m çapında olan bu alan 2 nolu yuvarlak ocak yapısının tabanını oluşturur. Ele geçen diğer buluntular arasında obsidyen ve taş aletler, ocak taban parçaları, deniz kabuğu yer alır.

R18C1 plankaresinde yassı taşlardan oluşan alanın batısında yeni açılan R17B1 plankaresinde kahverengi yumuşak toprak yapısıyla birlikte yassı taşlar dağınık biçimde ve az sayıda gelmeye devam etmiştir. Seviye inme sonrasında tabanları aynı seviyeye ulaşan R18C1 ve R17B1 plankarelerinde birleştirilerek kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Bir alt seviyede kahverengi olan toprak yapısının küllü yapıda devam ettiği tabana ulaşılmıştır. R18C1 plankaresinin güney kesit önünden kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir. R17B1 plankaresinin kuzey kesitine doğru sürtme taşları, perdah taşı, taş balta, ezgi taşı, perdah seramiği ve bir adet kemik boncuk açığa çıkarılmıştır.

S18D1 plankaresinde yanmış tabanın batısında orta ve büyük boyutlu taşların gelmeye başlaması neticesinde batısında yeni açılan S17A1 plankaresinde çalışmalar genişletilmiştir. S18D1 plankaresinde açılan yanmış tabanın S17A1 plankaresinde de 20 cm kadar devam ettikten sonra kesil-

diği tespit edilmiştir. Ayrıca sarımsı renkte küllü toprak yapısı değişikliğe uğrayarak kahverengi yumuşak toprak yapısı gelmeye başlar. Taşların devamı S18D1 ve S17A1 plankarelerinin birleştiği kesimde tespit edilebilmiştir. Batı kesimdeki taşların arasından ele geçen iki adet kutsal ocak ucundan biri kabartma tekniğinde gözleri açılmış hayvan başı biçimlidir. Bu alandan ayrıca dört adet ezgi taşı gelmiştir.

2 nolu yuvarlak ocak yapısının kaldırılmasının ardından alt seviyesinde 20 ile 45 cm arasında değişen boyutlarda taşlarla ve yassı sal taşlarıyla çevrilmiş bir başka büyük boyutlu ocak yapısı açığa çıkarılmıştır. *3 nolu ocak yapısı* olarak adlandırılan bu ocak, kuzey-güney yönünde 1.80 m, doğu-batı yönünde 1.90 m ölçülerinde köşeli bir plana sahiptir. İç genişliği 45x60 cm ölçülerindedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde iki sıra halinde taş duvara bitişik konumda tespit edilmiştir. Küllü toprak yapısının ve Karaz seramiği parçalarının yoğunlaştığı güney köşesinde 6 cm çapında ahşap dikme deliği açığa çıkarılmıştır. S17A1 plankaresinin kuzeybatısından kemik bız, doğusundan ağırşak ele geçmiştir. Bu alanda seviye inme çalışmalarına devam edilmesi amacıyla ocak yapısının kaldırılmasıyla birlikte küp parçaları, hayvan kemikleri ve hayvan çene kemiklerinin geldiği görülmüştür.

Seviye inme çalışmalarında R17B1 plankaresinde S17A1 plankaresine giden kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda yan yana iki sıra taş dizili 2.82 m uzunluğunda, 50 cm genişliğinde taş duvarın olduğu *taş mimari* açığa çıkarılmaya başlanmıştır. 20 ile 40 cm arasında boyutları değişen taşlardan oluşan taş temelin topraktan yüksekliği 30 cm.dir. Güneydoğu köşesinde 60 cm boyutunda sivri bir taş yer alır. Karaz seramiği, obsidyen çekirdek, obsidyen ve taş aletler, ezgi taşı, taş balta, perdah taşı, cüruf parçaları, hayvan kemikleri, ocak taban parçaları, deniz kabuğu gelen buluntular arasındadır. Taş duvarın batı bitişiğinde beyaz renkte sıkıştırılmış taban üzerinde dışı 45 cm, içi 20 cm çapında *pışmış topraktan çanak biçimli ocak yapısı* tespit edilmiştir. Kalın biçimde sıvalı ve çanak biçimindeki iç kısmı yaklaşık 7 cm derinliğindedir. R17B1 plankaresinde yassı levha taşların üzerinden bir başka kutsal ocak ucu parçası gelmiştir. Taş mimarinin tespit edildiği alandan gelen diğer buluntular arasında; taş kandil (?), havaneli, taş balta ve kemik alet yer alır. R17B1 plankaresindeki taş duvarın güneydoğu köşesindeki sivri taş ile köşe yapan ve S17A1 plankaresine giden kuzeydoğu-güneybatı yönünde yan yana iki sıra taş dizili 1.90 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde bir diğer taş duvar açığa çıkarılmıştır. Bu duvar, 20 ile 40 cm arasında değişen boyutlara sahip taşlardan oluşmaktadır.

S18D1 plankaresinde 3 nolu büyük taş ocağın kaldırılmasının ardından alt seviyede 30 ile 20 cm arasında boyutları değişen taşlar ile bir başka yuvarlak ocak yapılmıştır. *4 nolu ocak yapısının* çapı doğu-batı yönünde 80 cm, kuzey-güney yönünde 70 cm ve iç çapı ise 35 cm.dir. Ocak yapısının

doğu ve güney kesimlerinde küllü kahverengi toprak yapısı yoğun biçimde tespit edilmiştir. Buradan çok sayıda hayvan kemik parçası ve taş alet ele geçmiştir. Ocağın kuzeydoğu köşesinde iki orta boyutlu yassı levha taş yaklaşık 50 cm aralıkla dikine yerleştirilmiştir. Bu alandan ufak taşların olduğu yumuşak kahverengi toprak yapısı gelmiştir. S18D1+S17A1 plankarelerinde ocak yapısının etrafından büyük boyutlu taşlar tespit edilmeye başlanmış ve bu alan R17B1 plankaresindeki taş duvar temeliyle birleşmiştir. S18D1 ve S17A1 plankarelerinde güneydeki taş mimarinin doğusunda doğu-batı yönünde 3.20 m, kuzey-güney yönünde 3.80 m genişliğinde *kümelenmiş büyük boyutlu taşlardan* oluşan kalın bir taş mimari açığa çıkarılmaya devam etmiştir. Taşların boyutu 20 ile 50 cm arasında değişmektedir. Gelen buluntular arasında parlak siyah ve kahverengi astarlı Karaz seramiği, obsidyen çekirdek ve aletler, ezgi taşı, kemik alet, hayvan kemiği, pişmiş toprak minyatür kap ve pişmiş toprak ağırşak yer alır.

Taş mimarinin devamını kuzey kesimde tespit etmek amacıyla çalışmalar R18C1 plankaresinin kuzey bitişiğindeki R18C2 plankaresinde genişletilerek devam etmiştir. Pulur Höyük kazılarında 2021 yılında başlayana dek burada yoğun tahribatlı kopuk bir toprak alan oluşmuş durumdaydı. Höyüğün kuzeybatısındaki bu alanda çalışmalarımızı genişleterek devam ettirebilmemiz için en üst seviyeden itibaren R18C1 plankaresindeki taban seviyesine inmeyi amaçladık. 2021 yılı kazılarında R18C1 plankaresinin kuzeydoğu kesiminde yaklaşık 1.20 m yüksekliğinde ve kuzey-güney yönünde 1.90 m yayılım alanı tespit edilen oldukça *büyük boyutlu taş sırasının* devamı R18C2 plankaresinde de açığa çıkarılabilmektedir. 2022 yılı çalışmalarında kuzey-güney yönünde yaklaşık 3.40 m yayılım alanı daha açığa çıkarılabilmektedir. Kuzey-güney yönünde toplamda 5.30 m yayılım gösteren doğu-batı yönünde 2 m kalınlığa sahip söz konusu taş duvar mimarisinin şimdilik işlevi ortaya konulamamakla birlikte anıtsal bir yapıya ait olup olmadığı höyüğün doğusunda devam edecek çalışmalarla anlaşılacaktır. Anıtsal bir yapıya ait olabileceğinin yanı sıra Tunç Çağlarında Pulur erken dönem yerleşimini koruma amaçlı çeviren bir duvar olduğu da düşünülebilir. Taşların olasılıkla tektonik bir felaketle doğu yönünde devrildikleri görülmektedir. Taşların arasında kimi yerde harç uygulanmış kimi yerde de aralarında küçük boyutlu taşlar yerleştirilmiştir. Büyük boyutlu taşların en üst kesiminde yan yana sıralı taşlar tespit edilmiştir. İlerleyen yıllarda doğu yönünde yapılacak çalışmalarla büyük boyutlu taşların ne amaçla yapıldığı anlaşılacaktır. Büyük boyutlu taşların batı bitişiğinde yoğun tahribatla büyük kısmı kesintiye uğramış alanda, atölye işlevi gören bir yapıya ait olabilecek zayıf taş duvar izlerine ulaşılmıştır. R18C1 plankaresinde tespit edilen yassı taşlardan oluşan dolgunun R18C2 plankaresinde de devamı açığa çıkarılmıştır. Bu alanda bir kil topağı ve kil topağının içinde korunmuş, kil topağı hamurunun renginde seramik kırığının ele geçmesi;

geçtiğimiz yıl yine R18C1 plankaresinde açığa çıkarılan kil topakları ve üretim ile ilgili aletler hepsi birlikte değerlendirildiğinde bu alanın seramik üretimine yönelik bir atölye olduğunu düşündürmektedir. Ancak ileri sürülen bu bilgilerin kesinlik kazanması önümüzdeki yıllarda devam edecek çalışmalar sonucunda sağlanacaktır. Bu alandan Karaz kültürünün karakteristik buluntularından olan ve hayvan yüzü biçiminde stilize edilmiş (zoomorfik) örneklerle birlikte toplam 8 adet kutsal ocak ucu ele geçmiştir. Zoomorfik örneklerde eşkenar üçgen biçimindeki uç kısımlarında kazıma, baskı, kabartma tekniklerinde hayvan yüzü stilize edilmiştir. Küçük boyutlu örneklerin varlığı bunların bireysel kullanıldıklarını düşündürmektedir. Tüm olarak az sayıda örnek bilinmektedir (Akarsu, 2023b: 1511-1535). Gelen diğer buluntular arasında ocak taban parçaları, küçük ve büyükbaş hayvanlara ait kemikler, obsidyen aletler, ezgi taşı, sürtme taşı, perdah taşı, havan taşı ve havaneli, taş balta, tezgâh ağırlığı, kemik bızlar, kemik süs iğnesi, çeşitli kemik aletler, kemik örgü mekik iğnesi, deniz kabuğu, mavi renkte taş boncuk ve geyik boynuzundan idol yer alır.

R18C2 plankaresinde büyük boyutlu taşların kuzey kesiminde yer alan R18D1, R18D2, R18D3, R18D4 plankarelerindeki **çalışmalarda**, açılan toprak alanın doğusunda ve batısında karşılıklı birbirine paralel 70 cm genişliğinde yan yana iki sıralı taş duvar mimarisi tespit edilmiştir. Batısında, taş duvarın kuzey-güney yönünde uzunluğu 3.20 m.dir. Tüm alanın doğu-batı yönünde genişliği ise, 2.30 m.dir. Alanın kuzey kesiminde doğu-batı yönünde 1.25 m uzunluğunda, sekiz sıra üst üste taş dizisinden meydana gelen duvar açığa çıkmıştır. Bu duvar, alanı kuzey-güney yönünde ikiye bölmüştür. Duvarın güney kesiminde doğu-batı yönünde 1.10 m genişliğinde ve 1.10 m derinliğinde *kare planlı bir mimari*, kuzey kesiminde ise 20x30 cm ile 60x30 cm arasında değişen boyutlarda taşların tabanı kapattığı, 1.60 m genişliğinde taşlı alan yer alır. Taban seviyesinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde bir başka yapıya ait olabilecek taş duvar temeli tespit edilmiştir. Açığa çıkarılan kahverengi sıkı toprak yapısı içinden Karaz seramiği, hayvan kemiği parçaları, obsidyen aletler, küp parçaları, perdah taşı, sürtme taşı, ezgi taşı gibi taş aletler, kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir.

R18C2 ve R18D2 plankarelerinde büyük boyutlu taş sırasının batısında güneybatı-kuzeydoğu yönünde 2.83 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde yan yana *iki sıra taş duvar* açığa çıkarılmıştır. Taşların boyutları yaklaşık olarak 20x30 cm ile 20x75 cm arasında değişir. Taş duvarın güneybatı köşesinden batı yönünde birleşen 1.50 m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde iki sıra taş duvar daha tespit edilmiştir. Duvarın doğusundan dağınık biçimde kırmızımsı kahverengi seramik kil topakları gelmiştir. Bu alandan bir adet kutsal ocak ucu parçası ele geçmiştir. Güney kesiminde küllü yapıdaki kahverengi toprak tespit edilmiştir. Duvarın batı kesiminde

beyaz renkte sıkıştırılmış taban ve taban üzerinde yanma izleri açığa çıkarılmıştır. Bu tabanın kuzeydoğu köşesinde, taş duvar temelinin batı bitişiğinde ise tabandan 20 cm kadar yükseltilmiş yuvarlak ocak tabanı tespit edilmiştir. Ocak tabanı beyaz renkte kireç ile sıvanmış ve üzerine yaklaşık 20x25 cm ölçülerinde küçük yassı levha taşları kapatılmıştır. Ocağın ölçüleri, kuzey-güney yönünde 2.00 m, doğu-batı yönünde ise 1.00 m.dir. Siyah, kahverengi, kırmızı renklerde astarlı Karaz seramiği, hayvan kemiği parçaları ve küçük memeli hayvan çene kemiği, obsidyen aletler, karbonlar, perdah taşı, taş kalıp, ezgi taşı gelen buluntular arasındadır. El yapımı seramiklerin yüzeyleri parlak veya mat siyah, kahverengi, kırmızı-siyah, kızılkahverengi astarlıdır. Kap formları arasında çömlek ve küpler, çanak ve kaseler, maşrapalar, kapaklar ön plana çıkarırken, *Nahçıvan kulp parçaları* ile kabartma, kazıma, baskı-oluk bezemeli örnekler de ele geçmiştir.

SONUÇ

Höyükte sadece buluntuyla tespit ettiğimiz Ortaçağ tabakasından sonra açığa çıkarılan Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı tabakasından gelen radyokarbon sonucu KalmÖ 1228-1050 tarih aralığını vermiştir.⁴ Ele geçen seramik ve küçük buluntular Orta Anadolu Geç Tunç Çağı ve Doğu Anadolu Erken Demir Çağı ile uyumlu özellikler taşımaktadır. Pulur Höyüğün batısındaki büyük boyutlu taşların üst seviyesinden gelen yanmış ahşap örneği, TÜBİTAK-MAM merkezinde yapılan radyokarbon analiz sonucunda KalmÖ 1993-1827 tarih aralığını vermiştir.⁵ Böylelikle Erken Tunç Çağı'nın son evresine ait yuvarlak ocak yapıları ve büyük boyutlu taşlardan oluşan duvar yapısı, kare planlı mimarinin üst tarihinin MÖ İkinci binyıl başları olduğu anlaşılmıştır. 2022 yılında açığa çıkarılan taş mimari seviyesinden gelen yanmış ahşap örneğinden alınan radyokarbon analiz sonucunda KalmÖ 3026-2902 tarih aralığı elde edilmiştir.⁶ Böylece höyüğün batı kesiminde MÖ Üçüncü binyıl ile MÖ İkinci binyıl arasında Erken Tunç Çağı'na ait hem mimari hem arkeolojik buluntuların varlığı radyokarbon tarihlleme ile kesin olarak ortaya konabilmiştir.

4 Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SBA-2023-12379 nolu proje ile desteklenmiştir.

5 Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SAB-2022-9968 nolu proje ile desteklenmiştir.

6 Söz konusu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince SBA-2023-12379 nolu proje ile desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, R. (2023a). Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (1), 33-45.
- Akarsu, R. (2023b). Pulur Höyük (Erzurum) 2021 ve 2022 Yılı Kazılarında Tespit Edilen Karaz Kültürüne Ait Zoomorfik Taşınabilir Kutsal Ocaklar, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (4), 1511-1535.
- Akarsu, R. (2023c). Erzurum-Pulur Höyük'ten Erken Demir Çağı'na Ait İnsan Yüzü Tasvirli (Antropomorfik) Kap Parçası, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 173, 81-88.
- Akarsu, R. ve H. Genç (2023). Erzurum-Pulur Höyük 2021 yılı Kazı Çalışmaları, *42. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 4*, Ankara, 447-458.
- Akarsu, R. ve H. Genç (Baskıda). Erzurum-Pulur Höyük 2022 Yılı Kazı Çalışmaları, *43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Ankara.
- Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Güneri, A. S. (2008). Erzurum I: Son Tunç-Erken Demir Çağı Yerleşmeleri, *Arkeoloji, Anadolu ve Avrasya*, Sayı 7-8, 1-202.
- Koşay, H. Z. ve H. Vary (1964). *Pulur Kazısı: 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Koşay, H. Z. ve H. Vary (1967). *Güzelova kazısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şenyurt, S. Y. (2006). *Büyükardıç: Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi*, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları: 2, Ankara.

BÖLÜM 13

OSMANLI ORDUSU'NUN ISLAH VE MODERNLEŞME SERÜVENİ (1774-1861)

İsmail EFE¹

Mehmet Korkud AYDIN²

---

1 Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
efe5772@gmail.com, ORCID:0000-0002-8958-6604

2 Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
korkudaydin@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1645-7825

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti olmasında, hiç kuşkusuz ordunun rolü çok büyüktür. XV ve XVI. asırlarda üç kıtada -Asya, Avrupa, Afrika- savaşlarda hareketlerinde elde edilen başarıda en büyük pay, modern, her yönüyle çağının en iyisi olan orduya aittir. XVII ve XVIII. yüzyıllardan itibaren Avrupa'da siyasi ve ekonomik alanda meydana gelen gelişimlere paralel olarak Avrupa orduları da eğitim, teçhizat ve teşkilatlanma bakımından modern bir hüviyete kavuşmuştur. Ancak, Osmanlı ordusu Avrupa'daki bu gelişmelere ayak uydurmak bir tarafa, mevcut durumundan daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Bu kötü gidişi durdurmak amacıyla orduda yapılan ıslah çalışmalarında, çoğunlukla sorunlar yüzeysel bir biçimde ele alınmış olduğundan beklenen neticeler elde edilememiştir. Hatta Sultan I. Ahmet'e (1603-1617), devlet adamları tarafından Yeniçeri Ocağı'nın ıslah edilerek güçlendirilmesi için eski adet ve ananelere geri dönülmesi yönünde raporlar sunulmuştur. Tabi ki bu öneriler kabul görmemiştir (İnalçık, 2003, s.9).

Sultan IV. Murat döneminde yapılan ıslah çalışmaları sonucunda, orduda kısmen de olsa belirli oranlarda düzelme emareleri görülmüş, ancak devamlılık arz eden, tam bir düzelme sağlanamamıştır. 1622 yılından itibaren önce Genç Osman'ın arkasından Sultan IV. Murat'ın yaktığı batılılaşma meşalesi, Lale Devrinde farklı bir boyuta taşınmıştır (Uzunçarşılı, 1994, s.585; Karal, 1940, s.154; Lewis, 2000, s.46). Bu dönemde askeri alanlardaki ıslah çabaları diğer alanların gerisinde kalmıştır. Lale Devrinin sona ermesinden sonra Osmanlı tahtına oturan Sultan I. Mahmut, askeri ekipman ve stratejiler bakımından Avrupa ordularının çok gerisinde kalmış olan ordunun çok önemli ıslahatlar yapmadıkça savaş kazanma şansının olmadığını çok net bir biçimde farkına varmıştır (Sertoğlu, 1998, s.2497; İlgürel, 1989, s.144). Ordu kadrolarını Avrupai tarzda eğitmek düşüncesine sahip olan Sultan I. Mahmut, İbrahim Müteferrika tarafından yazılıp kendisine sunulan "Usûl'ül-hikem fi-nizâmü'l-ümem" (ulusların düzeni üzerine akıl ilkeleri) adlı risalesinden etkilenmiştir. Ancak, yeterli riyazî ilimleri ve sınaî bilgilere sahip olan yetişmiş kadrolar bulunmadığı için, Avrupa'dan Avrupa'daki askerî sistemini iyi bilen bir uzman getirtmeye karar vermiştir. Sultan I. Mahmut'un emri ile Sadrazam Topal Osman Paşa, 1730'deki Yeniçeri ayaklanmasından sonra, Fransız asilzadesi olan Comte Bonneval (Ahmet Paşa) 1731 yılında Humbaracı Ocağını kurmak üzere görevlendirilmiştir (Kansu, 1930, s.43-44; Uzunçarşılı, 1994, s.322-325; Mantran, 1991, s.339-340). Müteferrika ve Ahmet Paşa'nın katkılarıyla Üsküdar'da 1734 tarihinde humbarahane ve hendese hane açılmıştır. Humbaracı Ahmet Paşa'nın yolunu takip eden bir önemli reformcu da Baron De Tott olmuştur. Macar asilzadesi olan Baron De Tott ile birlikte Osmanlı, Avrupa ile çeşitli alanlarda etkileşime geçerek yeni ve farklı bir süreç başlatmış-

tır. Bu dönemde yapılan reformlar, üzerinde ayrıntılı bir biçimde çalışılarak bir plan çerçevesinde hazırlanmıştır. Plana uygun olarak 1772'de Topçu Mektebi, 1775 tarihinde de Hendesehane açılmıştır. Hendese Odası mühendishanenin temelini oluşturmuştur (Beydilli, 1995, s.23-24; Kaçar, 1999, s.688-690). Osmanlının askeri teşkilatında devamlılık arz edecek ilk kurum olan Mühendishane-i Bahri Hümayun 1776'da kurulmuştur. Bunlar Osmanlının Avrupa tarzında gerçek manada eğitim veren ilk kurumları olmuştur. Bu döneme kadar belli alanlarda Avrupa örneğinden istifade edilerek yapılan ıslah çalışmaları, sonraki yıllarda gündeme gelen daha şümüllü faaliyetlerin zemini teşkil etmiştir.

Sultan I. Abdülhamit Dönemi

1774 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan I. Abdülhamit, devletteki kötü gidişi durdurmanın çaresinin Batılı anlamda reformlarla mümkün olabileceğinin bilincinde olan bir hükümdardır. Bu anlayışla hareket etmiş olmasından dolayı da asrının en önemli reformcuları arasında sayılmıştır (Beydilli, 1995, s.23). Neredeyse saltanatının tamamı savaşlarla geçen Sultan I. Abdülhamit dönemi askeri modernleşme açısından, Sultan III. Mustafa devrinin devamı niteliğindedir. Padişah, saltanat yıllarında sürekli savaşlarla meşgul olmak zorunda kaldığı için askeri alanda yapılan çalışmalara daha çok sadrazamları damga vurmuştur. Sultan I. Abdülhamit, Avrupa'da uygulanan yeni askeri teknikleri benimseyerek ordunun gücünü artırmak için çabalamıştır. Çoğunluk Fransa'dan olmak üzere Avrupa'dan çok sayıda askeri uzaman getiren padişah, 19. Yüzyılda etkin olan reformların başlatıcısı olmuştur (Berkes, 2004, s.81; Boppe, 1930, s.28-33; Karal, 1999, s.23).

Bu dönemde tımar ve zeamet sisteminde var olan sorunları çözerek bu kaynakla ilişkili askeri sınıfları ıslah etme mücadelesi veren Sultan I. Abdülhamit, 18 Ağustos 1777 tarihinde yayınladığı fermanla alaybeylerinin seçilme usullerini belirlemiştir. Ancak, bu karar uygulamaya konulamadığından, 9 Eylül 1792'de yayımlanan bir kanun ile alaybeylerinin görevleri yeniden tespit edilmiştir (Özkaya, 1979, s.219; Sarıcaoğlu, 2001, s.18; Karal, 1946, s.115). Bu dönemde Sadrazam Silahtar Mehmet Paşa, III. Mustafa'nın hükümdarlığı sırasında kurulmuş olan Sürat Topçularına ihtimam göstermiştir. Hatta eğitimleriyle bizzat ilgilenmiştir. Sürat Topçuları Ocağı, Silahtar Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra masraflı olduğu bahane edilerek 1781 yılında kapatılmıştır. Ancak, 1782 yılının Aralık ayında Sadarete gelen Halil Hamit Paşa, kapatılmış olan Sürat Topçuları Ocağını tekrar açmış ve teşkilatını daha da genişleterek 2000 kişilik bir mevcuda çıkartmıştır. Bunlar için tophanede yeni kışlalar yaptırılmış ve aynı zamanda yeni bir teşkilat kanunu da hazırlamıştır (TSKT, 1982, 76-77; Özkul, 2005, s.152). Modern savaş usullerini benimsemeye sıcak bakmayan ye-

niçeriler, yapılmak istenen bu reformlara karşı çıkmıştır. Reformlara karşı çıkan yeniçerilerin savaflara katılan aktif asker sayısının 1872’de beş-on bin civarında olduğu, aynı dönemde emeklilerinin kırk bin kişiye ulaştığı bir durum söz onuşudur (Uzunçarşılı (C.II),1988, s.494).

1783’de Kırım’ın Rusların eline geçmesi, Osmanlı Devleti’nin yeni bir reform programına ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur. Doğu’daki çıkarlarının Ruslar tarafından zarara uğratılacağından korkan Fransızlar da, bu reform programında Osmanlı Devleti’ne yardımcı olmak istemişlerdir. Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın girişimi ve Fransız elçiliğinin de yardımıyla, 1784 yılında, Duc Charles Emanuel Sgismond de Montmorency Osmanlıya bir ıslahat projesi önerisinde bulunmuştur. Bu ıslahat projesinde, Osmanlı ordusunun cephelerde kaybetmesinin gerekçeleri, yeni savaş yöntem ve tekniklerine, yeni savaş araçları ve silahlarına sahip olunmaması gibi eksiklikler sayılmıştır. Bu durumun düzeltilebilmesi için Fransa’dan askeri uzmanlardan oluşan geniş bir heyetin getirilmesi, getirilen bu heyetin gözetiminde Girit veya Rodos’ta kurulacak bir merkezde yapılacak çalışmalarla ordunun modernleştirilebileceği ifade edilmiştir (Berkes, 2004, s.80-83; Bostan, 1992, s.69-90).

Sultan III. Selim Dönemi

Sultan I. Abdülhamit’in ölümünden sonra 1789’da, cihangirlik düşleriyle yetiştirilen Şehzade Selim, III. Selim unvanıyla tahta çıkmıştır. Şehzade Selimin hükümdar olmasından ahalide büyük bir memnuniyet duymuştur. Çünkü halk, Sultan III. Selim’in sayesinde imparatorluğun eski görkemli günlerine döneceğine inanmaktadır. Ne var ki, devletin karşısında çözülmesi çokta kolay olmayan büyük sorunlar bulunuyordu (Özkul, 2005, s.197). Sultan Selim tahta çıktığı sırada, Rusya ve Avusturya ile savaş devam ediyordu. Savaşın gidişatının Osmanlının aleyhinde ilerliyor olması da tahta henüz yeni çıkmış olan hükümdarı karamsarlığa itiyordu. Osmanlı Ordusunun, Balkanlar’da art arda yenilgiler alması orduda disiplin ve morallerin iyice bozulmasına sebep oluyordu. Sultan III. Selim, orduya moral amacıyla fermanlar yayınlıyordu. Bu fermanlar ilk etapta etkili olmuştur, ancak bu etki savaşın gidişatını değiştirmeye yetmemiştir.

Sultan III. Selim ıslah çalışmalarına başlamadan önce 1789 yılında yaptığı ilk iş, devlet adamları, askeri konularda yetkinliği olanlar ve ulemanın da yer aldığı bir “Meşveret Meclisi” toplamak olmuştur (Haksun, 2004, s.186-187). İstişareye büyük önem veren Sultan III. Selim, bu yolla halkın devlet idaresi konusunda görüşlerini beyan etmesini önemseydiğinden, bu meclisin kendisinin nezaretinde daimi surette toplanmasına karar vermiştir. Osmanlının klasik dönemki meclisi olan Meşveret Meclisi, Divan-ı Hümayunun önemini kaybetmesinden sonra, özellikle Sultan III. Selim döneminde sıklıkla toplanmaya başlamıştır (Cin ve Akgündüz, 1995, s.259;

Seyitdanlıoğlu, 1999, s.18). Her işin meşveretle halledilmesini isteyen Sultan III. Selim, hatt-ı hümayunlarında sık sık bu noktaya vurgu yaparken, alınacak kararların halkın iyiliği için olmasına da dikkat etmiştir (Özkaya, 1986, s.1482). Nizam-ı Cedid döneminde, mülki idaredeki aksaklıkları gidermek için, Anadolu ve Rumeli 28 ile bölünmüştür. Eyaletlere tayin edilen vezir sayısı yeni taksimata uygun olarak belirlenmiş, mümkün mertebe tecrübe sahibi ve yüksek kabiliyete sahip şahsiyetler vezir olarak tayin edilmiştir (Karal, 1995, s.71).

Zor durumda bulunan hükümdarı biraz olsun rahatlatan en önemli gelişme Fransız İhtilali olmuştur. Bu ihtilal Avrupa'daki dengeleri değiştirdiğinden, İngiltere'nin de içinde bulunduğu Avrupa'daki krallıkların tamamında telaşa sebep olmuştur. Bu ortamda İngiltere'nin baskılarıyla 1791'de Osmanlı Devleti ile Avusturya Zıştovi Anlaşması, 1792'de de Rusya ile Yaş Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaların imzalanmasından sonra kendini güvende hisseden Sultan III. Selim, yenilik çalışmalarına başlamıştır. Sultan III. Selim'in tahta çıktığı 1789 yılına kadar Osmanlı'nın modernleşme çabaları sınırlıydı ve belli bir program çerçevesinde de değildi. Sultan III. Selim'in tahta geçmesinden sonra, Nizam-ı Cedid adı verilen daha kapsamlı, daha kurumsal, devletin bütününe yönelik modernleşme programına başlanmıştır. Nizam-ı Cedit adıyla ifade edilen modernleşme programı sınırlı ve geniş kapsamda ıslah faaliyetlerini nitelerek amacıyla iki farklı boyutta kullanılmıştır. Sınırlı kullanımı sadece Avrupa normlarına göre teşkil edilmiş olan orduyu kasteden askeri anlamda kullanılırken, daha kapsamlı kullanımı Avrupa'nın gerisinde kalmış olan bütün alanlarda Avrupa'dan istifade edilerek devlette topyekûn bir ıslah faaliyetini ima etmektedir (Yücel ve Sevim, 1995, 160; Çataltepe 1997, s.61).

Sultan III. Selim, kendisinden önceki Osmanlı padişahları gibi müesseselerin çağdaş bir yapıya kavuşturulmasının ilk şartının önce ordunun ıslah edilmesiyle gerçekleşebileceğine inanıyordu (Karpaz, 1988, s.339). Sultan III. Selim Zıştovi Antlaşması'ndan sonra tasarladığı reformlara başlamadan önce, Avrupa'daki durumu yakından görmek, Avrupalı devlet adamlarının fikirleri hakkında bilgi sahibi olmak için Viyana, Berlin, Paris ve Londra gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde daimi elçiler gönderdi. Gönderdiği elçilerden en güvendiği isim olan Ebubekir Ratib Efendi'yi 1793 yılında Avusturya elçiliğine tayin etmiştir. 227 gün Avusturya da kalan Ratib Efendi, askeri, hukuki, mali ve eğitim konularında yaptığı incelemelerden sonra, hazırlamış olduğu sefaretnameyi padişaha sunmuştur. Bu sefaretname Nizam-ı Cedit ıslahat fikrinin Sultanın ve devletin ileri gelenlerinin zihninde tam olarak şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur (Berkes, 2004, s.99; Özkul, 2005, s199-206). Ratib Efendi'nin raporundan fevkaladede etkilenmiş olan Sultan III. Selim, devletin ileri gelenlerinden aynı yönde raporlar hazırlamalarını istemiştir. Padişahın bu talebi üzerine

yirmi Türk iki de devlet hizmetinde yer alan yabancı isimden toplam 22 rapor hazırlanıp sunuldu. Devlet adamları tarafından hazırlanıp sunulmuş olan ve büyük oranda orduyla ilgili hususları ihtiva eden raporlara uygun olarak; askeri teşkilatta, askerin eğitimi hususunda ve teknik birimlerde modern anlamda yeni bir yapılandırmaya gidilmesine karar verilmiştir (Karal, 1946, s.44).

Mevcut kurumların özellikle Yeniçeri Ocağının ıslah çabalarının bir sonuç vermeyeceği düşüncesine sahip olan Sultan III. Selim, bu ocağın tamamen kaldırılmasının gerekliliğine inanıyordu. Ancak, bunun kısa vadede mümkün olmayacağını da farkında olan III. Selim, ocağın zamana yayılarak kademeli bir şekilde tasfiye edilmesi hususunda devlet ileri gelenlerince ikna edildi. Bu gerekçelerle tamamen bağımsız bir teşkilata sahip olması arzusunu taşıdığı Nizâm-ı Cedîd birliklerini, Şubat 1793 tarihinde Bostancı Tüfenkçisi adı altında Bostancı Ocağı'na tabi bir kurum olarak teşkil etmiştir (Sertoğlu, 1998, s.2757; Gökbiğlin, 1964, s.312; Karal, 1946, s.50). III. Selim yeni kurulan Nizâm-ı Cedîd birliklerine mensup askeri kuvvetlerin eğitimi için, Fransa, İngiltere, Prusya ve diğer Avrupa ülkelerinden askeri uzmanlar getirtmiştir (Turhan, 1987, s.139). Bu uzmanların idaresinde askerlere yoğun bir eğitim programı uygulanmış ve belirli periyotlarla da ateşli talimler yapılmaya başlamıştır. Yeni kurulan birlikler için Levent Çiftliği yeterli olmayınca, Selimiye Kışlası inşa edilerek eratlar oraya yerleştirilmiştir. Yeni teşkil edilen askeri birlikler süvari, topçu ve piyade sınıfından oluşmaktaydı. İstanbul'da Üsküdar ve Levent olmak üzere iki yerde, Anadolu'da Bursa, Ankara, Bolu, Kayseri, Akşehir, Kütahya, Aydın ve Kastamonu gibi merkezlerde yeni birlikler kurulmuştur (Çadırcı, 1972, s.2-3). Bu yeni kurulan birliklerin idaresi Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. Teşkil edilen yeni kuvvetler, eyalet valileri ve âyanlar tarafından gönderilen Anadolu Türk gençlerinden oluşturulmuştur. Bu kuvvetlerin mevcudu ilk etapta 1602 kişi iken, zaman içinde bu rakamlarda gözle görülür bir artış olmuştur. 1797 Mayısına gelindiğinde 27 subay ve 2.536 er, 1801 Eylülünde ise mevcut 9.263 ere ulaşmıştır (Mahmut Şevket Paşa, 1983, s.78; Shaw ve Shaw, 1982, s.355). Nizam-ı Cedid kuvvetlerinin masraflarını karşılamak amacıyla 1 Mart 1793'de İrad-ı Cedid hazinesi kurulmuştu. Çıkarılan bir ek kanunname ile de bu ordunun subay ve erlerinin alacakları maaş miktarları ve yiyecekleri yemeklerin çeşit ve özellikleri belirlenmiştir (Çadırcı, 1972, s.7-13).

Hazırlanmış olan Nizâm-ı Cedîd programı, önceliğin Humbaracı, Topçu ve Lağımçı sınıflarının ıslahına verilmesini öngörüyordu. Bir taraftan yeni usullerle ordu yetiştirilmeye çalışırken diğer taraftan da ordunun başarılı olabilmesi için hayati öneme haiz olan kurumlar da ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda bir ordu için topun nedenli önem arz ettiğinin bilincinde olan Sultan III. Selim, ilk iş olarak Tophane'yi diğer kurumlarda

olduğu gibi kanunnameye bağlayarak ıslah yoluna gitmiştir. Büyük ölçüde bu kurumda da Fransa, İngiltere ve İsveç gibi topçuluk alanında ileri olan ülkelerden getirilen yabancı mühendis ve uzmanlar istihdam edilmiştir. Bu dönemde Topçu ocakları ıslah edilmiş, yeni sahra topları dökülmüş ve top kundakları imal edilmiştir. Selanik ve Gelibolu'daki barut üretiminin kalite ve miktar bakımından yetersiz olması hasebiyle, Baruthanede de ıslah çalışmaları yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikle, elde bulunan barut üretim mekânları tamir ve tadil edilmiştir. Üretim yapmakta olan barut fabrikalarının iyice eskimiş olan binalarını tamir ettirilmiştir. Barut ihtiyacının temini ve barut kalitesinin yükseltilmesi meselesi ciddiye alınmıştır. Bu anlayışın bir tezahürü olarak Nisan 1794 tarihinde Baruthane Nazırlığının kurulması ile müstakil bir teşkilat yapısına kavuşturulmuştur (Eyice, 1992, s.184; Ünal, 2002, s.167-177; Kütükoğlu, 1992, s.96).

Sultan III. Selim döneminde yapılan düzenlemelerle Topçu Ocağının eğitimlerine ehemmiyet verilmiş, ateşli eğitim zorunlu hale getirilerek ocağın verim ve kalitesi artırılmıştır. Topçuluk alanındaki bu gelişmelerden dolayı Sultan III Selim, Osmanlı Devleti'nde Modern Topçuluğun kurucusu olarak kabul edilmiştir (Öztopçu, 1987, s.89). Bu dönemde yapılan askerî reformlar sayesinde, silah ve cephaneye üretim miktarı ve kalitesi o kadar artmıştır ki, ihtiyaçlar içeriden karşılanır hale gelmiştir (Agoston, 1999, s.684).

III. Selim saltanatı sırasında modern ordunun kuruluşu sürecinde Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden yararlanması daha sonraki dönemleri de etkilemiştir. Bu süreç Osmanlı aydınları arasında batıyı anlayan ve önemseyen tiplerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır (Tanör, 1988, s.37-38). Bu bakımdan Sultan III. Selim dönemini, XVI. yüzyıldan beri Avrupa'daki değişim ve gelişimin fark edildiği bir dönem olarak görmüştür (Shaw, 1995, s.48). Bu dönemde Osmanlı idarecileri, Batının kaydettiği gelişim sayesinde güçlenerek Osmanlı Devleti'ne denk bir duruma geldiğini çok net bir şekilde anlamışlardır. Bunun sonucu olarak kendine rakip olabilecek güç tanımayan, Batı devletlerine “üstten bakan”, “kendinden emin” Osmanlı anlayışının yerini, Batı'nın gücünün farkına vardığı oranda güç kaybettiğini anlayan ve Batı'yı “dikkate alan” bir siyaset takip eden Osmanlı anlayışına dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Avrupai tarzda ciddi reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı Sultan III. Selim dönemi, Sultan II. Mahmut ve Tanzimat dönemine hazırlık niteliği taşıyor olması hasebiyle önem arz etmektedir (Tanör, 1988, s.33; Kodaman ve Alkan, 1992, s.8). Sultan III. Selim dönemi modernleşme çabaları sadece ordunun ıslahı bakımından değil, birçok alanda fevkalade kapsamlı ıslah mücadelesini başlatmış olması bakımından da anlamlıdır. Avrupalı devletler liginde yer almak ya da Hıristiyan ülkelerle yeni ilişki modelleri oluşturulması gerektiği anlayışının

uygulama alanına konulması için başlangıç adımları bu yıllarda atılmıştır (Karal, 1999, s.24-25; Uzunçarşılı, 1945, s.105). Mümtaz Turhan tarafından “serbest kültür değişimleriyle mecburî kültür değişimleri arasında bir geçiş devresi” olarak ifade edilen Sultan III. Selim dönemi, Batı’ya doğru gidişin ve laiklik sürecinin temelini ve önemli bir safhasını oluşturmuştur. On sekiz yıllık bu süre içinde, devletin yenileştirilmesi ve kurumların Avrupalı tarzda yerleşme ve kökleşmesinde çok önemli bir dönemdir (Turhan, 1987, s.137-143; Uzunçarşılı, 1945, s.104-105). Ancak, Sultan III. Selim döneminde Fransa örneğinden istifade edilerek yapılmaya çalışılan reformlar, tepki duyan geniş bir kitlenin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu dönemde yapılan ve yapılması hedeflenen reformlara karşı, hâlâ devlet içinde büyük ve etkili bir siyasî güç olan Yeniçeri Ocağı, Ayanların yardımını ve Ulemanın meşruiyet desteğini alarak harekete geçmiştir. Bu hareketin sonunda çıkarılan Kabakçı Mustafa İsyanı ile Şeyhülislam’dan hal fetvası alınan Sultan III. Selim, 1807 yılı 29 Mayıs’ında tahttan indirildi. Padişahın kurmuş olduğu yeni ordu birliklerinin bulunduğu Levent Çiftliği ve Üsküdar Kışlası dağıtılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s.69; Gökbilgin, 1964, s.316-317; Özkaya, 1982, s.534). Büyük emeklerle kurulmaya çalışılan Avrupalı tarzdaki yeni askeri teşekküller ortadan kaldırılmıştır.

Sultan II. Mahmut Dönemi

Sultan III. Selim’i tahttan indiren isyancılar, 1807 yılında Sultan IV. Mustafa’yı tahta çıkarmıştır. Sultan IV. Mustafa tahta çıkar çıkmaz yenilik hareketine karşı olan destekçileri, Sultan III. Selim destekçilerine, yani yenilik taraftarlarına karşı saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Nizamı Cedid taraftarları Sultan III. Selim’i destekleyen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa’ya sığınmaya başlamışlardır (Ortaylı, 1995, s.27; Berkes, 2004, s.133-135; Eren, 1964, s.441). Bu gelişme üzerine, Sultan III. Selim’in tekrar tahta çıkmasını engellemek ve Nizamı Cedid kuvvetlerinin yeniden canlanmasının önüne geçmek isteyen isyancılar, Sultan III. Selimi 29 Temmuz 1808 tarihinde katlettiler. IV. Mustafa taraftarı olan asiler Nizam-ı Cedid’e dair her ne var ise el konulması, yakılıp yıkılması için harekete geçtiler. Bu dönemde özellikle askeri alanda Nizâm-ı Cedid’i hatırlatan her ne var ise tahrip edilerek yok edilmeye çalışılmıştır (Özkaya, 1982, s.534-535; Çataltepe, 1997, s.250).

Sultan III. Selim’i tekrar tahta çıkarmak üzere, Alemdar Mustafa Paşa harekete geçmiş, ancak bu sırada IV. Mustafa tahta kalabilmek için amcazadesi Sultan Selim’i öldürtmüş, öldürülmek istenen Şehzade Mahmut ise kaçarak kurtulmuştur (Öztuna, 1989, s.30-33; Eren, 1964, s.441). Selim öldürülünce, Alemdar Mustafa Paşa, ulemayı devlet ricalini ve ocak ağalarını da yanına alarak, Sultan II. Mahmut’a biat edip padişahlığını tanımıştır. 1808 yılında tahta çıkan Sultan II. Mahmut, Alemdar Mustafa

Paşa'yı sadrazam yapmıştır (Karal, 1946, s.88). Padişah, ıslahat hareketlerine başlamadan önce Ayanlarla ile Sened-i İttifak'ı imzalayarak ortamı yatıştırmak istemiştir. Ancak, bu anlaşmayla ayanlarda, güç ve nüfuzlarını Padişaha kabul ettirmiş oldular (Akşin, 1998, s.19). Sened-i İttifak ile Ayanlık kurumsal resmi bir mahiyet alırken, ayanlar içinde bağlayıcı hükümler içeren bu anlaşma, aynı zamanda bir tür temel yasa özelliği arz eder (Akşin, 1985, s.8).

Sened-i İttifak imzalandıktan sonra Sultan II. Mahmut, devletin en önemli meselesi olarak gördüğü ordunun yeniden düzenlenmesi işine girişmiştir (Engelhardt, 1999, s.19). Bozulmuş olan Yeniçeri Ocağı, kendi görevini ifa etmediği gibi yapılacak yenilikler önünde bir engel konumuna geldiğinden Sultan II. Mahmut, ilk iş olarak Yeniçeri Ocağını kaldırmayı düşünmüş ancak, muhaliflerin tepkisinden çekindiğinden hemen eyleme geçmemiştir. Ulema, rical ve ocak ağalarının da muvafakati ile Ocakta düzenlemelere girişilmiştir (Hayta, 2003, s.166). Nizam-ı Cedid döneminde III. Selim'in yaptığı gibi, Yeniçerilerin karşısında elinde silahlı bir güç unsuru bulundurmamak düşüncesiyle 1808 yılı Ekim ayında, Sekban-ı Cedid Ocağını kurmuş, Levent Çiftliğini ve Üsküdar Kışlasını bu ocağa tahsis etmiştir. Ayrıca Sekban-ı Cedid Ocağı'nın mali konularda bağımsız olması düşünüldüğünden, ihtiyaçlarını karşılamak üzere "Umur-u Cihadiye Nezareti" kurulmuştur (Ortaylı, 1995, s.29; Shaw ve Shaw, 1983, s.28). Yeni kurulan Sekbân-ı Cedid Ocağı'nın idaresine Umûr-ı Cihâdiye Nazırı olarak Rusçuk Yâranından Behiç Efendi, atanmıştır (İmbert, 1995, s.122). Sekanban-ı Cedid kuvvetlerinin hızlı bir gelişim gösterdiği sırada, şekilde gelişirken, Alemdar Mustafa Paşa'nın Yeniçerilerin esamilerinin satışlarına müdahalede bulunması Yeniçerilerin tepkisini çekmiştir. Sonuçta, ocaklarının kaldırılacağı düşünen Yeniçeriler, 1808 yılı 16 Kasımında isyan etmiştir. İsyân sonucunda, Alemdar ve adamları bir barut deposunun patlamasıyla öldürülmüştür. Bu gelişmeler yaşanırken Sultan II. Mahmut, IV. Mustafa'yı öldürterek rakipsiz kalmıştır. Sekban-ı Cedid kuvvetlerinin dağıtılacağı sözünü veren Padişah, 18 Kasım 1808 tarihinde ocağı ilga ettiğini açıklamıştır (TSKT, 1978, s.166; Tunaya, 1999, s.36).

Sekban-ı Cedid Ocağı'nın kaldırılması, modern ve eğitilmiş bir ordunun eksikliğinin devamına sebep olmuştur. Ancak, yeni bir ordunun kurulabilmesi için halkın ve Yeniçerilerin ikna edilmesi gerekiyordu. Bu yöndeki faaliyetler neticesinde ulemayı ve halkı arkasına alan Sultan II. Mahmut, 25 Mayıs 1826 tarihinde Meşveret Meclisini toplamıştır. Mecliste alınan kararlar, mevcut ocakların dışında "Eşkinci" adı altında çağdaş usullerle yeni bir ordunun teşkiline, Yeniçeri Ocağı'nın önde gelenlerinin de oluru alınarak karar verilmiştir (Turan, 1993, s.263; Okumuş, 2002, s.648). Hazırlanan Eşkinci Layihası, Yeniçeriler arasından 7650 neferin seçilerek Eşkinci Ocağına kaydedilmesi ile işe başlanmasını, Eşkincile-

rin de Yeniçeri kışlasında kalmasını, ancak onların diğer Yeniçerilerle bir arada olmayacakları hükmünü ifade etmektedir. Eşkinici Ocağına mensup askerlerin talimlere başlaması ile Yeniçeriler, bu talimleri çarpıtarak bunların kâfirlere benzemekte olduğunu öne sürerek 15 Haziran 1826'de isyan ettiler. Bu isyana İstanbul'da ki ayak takımının da katılması ile Sadrazam'ın ve Mısır Kethüdasının konakları yağmalanmaya başlanmıştır (Özcan, 2002, s.118; Mustafa Nuri Paşa, 1987, s.254). Yeniçeri Ocağının kaldırılması için uygun ortamı kollayan Sultan II. Mahmut, bu isyanı fırsata çevirmiştir (Yılmaz, 1999, s.279-280; Rasim, 2000, s.120). Padişahın emri ile Eşkinici Ocağı, ulema, medrese mensupları ve İstanbul ahalişi, birlik olup isyancı Yeniçerilere karşı harekete geçmiştir. Bu saldırılarda Yeniçerilerden 6.000'i öldürülmüş, geri kalanlar ise ya tutuklanmış ya da sürgün edilmiştir. Böylece, her türlü yenilik girişine karşı çıkan Yeniçeri Ocağı, 17 Haziran 1826'da tamamen ilga edilmiştir (Ortaylı, 1995, s.38; Okumuş, 2002, s.648). Yeniçeri Ocağı, Osmanlı Devleti'nin yükselişinde ne kadar büyük bir paya sahip ise, devletin son bir asırlık felaketlerinde de aynı derecede pay sahibi olmuştur. Bundan dolayı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hayırlı bir hadise kabul edilmiş ve bu olay tarihe "Vaka-i Hayriye" olarak geçmiştir (Rasim, 2000, s.129; Yücel ve Sevim, 1995, s.223).

Sultan II. Mahmut, Yeniçerileri ilga ederek, modernleşme ve çağdaşlaşmanın önündeki en büyük engeli ortandan kaldırmıştır. 16 Haziran'da Sultan II. Mahmut'un başkanlığında toplanan Meşveret Meclisi'nde, Yeniçerilerin ilgasıyla ortaya çıkan boşluğun doldurulması için yeni bir ordunun teşekkülüne karar verilmiştir. Meşveret Meclisi'nin toplanmasından bir gün sonra, 17 Haziran 1826'da "Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye" kanunnamesinin ilanı ile yeni ve modern bir ordunun kuruluş süreci başlatılmıştır (Ahmet Cevdet, 1309, s.362). Yeni ordunun en üst idare makamı olarak da "Seraskerlik" birimi oluşturulmuştur. Seraskerlik görevine ilk olarak, Ağa Hüseyin Paşa getirilmiş, 1828'de ise 8 yıl bu görevi ifa edecek olan Hüsrev Paşa tayin edilmiştir (Okumuş, 2002, s.649; TSKT, 1978, s.190).

Yeni ordu teşkilatı ile merkezde ve eyaletlerde var olan ayrı ayrı ordu teşkilatı yerine, düzenli tek bir ordu yapısı oluşturulmuştur. Yeni yapılanma farklı şekilde kullanılan mali kaynakların daha etkili ve merkezi bir anlayışla kullanma imkânını da vermiştir (Cezar, 1986, s.245). Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye, yükümlülük anlayışını getiren bir sisteme dayandığı için modern millî ordunun teşkili açısından önemli bir merhale olmuştur (İlhan, 1991, s.371). II. Mahmut, sarayın ve çevresinin korunmasıyla görevli Bostancıların sorumluluklarını, modern bir yapıda kurulan Hassa birliklerine vermiştir. Hassa ordu teşkilatının teşkiliyle birlikte, biri Üsküdar'da diğeri Suriçi'nde olmak üzere "Hassa" ve "Mansure" adıyla iki alay kurulmuştur (Özkan, 1999, s.1261).

Sultan II. Mahmut döneminde mevcut eski teşkilat yapısı terk edilerek çağdaş anlayışa dayanan, Avrupa’da var olan anlayışa uygun bir askeri teşkilat yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ordu da bu yöndeki çabalar ancak, tam olarak Gülhane Hattı hümayunundan sonra uygulamaya konulabilmiştir. Eğitiminde ülkenin kurtuluşunda önemli bir yere sahip olduğunun farkında olan Sultan II. Mahmut, askerî alanda olduğu gibi, eğitime de büyük bir önem vermiştir (Berkes, 1978, s.187). Bu dönemde bir taraftan yeni ordu kurulurken, bir taraftan da aynı zamanda 1834’de “Mekteb-i Ulum-u Harbiye” açılmıştır (Turhan, 1969, s.229). Bu süreçte “Tıphane-i Amire” ve “Cerrahhane-i Amire” açılmıştır. Tıphane askerî Doktor, Cerrahhane ise operatör yetiştirmek üzere teşkil edilmiştir. İlerleyen dönemde, bu kurumlardaki eğitimin yetersiz olduğu düşünüldüğünden, okulların ıslahı amacıyla, bu okulları yeniden düzenlemek üzere Viyana’dan yabancı uzmanlar getirilmiştir. Yabancı uzmanlar eşliğinde ıslah edilen okul, 1838’de “Mekteb-i Tıbbiye-i Aliye-i Şahane” adıyla öğrenime açılmıştır (Koçer, 1987, s.37). Askerî okullarda, mühendislik eğitimi veren kurumlarda, tıp mekteplerinde ve diğerlerinde gösterilen çabalara rağmen bir türlü arzulanan seviyeye ulaşılmamıştır. Bu da kurumlarda sürekli modernleştirme gereksinimini zorunlu kılmıştır (İhsanoğlu, 1992, s.354-356).

Dönemin Avrupa ordularıyla kıyaslandığında bir hayli geri olduğu görünen Osmanlı ordusunu, Avrupalı çağdaşları seviyesine çıkarmak isteyen Sultan II. Mahmut, bu işi Avrupalı uzmanlara yaptırmak istemekteydi. Bu nedenle ordunun Avrupalı tarzda yeniden yapılandırılması işinde istihdam etmek üzere, 1835 Temmuz’unda Fransa’dan uzman talebinde bulunmuş ancak, talebi kabul edilmemiştir. 1835 yılı sonlarında aynı taleplerin iletildiği Prusya Krallığı’ndan olumlu cevap alınmıştır. Olumlu cevap veren Prusya’dan 23 Kasım 1835’de, iki askerî uzman İstanbul’a gelmiştir. Gelen subaylardan biri olan, Yüzbaşı Moltke’den çok memnun kalan Sultan II. Mahmut, 1836 yılında Prusya’dan eğitim vermek üzere üç yıllığına on bir subay ve dörtte astsubay talebinde bulunmuştur. Ancak bu talebi karşılık bulmamış, E 1836’da Moltke de dâhil toplam dört subay gönderilmiştir (Wallach, 1985, s.9-10, 13). Türkiye’de dört yıldan fazla kalan Moltke, bu sürenin 28 ayını İstanbul’da geçirmiştir. Bu süre içinde milis kuvvetlerinin teşkili ve topoğrafik haritaların alınması için çalışmıştır. 1838 yılı Mart’ında Tarsus Ordusu Komutanı Hafız Paşa’nın yanında danışman olarak görevlendirilmiştir (Yılmaz, 1993, s.34).

Yabancı subaylar orduda daha ziyade danışman olarak görev ifa etmişlerdir. Osmanlı üst düzey asker ve bürokratlarının yapılmak istenen ıslah çalışmalarına karşı olumsuz bir tavır içinde olmaları, dışarıdan getirilen uzmanların Müslüman olmamaları hasebiyle onların taleplerinin tam olarak yerine getirilmemesine sebep olduğundan, yapılmak istenen reformlar hedefine ulaşamamıştır. Yine uzunca bir süre bu subayların ordu içindeki

statülerinin ve yetkilerinin ne olacağı bir sözleşme ile belirlenmediği için beklenen fayda elde edilememiştir. Ancak, her şeye rağmen bu dönemde Redif teşkilatının kurulmuş olması önemli bir reform olarak değerlendirilmektedir. Ordunun 28 Haziran 1839'da Kavalalı İbrahim Paşa idaresindeki Mısır ordusuna karşı Nizip Savaşını kaybetmesi, 30 Haziran 1839'da Sultan II. Mahmut'un vefatı üzerine Prusya Kralı, Türkiye'de bulunan Moltke ve arkadaşlarını geri çağırınca, Prusya heyeti, 8 Ekim 1839 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır (Wallach, 1985, s.195-200).

Sultan Abdülmecit Dönemi

Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra Osmanlı tahtına Abdülmecit (1839-1861) çıktı. Tahta çıkan Sultan Abdülmecit de babası II. Mahmut gibi reformcu bir padişahı. Ancak o, reformları daha ziyade siyasal alanda yapacaktır. Bu çerçevede Abdülmecit'in en önemli reformu Tanzimat Fermanı'dır. Reşit Paşa'nın hazırladığı fermanla özellikle adalet, maliye alanlarında reformların yapılacağı, kanunların uygulanmasında Gayrimüslimlerle Müslimlerin eşit tutulacağı hususuna vurgu yapılmıştır. Topkapı Sarayı'nın Gülhane bahçesinde, Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hattı Hümayununun ilan törenine, Padişah Abdülmecit'in yanı sıra askeri, mülki ve ilmiye mensupları, Hıristiyan cemaatinin liderleri ve yabancı elçiler de katılmıştır. Yine düzenlenen başka bir törenle Padişah Abdülmecit, Hattı Hümayuna bağlı kalacağına yemin etmiştir. Aynı yemini görevde bulunan devlet adamları da etmiştir (Haksun, 2004, s.247).

Gülhane Hattı Hümayununda askerlikle ilgili düzenlenme şu şekilde ifade edilmiştir: "Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi kutsal bir borçtur. Ancak şimdiye kadar olduğu gibi memleketin türlü bölgelerinin mevcut nüfusuna bakılmayarak, kimisinden kaldırılabileceğinden fazla, kimisinden ise az asker istenmiştir ki, bu ise hem düzensizliğe sebep olmakta, hem de ziraat ve ticaret gibi işleri aksatmaktadır. Kaldı ki askerliğe gelenlerin, hayatlarının sonuna kadar askerlik yapmak zorunda olmaları, kendilerinde ruhi yorgunluk doğurmakta ve ailesiz bırakmaktadır. Bu zararları önlemek için, İmparatorluğun her bölgesinden gerektiği vakit istenecek asker için bazı iyi usuller kabul edilmesi ve askerlik müddetinin dört beş sene olarak bağlanması gereklidir" ifadelerine yer verilmiştir (Kara, 1946, s.179-180).

Tanzimat Fermanı, süresi belli olmayan askerlik hizmetini belirli bir süreye bağlamıştır. Ayrıca, Müslim, gayrimüslim tebaanın tamamına, askerliği bir vatandaşlık ödevi haline getirmiştir. Askerlik hizmetinin vatandaşlık ödevi haline gelmesi ile Gayrimüslim Osmanlı tebaasının da muvazaf askerlik yapmalarına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 1835 yılında Hıristiyanlardan Bahriye askeri alınmaya başlanmıştır. 1837'de ikinci defa ihtiyaç nedeniyle Gayrimüslimlerden de bahriye askeri isten-

miş ancak, Gayrimüslimler bundan pek hoşnut kalamamıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra askeri alanda çok önemli düzenlemeler yapılmışsa da, gayrimüslimlerin askerlik kesin bir çözüme kavuşturulamadığından, 1846 yılında Hıristiyanlar askere alınmamıştır. Hem Meclis-i Vükela'da hem de Dar-ı Şurayı Askeri'de sorunları çözmek amacıyla görüşmeler yapılmış, özellikle Gayrimüslimlerin de kara birliklerinde görevlerini ifa etmeleri üzerinde çalışılmış ancak, daha sonra vazgeçilmiştir. Donanmanın asker ihtiyacı karşılanamayınca yeniden Gayrimüslimlerin silâh altına alınmaları gündeme gelmiştir. Kur'a ile bahriye askeri alınacağı duyurulunca, Gayrimüslimlerden Rusya ve Yunanistan Konsolosluklarından rüşvetle pasaport alanlar olduğu gibi, Rumların bazıları da yapılan sayımlarda kendilerini Eflak yazdırıp bu görevden kaçmaya çalışmışlardır (Gülsoy, 2000, s.31-53). Askeri alanda yapılan yeni düzenleme ile ocak usulünden vazgeçilerek yerine kur'a usulü getirilmiştir. 1844 yılında her bölgenin sahip olduğu coğrafyanın büyüklüğü ve nüfusunun miktarıyla orantılı bir şekilde asker vermesine karar verilmiştir. Ayrıca, bir aileden birden fazla kişinin askere alınmaması kuralı da benimsenirken, bir çocuk sahibi aileler uygulama dışında bırakılmıştır.

Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanından sonra "Asâkir-i Nizamiye-i Şahane" ismini alan Osmanlı askeri birlikleri, 1841 yılına gelindiğinde bölge komutanlıkları şeklinde tanzim edilmiştir. 6 Eylül 1843 yılında çıkarılan bir yasayla askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiş, beş yıllık süreyi tamamlayanlar için yedi yıl rediflik görevi getirilmiştir. (Karal, 1946, s.179-180; Shaw ve Shaw, 1983, s.120). Yeni teşkilata göre, ordu bölgelerinin her birinde bulunan alayla aynı sayıda redif bölgesi teşkil edilmiştir. Redif bölgelerinin her birinde, dört taburdan müteşekkil birer adet redif alayının teşkiline karar verilmiştir (Mahmut Şevket Paşa, 1983, s.16). Fransa ve Prusya orduları örnek alınarak hazırlanan 1843 kanunuyla, Osmanlı ordu teşkilatı yeniden düzenlenmeye tabi tutulmuştur. Abdülkerim Nadir Paşa, Serasker Rıza Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamlarının girişimleriyle hazırlanan ordu teşkilatına göre, dört kısma ayrılmış olan Osmanlı Ordusu, Muvazzaf, Yedek ve Yardımcı Kuvvetler ile Başbozuk Kuvvetlerden oluşmaktadır. Yeni ordu kuruluşu: yedi piyade alayı, yedi Talia taburu, yedi süvari alayı ve bir topçu alayı şeklini almıştır. Ayrıca, 3. Ordu da fazladan bir kazak, bir dragon alayı kurulmuştur (TSKT, 1978, s.201-203).

Yine fermanla Osmanlı ülkesi, coğrafi konumu, nüfus durumu ve ulaşım şartları dikkate alınarak beş ordu bölgesi şeklinde tanzim edilmiştir (Kayalı, 1985, s.1253). Ayrıca, 1843 kanunuyla Meclis-i Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî daha da geliştirilmiş, topçu sınıfının ıslahı için Meclis-i Tophâne-i Âmire teşkil edilmiştir. Seraskerlik rütbesi, sadrazamlık ve şeyhülislamlıkla aynı seviyeye getirilmiştir. 1845'te kurulan "Zabtiye Müşirliği"

İstanbul ve eyaletlerin asayiş ve güvenliğini üstlenmiştir (Küçük, 1988, s.261). 1846 Martından sonra ocak usulü yerine Kur'a usulü uygulanmıştır (Çadırcı, 2000, s.53). 1848 yılında 1843 teşkilatında değişiklik yapılarak, Irak ve Hicaz orduları da sisteme ilave edilmiştir. Her ordu bir müşirin komutasına verilmiş, Hassa Ordusu ise seraskerin emrinde kalmıştır (TSKT, 1978, s.202-203). Ordu teşkilatı ve askerlik hizmetlerini modernleştirme konusunda önemli adımlar atan Sultan Abdülmecit, 25 Haziran 1861'de vefat etmiştir. Sultan Abdülmecit'ten sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz, mevcut hükümeti değiştirmemiş, yayınladığı hattı hümayunda, tasarruf tedbirlerine uyularak ekonomik şartların iyileştirileceğini, kara ve deniz kuvvetlerine gereken önemin verileceğini beyan etmiştir (Karal, 1977, s.3).

SONUÇ

Avrupa ülkelerinde XVII. Yüzyıldan itibaren siyasi ve iktisadi alanlarda yaşanan gelişmeler, aynı paralelde ordularına da yansımıştır. Avrupa orduları gelişip modern bir görünüme kavuşurken, Osmanlı idarecileri Avrupa ordularındaki bu gelişimi zamanında fark edemedikleri için gerekli tedbirleri alamamışlardır. Bu sırada Osmanlı ordusunun Avrupa ordularındaki gelişime ayak uydurması için bir çaba içinde olunması bir tarafa, mevcut durumu günden güne daha da kötüye gitmekteydi. İçinde bulunulan kötü durumun farkında olan bazı devlet yöneticileri, bu gidişin önüne geçilebilmesi için tedbirler alınması gerektiğine inanıyorlardı. Bu kötü gidişi durdurmak amacıyla Sultan IV. Murat ve Köprülüler dönemindeki reform çabaları, ilk ciddi girişimler olmuştur. Bu reform girişimleri yeterli olmadığından kısa süreli iyileşmeler getirmiş, ancak uzun vadeli ve kalıcı çözümler getirmemiştir. 1730 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan I. Mahmut, askeri alanda önemli ıslahatlar yapmadıkça Avrupa devletleri ordularını mağlup etmenin çok zor olduğunun bilincindeydi. Bu bilinçle hareket eden Sultan I. Mahmut'un desteğiyle İbrahim Müteferrika ve Humbaracı Ahmet Paşa'nın öncülüğünde humbaracı teşkilatının kurulması önemli bir aşama olmuştur. XVIII. yüzyılın en güçlü reformcu padişahlarından biri olan Sultan I. Abdülhamit, ordunun ıslahı için Avrupa'dan çok sayıda yabancı uzman getirtmiştir. Bu uygulamasıyla XIX. yüzyılda hakim olacak olan yeni reform anlayışını başlatan padişah olmuştur.

Sultan III. Selim döneminde, başlatılan Nizam-ı Cedit hareketiyle ıslah faaliyetleri yeni bir görünüm kazanmıştır. Bu dönemde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden farklı sınıflara mensup çok sayıda uzman getirilmiştir. Yabancı uzmanların öncülüğünde yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı topçuluğu yeni ve modern bir görünüm kazanmıştır. Askerî alanda yapılan reformlar sonucunda silah-cephane üretimi ve kalitesi artmış, kendi ihtiyacı olan silah ve cephaneyi içeriden karşılayabilir bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak Sultan III. Selim, reform karşıtları tarafından çıkartılan "Kabakçı

Mustafa İsyanı” ile tahttan indirilince, başlatmış olduğu reformlar tam manasıyla tamamlanamamıştır. III. Selim tarafından başlatılan reformlar, Sultan II. Mahmut döneminde aynen devam ettirilmiştir. Öncelikle her türlü yenileşmeye karşı çıkan Yeniçeri Ocağı 17 Haziran 1826 tarihinde ortadan kaldırılmış ve aynı tarihte yayımlanan bir kanunname ile “Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye” adıyla modern ve güçlü bir ordunun kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni ordu askerlik yükümlülüğünü getiren bir anlayışa sahip olduğundan, millî orduya geçiş sürecinde çok önemli bir başlangıç aşaması olmuştur. Yeni ordunun modern askeri eğitime sahip subaylar idaresinde olması için ihtiyaç duyulan subayları yetiştirmek üzere 1834’de “Mekteb-i Ulum-ı Harbiye” kurulmuştur. Prusya’daki Landor Teşkilatı örnek alınarak kurulan Redif teşkilatı ile devlet bir taraftan mali bakımdan önemli miktarda tasarruf sağlarken, bir taraftan da üretimde yaşanan düşüşün önüne geçilmiştir.

Tanzimat Fermanı ile askeri teşkilata dair bazı düzenlemelerde yapılmıştır. Fermanla sınırsız olan askerlik süresi sınırlandırılmış ve bütün Osmanlı vatandaşları için askerlik bir vatandaşlık ödevi haline getirilmiştir. Sultan Abdülmecit tarafından, 6 Eylül 1843 tarihinde ilan edilen bir fermanla Osmanlı ordusu, Fransız ve Prusya ordu teşkilatları örnek alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Osmanlı ülkesi beş ordu bölgesine ayrılırken, askerlik hizmet süreleri muvazzafılıkta beş yıl olarak belirlenmiş, beş yıl muvazzafılıktan sonra da yedi yıllık bir rediflik süresi benimsenmiştir. Sultan Abdülmecit’ten sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz döneminde yapılan reformlarla ordu, teşkilat ve malzeme yönünden daha kuvvetli bir konuma gelmiştir. Ancak, ekonomik sebepler, yeterli seviyede bilgili ve tecrübe sahibi komutanların olmayışı vb. nedenlerden dolayı beklenen neticeler alınamamıştır.

Sonuç olarak, Avrupa’da yaşanan gelişmeleri ancak cephede savaşları kaybetmeye başlayınca anlayan Osmanlı idarecileri, sorunu sadece orduda görmüş ve orduyu ıslahatlar yaparak Avrupa tarzında modern bir yapıya kavuşturma mücadelesi vermiştir. İlk ıslah faaliyetleri her ne kadar daha önceki dönemlerde başlamış olsa da planlı ve daha ciddi ıslah faaliyetleri Sultan III. Selim döneminde başlamış, Sultan II. Mahmut döneminde daha da ileriye taşınmış, sonraki padişahlarda aynı yolu takip etmiştir. Bütün bu ıslah faaliyetleri mevcut modern anlayışa sahip ordumuzun Balkan Harbi sonunda gerçekleşmiş olan kuruluş sürecine giden yolda önemli birer merhale olmuştur.

KAYNAKÇA

- Agoston, G. (1999). “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlı*, C. VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1309). *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Akşin, S. (1985). “1839 ‘da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslararası Durumu” *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara: ss. 5-12.
- Akşin, S. (1998). *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Boppe, A. (1930). “XVIII Asırda Fransa ve Türk Askerliği”, (Çev. Ahmet Refik), *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri: I/4, ss. 17-33.
- Bostan, İ. (1992). “Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara: ss. 69-90.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayınları.
- Cin, H. Ve Akgündüz, A. (1995). *Anayasa ve İdare Hukuku*, İstanbul.
- Çadircı, M. (2000). “Redif Askerî Teşkilâtı”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, ss. 47-66.
- Çadircı, M. (1972). “Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedid Askerî”, *Belleten*, C. XXXV/142, Ankara: TTK yayınları, ss. 1-13.
- Çataltepe, S. (1997). *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizâm-ı Cedit Ordusu*, İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Engelhardt. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eren, A. C. (1964). “Selim III”, *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Ankara: MEB Yayınları.
- Eyice, S. (1992). “Baruthane”, *İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul: **Türkiye Diyanet Vakfı**, ss.94-96.
- Gökbilgin, M. T. (1964). “Nizam-ı Cedid”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IX, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 309-318.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg Yayınları.

- Haksun, K. (2004). *Tarihten Notlar (1-2)*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Hayta, N. (2003). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara: Gazi Kitabevi, Başak Matbaacılık.
- İhsanoğlu, E. (1992). "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara: TTK. Yayınları.
- İlgürel, M. (1989). "İkinci Osman", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. X, İstanbul: Çağ Yayınları, ss. 433-440.
- İlgürel, M. (1989). "I. Mahmud", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul: Çağ Yayınları, ss. 137-146.
- İlhan, S. (1991). "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Yapı İçerisinde Tanzimat'ın Yeri", *Bellekten*, C. LV.(213), Ankara, ss.563-579.
- İmbert, P. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, (Çev. Adnan Cemgil), İstanbul: Engin Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaçar, M. (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishanelerin Kuruluşu", *Osmanlı*, C. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 680-697.
- Kansu, N. A. (1930). *Türkiye Maarif Tarihi*, Ankara.
- Karal, E. Z. (1940). "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri", *Tanzimat*, İstanbul.
- Karal, E. Z. (197). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: TTK Yayınları.
- Karal, E. Z. (1964). "Mahmut II", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Ankara: MEB Yayınları.
- Karal, E. Z. (1999). "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839)", *Tanzimat I*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Karal, E. Z. (1946). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (Nizam-ı Cedit, 1789-1807)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, K. (1988). "Türkler (Osmanlı)", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/2, İstanbul: MEB Yayınları ss.304-381
- Kayalı, K. (1985). "Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.1250-1258.
- Kemal, B. (1999). *Osmanlı Devleti Tarihi, Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, C.I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye 'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman Yayınları.

- Kodaman, B. ve Alkan A. T. (1992). “Tanzimat’ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa”, 150. Yılında Tanzimat, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK Yayınları.
- Küçük, C. (1988). “Abdülmecid”, **İslam Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: **Türkiye Diyanet Vakfı**.
- Kütükoglu, M.S. (1992). “Baruthâne-i Amire”, İslam Ansiklopedisi, C. V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lewis, B. (1983). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK Yayınları.
- Mahmut Şevket Paşa. (1983). *Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafeti Askeriyesi*, C.I-II, (Kuruluştan 1908’e Kadar), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Mantran, R. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), İstanbul: Adam Yayınları.
- Mustafa Nuri Pasa. (1987). *Netayic-ül Vukuat*, (Sadeleştiren, Neşet Çağatay), C.III, Ankara: TTK. Yayınları.
- Okumuş, E. (2002). “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, *Türkler*, C. XIV, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, A. (2002). “Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkan, C. (1999). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaya, Y. (1993). “III. Selim’in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümayunları”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara: TTK Yayınları, ss. 1481-1486.
- Özkaya, Y. (1982). “Orta Anadolu’da Nizam-ı Cedid’in Kuruluşu ve Kaldırılışı”, *DTCF. Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara, ss. 509-536.
- Özkaya, Y. (1979). “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 32, İstanbul, ss.219-254.
- Özkul, O. (2005). *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, **İstanbul**: Bir Harf Yayınevi.
- Öztopçu, M. A. (1987). “Nizam-ı Cedit ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler”, *Askerî Tarih Bülteni*, 12/22, Ankara: ATASE Yayınları, ss. 85-90.
- Öztuna, Y. (1989). *II. Mahmud*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rasim, A. (2000). *Osmanlı Tarihi*, C. IV, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Sarıcaoğlu, F. (2001). *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.

- Sertoğlu, M. (1998). *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, İstanbul: Güven Yayınları.
- Seyitdanhoğlu, M. (1999). “Divan-ı Hümayundan Meclisi Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama», *Osmanlı*, C.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 17-23.
- Shaw, S. ve Shaw, E. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.I, İstanbul: E Yayınları.
- Shaw, S. ve Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.II, İstanbul: E Yayınları.
- Shaw, S. (1995). “19. yy. Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yönleri”, *Ortadoğu’da Modernleşme*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tanör, B. (1988). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Yenigün Yayınları.
- Turan, O. (1993). *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi*, C. II, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: [Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları](#).
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (TSKT)*. (1982). C.III, 4.Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. (1978). C.III, 5. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1994). *Osmanlı Tarihi*, C. IV, K.1- 2, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1978). *Osmanlı Tarihi*, C. III, K.1, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (I-II)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, U. (2002). “III. Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları”, *Askerî Tarih Bülteni*, S. 52, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, ss.167-177.
- Wallach, J. L. (1985). *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), II. Baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yılmaz, Ö. F. (1999). *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C. III, İstanbul: Osmanlı Yayınevi.

Yılmaz, V. (1993). *Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*; **İstanbul**: Cem Ofset.

Yücel, Y. ve Sevim, A. (1995). *Türkiye Tarihi*, C.I-IV, Ankara: TTK. Yayınları.

BÖLÜM 14

ADANA HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)¹

*Erdem ÇANAK*²

---

1 Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen SBA-2016-7036 no'lu proje kapsamında desteklenen çalışmadan üretilmiştir.

2 Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802.

Giriş

Halkevleri; Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimi ile Menemen Olayı gibi inkılâpların halka yeterince götürülemediğini ortaya koyan gelişmeler üzerine 1932 yılından itibaren açılmaya başlanmıştır. Bunlardan SCF, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında iktidara karşı denetleme işlevi görmek üzere Atatürk'ün isteği üzerine Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulmuştur. Ancak kısa sürede rejim aleyhtarlarının toplandığı bir yer haline gelmesi üzerine Fethi Okyar tarafından 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır. Fırkanın kapatıldığı gün kalabalık bir uzmanlar heyeti ile yurt gezisine çıkan Atatürk, halk tarafından yeni fırkaya gösterilen ilginin nedeni ile ekonomik buhranın ülkeye etkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Fakat gezi esnasında devrimlere karşı gerici bir ayaklanma olan Menemen Olayı yaşanmıştır (Çanak, 2016: 128-178). Yaşanan bu elim hadisenin sorumlusu olarak inkılapları halka yeterince anlatmadığı gerekçesiyle Türk Ocakları görülmüştür. Bu nedenle Atatürk, gezi kapsamında gittiği Aydın, Mersin ve Adana gibi şehirlerdeki Türk Ocaklarını ziyaret ederek durumlarını yakından tetkik etmiştir (Güneş, 2005: 119-142; Çanak, 2014: 49-81). Atatürk'ün gezisinin sona ermesinden kısa bir süre sonra Türk Ocakları, 10 Nisan 1931'de gerçekleştirdiği olağanüstü kongresinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılma kararı almıştır. Türk Ocaklarının kapanmasıyla ortaya çıkan boşluk ise 1932 yılından itibaren açılmaya başlanan ve halkevi adı verilen müesseselerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Halkevleri açılmadan önce dünyadaki benzer müesseseleri incelemek üzere Selim Sırrı Tarcan İsveç'e, Vildan Aşir Savaşır Orta Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat halkevleri açılırken dünyadaki örneklerinin yanı sıra Türk Ocakları tecrübesinden de istifade edilmiştir. Bu durum, Ankara Halkevi'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey tarafından da dile getirilmiştir (Atatürk ve Halkevleri, 1974: 17-38).

Halkevlerinin açılmasına yönelik karar, CHP'nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Üçüncü Büyük Kongresi'nde alınmıştır. İlk halkevleri ise 19 Şubat 1932'de Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'da açılmış ve zamanla da sayıları hızla artmıştır. Sayılarının artmasında tek parti iktidarı önemli rol oynamıştır. Zira CHP örgütleri şehirlerinde halkevi açmak için çaba sarf ederken, valiler ile belediye başkanları da bu sürece destek vermiştir (Çeçen, 1990: 118).

Halkevleri, bireylerin cumhuriyet rejimi ile değerlerini yaşayarak öğrenebilmesi için tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları, sosyal yardım faaliyetleri ve spor müsabakaları gibi çeşitli etkinlikler dü-

zenlemişlerdir. Bu faaliyetlerini ise bünyelerindeki dokuz şube aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. 1932 tarihli Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler şunlardır:

- Spor Şubesi
- Temsil Şubesi
- Köycüler Şubesi
- İctimai Yardım Şubesi
- Güzel Sanatlar Şubesi
- Müze ve Sergi Şubesi
- Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi
- Kütüphane ve Neşriyat Şubesi
- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Temsil Şubesinin Görevleri

Halkevleri bünyesinde açılan şubelerden birisi olan Temsil Şubesi'nin *1932 CHF Halkevleri Talimatnamesine* göre görevleri (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 7);

- Temsil sanatına heves ve istidadı olan kadın ve erkeklerden oluşan bir temsil grubu oluşturmak
- Halkevi umumi idare heyetince belirlenen ve teklif edilip CHP Genel Merkezince onaylanan eserleri sahnelemektir.

Adana Halkevi'nin Açılışı ve İlk Komite Seçimleri

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmiş sosyo-ekonomik yapısına rağmen halkevi açılan ilk şehirlerin içinde Adana yer almamıştır. Adana kamuoyunda ciddi rahatsızlık yaratan bu durum, bilhassa Adana basını tarafından sert bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu eleştirilerin de etkisiyle olsa gerek ilk halkevlerinin açılmasından yaklaşık olarak bir yıl sonra Adana'da da halkevi açılmıştır (Çanak, 2013: 1-45; Yeni Adana, 24 Şubat 1933; Türk Sözü, 22 Şubat 1933; 24 Şubat 1933). Halkevinin açılışını müteakiben de öncelikle komite seçimleri yapılmıştır (Türk Sözü, 9 Eylül 1943; Seyhan, 1938: 159; Adana Halkevi, 1938: 16). Temsil Şubesinin kayıtlı 60 azasından 37'sinin katılımıyla 16 Mart 1933 günü gerçekleştirilen seçim sonucuna göre Ticaret Mektebi Muallimi Oğuz Bey, Ziraat Mektebi Muallimi Vehbi Bey, Adliyeden Recep Turan Bey, komisyoncu Aziz Bey ile Bedri Yahya Bey komite azalığına seçilmiştir (Türk Sözü, 17 Mart 1933; Yeni Adana, 17 Mart 1933).

Adana Halkevi Temsil Şubesi ve Faaliyetleri

Tiyatro sevgisini ve zevkini aşılama amacıyla temsiller hazırlayan şube, bir taraftan tiyatro konusunda kabiliyetli gençlerin yetişmesi için çalışmalar yürütürken¹ bir taraftan da sahnelediği temsillerle Cumhuriyet değerlerini aşılama çalışmıştır. Zira temsiller, toplumun okur-yazar oranının düşük olmasından dolayı tek parti döneminin en etkili sözlü propaganda aracı haline geldiklerinden ücretsiz olarak defalarca sahnelenmişlerdir. Oyunların defalarca oynanmasında Halkevi salonunun kapasitesinin düşük olması da etkili olmuştur.

Faaliyete geçtiği ilk yıl tiyatroya ilgi duyan insanlardan oluşan bir grup kuran şube, 1933 Aralık ayında *Gençler Temaşa Grubu* (Yeni Adana, 19 Aralık 1933), 1934 Eylülünde ise *Gençler Temsil Mahfelinin* ilthakıyla birlikte şehirdeki tiyatro faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir (Yeni Adana, 27 Ağustos 1934). Ancak şubeye kayıtlı kadın üye olmamasından dolayı ilk yıllarda ciddi derecede kadın oyuncu sıkıntısı yaşanmıştır. Fakat bu durum Adana Halkevi'ne mahsus bir sorun olmayıp bütün halkevleri benzer sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bundan dolayı ilk yıllarda sahnelenen oyunlardaki kadın rollerini kılık değiştiren erkekler oynamak zorunda kalmıştır. Bu durumun önüne geçmek için de Halkevleri yönetmeliğine, *Piyeslerde kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklere verilemez* hükmü eklenmiştir (CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, 1940: 14). Millî Eğitim Bakanlığı'nın genelgesi üzerine kadın öğretmenlerin şubeye kayıt olması ve oyunlarda rol almasıyla birlikte de kadın oyuncu sorunu çözüme kavuşmuştur (Olgun, 2008: 65). Kadınların oyunlarda rol alması noktasında gösterilen hassasiyette kadın-erkek eşitliği noktasında topluma verilmek istenen mesaj da önemli rol oynamıştır (Akgünler, S.2 (1935).

Şube, sahnelediği temsilleri daha çok kişinin izlemesi için defalarca oynadığı gibi zaman zaman köylerde, kasabalarda ve kazalarda da sahnelenmiştir (Akgünler, S.1 (1935). Hatta köylülerin bilgileri ile ulusal bilinçlerini artırmak amacıyla şube tarafından bir tane de gezici sahne oluşturulacağı dile getirilmiştir (Akgünler, S.2 (1935).

Halkevlerinin hangi oyunları sahneleyeceğine ise CHP Genel Sekreterliği tarafından karar verilmiştir. Bu bağlamda önerilen oyun sayısı 1932 yılında 6 iken 1935 yılında önce 15'e, sonra 28'e çıkmış, 1940 yılında ise o ana kadar gönderilen listeler iptal edilerek yeni bir liste gönderilmiş (Malkoç, 2009: 46-47), piyes repertuarının belirlenmesi için de bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, zaman içerisinde meydana gelen

---

1 Gösterilen çabanın karşılığının alındığı gençlerden birisi, örnek bir başarı elde ederek Ankara Devlet Tiyatro Mektebine girmeyi başaran Saim Bey olmuştur (Türk Sözü, 23 Ekim 1937).

gelişmelerin etkisiyle topluma verilmek istenen mesajların değiştiğini düşündüğünden eskidiği ya da çok oynandığını düşündüğü temsilleri listeden çıkararak yerine yeni eserler ilave etmiştir.

Şube, faaliyetlerini ilk etapta Halkevi olarak da kullanılan fırka binasının alt katındaki bir salonda yapmaya çalışmışsa da bir süre sonra yer sorunu yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine şubenin çalışmalarını rahat bir şekilde yapabilmesi için 1934 yılının son günlerinde Gençler Temsil Mahfeli'nin eski binası kiralanmış (Adana Halkevi, 1938: 17, 21; Türk Sözü, 17 Aralık 1934; Akgünler, S.10 (1935), etkinliklerin sıcak yaz günlerinde daha rahat yapılabilmesi için 1939 Temmuzunda Halkevinin bahçesine bir yazlık sahne yapılmış (Yeni Adana, 29 Temmuz 1939) ve etkinliklerden daha fazla kişinin yararlanabilmesi için de şehrin muhtelif yerlerine hoparlör konulmuştur (Türk Sözü, 18 Nisan 1944). Şubenin, Asfalt Cadde üzerine inşa edilen yeni Halkevi binasına taşınmasıyla birlikte yer sorunu çözüldüğü gibi 850 kişilik sinema ve temsil salonunun tamamlanmasıyla da şubenin faaliyetlerinde ve izleyici sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda 1938 yılına kadar yaklaşık olarak 46.000 kişi tarafından izlenen 75 temsil sahneleyen şube (Seyhan, 1938: 160; Görüşler, S.29 (1940), 9 Eylül 1943 tarihine kadar olan on yıllık süre zarfında ise 105.000 kişinin izlediği 147 temsil ile 77.000 kişinin izlediği 87 film gösterimi gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1943). 1939-1943 yılları arasının İkinci Dünya Savaşı yıllarına tesadüf ettiği göz önüne alındığında ise yaşanan değişim daha anlamlı hale gelmektedir.

Yıllık çalışma planını yeni dönemin başladığı sonbahar aylarında gerçekleştirdiği toplantılarla şekillendiren şubenin 1933-1950 yılları arasında sahnelediği belirlenen oyunların yıllara göre dağılımı ise şu şekildedir:

1933

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü kutlamaları kapsamında Yıldız Parkı'nda *Genç Osman* (Yeni Adana, 31 Ekim 1933; Türk Sözü, 31 Ekim 1933), Halkevinde ise İstiklal ile *Mahkeme-i Şeriyye* adlı oyunlar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 1 Teşrinisani 1933; Türk Sözü, 2 Teşrinisani 1933). Yoğun ilgi gören temsiller sırasında Halkevi salonunda oturacak yer kalmadığı için insanlar salona sığmamıştır (Türk Sözü, 2 Teşrinisani 1933). Bunun yanı sıra 3 Kasım'da *Kurtuluş* ve İstiklal piyesi ile Türklerin dünyaya nasıl yayıldığını gösteren *Bozkurt* vakası temsil edilip *Mahkeme-i Şeriyye* (Yeni Adana, 5 Kasım 1933) ile 9 Kasım'da Kız Muallim Mektebi'nde İstiklal piyesi oynanmıştır (Yeni Adana, 7 Kasım 1933). Şubenin 1933 yılında sahnelediği piyesleri yaklaşık olarak 4.000 kişi izlemiştir (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, 1934: 3).

1934

1934 yılında 10.100 kişinin izlediği 26 temsil gerçekleştirilmiştir (Adana Halkevi, 1938: 21; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, 1935: 196). Bu bağlamda halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23-24 Şubat'ta *Yarım Osman* ile İstibdattan Cumhuriyete (Yeni Adana, 25 Şubat 1934; 26 Şubat 1934), 26 Mart ve 30 Mart'ta ise *Kozanoğlu* sahnelenmiştir (Yeni Adana, 26 Mart 1934; 1 Nisan 1934; Türk Sözü, 26 Mart 1934). 12 Nisanda Tarsus'ta sahnelenen Kozanoğlu piyesinin ilerleyen günlerde Kozan'da da sahneleneceği açıklanmıştır (Yeni Adana, 10 Nisan 1934).

25 Nisanda Gazipaşa Okulu'nun salonunda *Mavi Yıldırım* (Yeni Adana, 26 Nisan 1934), 23 Temmuz'da Seyhan Parkı'nda İstiklal (Türk Sözü, 25 Temmuz 1934), 1 Ağustosta Yıldız Parkı'nda *Yarım Osman* (Türk Sözü, 3 Ağustos 1934), 30 Ağustos Zafer Bayramı şerefine Seyhan Parkı'nda *Köyün Namusu* ile Şeriye Mahkemesi (Yeni Adana, 26 Ağustos 1934), 12 Eylülde *Beyaz Kahraman* ile Şeriye Mahkemesi adlı oyunlar sahnelenmiştir (Yeni Adana, 12 Eylül 1934; Türk Sözü, 12 Eylül 1934).

1935

1935 yılında hummalı bir çalışma içerisinde giren şube, bir taraftan sahne ve dekor işlerini tamamlamaya çalışırken, bir taraftan da sahnelenmesi planlanan eserleri çalışmaya başlamıştır. Sahnelenecek eserlerin herkes tarafından izlenebilmesi için de defaten oynanması yönünde karar almıştır. Karara gerekçe olarak da Halkevinin 250-300 kişilik salonunda bir defa oynanacak oyunun 100.000 nüfusluk bir şehirde beklenen faydayı sağlamama ihtimali gösterilmiştir. Bunun yanı sıra şube, yapmayı düşündüğü gezici sahne ile köyleri dolaşarak köylülerin ulusal bilgileri ile tiyatro zevkini geliştirmeyi planlamıştır (Akgünler, S.3 (1935)).

1935 yılının ilk temsili, müzik kolu ile yapılan işbirliğiyle 24 Ocakta sahnelenmiştir (Türk Sözü, 23 Ocak 1935). Halkevi bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başlayan gecede Ödenen Borç adlı piyes oynanarak *Hem Acı Hem Gülünç* adlı bir de diyalog gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 27 Ocak 1935). 8 Şubat ve 25 Mart'ta *Kör* (Türk Sözü, 10 Şubat 1935; 26 Mart 1935; Akgünler, S.4 (1935)), 9-10 ve 16 Mayıs'ta da Asri Sinema'da *Mete adlı oyun* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 3 Mayıs 1935; 9 Mayıs 1935; 10 Mayıs 1935; 17 Mayıs 1935). Ayrıca *Hasbahçe ile Ödenen Borç* adlı oyunlar da yıl içerisinde birçok defa oynanmıştır (Akgünler, S.13 (1936)).

1936

Halkevlerinin açılışının yıldönümü kutlamaları kapsamında 25 Şubat'ta İstiklal piyesi ile *Soyulan Hırsız* komedisi sahnelenmiştir. Çok beğenilen

piyesler birkaç gün arayla iki kere daha oynanmıştır (Türk Sözü, 25 Şubat 1936; 27 Şubat 1936; Akgünler, S.13 (1936); S.14 (15 Mart 1936). CHP Ocakları yararına 2-3 Nisanda Asri Sinema'da *Mavi Yıldırım* piyesi sahnelenmiştir (Türk Sözü, 2 Nisan 1936; 3 Nisan 1936; Akgünler, S.15 (1936); S.16 (23 Nisan 1936). Çok beğenilen oyun, malul gaziler yararına 15 Nisanda öğretmen ve öğrencilere, 17 Nisanda da halka yönelik olarak Asri Sinema'da tekrar oynanmıştır. Bu esnada oyunu takriben 8.000 kişi izlemiştir (Türk Sözü, 15 Nisan 1936; 16 Nisan 1936; Akgünler, S.16 (1936). Bunların yanı sıra 21 Mayıs'ta Asri Sinema'da *Yabancı* adlı piyes oynanmıştır (Türk Sözü, 20 Mayıs 1936; 21 Mayıs 1936). Şubenin oynamış olduğu oyunlardan dekoru az olanlar Halkevi temsil salonunda oynanırken, dekoru fazla olanlar ise Halkevinin temsil salonunun küçük olmasından dolayı sinemada oynanmıştır (Adana Halkevi, 1938: 30).

1937

1937 yılında sahnelenen temsilleri 11.000'in üzerinde kişi izlemiştir (Adana Halkevi, 1938: 59). Bu bağlamda 10 Şubatta Asri Sinema'da gerçekleştirilen müsamerede oynanan *Ana* piyesi, 16 Şubatta *Mahçuplar* vodvilini ile birlikte tekrar oynanmıştır. Başarıyla gerçekleştirilen etkinlik 18-19 Şubatta tekrarlanmıştır (Türk Sözü, 17 Şubat 1937; 18 Şubat 1937; Yeni Adana, 17 Şubat 1937; 18 Şubat 1937; Adana Halkevi, 1938: 59). Yeni çalışılmaya başlanan ve müzikli olan *Himmetin Oğlu* piyesinin notaları ise Eminönü Halkevi'nden istenmiştir (Yeni Adana, 13 Şubat 1937). 12 Nisanda Asri Sinema'da oynanan Reşat Nuri'nin *Hülleci* adlı eseri görüldüğü yoğun ilgi üzerine üç akşam daha oynanırken (Türk Sözü, 13 Nisan 1937; Yeni Adana, 13 Nisan 1937; Görüşler, S.2 (1937); Adana Halkevi, 1938: 59), 16 ve 18 Mayıs'ta Sosyal Yardım Şubesi yararına oynanan *İtaat İlamı* (Türk Sözü, 16 Mayıs 1937; 18 Mayıs 1937; Görüşler, S.3 (1937); Yeni Adana, 17 Mayıs 1937; 18 Mayıs 1937) da 26 ve 28 Mayıs'ta Asri Sinema'da tekrar sahnelenmiştir (Türk Sözü, 26 Mayıs 1937; 27 Mayıs 1937; 28 Mayıs 1937; Görüşler, S.4 (1937)). 16-17 Aralık'ta Asri Sinema'da oynanan *Himmetin Oğlu* da gördüğü ilgi üzerine 23-24 Aralık'ta tekrar sahnelemiştir (Yeni Adana, 16 Aralık 1937; 17 Aralık 1937; 22 Aralık 1937; 24 Aralık 1937; Türk Sözü, 17 Aralık 1937; 18 Aralık 1937; 23 Aralık 1937; 24 Aralık 1937).

1938

16-17 ve 23-24 Ocakta *Himmetin Oğlu* (Görüşler, S.7 (1938); Türk Sözü, 23 Ocak 1938), 9-12 Mart'ta Sosyal Yardım Şubesi menfaatine Uçurum (Yeni Adana, 10 Mart 1938; Türk Sözü, 10 Mart 1938; Görüşler, S.9 (1938); S.15 (Şubat 1939), 23 Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası münasebetiyle 24-26 Nisanda *Yaşayan Ölü* ile *Hasbahçe* (Görüş-

ler, S.10 (1938); Yeni Adana, 23 Nisan 1938), 3-4 Ekimde Asri Sinema'da Çapanoğlu ile *Yarım Osman* (Yeni Adana, 4 Kasım 1938; Görüşler, S.15 (1939), 15-16 ve 22 Aralıkta ise Asri Sinema'da *Fermanlı Deli Hazretleri* adlı piyesler sahnelenmiştir (Görüşler, S.15 (1939).

1939

19 ve 24 Ocakta Halkevi salonunda oynanan *Kanun Adamı* ile *Tavsiye Mektupları* adlı temsilleri 6.000'den fazla kişi izlemiştir (Türk Sözü, 18 Ocak 1939; 24 Ocak 1939). 29 Mart ve 3 Nisanda Asri Sinema'da *Kör* (Yeni Adana, 29 Mart 1939; Görüşler, S.17 (1939); Türk Sözü, 29 Mart 1939), 17 Haziranda Eti Türkleri ile meskûn Cumhuriyet Mahallesinde halka ve eğitim kursuna devam edenlere yönelik olarak *Kanun Adamı* (Görüşler, S.19 (1939), 30 Ağustos Zafer Bayramı şerefine Halkevinde tertiplenen gece kapsamında *Sancağın Şerefi* ile *Uzun Mehmet* (Yeni Adana, 29 Ağustos 1939; 30 Ağustos 1939), Ağustos ayında gidilen İncirlik ve Gerdan köylerinde *Kanun Adamı* ile *Tavsiye Mektupları* (Görüşler, S.20-21 (1939), Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla 30-31 Ekimde Asri Sinema'da *Ateş ve Mahcuplar* (Yeni Adana, 31 Ekim 1939; Görüşler, S.20-21 (1939); Türk Sözü, 29 Ekim 1939; 1 Kasım 1939), Erzincan depremzedelerinin yararına da *Yedekçi* (Görüşler, S.23 (1939) ile 20 Aralıkta *Kanun Adamı* piyesi oynanmıştır (Türk Sözü, 20 Aralık 1939).

1940

5 Ocak Kurtuluş Bayramı kutlamaları kapsamında Asri Sinema'da İstiklal, *Sancağın Şerefi* ve *Has Hahçe* (Görüşler, S.22 (1939); Türk Sözü, 5 Ocak 1940; 7 Ocak 1940; Yeni Adana, 6 Ocak 1940), Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 26-27 Şubatta Asri Sinema'da *Yanık Efe* (Türk Sözü, 24 Şubat 1940; Görüşler, S.25-26 (1940), Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında Ar Şubesi ile işbirliği yapılarak İsmet İnönü Kız Sanat Enstitüsü sahnesinde 30-31 Ekimde *Fedakârlık* (Görüşler, S.29 (1940); Yeni Adana, 26 Ekim 1940; Türk Sözü, 27 Ekim 1940; 29 Ekim 1940) ve 30 Aralıkta *Kafa Tamircisi* sahnelenmiştir (Yeni Adana, 18 Aralık 1940; 31 Aralık 1940; Görüşler, S.30 (1940); Türk Sözü, 14 Aralık 1940; 1 Ocak 1941). Yıl geneline bakıldığında ise ikisi kazalarda, dördü Niğde ve Konya'da olmak üzere 18 temsil gerçekleştirilmiştir (Görüşler, S.32 (1941).

1941

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluşu şerefine Asri Sinema'da *Kafa Tamircisi Fars* ile *Sancağın Şerefi* sahnelenmiştir (Görüşler, S.31 (1941). Temsillerin hasılatı olan 250 lira 25 kuruş ise erlere alınacak pamuklu hırka için sarf edilmek üzere Kızılay'a verilmiştir (Yeni Adana, 14 Aralık 1940;

Türk Sözü, 7 Ocak 1941). Halkevlerinin kuruluş yıldönümü kutlamaları kapsamında Sosyal Yardım Şubesi yararına Asri Sinema'da 8, 27-28 Şubat ile 6-7 Martta *Zehirli Kucak* (Türk Sözü, 7 Şubat 1941; 23 Şubat 1941; 7 Mart 1941; Görüşler, S.33 (1941), 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında Sosyal Yardım Şubesi yararına 30 Nisan'da Alsaray Sineması'nda *Kavga Sonu* (Görüşler, S.34 (1941); Türk Sözü, 29 Nisan 1941; 30 Nisan 1941), 30 Temmuzda *Kanun Adamı* (Türk Sözü, 31 Temmuz 1941), Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında 30-31 Ekimde *Bir Doktorun Ödevi* (Görüşler, S.38 (1941); Türk Sözü, 28 Ekim 1941; 31 Ekim 1941; 1 Kasım 1941), 15 Kasımda Beden Terbiyesi yararına gündüz öğrencilere, gece de halka yönelik gerçekleştirilen program kapsamında *Büyük Facia*, *Makasçı* ile *Babür Şahın Seccadesi* oynanmıştır (Türk Sözü, 12 İkinciteşrin 1941).

1942

Sosyal Yardım Şubesi yararına 5 Ocakta *Vazife* (Türk Sözü, 9 Aralık 1941; 18 Aralık 1941), Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23 Şubatta *Bir Yağmur Gecesi* (Türk Sözü, 15 Şubat 1942), Mart ayında da Asri Sinema'da iki gece *Zehirli Kucak* temsil edilmiştir (Görüşler, S.33 (1941).

1943

17-18 Ocakta *Haydi Suna* (Türk Sözü, 19 Ocak 1943; Görüşler, S.48-51 (1942-1943), 22 Şubat ile 6 Martta *Para Delisi*, 24 Martta *Bir Millet Uyanıyor* (Görüşler, S.48-51 (1942-1943), 27 Mart ile 3 Nisanda *Yanlış Yol* (Görüşler, S.48-51 (1942-1943); Türk Sözü, 27 Mart 1943; 3 Nisan 1943; Yeni Adana, 3 Nisan 1943), 22-23 Mayıs'ta *Mahçuplar* ile *Değişen Adam* (Görüşler, S.53 (1943); Yeni Adana, 22 Mayıs 1943; Türk Sözü, 22 Mayıs 1943), 5 ve 12 Haziranda Sosyal Yardım Şubesi yararına *Bir Doktorun Ödevi* oynanmıştır (Türk Sözü, 30 Mayıs 1943; 5 Haziran 1943; 6 Haziran 1943; Görüşler, S.54 (1943). 1943 yılının son etkinlikleri ise 3 Ekimde oynanan İnsan Sarrafı (Görüşler, S.58-59 (1943) ile Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında 29 Ekimde sahnelenen *Vatan ve Vazife* isimli piyesler olmuştur (Türk Sözü, 28 Ekim 1943).

Şube, faaliyete geçtiği ilk günlerden 9 Eylül 1943 tarihine kadar olan on sene zarfında yaklaşık olarak 105.000 kişinin izlediği 147 temsil ile 77.000 kişi tarafından izlenen 87 film gösterimi gerçekleştirmiştir (Türk Sözü, 9 Eylül 1943).

1944

Sadi Tek ve Muammer Karaca tiyatrosu ile Temsil Şubesi tarafından 1-3 Ocakta *Hamlet*, 4 Ocakta *Bir Donanma Gecesi*, 6 Ocakta *Nurbaba*, 7

Ocakta *Dünya Gözü İle*, 8 Ocakta *Aktör Kin*, 9 Ocakta *Saçlarından Utan*, 11 Ocakta *Hülleci*, 12 Ocakta *Bobstil*, 13 Ocakta *Didişelim*, 15 Ocakta *Otello* (Türk Sözü, 14 Ocak 1944; 15 Ocak 1944; Yeni Adana, 4 Ocak 1944; 6 Ocak 1944; 8 Ocak 1944; 15 Ocak 1944; Görüşler, S.61 (1944), 29-30 Ocak ile 8 Şubatta *Himmetin Oğlu* (Yeni Adana, 29 Ocak 1944; Türk Sözü, 30 Ocak 1944; 31 Ocak 1944; 6 Şubat 1944; Görüşler, S.61 (1944), Halkevlerinin açılış yıldönümü münasebetiyle 20 Şubatta İnsan Sarrafi (Türk Sözü, 5 Şubat 1944; 20 Şubat 1944; Görüşler, S.61 (1944), Sosyal Yardım Şubesi yararına 11-13 Martta *Kör* (Yeni Adana, 10 Mart 1944; 11 Mart 1944; Türk Sözü, 11 Mart 1944; Görüşler, S.63 (1944), Nisan ayında Reşat Nuri'nin *Bir Yağmur Gecesi* adlı komedisi (Türk Sözü, 1 Nisan 1944), 6 ve 8 Haziranda Avcılık ve Atıcılık Kulübü ile Seyhanspor Gençlik Kulübü yararına *Bir Kuyruk Acısı* (Görüşler, S.66 (1944); Yeni Adana, 8 Haziran 1944), 3 Eylülde Sosyal Yardım Şubesi yararına *Para Delisi* (Yeni Adana, 2 Eylül 1944; Görüşler, S.69-70 (1944), 11 Ekimde *Beyaz Baykuş* (Yeni Adana, 12 Ekim 1944; Görüşler, S.69-70 (1944), Kasım ayında Atıf Yahya Kaptan ve arkadaşlarıyla birlikte *Katil* ve *Dingillizadeleri* ile 18 Kasımda Ulucami ve Kayalıbağ Ocakları yararına *Kan* piyesi sahnelenmiştir (Görüşler, S.71 (1944).

1945

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine Çakır Ali (Türk Sözü, 7 Ocak 1945), 3-4 ve 10 Şubatta *Vazife* (Türk Sözü, 1 Şubat 1945; Görüşler, S.74 (1945), 14 Şubatta şehirde bulunan Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri şerefine *Vazife* (Görüşler, S.74 (1945), 5 Mayıs'ta *Teklif* (Görüşler, S.77-78 (1945), Ekim ayında Molier'in *Hastalık Hastası* piyesi birkaç gün ara ile dört defa (Görüşler, S.82-83 (1945), 26 Aralık'ta da *Antigoni* oynanmıştır (Türk Sözü, 27 Aralık 1945).

1945 yılında 15 temsil verip muhtelif konularda 8 film gösterimi gerçekleştiren şube, sahnenin dekorunun otomatik olarak değiştirilebilmesi için makara ile ışık tesisatı yaptırmıştır. Ayrıca şube, tiyatro zevkini kökleştirmek ve halka en iyi sesleri en mükemmel şekilde sunmak için konservatuvar mezunu bir rejisör getirmiştir (Görüşler, S.85-86 (1946).

1946

Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 24 Şubatta *Jül Sezar* (Türk Sözü, 24 Şubat 1946; 26 Şubat 1946), Sosyal Yardım Şubesi yararına 16 Martta iki temsil (Görüşler, S.87 (1946), 31 Mart ile 1 ve 6 Nisanda İnsan Sarrafi (Yeni Adana, 30 Mart 1946; Türk Sözü, 30 Mart 1946; 2 Nisan 1946; Görüşler, S.88-91 (1946), 27 Nisanda mahkûmlara yönelik olarak Cezaevinde İnsan Sarrafi (Türk Sözü, 28 Nisan 1946), 6 ve 8 Kasımda CHP Kocavezir Ocağı yararına *Gömdüğüm O Cihan*, 26 Ka-

sımda CHP Karasoku Ocağı yararına *Has Bahçe* (Çukurova, S.4 (Kasım 1946), 21 Aralıkta Türk Hava Kurumu yararına İhtiyar Kız adlı piyes sahnelenmiştir (Türk Sözü, 13 Aralık 1946).

1947

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine sahnelenmek üzere *Ceza Kanunu* adlı komedi çalışılmak istenmiştir. Ancak bunun için öncelikle kadın eleman sıkıntısının halledilmesi gerekmiş, sıkıntının çözüme kavuşmasıyla birlikte de çalışmalara başlanmıştır (Türk Sözü, 13 Aralık 1946). Halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamaları kapsamında 23 Şubatta Çoban (Yeni Adana, 24 Şubat 1947; Türk Sözü, 25 Şubat 1947), 15, 17 ve 19 Martta *Ceza Kanunu* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 14 Mart 1947; 15 Mart 1947; 18 Mart 1947). Bunların yanı sıra Mart ayında Çoban piyesi dört, *Ayşe* opereti beş, *Ceza Kanunu* vodvili iki defa temsil edilmiştir. Bu temsilleri 8.255 kişi izlemiştir (Çukurova, S.8 (Mart 1947).

1948

Ocak ayından itibaren *Leblebici Horhor Ağa* sahnelenmeye başlanmıştır. Bu oyun, şubenin uzun bir aradan sonra sahnelemek üzere çalışmaya başladığı ilk eser olmuştur (Türk Sözü, 13 Ocak 1948). Sosyal Yardım Kolu ile Çukurova şehitleri için yapılacak olan abideye sarf edilmek üzere Taha Toros tarafından yazılmış olan ve ocak ayından itibaren çalışılmaya başlanan *Adana Kaçkaçı* adlı piyes (Türk Sözü, 30 Ocak 1948; 5 Şubat 1948), müzik kolu gençlerinin de katkısıyla 4-5 Şubatta sahnelenmiştir (Türk Sözü, 4 Şubat 1948). Atatürk'ün Adana'ya ilk gelişinin yıldönümü kutlamaları kapsamında 15 Martta *Kaplıca Dönüşü* (Türk Sözü, 13 Mart 1948; 16 Mart 1948), 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları kapsamında *Hanımlar Terzihanesi* (Türk Sözü, 18 Mayıs 1948) ile 17-18 Kasım'da *Lokmanzade* vodvili sahnelenmiştir (Türk Sözü, 10 Kasım 1948).

1949

29-30 Ocak ile 2-3 Şubatta Sosyal Yardım Şubesi yararına *Gaip Arıyor* (Türk Sözü, 29 Ocak 1949; 2 Şubat 1949), 4 ve 18 Nisanda *Leblebici Horhor* ile ay sonunda *Paydos* (Türk Sözü, 30 Mart 1949; 8 Mayıs 1949), 28 Ekimde de *Ateşle Oynanmaz* skeci temsil edilmiştir (Türk Sözü, 28 Ekim 1949).

1950

Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü şerefine sahnelemek üzere *Kanun Adamı* piyesi ile *Züğürtler* komedisi çalışılmaya başlanmış (Türk Sözü, 5 Ocak 1950), 26-27 Ocakta ise Atıf Kaptan ve arkadaşları ile

temsil kolu üyeleri tarafından *Cehennem* adlı dram temsil edilmiştir (Türk Sözü, 22 Ocak 1950).

Şubenin Diğer Faaliyetleri

Temsil Şubesi üyeleri verdikleri temsillerin yanı sıra zaman zaman gerçekleştirdikleri müsamerelerle de adlarından söz ettirmişlerdir. Bu bağlamda 1934 yılında 11 Ocakta, 4 Şubatta (Türk Sözü, 10 Ocak 1934; Yeni Adana, 4 Şubat 1934), 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında (Türk Sözü, 24 Nisan 1934) ve 1 Ağustosta Yıldız Parkı'nda (Türk Sözü, 1 Ağustos 1934; Yeni Adana, 1 Ağustos 1934), 1935 yılında Halkevi Bayramı kutlamaları kapsamında (Türk Sözü, 24 Şubat 1935), 1937 yılında 10 Şubatta (Türk Sözü, 13 Şubat 1937; 14 Şubat 1937; Yeni Adana, 13 Şubat 1937; 15 Şubat 1937; Adana Halkevi, 1938: 59) ve 12 Nisanda Asri Sinema'da (Türk Sözü, 11 Nisan 1937; 13 Nisan 1937; Yeni Adana, 12 Nisan 1937; 13 Nisan 1937), 20 Aralık 1939'da Halkevi salonunda (Türk Sözü, 19 Aralık 1939; Yeni Adana, 20 Aralık 1939), 1941 yılında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında 30 Nisanda Alsaray Sineması'nda (Görüşler, S.34 (1941); Türk Sözü, 23 Nisan 1941; 24 Nisan 1941; 30 Nisan 1941) ve 15 Kasım'da Beden Terbiyesi yararına (Türk Sözü, 12 Kasım 1941), 5 Haziran 1943'de Sosyal Yardım Şubesi yararına (Yeni Adana, 4 Haziran 1943; 5 Haziran 1943; Türk Sözü, 6 Haziran 1943; Görüşler, S.54 (1943)), 1949 yılında ise altı müsamere gerçekleştirilmiştir (Türk Sözü, 19 Şubat 1950).

Şubenin düzenlediği temsiller ile müsamerelerin yanı sıra şube üyesi Ali Şen de gerçekleştirdiği monologlarla adından söz ettirmiştir. Bu bağlamda 1943 yılında ilk olarak Türk Sözü Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cavit Yamaç'ın 14 Nisanda verdiği konferanstan sonra (Yeni Adana, 14 Nisan 1943; Türk Sözü, 14 Nisan 1943; Görüşler, S.52 (1943)), müteakiben de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları kapsamında birer monolog gerçekleştirmiştir (Görüşler, S.53 (1943)).

Temsil Vermek Üzere Gidilen Şehirler

Şube tarafından sahnelenmek üzere çalışılan oyunlar, Adana şehir merkezinin dışında Ceyhan, Dörtöyol, Kozan gibi halkevi bulunmayan ilçelerde de zaman zaman sahnelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 12-13 Nisan 1934 günlerinde *Kozanoğlu* piyesini sahnelemek üzere Kozan'a gidileceği açıklanmışsa da yağmur dolayısıyla Kozan yolu otomobille çıkılamayacak derecede çamur olduğundan gidilememiştir (Yeni Adana, 8 Nisan 1934; 9 Nisan 1934; Türk Sözü, 9 Nisan 1934). Bunun üzerine oyun, 12 Nisanda Tarsus'ta oynanmış ve ilerleyen günlerde Kozan'da da oynanacağı açıklanmıştır (Yeni Adana, 10 Nisan 1934; 12 Nisan 1934). Ayrıca 1934 yılı 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları kapsamında Mer-

sin'de Çapanoğlu ile *Kasım Ağa* (Yeni Adana, 26 Nisan 1934), 30 Haziran 1935 günü Ceyhan'da *Kör* (Akgünler, S.7 (1935); Adana Halkevi, 1938: 25), 1936 yılında Mayıs'ta Kozan'da *İstiklal* ve *Yabancı* (Akgünler, S.18 (1936); Adana Halkevi, 1938: 52), 30 Mayıs ve 13 Haziranda Dörtöyol'da *İstiklal*, *Yabancı*, *Hasbahçe* ve *Çürük Merdiven* (Türk Sözü, 27 Mayıs 1936; 14 Haziran 1936; Akgünler, S.18 (1936); Adana Halkevi, 1938: 25), 27-28 Haziranda Ceyhan'da *İstiklal* ve *Yabancı* (Türk Sözü, 30 Haziran 1936; Akgünler, S.19 (1936); Adana Halkevi, 1938: 25), 1937 yılındaki Halkevlerinin açılış yıldönümü etkinlikleri kapsamında Ceyhan'da *Ana* ve *Mahçuplar* (Yeni Adana, 13 Şubat 1937; Türk Sözü, 13 Şubat 1937), Eti Türkleri ile meskûn Hadırlı köyünde 28 Mayıs 1939 günü *İstiklal* (Görüşler, S.19 (1939) ile ağustosta İncirlik ve Gerdan köylerinde *Kanun Adamı* ve *Tavsiye Mektubu* (Türk Sözü, 13 Ağustos 1939; 15 Ağustos 1939; Yeni Adana, 12 Ağustos 1939; 16 Ağustos 1939; Görüşler, S.20-21 (1939), 1940 yılında 23-30 Nisanda Niğde ve Konya'da *Kör* ve *Himmetin Oğlu* (Görüşler, S.27 (1940); Türk Sözü, 26 Nisan 1940; 28 Nisan 1940; 1 Mayıs 1940; 3 Mayıs 1940; 4 Mayıs 1940; 10 Mayıs 1940), 28 Temmuzda Spor şubesi ile işbirliği yapılarak Karayusuflu köyünde *İstiklal* (Türk Sözü, 28 Temmuz 1940; Yeni Adana, 29 Temmuz 1940; Görüşler, S.28 (1940), 30 Ağustosta Ceyhan'da, 1 Eylülde ise Osmaniye'de *Palavra* ve *Kanun Adamı* (Yeni Adana, 29 Ağustos 1940; 31 Ağustos 1940; 2 Eylül 1940; Türk Sözü, 14 Ağustos 1940; 1 Eylül 1940), 25 Mayıs 1941 günü de Misis'te *İstiklal piyesi* sahnelenmiştir (Türk Sözü, 27 Mayıs 1941).

CHP Genel Sekreterliği, Halkevleri tarafından üç yıldır tertiplenen turnelere 1941 yılında da devam edileceğini ve bu kapsamda Adana Halkevi Temsil Şubesi üyesi gençlerin İskenderun, Antakya, Diyarbakır ve Mardin'e gideceğini açıklamıştır (Türk Sözü, 23 Şubat 1941). Şube üyesi gençler, turnenin yanı sıra Adana'ya bağlı köy ve kazalar ile yakın mesafede bulunan vilayetlerde de zaman zaman temsiller gerçekleştirmişlerdir (Türk Sözü, 3 Haziran 1941). Bu doğrultuda Temsil, Köycülük ve Güzel Sanatlar Şubesi üyelerinden oluşan bir grup, 17 Ağustos 1941 günü Kürçüler köyünde *İstiklal* (Türk Sözü, 19 Ağustos 1941), 10 Nisan 1943 günü Baklalı köyünde *İstiklal* ve *Kinin* (Görüşler, S.52 (1943), 1943 Mayıs'ında Gerdan köyünde *Kumar* (Görüşler, S.53 (1943), 29 Mart 1944 günü de Ceyhan'da *Kör* oyununu oynamışlardır (Türk Sözü, 30 Mart 1944; Görüşler, S.63 (1944). Ayrıca Sosyal Yardım Şubesi yararına temsiller vermek üzere 8 Nisan 1944 günü Karaman ile Ereğli'ye gidilmiştir (Yeni Adana, 1 Nisan 1944). Bunun yanı sıra 1 Nisan 1949'da Mersin'de *Gaip Aranyor* (Türk Sözü, 30 Mart 1949), 11 Kasım 1949'da Mersin'de *Yanlış Hesap Bağdat'tan Döner ile Ateşle Oynanmaz* (Yeni Adana, 10 Kasım 1949; Türk Sözü, 12 Kasım 1949), 22 Ocak 1950'de ise Tarsus Halkevi'nde İçel ve Tarsus Mensucat Sendikası işçilerine *Kanun Adamı ile Yanlış Hesap Bağ-*

dat'tan Döner piyesleri oynanmıştır (Türk Sözü, 22 Ocak 1950; 25 Ocak 1950).

Temsil Vermek Üzere Adana'ya Gelenler

Temsil vermek üzere farklı şehirlerden Adana'ya gelen halkevi üyeleri de olmuştur. Bu bağlamda Elazığ Halkevi Temsil Şubesi 1936 Temmuzunda Seyhan Parkı'nda Çamurda Bir Zambak'ı (Türk Sözü, 12 Temmuz 1936), Ankara Halkevi Temsil Şubesi üyeleri ise 27-29 Nisan 1939 günlerinde Asri Sinema'da Çakır Ali, *Zor Nikâh*, *Bir Kelime*, *Palavra* ve *Karargâh* piyeslerini sahnelerken (Türk Sözü, 27 Nisan 1939; 29 Nisan 1939), Ankara Halkevine mensup gençlerden Karagözcü Ali de 29 Nisan 1939 günü Asri Sinema'da karagöz temsili vermiştir. Bu gösterileri yaklaşık olarak 4.000 kişi izlemiştir (Türk Sözü, 29 Nisan 1939; Görüşler, S.18 (1939)).

Farklı şehirlerdeki halkevi üyelerinin yanı sıra tiyatrocular da Adana'ya gelerek halkevinde çeşitli oyunlar sahnelemiştir. Bu bağlamda İstanbul Operet Heyeti Erzincan depremzedeleri yararına 22-30 Ocak 1940 tarihleri arasında dokuz temsil vermiş (Görüşler, S.24 (1940)), İzmir Şehir Tiyatrosu 3 Ekim 1949'dan itibaren *Paydos*, *Boks Şampiyonu*, *Hastalık Hastası*, *Paşa Hazretleri*, *O Adama*, *Fidanaki* ve *Sözün Kısası* gibi eserleri Adana Halkevi Sosyal Yardım Şubesi yararına sahnelemiştir (Yeni Adana, 29 Eylül 1949; 7 Ekim 1949). Temsilden sonra Mersin'e giden tiyatrocular, *Küçük Şehir* komedisini oynamak üzere 14 Ekim 1949 günü tekrar Adana'ya gelmiştir (Yeni Adana, 12 Ekim 1949; 13 Ekim 1949). Ayrıca Tarsus Mensucat Fabrikaları İplik ve Dokuma İşçileri Sendikaları Birliği de 5 Şubat 1950 günü gündüz öğrencilere, akşam da halka yönelik olarak *Alpaslan* piyesi ile *Naylon Ölü* adlı komediye oynamıştır (Türk Sözü, 4 Şubat 1950).

Sonuç

1932 yılından itibaren açılmaya başlanan halkevlerinin, Cumhuriyet idaresinin önemli bir sosyo-kültürel ve toplumsal kalkınma projesi olduğu söylenebilir. Zira bu müesseseler, cumhuriyet değerlerini bireylere ve topluma benimsetmek için açılmışlar ve bu doğrultuda da yapılandırılmışlardır. Birbirinden farklı konularda faaliyet gösteren dokuz şubeden oluşan bu müesseseler, faaliyetlerini de bu şubeler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu şubelerden birisi de Temsil Şubesidir. Tiyatro zevkinin oluşması ve kökleşmesi için çalışan şube, CHP Genel Merkezince uygun görülen ve gönderilen oyunları sahneye koymuştur. Yurt genelinde açılan halkevlerinden birisi olan Adana Halkevi Temsil Şubesi de bu oyunları birçok defa sahnelemiştir. Oyunların defalarca sahnelenmesinde ise salon sıkıntısının yanı sıra oyunlara olan ilgi önemli birer etken olmuştur. Ancak Halkevinin inşa edilen yeni binasının 1940 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte, yeni

binada bulunan ve öncesine göre bir hayli büyük olan salon sayesinde aynı anda daha çok kişi temsilini izleyebilmiştir. Böylece yer sıkıntısı sorun olmaktan çıkmıştır.

Halkevlerinin açıldığı ilk yıllarda karşılaşılan bir diğer önemli sorun da kadın oyuncu eksikliğidir. Cumhuriyet öncesi dönemde kadının toplumsal yaşamdaki pozisyonunun yansımaları olarak ortaya çıkan bu sorun, kadın kılığına giren erkeklerin rolleri oynamasıyla geçici olarak çözülmüştür. Ancak zaman içerisinde kadınların temsillerde rol almasıyla birlikte sorun kesin olarak çözüme kavuşmuştur.

Temsil Şubesi, oynadığı oyunları genelde Halkevinin bir diğer önemli şubesi olan Sosyal Yardım Şubesi menfaatine sahnelemiştir. Temsillerden elde edilen gelirler de maddi durumu iyi olmayan kişiler ve aileler için kullanılmıştır. Bu açıdan halkevlerinin bu dönemki faaliyetlerinin önemli bir sosyal dayanışma örneği olduğunu ve toplumsal birlikteliğe önemli derecede katkıda bulunduğu söylenebilir.

Halkevi Temsil Şubesi, faaliyetlerini vilayet merkeziyle sınırlı tutmayarak vilayete bağlı kaza, kasaba ve köylerde de zaman zaman temsiller vermiştir. Böylece, cumhuriyetin ışığından kırsal kesimde yaşayan bireylerin de yararlanması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra yakın civarda bulunan vilayetlere gidilerek temsiller verildiği gibi farklı şehirlerden Adana'ya gelen temsil şubeleri ile halkevlerinin dışındaki tiyatro grupları da olmuştur.

Temsil Şubesi, zaman içerisinde şehirdeki tiyatro faaliyetinin merkezi haline gelmiştir. Nitekim şubenin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra şehirde bulunan tiyatro grupları Temsil Şubesi çatısı altında toplanmıştır. Hatta şubenin temelini de bu grupların oluşturduğu söylenebilir. Şubenin tiyatroya dair çalışmaları göz önüne alındığında ise Adana'da tiyatroya ilgi duyan belirli bir kitlenin oluşmasını sağladığı, misyonuna uygun şekilde cumhuriyet değerlerini bireylere ve topluma aktarmak için yoğun çaba gösterdiği ve Türk tiyatrosunun gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- Adana Halkevi Temsil Kolunun Sahne ve İdare İşlerine Ait Talimat*, (1943). Adana.
CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940). Ankara.
CHP Halkevleri Öğreneği, (1935). Ankara.
CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932). Ankara.
Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları, (1934). Ankara.
Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, (1935). Ankara.

Sürelî Yayınlar

- Akgünler* (1935)
Görüşler (1937-1946)
Türk Sözü (1933-1950)
Yeni Adana (1933-1949)

Kitaplar ve Makaleler

- Adana Halkevi*, (1938). Adana.
Atatürk ve Halkevleri, (1974). Ankara.
Çanak, E. (2013). Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.85, s.1-45.
Çanak, E. (2014). Atatürk'ün Adana Ziyaretleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXX, S.90, s.49-81.
Çanak, E. (2016). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.24, 128-178.
Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
Güneş, G. (2005). Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.61, s.119-142.
Seyhan, (1938). İstanbul.
Malkoç, E. (2009). *Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, İstanbul: Derlem Yayınları.
Olgun, K. (2008). *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul: Değişim Yayınları.

BÖLÜM 15

**OSMANLI DEVLETİ'NİN SON
DÖNEMİNDEN 1989 YILINA KADAR
BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN
TÜRKİYE'YE GÖÇÜ**

Hatice BOZKURT ÇANAK¹

---

¹ Bilim Uzmanı. ORCID: 0000-0001-8281-7169

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki fethettiği yerlere Anadolu'dan getirdiği Türkmenleri iskân ederek demografik açıdan da bölgeye hâkim olma-ya çalışmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardaki topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte süreç tersine dönerek bölge-den Anadolu'ya yoğun bir göç başlamıştır. Bu göçler, 93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte adeta kitlesel bir hâl almıştır. Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonunda Rusya ile Osmanlı arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanırken Rusya'nın elde ettiği kazanımlar İngiltere ve Fransa gibi devletleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Almanya'nın önerisiyle 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresi toplanmıştır. Kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'na göre daha önce belirlenmiş olan sınırları küçültülmek suretiyle Tuna vilayeti topraklarında Bulgar Prensiği kurulmuştur. Prensiğin kurulduğu Tuna Vilayeti'nin 1876 yılı nüfusu 2.250.000 civarında olup bu nüfusun 1.120.000'i Türkler, 1.130.000'ini de Bulgarlar oluşturmaktadır. Nüfusun yaklaşık olarak % 50'sini oluşturan Türkler, işlenebilen toprakların ise % 70'ini elinde bulundurmaktadır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 24-25). Ancak bu durumdan rahatsız olan Bulgarlar, Berlin Antlaşması ile prenslikte yaşayan bütün etnik gruplara eşit haklar tanınmasına rağmen Türklere baskı uygulamaya başlamışlardır (Kamil, 1989: 17). Bunun üzerine Türkler, topraklarını bırakarak Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan göçlerle birlikte Balkan Savaşları'na kadar geçen sürede Bulgaristan'daki Türk nüfusu 600.000 civarına inmiştir (Turan, 2003: 21).

Kuruluşundan itibaren hukuken Osmanlı'ya bağlı olan Bulgar Prensiği, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı'nın içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı, 1909 İstanbul Protokolü ile Bulgaristan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıırken, Bulgaristan da topraklarında yaşayan Türkleri eşit yurttaş olarak kabul etmiştir (Lütem, 2000: 59). Her ne kadar protokolle Türklerin siyasi, dini ve sosyal hakları güvence altına alınmışsa da Balkan Savaşları sırasında vuku bulan hadiseler bu güvencenin bir ehemmiyetinin olmadığını göstermiştir. Zira savaş sırasında Osmanlı ile Bulgaristan'ın karşı karşıya gelmesi üzerine Türkler üzerindeki baskı daha da artmıştır. Hatta Bulgarlar, Türklerin mallarına el koymuşlar, isimlerini zorla değiştirmişler, ibadethanelerini yıkmışlar, direnenleri de göçe zorlamışlardır (Turan, 2003: 21). Ancak Osmanlı ile Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olması ilişkilerini müspet yönde etkilemiştir. Bulgaristan'ın savaş sonrasında imzaladığı Neuilly Antlaşması'yla ülkesindeki azınlıkların haklarına dair garanti vermesi de bu süreci olumlu yönde desteklemiştir (Lütem, 2003: 46; Şimşir, 2012: 65). Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin sürdüğü sırada Bulgaristan'da *Halk Çiftçi Birliği/Köylü Partisi* ülkeyi yönetmektedir.

Köylü Partisi'nin antlaşmaya uymasıyla birlikte de Türkler rahat bir nefes almıştır. Hatta Köylü Partisi, Türklere kültürel alanda bazı haklar tanıdığı gibi bu dönem Bulgar Meclisi'ndeki Türk milletvekillerinin sayısı da artmıştır. Fakat 1923 yılında darbeye idareyi ele alan faşist yönetimle birlikte Türkler için sıkıntılı günler yeniden başlamıştır. Bu sıkıntıda, ülkenin güneyindeki *Trakya Komiteleri* ile kuzeyindeki *Rodna Zaştita* adlı silahlı örgütler etkili olmuştur. Zira bunların saldırıları üzerine Türkler tekrar Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. 1925 yılında imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi ile de göç konusunun nasıl olacağı konusunda iki ülke arasında mutabakata varılmıştır. Varılan mutabakat uyarınca Bulgaristan, Türklerin kendi istekleriyle ve mallarını satarak elde edecekleri parayla göç etmelerine mani olmayacağını taahhüt etmiştir (Akın, 2012: 41-56; Bayraktarova, 2015: 24). Buna rağmen Bulgarlar, baskılarını artırarak daha fazla Türkün göç etmesini sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim uzun yıllardan beri devam eden baskı sonucunda 1876 yılında Bulgaristan nüfusunun yaklaşık olarak % 50'sini oluşturan Türklerin oranı, 1926 nüfus kayıtlarına göre % 10.45'e düşmüştür (Aybar, 1935: 23). Sadece bu veri dahi Türklerin maruz kaldığı baskı ve zulmün anlaşılması açısından kâfidir.

Türkiye-Bulgaristan ilişkisi, Türklere yönelik baskının azalmasından dolayı 1930'ların başında olumlu bir dönem yaşamışsa da göç süreci kesintisiz olarak devam etmiştir. Bunda şüphesiz Bulgaristan'ın sürekli değişen tutumu ve sistematik baskısı önemli rol oynamıştır. Nitekim 1923-1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 198.688 kişi göç etmiş olup göçmenlerin sayısının yıllar itibariyle dağılımı şu şekilde olmuştur (Şimşir, 2012: 229):

Yıllar	Göçmen Sayısı
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
Toplam	198.688

1930'lu yıllarda dünyanın adım adım yeni bir savaşa doğru gittiği süreçte Bulgaristan Türklerinin Anadolu'ya göçü durma noktasına gelmiştir. Nitekim savaş yıllarına tesadüf eden 1939-1949 yılları arasındaki on yıllık süreçte 39.122 kişi göç etmiştir. Göçün bu derece azalmasında savaş

şartlarının neden olduğu olumsuzluklar ile Bulgaristan'ın işgale uğraması etkili olmuştur (Geray, 1962). Zira Bulgaristan, II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Sovyetler Birliği'nin işgaline maruz kalmıştır (8 Eylül 1944). Sovyetler öncelikle Alman taraftarı yönetimi görevden uzaklaştırarak yerine *Vatan Cephesi* adıyla komünist bir idare kurmuştur. 1946 seçimlerinden büyük bir zaferle ayrılan komünist idarenin yaratmak istediği sosyalist sistemle birleşmiş ulus fikri azınlıklarda ciddi endişe yaratmıştır. Yaşanan gelişmeler bilhassa en kalabalık kitle olan Türkleri tedirgin etmiştir. Nitekim Türkler üzerindeki baskısını gün geçtikçe artıran idare, adlarını değiştirmiş, Türkçeyi yasaklamış, din dersini kaldırmış, Türk toplumunun ileri gelenlerini çeşitli gerekçelerle tutuklayarak sürgüne göndermiş, Türk okullarını devletleştirip köylünün toprağını kooperatifleştirme gerekçesiyle elinden almaya başlamıştır (Hakov, 2000: 372; Turan, 2003: 24; Şimşir, 2012: 183; Tahir, 2015: 580; Boykoy, 2015: 29).

Bulgaristan işgalle birlikte Sovyet etkisine girerken aynı dönemde Türkiye ise Batıyla olan ilişkisini geliştirme çabası içerisine girmiştir. Bu politika çerçevesinde NATO'ya üye olmak için müracaatta bulunmuşsa da müracaatı ilk etapta kabul edilmemiştir. Fakat ilerleyen süreçte Amerika'ya yardımcı olmak üzere Kore'ye asker göndermesinin etkisiyle müracaatı kabul edilmiştir. Ancak tam da bu günlerde Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bu göçle, Sovyetlerin Türkiye'nin kendine cephe alan Batı ittifakına yapacağı katkıyı sınırlandırmak amacıyla dikkatini farklı bir yöne çekmek istediği iddia edilmiştir. İddianın gerçek olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Türkiye'nin enerjisi ve dikkatini yıllarca çektiği aşikârdır.

1950-1951 Göçü

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Bulgaristan'ın yaşanan gelişmelerin bir sonucu olan 1950-1951 göçü, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen önemli kitlesel göçlerden birisidir. Özellikle Bulgaristan'daki komünist yönetimin uygulamış olduğu Bulgarlaştırma politikaları Türklere yönelik baskının artmasına yol açmıştır. Bundan dolayı durumlarından memnun olmayan Türkler, gerek savaş yıllarında gerekse de savaş sonrasında Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Fakat Bulgaristan'ın savaş yıllarında yurtdışına çıkışları yasaklaması ile savaşın hemen akabinde Türklere pasaport vermemesinden dolayı göç etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Buna rağmen Türkiye'ye göç etmek arzusunda olan Türkler, 1947 yılından itibaren Türk makamlarına müracaatta bulunmuşlardır. 31 Mayıs 1947 tarihindeki toplantısında bu talepleri görüşen Bakanlar Kurulu, Bulgaristan'dan gelecek olanlardan sadece serbest göçmen vizesiyle gelenleri kabul etmeye karar vermiştir. Alınan kararı müteakiben de Türk konsolosları vize vermeye başlamıştır. Fakat bu noktada Türkiye, gelecek

olanlardan ihtiyaçlarının yakınları tarafından sağlanacağına dair garanti vermesini isterken Bulgaristan da göç etmek isteyenlerin pasaport ve vize müracaatlarını detaylı şekilde incelemeye başlamıştır. Bundan dolayı yılda 1.500 civarında kişi göç edebilmiştir. Sürecin bu derece yavaş ve sıkıntılı ilerlemesi üzerine Türkler, hem Bulgaristan hem de Türkiye'ye yönelik baskılarını artırmışlardır. Baskının etkisiyle Bulgaristan, 1949 Eylülünden sonra pasaport işlemlerini kolaylaştırmıştır. Fakat Türk konsolosluklarında yeterli sayıda personel olmadığı için öncelikle konsoloslukların personel bakımından takviye edilmesi gerekmiştir (Şimşir, 2012: 237). Bu sırada Türkiye'nin göçmen politikası da şekillenmiş ve ilk yıl 25-30 bin göçmenin alınması planlanmıştır. Ancak böyle hareket edildiğinde sürecin 1980 yılına kadar devam edecek olmasından memnun olmayan Bulgaristan, 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota ile 250.000 kişiyi üç ayda almasını istemiştir. Bulgaristan'ın adeta emrivaki yaparcasına hareket etmesi üzerine Türkiye, verilen notayı reddettiği gibi bir de karşı nota vermiştir (Lütem, 2003: 75-76; Şimşir, 2012: 58-59). Bu esnada gelen göçmenlerin arasında Çingenelerin olduğunun tespit edilmesi ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Zira Türkiye, sadece Türkleri göçmen olarak kabul edeceğini dile getirerek Çingeneleri geri göndermek istemiş, Bulgaristan'ın olumsuz tavrı üzerine de sınırını kapatmak zorunda kalmıştır (7 Ekim 1950). İki ay devam eden müzakereler sonucunda Bulgaristan'ın geri adım atması üzerine Türkiye sınırını 2 Aralık 1950 tarihinde yeniden açmıştır (Atabay, 2012: 64-66; Şimşir, 2012: 348-349).

Türkiye, sınırını tekrar açtıktan kısa bir süre sonra yaptığı duyuruyla 1 Ocak 1950 tarihinden itibaren gelen göçmenlerin tamamını *iskânlı* statüde aldığını açıklamıştır.¹ Fakat Bulgaristan'ın tekrar Çingene gönderdiğinin belirlenmesi ilişkileri yeniden germiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye Bulgaristan'a, Çingeneleri de geri alması talebini içeren altı nota vermiş, taleplerinin dikkate alınmaması üzerine de sınırını 8 Kasım 1951 tarihinde yeniden kapatmıştır. Türkiye'nin bu tavrına karşılık olarak Bulgaristan, 30 Kasım 1951 tarihinde göçü kesin olarak durdurduğunu açıklamıştır (Atabay, 2012: 64-66). Bununla birlikte 1923-1960 arası dönemde Türkiye'ye 374.569 Bulgaristan Türkü göç etmiştir. Bunların 175.834'ü 1940-1960

1 Gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunun çiftçi olmasından dolayı kalıcı iskân için daha ziyade tarımsal potansiyele sahip olan vilayetler tercih edilmiştir. Bu doğrultuda hükümet tarafından göçmenlerin iskânı için öncelikle 40 vilâyet belirlenmiş ve bu vilayetlerden iskân edilecekleri göçmen sayısını ivedilikle bildirmeleri istenmiştir. Gelen cevaplardan 8.323 hanede takriben 41 bin kişinin iskân edilebileceği görülmüştür. Fakat iskân edilecek göçmen sayısının bu sayının çok üzerinde olmasından dolayı bu vilayetlerin ekonomik şartları, arazi miktarı ve nüfus yoğunluğu gibi şartları dikkate alınarak ne kadar göçmen yerleştirilebileceği tekrar hesaplanmıştır. Bunun sonucunda 32.446 hane göçmenin iskânının yapılabileceği ortaya çıkmış, hazırlıkların tamamlanmasını müteakiben de 1951 ilkbaharıyla birlikte yerleştirme işlemine başlanmıştır (Tanoğlu, 1952-1953: 129-161). 40 vilâyet arasında Seyhan da yer almıştır. Göçmenlerin Seyhan vilâyetine iskânı için ayrıntılı bilgi için bkz. (Çanak, 2014: 235-253; Çanak, 2015: 4163-4172; Çanak, 2016: 199-222).

yılları arasında gelmiş olup yıllara göre dağılımı şu şekildedir (Geray, 1962; Hakov, 2000: 374):

Yıllar	Gelen Göçmen Sayısı	Yıllar	Gelen Göçmen Sayısı
1940	6.960	1951	102.206
1941	3.803	1952	4
1942	2.672	1953	2
1943	1.145	1954	9
1944	489	1955	4
1945	631	1956	32
1946	706	1957	-----
1947	1.763	1958	3
1948	1.514	1959	25
1949	1.670	1960	11
1950	52.185	Toplam	175.834

Tabloda görüldüğü üzere 1940-1960 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen Türklerin yaklaşık olarak % 88'ini oluşturan 154.391 kişi 1950-1951 yılları arasında gelmiştir. Sınırları kapanmasından 1960 yılına kadar olan dönemde ise çok az sayıda Türk göç edebilmiştir. Ancak genel olarak bakıldığında Bulgaristan Anadolu'ya yönelik büyük ölçekteki bu göç hareketinin Bulgaristan'ın demografik yapısını bir hayli değiştirdiği görülmektedir. Nitekim 1926'da % 10.45 olan Bulgaristan'daki Türklerin oranı, 1956'da % 8.6'ya düşmüştür.² Buna rağmen Bulgaristan'ın asimilasyon politikası sistematik olarak sürmüştür. Bu bağlamda Türkçe eğitim-öğretim Türk okullarının 1958 Haziranında Bulgar okullarıyla birleşmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1958 yılında liseler, 1959 yılında da ortaokullar ile ilkokullar birleştirilerek Bulgarca eğitim zorunlu hale getirilirken Türk asıllı öğretmenlerin büyük bir kısmı da görevlerinden uzaklaştırılmıştır (Memişoğlu, 1992: 38; Lütem, 2012: 139).

Bulgaristan'ın Türkiye'yi, ekonomisini bozmak için göçü teşvik etmekle suçlamasına rağmen Türkiye'nin işbirliği yaparak sorunu çözme iradesi ortaya koyması ve Stalin'in ölümünden sonra Doğu ve Batı bloğu arasındaki gerilimin azalmasından dolayı iki ülke ilişkisinde bir yumuşama süreci başlamıştır. Ancak Bulgaristan'ın Türklere yönelik Bulgarlaştırma politikasını Hristiyanlaştırma politikasıyla birlikte yürütmeye başlamasından dolayı bu süreç uzun sürmemiştir. Bulgar idaresinin izlemeye başladığı bu politika, Türkler arasında paniğe yol açmış

² 1956 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın nüfusu 656.025'i Türk olmak üzere 7.613.709'dur (Şimşir, 2012: 283).

ve 1963 Ekimine kadar 166.000 kişi Türkiye'ye göç etmek için konsolosluklara başvurmuştur. İşgücünü kaybetmek istemeyen Bulgaristan ise göç etmek üzere başvuruları cezalandırmaya başlamıştır (Kurnaz-Kurt, 2019: 307; İnginar Kemaloğlu, 2012: 39-40). 1950-1951 yıllarındaki kitlesel göçten sonra binlerce kişinin göç etmek istemesi Türkiye açısından da beklenmedik bir gelişme olmuştur. Çünkü bu dönemde Sovyetler Birliği ile Amerika'nın ilişkisinin yumuşaması nedeniyle Türkiye-Bulgaristan ilişkisi olumlu bir sürece girerken Bulgar yetkililer de ikili görüşmelerde Türk azınlığın sorun yaşamadığını dile getirmişlerdir. Bundan dolayı iki ülke arasında öncelikle Bulgaristan'daki Türkler konusunun çözülmesi gerekmiştir. Bulgaristan Dışişleri Bakanının 1966 yazında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında yayınlanan bildiriye Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç sorununun çözülmesine yönelik çalışma başlatılacağı açıklanmış (Şimşir, 2012: 320-321), 1968 Martında imzalanan antlaşmayla da sorun çözüme kavuşmuştur. Ancak antlaşma maddelerine genel olarak uyulmamasından dolayı göç sürecinde büyük sıkıntı yaşanmıştır. Bulgaristan'ın istediği kişileri gönderip istemediği kişilere engel çıkarması da bu bağlamda sayılabilecek sorunlardan birisidir. Buna rağmen 1969-1978 yılları arasında yaklaşık olarak 130.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Söz konusu göç, daha önceki göçlerle parçalanmış olan aileleri birleştirme gayesi taşıyorsa da bu amaca ulaşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Zira antlaşma uyarınca 1952 yılına kadar göç edenlerin akrabalarına göç izni verilmesi çok sayıda Türkün zor durumda kalmasına yol açmıştır. Çünkü Bulgaristan, 1952 yılından sonra resmi izin vermediğinden çeşitli yollarla Türkiye'ye iltica etmiş olan Türkler göç dışında kalmıştır. Ayrıca Türkiye, 1950-1951 yıllarında gelenlere her türlü yardımı sağlarken yeni gelenler serbest göçmen statüsünde kabul edildiğinden bunlara herhangi bir yardım yapılmadığı gibi masraflarını da 1952 yılına kadar gelen akrabaları üstlenmek zorunda kalmıştır.

1989 Göçü

Bulgaristan'dan Anadolu'ya yönelik gerçekleşen önemli göç dalgalarından birisi de 1980'li yıllarda yaşanmıştır. Bu göç dalgası, daha önceki göçlerde olduğu gibi Bulgaristan'ın homojen bir Bulgar milleti yaratmak amacıyla Türklere uyguladığı asimilasyon politikasından kaynaklanmıştır (Tahir, 2015: 583; Hacısalihoğlu, 2012: 172-199; Bayraktarova, 2015: 25; Demirhan, 2019: 252).

1980'li yıllarda Bulgaristan'ın Türklere yönelik baskıcı politikasından haberdar olan Türkiye, gerek uluslararası kuruluşlarda gerekse de ikili görüşmelerde Türklerin sorunlarını gündeme getirerek konuyla ilgili kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu süreçte Bulgaristan'ın baskısının artması üzerine Türkler, 1984 yılının son günlerinden itibaren Türkiye başta olmak

üzere Yunanistan ve Yugoslavya'ya iltica etmeye başlamışlardır. Ancak Türklerin ilticalarına mani olmak isteyen Bulgaristan, yurt dışına çıkmak isteyen her aileden bir kişinin çıkışına izin vermeyerek süreci engellemeye çalışmıştır. Buna rağmen devam eden göçler ve ilticalar sonucunda birçok parçalanmış aile ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin uygulanan asimilasyonu uluslararası alanda sürekli dile getirmesi ve gündemde tutması sonucunda Bulgaristan, üzerindeki baskıyı biraz da hafifletmek adına rehlin tutulan çocukların bir kısmının ailelerine iade edileceğini açıklamıştır (İnginar Kemaloğlu: 2012: 131-136).

Bulgaristan'ın baskısının giderek artması üzerine 1985 yılının ilk günlerinde Sofya Büyükelçisi'ni çağırarak bilgi alan Türkiye, Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi'ni de Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak yaşanan gelişmelerle ilgili hem bilgi talep etmiş hem de basın mensupları ile diplomatların Bulgaristan'daki Türk köylerinde araştırma yapmalarına yönelik talepte bulunmuştur. Ancak Bulgaristan Büyükelçisi, basındaki haberleri maksatlı olarak nitelendirirken Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi gibi bir uygulamanın da olmadığını ileri sürmüştür. Gelişmelerden endişe duyan Türkiye, bir taraftan Türklerin göç etmeleri de dâhil olmak üzere meseleyi müzakere yoluyla çözmeye hazır olduğunu bildirirken bir taraftan da konuya dair milli bir politika geliştirmek için 1985 Şubatında TBMM'de genel görüşme yapmıştır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 47-48; Demirhan, 2019: 252-272; Kurnaz-Kurt, 2019: 307).

Türkiye, Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Stanko Todorov'un 1985 Martında Türklere uyguladıkları asimilasyonu açıkça dile getirmesi üzerine Bulgaristan'a birçok nota vermiştir. Bu notalarda, sorunun ivedilikle görüşerek geniş kapsamlı bir göç antlaşması da dâhil olmak üzere çözümden yana olduğunu bildirmiştir. Türkiye'nin uzlaşma çabalarının Bulgaristan'da karşılık bulmaması üzerine BM Mülteciler Yüksek Komiserliği çözüm arayışına girmiştir. Fakat Komiserliğin teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır. Bu esnada Türkler ise yaptıkları mitinglerle Bulgaristan'ın tavrını kınarken³, sorunun diplomasi yoluyla çözülemeyeceğini anlayan Türkiye de Bulgaristan'a yaptırım uygulanması için konuyu dünya kamuoyuna mâl etmeye çalışmıştır. Nitekim NATO, BM, Avrupa Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Uluslararası Af Örgütü, İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası örgütler de yaptıkları açıklamalarla Bulgaristan'ın Türklere yönelik tutumunu kınamışlardır. Fakat gösterilen tepkiler Bulgaristan'ın baskıcı yönetim anlayışını sonlandırması için yeterli olmamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı asimilasyon ile zorunlu göçe ses çıkarmaması Bulgaristan'ı cesaretlendirmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 182-199; Bayraktarova, 2015:

3 İstanbul, Çorum, Konya, Denizli, Erzincan, Sakarya, KKTC, Brüksel, İngiltere, Amerika gibi muhtelif yerlerde mitingler düzenlenmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 175-180).

26; Kurnaz-Kurt, 2019: 307).

Uzun bir süre bu minval üzere devam eden Türkiye-Bulgaristan ilişkisi, 24-26 Şubat 1988 tarihleri arasında Belgrad'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında imzalanan protokolle farklı bir sürece girmiştir. Mayıs ayında Bulgaristan'da yapılan toplantıda taraflar, bir taraftan Türk azınlığın durumunun öncelikle ele alınmasına karar verirken bir taraftan da birbirlerini rahatsız eden konularda karşılıklı tavizler verme konusunda anlaşmışlardır. Bu doğrultuda Türkiye, Türklere uygulanan baskıdan dolayı sürdürdüğü kamuoyu oluşturma politikasını kademeli olarak azaltacağını, Bulgaristan ise göç etmek isteyen Türklere kolaylık sağlayacağını taahhüt etmiştir. Ancak iki ülke arasındaki bu yumuşama dönemiyle birlikte Bulgaristan üzerindeki kamuoyu baskının azalması Türklerin durumunun daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Bulgaristan'ın Türkleri 1989 yılında zorunlu göçe tabi tutması ise yumuşama dönemini Türklere yönelik yeni planını uygulamaya koymak için fırsat olarak gördüğünü işaret etmektedir.

Türkiye'ye göç eden Türklerin Bulgaristan'da kalan akrabalarının 1989 Şubatında Türkiye'ye gönderilmeye başlanması yaşanacak olan büyük göçün habercisi olmuştur. Bulgaristan Parlamentosu da Mayıs ayında yaptığı bir düzenlemeyle ülke dışına seyahatleri serbest hale getirerek isteyenlere beş yıl süreli pasaport verilmesini kabul etmiştir. Yaşanan bu gelişme üzerine Türkiye, Bulgaristan'a bir hafta içinde sekiz nota vermişse de tatmin edici bir yanıt alamamıştır. Buna karşın Bulgaristan, ilk etapta küçük gruplar halinde gönderdiği göçmenleri bu günlerde büyük gruplar halinde sınır dışı etmeye başlamıştır. 1989 yılındaki bu göç dalgası, Bulgaristan'ın kararlarıyla gerçekleşmiş olmasının yanı sıra adeta toplu sürgün şeklinde gerçekleşmiş olması bakımından daha önceki göçlerden ayrılmıştır (Gündüz, 2015: 9; Bayraktarova, 2015: 25).

Zorunlu göç öncesinde haklarının verilmesi için gösteri yapan Türklere Bulgar güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu birçok kişinin ölmesi iki ülke arasındaki ilişkileri iyice germiştir. Türkiye yaşanan bu olayı şiddetle kınarken, Bulgaristan'ın Türkleri sınır dışı etmeye başlamasıyla birlikte iki hafta içinde Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 2.500'ü aşmıştır. Bulgaristan eleştiriler üzerine ülkesinde Türk azınlık olmadığı gibi Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılan bir hayli Bulgar olduğunu iddia etmiş, sürgün ettiği Türklerle ilgili olarak da Türkiye'ye tatile gidiyorlar açıklaması yapmıştır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 151-153; Boykoy, 2015: 33).

Bulgaristan'ın gayri insani tavrı üzerine Türkiye, bir taraftan Bulgaristan'a nota verirken bir taraftan da uluslararası arenada diplomatik atak başlatmıştır. Ayrıca Bulgaristan'a yapılacak diplomatik ziyaretleri iptal etmiş, Ankara'daki büyükelçileri gelişmelerle ilgili olarak bilgilendirerek göçmenlerin geçici olarak yerleştirildiği çadır kentlerde incelemelerde bu-

lunmaları için davet etmiştir. Davete olumlu yanıt veren 53 büyükelçi, 19 Haziran 1989 tarihinde Edirne'deki çadır kenti ziyaret etmiştir. Ziyareti müteakiben Başbakan Turgut Özal da 21 Haziran 1989 tarihinde yabancı misyon temsilcileriyle Ankara'da bir toplantı yapmıştır. Özal burada yaptığı konuşmada, Bulgaristan'daki Türklerin maruz kaldıkları baskı ve zulme uluslararası toplumun gereken ilgiyi göstermediğini dile getirdikten sonra Bulgaristan'ın uzun zamandır gerçeklere aykırı şekilde ülkesinde Türk azınlık olmadığını ispatlamaya çalıştığını dile getirmiştir (İnginar Kemalöglu, 2012: 159-162).

Türkiye bir yandan Bulgaristan'a karşı uluslararası kamuoyunu harekete geçirmeye çalışırken bir yandan da göçmenlerin iskânını organize etmek için bir *Koordinasyon Komitesi* kurarak⁴, 1989 Haziranında göçmenlerin vatandaşlık işlemlerini kolaylaştırıp iskân işlemlerini hızlandıran bir yasa değişikliği yapmıştır.⁵

Gelen göçmen sayısının 17 Ağustos 1989 günü 291.500'e ulaşması üzerine Türkiye, göçmenleri taşıyan trenin Türkiye'ye geçişine izin vermeme kararı almıştır. Ayrıca göçmen sayısının hızla artması Türkiye'nin vize uygulayacağı söylentilerinin çıkmasına neden olmuş ve 22 Ağustostan geçerli olmak üzere de vize uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu gelişme Bulgaristan'ı rahatsız etmiştir. Zira Bulgar yetkililer, Türkiye'nin vize uygulama kararını hem tek taraflı olarak almasından dolayı hem de daha önce yaptığı Bulgaristan'daki bütün Türkleri kabul edeceğine dair beyanına ters düştüğü gerekçesiyle eleştirmişlerdir.⁶ Fakat bir taraftan da vizesiz göçmen göndermeyi sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Türkiye, 25 Ağustos 1989 tarihinden itibaren vizesiz girişlere izin vermeyeceğini notayla Bulgaristan'a bildirmiştir. Zira Türkiye, gelen göçmen sayısının kısa sürede hızla artmasından dolayı öncelikle bunların iskân sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda göçmenler için kamplar ile çadır kentler kurmuş, okulların kapanmasıyla okul ve öğrenci yurtlarını geçici iskân yeri olarak kullanmış ve Türkiye'de akrabası bulunanların akrabasının yanına gitmesine izin vermiştir. Gösterilen bütün çabaya rağmen iskân sorununu kısa sürede çözmek mümkün olmamıştır. Çünkü okulların açılmasıyla birlikte okul ve yurtlar kullanılamaz hale gelirken yaklaşan kış şartları farklı çözümlerin gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Edirne ve Kırklareli'ndeki

4 Bu komite; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Bozer, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu ile Devlet Bakanı Cemil Çiçek'ten meydana gelmiştir (İnginar Kemalöglu, 2012: 159).

5 Yapılan değişiklikle 1 Ocak 1984 tarihi itibarıyla yakınlarının yanına yerleşenler serbest, yakını olmayanlarsa iskânlı statüde kabul edilmiştir (İnginar Kemalöglu, 2012: 165).

6 Bakanlar Kurulu'nda, göçle ilgili uluslararası camiadan beklenen desteğin gelmemesinin yanı sıra Türkiye'nin sınırını açık tutmasının Bulgaristan tarafından istismar edildiği öne sürülerek sınırın derhal kapatılması gerektiği dile getirilmiştir. Nitekim Başbakan Turgut Özal vizesiz göç için belirledikleri 300.000 kişilik kontenjanın dolmasından dolayı sınırı kapatma kararı aldıklarını belirtmiştir (Kurnaz-Kurt, 2019: 307). 21 Ağustos 1989 günü itibarıyla de gelenlerin sayısı 313.894'e ulaşmıştır (Çetin, 2008: 250)

çadır kentlerde kalan göçmenlere kışa dayanıklı kutup çadırları verilmiş, askeri kamplar da dâhil olmak üzere yurt genelindeki tüm kamplar eylül ayıyla birlikte göçmenlerin kullanımına tahsis edilmiş, prefabrik konutların yapımı hızlandırılmış, Ankara Batıkent'te yapılmakta olan ancak kaynak yetersizliğinden dolayı tamamlanamayan inşaat sahiplerine evlerini bir yıl süreyle göçmenlere kiralamaları koşuluyla kredi verilmiştir (İnginar Kemaloğlu, 2012: 221-223). İçişleri Bakanlığının vilayetlerdeki barınma imkânlarının belirlenmesine yönelik yazısı üzerine de 16 vilayet geçici iskân bölgesi ilan edilmiştir.⁷

Türkiye'nin vizesiz gelen göçmenlere sınırı kapatmasından sonra gelen göçmen sayısı hızla azalmıştır. Ancak kitlesel göçün başladığı tarihten sınırın kapatıldığı tarihe kadar geçen sürede gelen göçmen sayısı 321.800'e ulaşırken, 1989-1994 yılları arasında gelen toplam göçmen sayısı ise 440.000'i aşmıştır (Kayapınar, 2012: 389; Tekin-Altunsoy, 2019: 143). Gelen göçmenler, daha ziyade göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu Trakya, İstanbul, Bursa, İzmir ve Eskişehir'e yerleşmek istemiştir. Aşırı yığılmanın olduğu bu şehirlerden İstanbul'a 140.000, Bursa'ya 80.000 kişi yerleşmiş ve Bursa'ya yerleşmek isteyenlerin sayısının her geçen gün artmasından dolayı da göçmenlerin şehre girişi yasaklanmıştır. Göçmenlerin geldikleri yerlere dağılımı ise şu şekilde olmuştur (İnginar Kemaloğlu, 2012: 224):

Göçmenlerin Geldiği Yerler	Gelen Göçmen Sayısı
Şumnu	40.000
Razgrad	35.000
Kırcaali	30.000
Eskicuma	30.000
Burgaz	25.000
Pazarcık	25.000
Silistre	25.000
Ruşçuk	20.000
Varna	15.000
Hasköy	15.000
Diğer	60.000

Kitlesel göç esnasında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sorunların çözümü için Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi ile Kuveyt devreye girmiş, ancak her iki girişim de olumsuzlukla sonuçlanmıştır. İslam

⁷ Bu vilayetler; Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Bilecik, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kütahya, Kocaeli, Manisa, Sakarya, Tekirdağ ve Uşak'tır (İnginar Kemaloğlu, 2012: 219).

Konferansı Örgütü'nün sorunlarını görüşmesi için iki ülkeye yönelik davetine Bulgaristan'ın olumlu yaklaşması üzerine Türkiye, 16 Ekim 1989 tarihinde Sofya'da yapılacak olan AGİT toplantısına katılma kararı almıştır. Ancak Türkiye, Bulgaristan'a yönelik tepkisini dile getirmek için toplantıya katılma kararı alırken Bulgaristan ise bunu bir yumuşama olarak algılamıştır. Nitekim toplantı, iki ülke delegesinin adeta söz düellosuna sahne olmuştur. Buna karşın 30 Ekimde Kuveyt'te gerçekleştirilen ve olumlu bir havada cereyan eden Dışişleri Bakanları toplantısı, ortak bir bildirinin yayınlanmasının yanı sıra kasım ayında tekrar toplanılma kararının alınmasıyla sonuçlanmıştır. Kasım ayında yapılması planlanan toplantı ise Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş'ın sona erdiğini bildiren açıklamasıyla Türklerin Bulgaristan'dan göç etmesinin müsebbibi olan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un istifası gibi önemli gelişmelerden dolayı düzenlenmemiştir. Jivkov sonrası yeni yönetimin Türklerin hakları konusunda reform yapma sözü vermesi üzerine Türkiye, bir süreliğine bekle-gör politikası izlemeye karar vermiştir (Boykov, 2015: 35).

Sonuç

Uzun yıllar Osmanlı Devleti tarafından idare olunan Balkanlar ile bölgede yaşayan Türklerin kaderi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Zira savaş sonrasında Osmanlı'nın hâkimiyetinden çıkan bölgede ortaya çıkan siyasi oluşumlar, demografik açıdan üstünlüğü ele geçirmek için sınırları dâhilinde yaşayan Türkleri göçe zorlamışlardır. Bu ülkelerin başında da Bulgaristan gelmektedir. Nitekim Bulgaristan, göç etmeleri için Türklere her türlü baskı ve zulmü uygulamış, daha fazla dayanamayacaklarına kanaat getiren Türkler de Anadolu'ya göç etmiştir. 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın sonuna kadar aralıklarla devam eden bu göç hareketi, 1950-1951 ile 1989 yılında kitlesel şekilde cereyan etmiştir. Bunun sonucunda Bulgaristan'daki birçok yerleşim yerinde Türk nüfusu yok olma noktasına gelirken ülke genelindeki Türklerin oranı da % 50'lerden % 7'ye gerilemiştir.

Gelen binlerce göçmeni iskân etmek Türkiye için oldukça sıkıntılı olmuştur. Buna rağmen göçmenlerin büyük bir kısmı kısa sürede yaşamlarını düzene koyarken bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüştür. Göç süreci devam ederken gerçekleşen geri dönüşlerde parçalanmış ailelerin tekrar birleşmesinin imkânsızlığı, iktisadi sebepler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile göçün müsebbibi olan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un görevden ayrılması önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Türkiye, bir taraftan gelen göçmenleri kabul edip yaşamlarını düzene koymalarına yardımcı olmaya çalışırken bir taraftan da başlattığı diplomatik çabalarla süreci dünya kamuoyunun gündemine taşımak için gayret etmiştir. Dünya kamuoyu sürece genel itibariyle kayıtsız kalmışsa da Türk devlet adamları ile diplo-

matları kitlesel göç organize etme konusunda önemli bir tecrübe kazanmıştır. Anadolu'nun coğrafi konumu göz önüne alındığında da bu tecrübeden her zaman istifade edileceği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Akın, V. (2012). Türkiye Cumhuriyeti İle Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri ve Önemi, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.41-56.
- Atabay, M. (2012). Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 10, Sayı 13, s.59-72.
- Aybar, C. (1935). *Bulgaristan Nüfusu*, İstanbul.
- Bayraktarova, E. (2015). Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Uluslararası İlişkiler Boyutu, *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, (Edt. Seher Boykoy). Bursa, s.23-28.
- Boykoy, S. (2015). Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan'dan 1989 Göçü, *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, (Edt. Seher Boykoy). Bursa, s.29-39.
- Çanak, E. (2014). Bulgaristan'dan Seyhan'a Türk Göçü (1950-1951), *Turkish Studies*, Sayı 9/4, s.235-253.
- _____ (2015). Bulgaristan Türklerinin Kadirli'ye İskânı (1951), *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Cilt 4, Sayı 69, s.4163-4172.
- _____ (2016). Bulgaristan Türklerinin Ceyhan'a İskânı (1950-1951), *International New Tendencies Congress In Ottoman Researches (INOCTE 2016)*, Saraybosna/Bosna Hersek (7-9 Ekim 2016), Konya, s.199-222.
- Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*. Ankara.
- Çetin, T. (2008). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Son Türk Göçünün (1989) Sosyo-Ekonomik Etkileri, *Turkish Studies*, Sayı 3/7, s.241-270.
- Demirhan, H. (2019). Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985), *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, s.252-272.
- Gündüz, A. O. (2015). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü (1989 Örneği), *Kırklareli Aşiyân Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, s.8-11.
- Ersoy Hacısalıhoğlu, N. (2012). 1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları, *89 Göçü*, (Edt. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu-Mehmet Hacısalıhoğlu). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.171-198.
- Hakov, C. (2000). Bulgaristan Türklerinin Göçmenlik Serüveni, *Türkler*, Cilt 20. Ankara, s.371-376.
- İnginar Kemaloğlu, A. (2012). *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Kamil, İ. (1989). *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, İstanbul.
- Kayapınar, L. (2012). Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler, *89 Göçü*, (Edt. Neriman Ersoy Hacı-

salihioğlu-Mehmet Hacısalihioğlu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.373-396.

- Kurnaz, S-Kurt, R. (2019). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, *Avrasya Sosyal ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, s.300-312.
- Lütem, Ö. E. (2000). *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989, Cilt I (1983-1985)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını.
- Lütem, Ö. E. (2003). *Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerinin Hakları, Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı*, (Der. Erhan Türbedar), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, s.44-60.
- Lütem, Ö. E. (2012). 1984-1989 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü, *89 Göçü*, (Edt. Neriman Ersoy Hacısalihioğlu-Mehmet Hacısalihioğlu), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, s.137-170.
- Memişoğlu, H. (1992): *Bulgaristan Türklerinin Eğitimi*, Ankara.
- Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tahir, N. A. (2015). Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, s.578-587.
- Tanoğlu, A. (1952-1953). Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 14, s.129-161.
- Tekin, C.-Altunsoy, Y. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçler, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, s.119-147.
- Turan, Ö. (2003). *Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri*, Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı, (Der. Erhan Türbedar), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, s.18-43.

